

જૈન કથા સાગર

ભાગ ૩

પ્રેરક. શાંતમૂર્તિ પરમ પૂ. પં. શ્રીમત્ કૈલાસસાગરજી ગણિવર

શ્રી જૈન કથાસાગર

ભાગ ૩

[ભરત, બાહુબલિ, વંકચૂલ, વિષ્ણુકુમાર, ભગવાન મહિલાનાથ, જિણુકા, વિસેમિરા, માનદેવસૂરિ, રત્નાકર-સૂરિ, ચંદ્રરાજ, યશોધર ચરિત્ર વિગેરે વિગેરે.]

પ્રેરક અને ઉપદેશક

યોગનિષ્ઠ જ્ઞાનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી પદ્મધર
શિષ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ કીર્તિસાગરસૂરીશ્વરજી વિનેય-
રત્ન તપસ્વી મુનિરાજશ્રી ક્રિતેન્દ્રસાગરજીના શિષ્ય
પરમપૂજ્ય શાંતમૂર્તિ પંચાસ શ્રીમદ્
કૈલાસસાગરજી ગણિવર

: પ્રકાશક :

જૈન સંઘ ઉંઝા તરફથી
પ્રમુખ શ્રી શેઠ બાબુલાલ વાડીલાલ
મુ. ઉંઝા (ઉ. ગુજરાત)

: લેખક :

પંડિત મહંતલાલ ઝવેરચંદ
ખેતરખાળની પોળ-અમદાવાદ.

વીર સંવત ૨૪૮૦. વિક્રમ સંવત ૨૦૧૦. સને ૧૯૫૪.

પુનર્મુદ્રણાદિ અન્થસ્વામિત્વ સર્વ અધિકાર લેખકને સ્વાધિન છે.

આમિસ્થાન:—

- ૧ ઉંઝા જૈનસંઘ મંત્રી શા મફતલાલ જયચંદ
સુ. ઉંઝા (ઉ. ગુજરાત)
- ૨ પંડિત મફતલાલ ઝવેરચંદ
ખેતરપાળની પોળ-અમદાવાદ.

મુદ્રક

પંડિત મફતલાલ ઝવેરચંદ ગાંધી
નયન પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
કા. ૨-૬૧ ફરનાન્ડીઝ પુલ પાસે
ઢીંકવા વાડી-અમદાવાદ.

शास्त्रविशारद योगनिष्ठ जेनाचार्य १०८ अंधप्रज्ञेता

श्रीमद् बुद्धिसागरसुराक्षरश्च महाराज

- जन्म: विक्रम संवत् १६३० भाद्रा वदि १४, विजयपुर
- दीक्षा: विक्रम संवत् १६५७ भागसर सुदि ६, पावनपुर
- आचार्यपद: विक्रम संवत् १६७० भागसर सुदि १५, पेथापुर
- निर्वाण्यु: विक्रम संवत् १६८१ जेठ वदि ३, विजयपुर

બે બોલ

નેન સાહિત્યમાં અનેકવિધ કથા સાહિત્ય છે. આ કથા સાહિત્ય ભિન્ન ભિન્ન આશયથી રચાયેલું છે. પ્રબન્ધ ચિંતામણિ, પ્રબન્ધ કોષ વિગેરે સાહિત્યમાં કથાઓ છે પણ તે બધી કથાઓમાં ધર્મ પ્રભાવક પુરુષોના જીવન ચરિત્ર સાથે ઇતિહાસની સંકલના છે. શ્રાદ્ધવિધિ, શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ શ્રાદ્ધશુભ વિવરણ શીલોપદેશમાળા, ઉપદેશમાળા ધર્મ-કલ્પદ્રુમ વિગેરે ગ્રંથોમાં જે કથા સાહિત્ય છે તે કથા સાહિત્ય આચાર્ય ભગવંતોએ ઉપદેશ આપતાં ઔપદેશિક વસ્તુને દઢ કરવા આપેલું છે. આ કથા સાહિત્ય પાછળ કથા વસ્તુ મુખ્ય નથી પણ ઉપદેશ મૂખ્ય છે. વ્યવહારસૂત્ર વિગેરેમાં આપવામાં આવેલી કથાઓ શાસ્ત્રીય વસ્તુને સમજાવવા ઉપનય માટે તે આપેલી છે.

ઝીણવટ ભર્યું કોઈ પણ તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવવામાં દેશાન્ત ખાસ આવશ્યક રહે છે તેમ તત્ત્વજ્ઞાન ધર્મ કે નીતિની કોઈપણ વસ્તુને શ્રોતાને હૃદયગત કરવા તે વસ્તુની કથા પણ તેટલીજ આવશ્યક રહે છે. આથી આપણા પૂર્વાચાર્યોએ આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં અનેકવિધ કથાસાહિત્ય ગુચ્છ્યું છે.

આપણું આ પ્રાચીન કથાસાહિત્ય ખુબ વ્યવસ્થિત નિર્મળ પરોપકારી અને વાંચકની હૃદયની ઉર્મિને ધારેલ ઠેકાણે લઈ જવામાં સફળ થાય તેમ છે.

૪

આપણા પૂર્વ પુરુષોના લખેલા ગ્રંથોમાંથી ભિન્ન ભિન્ન વિષય ઉપરની કથાઓને તારલવામાં આવેતો આજે હજારો કથાઓ ઉપલબ્ધ થઈ શકે તેમ છે અને તેમાંની કેટલીક કથાઓ તો એવી સુંદર અને વૈરાગ્યવાહી છે કે ભલભલાના હૃદયને ધર્મ માર્ગે વાળી તે તે અંતકારના આશયને જરૂર સિદ્ધ કરે તેમ છે.

આવી સુંદર કથાઓનો એક પછી એક સંગ્રહ કરી પ્રગટ કરવામાં આવે તો તે વીસ લાગે પણ પૂર્ણ થઈ શકે તેમ નથી. આમ છતાં અમારાથી શક્ય હશે ત્યાંસુધી આ કથાસાગરના ભાગ લંબાવવા પ્રયત્ન કરશું અને વાંચકોએ જે સહારો આપ્યો છે તેવોજ ચાલુ રહેશે તો જરૂર તે પ્રયત્ન સફળ થશે.

આ કથાસાગરના વિવિધ કથાઓના ભાગ પુરા કરી ભગવાન મહાવીરથી માંડી અત્યાર સુધીના પૂર્વ પુરુષોના ચરિત્ર રૂપ શ્રૃંગલાબદ્ધ ઐતિહાસિક પણ એક બે ભાગ બહાર પાડવાની અમારી ભાવના છે કે જે બે ભાગ પૂર્વપુરુષોના ચરિત્રો સાથે જૈન ઇતિહાસનો પણ વાંચકોને કમબદ્ધ ખ્યાલ આપે.

કથાસાગર ભા. ૧-૨ નો સમાજ તરફથી ખુબ આદર થતાં આ ત્રીજો ભાગ બહાર પાડવામાં આવ્યો છે. ભાગ ૧માં ભિન્ન ભિન્ન બધી કથાઓ લીધી હતી. જ્યારે ભાગ બીજામાં સમરાદિત્ય કેવળી ચરિત્ર અને પૃથ્વીચંદ્ર ગુણુસાગર આ બે સિવાય બીજી ભિન્ન ભિન્ન કથાઓ લેવામાં આવી હતી વાંચકો તરફથી અમને ઘણી ઘણી જાતના સુચનો મળ્યાં છે તેમાં કેટલાકભાઈઓએ પહેલા ભાગનીજ રીત પસંદ પડી છે જ્યારે

૫

કેટલાક વાંચકોનો આગ્રહ હતો કે છૂટી છૂટી કથાઓ સાથે હરેક ભાગમાં બીજા ભાગની પેઠે એક બે સળંગ કથારૂપ ચરિત્રો આવે તો વાંચકને જૈનસાહિત્યની બંને જાતની કથાનો પરિચય થાય માટે બીજા ભાગની રીતેજ ત્રીજો ભાગ બહાર પડે તો સાડું આથી આ ત્રીજા ભાગમાં ચંદ્રરાજ ચરિત્ર અને યશોધર ચરિત્ર આ બે ચરિત્ર ગ્રંથોને સમાવવા પૂર્વક બિન્ન બિન્ન કથાઓ સાથે બહાર પાડવામાં આવ્યો છે.

કથા સાગર ભા. ૧-૨ માં મોટા ભાગની ઘણી કથા પ્રસિદ્ધ હતી તે આપવામાં આવી હતી. જ્યારે આ ભાગમાં જૈનસાહિત્યના બિન્ન બિન્ન ગ્રંથોમાંથી અપરિચિત કથાઓનો પણ સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. જે વાંચકોને વાંચવાથી સ્હેજે ખ્યાલ આવશે.

આ કથાસાગરમાં જે કથાઓ આપવી તે કથાઓ ગમે તે લેખકોએ ગમે તે રીતે લખી હોય તેના આધાર ઉપર ન આપવી પરંતુ તે કથાની વસ્તુ પૂર્વઆચાર્ય પ્રણીત ગ્રંથમાં મળતી હોય તોજ આપવી અને તે પણ કથાને રજુકર્યા બાદ તે તે ગ્રંથનું નામ પણ આપવું. આમ કરવાથી મૂળસ્થાન જેવા ઇસ્ખનાર તેનું મૂળસ્થાન જોઈ શકે અને આ ગ્રંથમાં આવેલ વસ્તુમાં મતિકલ્પનાનો દોષ ન આવે.

આ કથાસાગરનું પ્રકાશન પરમપૂજ્ય પંન્યાસ કૈલાસ-સાગરજી ગણિયવરની પ્રેરણા દિશાસૂચન અને સંપૂર્ણ સહયોગનુંજ પરિણામ છે. અમે ભાગ બીજામાં કહ્યું હતું તેમ ફરી કહીએ છીએ કે પૂ. પંન્યાસજી મહારાજ આ ગ્રંથના કેવળ પ્રેરકજ નથી પણ તેના સંકલ્પિતા, ઉપદેષ્ટા અને સંગ્ર-

૬

હકાર બધુંજ તેઓશ્રી છે. તેઓશ્રીને આની પાછળ રહેલ ધગશ, પ્રેરણા અને ઉપદેશ ન હોય તો આમાંનું કાંઈ કરી શકીએ તેમ નથી.

આ અંતની પ્રસ્તાવના પ. પૂ. સૂરિયકવ્યકવર્તિ આચાર્યદેવ વિજય નેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજના પદ્મધર શાંતમૂર્તિ પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ વિજયોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્ય ન્યાયવિશારદ આચાર્યદેવ વિજયનંદનસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય પંન્યાસ શ્રીમદ્દશિવાનંદવિજયજી ગણિએ લખી આપી અમારા ઉપર મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે.

અંતે આ કથાઓને રજુ કરવામાં પુરી કાળજી રાખ્યા છતાં સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ મતિદોષ પ્રમાદ કે ભ્રમણાથી જે કાંઈ લખાયું હોય તેની ક્ષમા યાચી વિરમું છું.

વિ. સં. ૨૦૧૦

મૌન એકાદશી

૧૫-૧૨-૫૩

ખેતરપાળની પોળ

અમદાવાદ.

પં. મફતલાલ ઝવેરચંદ

પ્રાકૃત્યન

આ વિષય કાળમાં જીવોને આ દુઃખમય સંસારમાં આલંબનરૂપ હોય તો જિન પ્રતિમા અને જિન આગમ આ જોઈ છે, જિન મૂર્તિની સત્યતા પણ જિન આગમથીજ થઈ શકે છે. તે જિન આગમ પૂર્વકાળે દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ અને કથાનુયોગ એમ ચાર અનુયોગમય હતો પણ પરમોપકારી સુપ્રસિદ્ધ પૂર્વધર પૂ. ભગવંત આચાર્યશિવ સૂરીશ્વરજી મહારાજે કાળક્રમે થતી બુદ્ધિની મંદતાના કારણે ભાવિજીવોના ઉપકાર માટે પૃથક્ અનુયોગની વ્યવસ્થા કરેલ છે અને તેથી પૂર્વ પુરૂષની પરંપરા દ્વારા આ જિન આગમનો શુદ્ધ વારસો પામવા આપણે આજે ભાગ્યશાળી થયા છીએ.

આ ચાર અનુયોગોમાં મૂખ્યતા ચરણકરણાનુયોગની છે. કારણ કે તેજ સાધ્ય છે અને ણીજ અનુયોગો સાધન છે. આમ છતાં જીવની વિકાસ દશાની પ્રથમ ભૂમિમાં ધર્મ કથાનુયોગજી જીવોને ઘણું લાભદાયક નીવડે છે. અને તે શાસ્ત્રોમાં ધર્મકથાના આક્ષેપિણી વિગેરે ભેદો વર્ણવ્યા છે. તે ધર્મ કથાઓ સર્વ કાળમાં સર્વ જીવોને પોતાના આત્મ વિકાસમાં મહાન આધાર રૂપ છે અને એ વિષયમાં પ્રાયઃ ક્ષેપનો પણ મતભેદ નથી.

પ્રાચીનકાળમાં પ્રજાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આત્માભિમુખ હતી. જેને લઈ દાતાઓનું દાન આત્મોન્નતિ કાર્યમાં ખર્ચાતું કવિઓનાં કાવ્યો આત્મા, કર્મ, પરભવ અને પરોપકારની રચનામાં રચાતાં. અન્ય કર્તાઓનું અન્ય નિર્માણ પણ વાંચક આત્માભિમુખ વળે તે બુદ્ધિએ થતું એટલુંજ નહિ પણ

આર્થાવર્ત્તનો પ્રત્યેક માનવી પોતાની બધી પ્રવૃત્તિ પાછળ આત્માને સન્મુખ રાખતો અને પરભવનો ડર રાખી હિંમેશાં તે પ્રવૃત્તિ કરતો.

આજે તો દેશ, સમાજ, વ્યપાર કે વ્યવહાર બધે આત્માને ભૂલવામાં આવ્યો છે. પરભવને અવગણવામાં આવ્યો છે. તાત્કાલિક શરીર સુખ અને જડપોષણનો વિચાર કરવામાં આવે છે. જેને લઈ તેને પોષક શ્રેણીમાં સાહિત્ય બહાર પડે છે. કથા સાહિત્યમાં પણ તેજ દિશા ચાલુ છે. મન ઘડત કલ્પનાઓ દ્વારા રચાતી નવલકથાઓ વાંચકોને આત્માભિમૂખ કરવાને બદલે જડતા તરફ દોરવામાં વધુ કાળો આપે છે.

આ જડતાનો પવન આજે એટલો જોરથી ફુંકાય છે કે જે ધર્મ કથાઓ કેવળ આત્મકલ્પ્યાણની ભાવનાના પોષક રૂપે ગુંથાયેલી છે તેનો પણ બાહ્યસ્વાંગ ધાર્મિક આખ્યા છતાં અંદરનો સ્વાંગ જે પવનથી ધર્મ શાસ્ત્ર બચાવવા માગે છે તે જડવાદને આડકતરૂં પોષણ મળે તે રીતે આજે ધાર્મિક કથાઓ પણ રચુ થાય છે. આ રચુઆત કથાને રચુ કરનારાઓ તે તે કથા વસ્તુના મૂળસ્થાન અને તેના ખરા આશયને વક્ષાદાર નહિ રહેવાથી જ બને છે.

આ કથાસાગર ભા.૧-૨-૩માં આ વસ્તુનું ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે. કથાની વસ્તુને ખુબ રસપ્રદ રીતે રચુ કરવા છતાં શાસ્ત્રની બાધા તેમાં આવવા દીધી નથી. તેમજ ધાર્મિક કથા સાહિત્યનો મૂખ્ય આશય વાંચકને ધર્માભિમૂખ અને આત્માભિમૂખ કરવો તેને અહિં સફળરીતે ઉતારવામાં આવ્યો છે.

કથાસાગર ભા. ૨ની પ્રસ્તાવનામાં પૃ. પંચાસત્રી સુશી-

૯

લવિજયજી ગણિવરે કથાસાગરના પ્રેરક અને લેખક વિષયક લખવા યોગ્ય લખ્યું છે એટલે એ સંબંધી અહિં વિશેષ લખવાની આવશ્યકતા નથી. આ અંધના લેખક પંડિત મફતલાલભાઈ શ્રદ્ધાશીલ વિદ્વાન અને જૈન શૈલિને પુરીરીતે સમજનાર છે. શ્રાદ્ધવર્ષ પંડિત મફતલાલભાઈએ ધર્મ કથાઓના રહસ્યને ખરાખર સમજી લઈને એ ધર્મ કથાઓના મૂખ્ય ઉદ્દેશ્યની ખાધા ન આવે તેમજ મૂખ્ય ઉદ્દેશ્યની જરાપણ વિકૃતિ ન થાય તેની પુરી કાળજી રાખી. સંક્ષેપમાં છતાં ખુબજ રસપ્રદ રીતે તે તે અંથોને સામે રાખી આ કથાઓ લખી છે. આ કથાઓનું સર્જન કેવળ જૈન પ્રબંધનેજ નહિ પણ સમગ્ર ગુર્જર ભાષીઓ માટે મહાન ઉપકારક છે. આ ધર્મ કથાઓને લખવામાં પ્રેરણા આપનાર પંચાસત્રી કૈલાસસાગરજી ગણિ જૈન શાસનની રીતિના પુરા પારખુ છે. તેમણે આ પ્રકાશન કરાવી જૈન શાસનની મહદ્દ સેવા કરી છે. જે ચિરસ્મરણીય રહેશે. તેઓ એક પછી એક વધુ ભાગો પ્રકાશિત કરી આ પ્રવાહ સતત ચાલુ રાખે તેમ હું ઇચ્છું છું.

જન કથાસાગર ભાગ ત્રીજો ત્રિષષ્ટિ, શ્રાદ્ધવિધિ, પ્રસ્તાવશતક, કથારત્નાકર, ઉપદેશમાળા, પરિશિષ્ટપર્વ વિગેરે જુદા જુદા પ્રાચીન અંથોના આધાર ઉપર લખવામાં આવ્યો છે. આ ભાગમાં મૂળ કથાઓ ૨૭ છે. પણ વિસ્તૃત અંદરાબ્દના ચારિત્ર અને યશોધર ચરિત્રનાના પેટા પ્રસંગોને કથાના આંક જુદા આપી તે તે ચરિત્રોને વધુરસદાયક બનાવી પ્રકરણોની ઠેંચણી સાથે કથાઓની ઠેંચણી કરી છે. આમ છતાં પરસ્પરની શૃંખખલામાં અવ્યાહતતા જાળવી રાખવામાં આવી છે.

કથાસાગ ભા.૧ અને ભા. ૨માં લેખકે જે શૈલિ રાખી

હતી તે શૈલિ રાખ્યા છતાં પણ આ ભાગમાં સાથે જ્યાં જ્યાં જરૂર પડી ત્યાં ત્યાં વિશિષ્ટ ઔપદેશિક વસ્તુને પણ વિસ્તારવાનું ચૂકવામાં આનું નથી. તેમજ ભાગ. ૧-૨માં આજસુધી જે કથાઓ સર્વ સામાન્ય જૈનોને યાદ હોય તેજ મોટા ભાગની રજુ કરવામાં આવી હતી. જ્યારે આ ભાગમાં કેટલીય કથાઓ સામાન્ય જનતાને અપરિચિત હોય તેવી કથાઓ રજુ કરી છે. કથાની રજુઆત અને પસંદગીમાં લેખકે ખુબજ પ્રશંસનીય પરિશ્રમ કર્યો છે. સેંકડો કથાઓના અવગાહન પછી કંઈ લેવી કંઈ ન લેવી અને તેને કંઈરીતે રજુ કરવી તેના પુરા વિચાર બાદ આ કથાઓ લખાયેલી છે. દરેક કથા વાંચનારને તન્મય બનાવે છે. અને એક કથા વાંચ્યા પછી વાંચક તુર્ત તેના ચિંતવનમાં પરોવાય તેવી તેની ગોઠવણ છે.

આ કથાસાગરની રચના કેવળ કથાજ રજુ કરી કથા વૃત્તિને પોષવા માટે નથી પણ તે તે કથાદ્વારા વાંચકને આત્માભિમૂખ બનાવી ગુણ તરફ દોરવાનો છે. તે હેતુ તેના લેખન દ્વારા સિદ્ધ થતો સ્પષ્ટ જોવાય છે.

આ ભાગમાં અંદ્રરાજનું ચરિત્ર અને યશોધર ચરિત્ર આ બે આખા અંશોને સંક્ષિપ્તરીતે આપવામાં આવ્યા છે. આ બે વિસ્તૃત ચરિત્રોને સંક્ષિપ્ત રીતે રજુ કર્યા છતાં કોઈપણ વસ્તુ લેખક રજુ કરવી ભૂલ્યા નથી. અંદ્રરાજનું ચરિત્ર કૌતુક, સંસારની લીલા અને વૈરાગ્ય એ ત્રણને જણાવનારું છે. આ ચરિત્રને એવી સરસરીતે રજુ કરવામાં આવ્યું છે કે વાંચક પુસ્તક હાથમાં લીધા પછી ભાગ્યેજ પુરું કર્યા વિના મુકે.

૧૧

યશોધર ચરિત્ર અદ્વૈતિંસા પશુ કેવી દુઃખ દાયક છે તે ઉપર છે. આ ચરિત્રમાં મુનિ પોતાની આત્મ કથા દેવી ભક્ત મારિદત આગળ કહે છે. તે એવીરીતે રજુ કરવામાં આવી છે. કે એક પછી એક જીવનના પ્રસંગો વાંચકની આગળથી પસાર થઈ વાંચકની આંખને અશ્રુભીની કરી છેવટે વૈરાગ્ય વાસિત બનાવી હિંસાથી અટકવાનું દૃઢ કરાવી સમાપ્ત થાય છે.

ધર્મરૂચિ, જિજ્ઞાસા શેઠ, માનદેવસૂરિ, રત્નાકરસૂરિ, ચાર દેવીઓ વિષ્ણુકુમાર આ કથાઓ તે તે મહાપુરૂષોના જીવનના એકેક પ્રસંગને અનુલક્ષિ વિકસાવવામાં આવેલી કથાઓ છે ધર્મરૂચિ અણુગારની કથામાં અનાકુટ્ટિ-પાખી એટલે શું? જિજ્ઞાસા શેઠમાં સાચી પૂજા કયાં? માનદેવસૂરિમાં પાત્રતાનો અંગકાટ રત્નાકરસૂરિમાં ઉપદેશની સફળતા. ચારદેવીઓમાં જગતની અંખના અને વિષ્ણુકુમારમાં ધર્મ માટેની તમન્ના તે તે દૃષ્ટાન્તો દ્વારા વાંચકને સુંદર સમજ આપી છે.

ભરત ચક્રવર્તિ, બાહુબળિ, વંકચલ, હોલિકા, વિગેરે સંપૂર્ણ કથાઓ છે. આ કથાઓ એકેક વિશિષ્ટ ઉપદેશને અનુલક્ષીને લેવામાં આવેલી છતાં તે તે ચરિત્ર નાયકના બધા જીવન પ્રસંગો રજુ કરવામાં આવ્યા છે.

વિસેમિરા, સુમતિ પુરોહિત, અંદનશ્રેષ્ઠી, વિજયશ્રેષ્ઠી, ધનશ્રી, સુકુમાલિકા, રામદાસ, કુબેરચંદ્ર વિગેરે કથાઓ. વિશ્વાસઘાતનો ત્યાગ, વિવેક, વિગેરે એકેક ગુણ જીવનમાં ઉતારવામાં આવે તે જીવન કેવું ઉજવળ બને તે બતાવનારી નીતિકથાઓ છે.

આમ આ ભાગમાં યશોધર ચરિત્ર વિગેરેમાં ખુબજ

૧૨

તાત્વિક વસ્તુ, વિસેમિરા ચંદનશ્રેષ્ઠિ વિગેરમાં નીતિપોષક તરવ અને ભગવાન મલિલનાથ વિગેરેમાં ધર્મ પ્રભાવનાની વસ્તુ ગુંથવામાં આવી છે.

જૈન કથાસાગર ગુજરાતમાં તો ખુબ વંચાય છે અને તેનો લોકો સારો લાભ લે છે. છતાં જૈન કથાસાગરના ત્રણે ભાગના પ્રેરક અને લેખકને ધન્યવાદ સાથે કહેવાતું કે આજે હિન્દી ભાષા દેશની સર્વસામાન્ય ભાષા છે. આ હિન્દી ભાષામાં કથાસાગરનો અનુવાદ પ્રકટ થાય તો જે પ્રાંતો ગુજરભાષી નથી તેવા બીજા બંધાને પણ આનાથી ખુબ લાભ થાય. મારવાડ, મેવાડ, મધ્ય ભારત વિગેરેમાં વસતા જૈનભાઈઓ જે આવા સાહિત્યથી ખુબજ વંચિત છે તે આ વાંચી ધર્મમાં વધુ દઢ થશે અને તે દ્વારા જન ધર્મની જરૂર પ્રભાવના થશે.

પ્રાંતે જૈનશાસનના શ્રદ્ધાળુ ધનિક વર્ગે આ જન કથાસાગરનો લોકમાં વધુને વધુ પ્રચાર થાય તે માટે પોતાની લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરી ઉત્તરોત્તર આના એક પછી એક ભાગો બહાર પડે તેમાં સહાયક થવું જોઈએ. કેમકે આ કથાઓ દ્વારા થતા અનેક જીવોના આત્મ વિકાસમાં કોઈપણ રીતે સહાયક થનાર કલ્યાણનેજ પામે છે. અંતે આ કથાસાગરને વાંચી તે કથાઓના મર્મને જીવનમાં ઉતારી સૌ કલ્યાણને મેળવે એજ એક હૃદયની શુભેચ્છા.

બીજોવા સૂરિચક્રચકવર્તિ વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી પટ્ટા-
જૈનઉપાશ્રય લાંકાર આચાર્યદેવશ્રી વિજયોદયસૂરીશ્વરજી
કારતક વદ ૧૧ પટ્ટાલાંકાર આચાર્યદેવશ્રીવિજયનંદનસૂરીશ્વરજી
તા. ૨-૧૨-૫૩ શિષ્ય પંચ્યાસ શિવાનંદવિજયજીગણિ.

વિષયાનુક્રમણિકા

૧૦૧ આરિસાભુવનમાં કેવળજ્ઞાન અને ભરતચક્રવર્તિ.	૧૫૧થી૧૬૬
૧૦૨ હું કેમ નમું ? યાને ખાહુબલિ.	૧૭૫થી૨૫૫
૧૦૩ ત્રણ ડગલાં યાને વિષ્ણુકુમાર.	૨૭૫થી૩૨૨
૧૦૪ ચાર નિયમ યાને વંકચૂલ કથા.	૩૨૫થી૪૫૫
૧૦૫ અનાકુટ્ટિ યાને ધર્મરુચિ.	૪૬૫થી૪૮૮
૧૦૬ ગૃહસ્થી છતાં બ્રહ્મચારી અને ખાવા છતાં ઉપવાસી યાને સૂર અને સોમ.	૪૯૫થી૫૩૩
૧૦૭ આચાર્યપદ યાને માનદેવસૂરિ.	૫૪૫થી૫૭૫
૧૦૮ પાપસંજ્ઞા ન કરવી યાને જિણુહાશેઠ.	૫૮૫થી૬૨૨
૧૦૯ વિશ્વાસઘાત યાને વિસેમિરાની કથા.	૬૩૫થી૬૬૬
૧૧૦ ઉપદેશ કેનો લાગે ? યાને રત્નાકરસૂરિ.	૭૦૫થી૭૫૫
૧૧૧ વિવેક યાને સુમતિ પુરોહિત.	૭૬૫થી૮૦૦
૧૧૨ કયાં વિશ્વાસ મુકવો ? યાને ચંદનત્રેષ્ઠિ કથા.	૮૧૫થી૮૭૫
૧૧૩ ખોલ્યા કરતાં ન:ખોલવું સાફ યાને વિજયત્રેષ્ઠી કથા.	૮૮૫થી૯૧૫
૧૧૪ કોઈનું ખોટું ન ચિંતવો યાને ધનશ્રી કથા.	૯૨૫થી૯૬૫
૧૧૫ વિષયનો વિશ્વાસ શો યાને સુકુમાલિકા.	૯૭૫થી૧૦૧૫
૧૧૬ લેણુદેણુનો સંબંધ યાને મહાનંદકુમાર.	૧૦૨૫થી૧૧૧૫
૧૧૭ લક્ષ્મીનો આદર યાને રામદાસની કથા.	૧૧૬૫થી૧૨૨૫
૧૧૮ ગૃહસ્થીનો પ્રસંગ યાને વરહત મુનિ.	૧૨૨૫થી૧૨૮૫
૧૧૯ દ્વેષ યાને યુગંધર મુનિ અને નંદનાવિક	૧૨૯૫થી૧૩૭૫
૧૨૦ સ્ત્રી વેદનું અંધન યાને મહિનાથ.ભગવાન.	૧૩૫૫થી૧૪૩૫
૧૨૧ સ્ત્રી સ્ત્રીને પરણી યાને પુણ્યસાર કથા.	૧૪૮૫થી૧૬૬૫
૧૨૨ દીવાળી કયારે? યાને કુંબેરચંદ્રની કથા.	૧૬૬૫થી૧૭૪૫

૧૪

૧૨૩	સીનું કપટ યાને નુપુર પંડિતાની કથા.	૧૭૫થી૧૮૬
૧૨૪	આશા યાને ચાર દેવીઓ.	૧૮૭થી૧૯૨

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર.

૧૨૫	એ શોક્યો યાને વીરમતી અને ચંદ્રાવતી.	૧૯૩થી૨૦૫
૧૨૬	કૌતુક દર્શન યાને ગુણાવલી.	૨૦૬થી૨૧૧
૧૨૭	ભાડે લગ્ન યાને પ્રેમલાલચ્છી.	૨૧૨થી૨૧૮
૧૨૮	પતિ પત્નીનો સંવાદ યાને ચંદ્રરાજ અને ગુણાવળી.	૨૨૯થી૨૩૪

૨૨૬	ભૂલનો પશ્ચાતાપ યાને ગુણાવળીની ભક્તિ.	૨૩૫થી૨૪૦
૧૩૦	કપટ નાટક યાને કનકધ્વજ કુમાર.	૨૪૧થી૨૫૦
૧૩૧	મિથ્યાગુમાન યાને હેમરથ.	૨૫૧થી૨૫૭
૧૩૨	દાનની ઉત્સુકતા યાને કુકડો.	૨૫૮થી૨૭૦
૧૩૩	સુરજકુંડનો મહિમા યાને કુર્કુટમાંથી ચંદ્રકુમાર.	૨૭૧થી૨૮૧

૧૩૪	પુણ્યશાળીનેજય યાને વીરમતીનું મૃત્યુ.	૨૮૨થી૨૯૩
૧૩૫	પૂર્વભવ શ્રવણ યાને ચંદ્રરાજનું સંયમ.	૨૯૪થી૩૦૪
૧૩૬	શિખામણી રીત યાને શાન્તુમંત્રો.	૩૦૫થી૩૦૯
૧૩૭	મિથ્યાપર્વ યાને હોલિકા.	૩૧૦થી૩૨૦

યશોધર ચરિત્ર.

૧૩૮	અધુરીઆશા યાને યશોધરરાજ.	૩૨૧થી૩૩૬
૧૩૯	દુઃખની પરંપરા યાને બીજા, ત્રીજા અને ચોથાભવ.	૩૪૦થી૩૪૪
૧૪૦	મા બાપનો વધ યાને પાંચમો છઠ્ઠો ભવ.	૩૪૫થી૩૪૯
૧૪૧	તમારો ધર્મ યાને કાળદંડ.	૩૫૦થી૩૫૮
૧૪૨	હિંસાનો વળાંક યાને આત્મકથાનો પૂર્ણાકૃતિ.	૩૫૦થી૩૮૪

કથાસાગર વાંચ્યો છે ? ન વાંચ્યો હોય તો વાંચી લ્યો]

કથાસાગર ભાગ ૧-૨માં

આવેલી કથાઓ

૧ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર	૨૬ અમરકુમાર
૨ સગર ચક્રવર્તિ	૨૭ કિર્તિધર અને સુકોશલમુનિ
૩ સનતકુમાર ચક્રવર્તિ	૨૮ શેહિણિયચોર
૪ બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તિ	૨૯ માહાત્મા દ૯૯ પ્રહારી
૫ સાર્દવી તરંગવતી	૩૦ સતીઅંબના
૬ સુદર્શન શેઠ	૩૧ હેલાક શ્રેષ્ઠીની કથા
૭ સુનંદા રૂપસેન	૩૨ કપિલકેવળીકથા
૮ ધનપાલકવિ	૩૩ નમિરાજર્ષિ
૯ હલીખેડૂત	૩૪ મહારાજ મેઘરથ
૧૦ પુણ્યાદ્યનૃપકથા	૩૫ શકંદકસૂરિ કથા
૧૧ અવંતિસુકુમાળ	૩૬ મમ્મણુ શેઠ
૧૨ મુનિ અરણિક	૩૭ ગજસુકુમાળ
૧૩ આદ્રકુમાર	૩૮ અઢાર નાતરાં
૧૪ યશોવર્મનૃપકથા	૩૯ ચંદન મલાયાગિરિ
૧૫ મેલકુમાર	૪૦ વિનયરત્ન
૧૬ ઇલાચીપુત્રકથા	૪૧ અંગારમર્દકાચાર્ય
૧૭ ઢંઢણુમુનિ	૪૨ કરકંકુ રાજર્ષિ
૧૮ અમ્નિશ્રુતિ, વાયુશ્રુતિ	૪૩ મહામુનિ અનાથી
૧૯ માણિભદ્ર પૂર્ણભદ્ર	૪૪ અધમત્ત મુનિ
૨૦ મધુરાજ	૪૫ સમુદ્રપાલ
૨૧ શાંખપ્રભુમ્ન	૪૬ મહામુનિ આષાઢાશ્રુતિ
૨૨ મહાત્મા ચિલાતી	૪૭ મહામુનિ હરીકેશી
૨૩ મહામુનિ નંદિષેણુ	૪૮ સતીપ્રભંજના
૨૪ ધન્નાશાલિભદ્ર	૪૯ સુવ્રતમુનિ
૨૫ ઝાંઝરીયા મુનિકથા	૫૦ શેહિણી

૧૬

૫૧ પુંડરિકઅને કંડરિક

૫૨ શ્રેષ્ઠિપુત્ર કમળ

૫૩ નાગદત્ત

૫૪ બહુપુત્રિકા દેવી

૫૫ વલકલચિરિ

૫૬ પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ

૫૭ વિશ્વભૂતિ ખાતાણુ

૫૮ પંકપ્રિય કુંભાર

પૃથ્વીચંદ્ર ગુણસાગર

૫૯ શંખરાજ અને કલાવતી

૬૦ કમળસેન અને ગુણસેના

૬૧ દેવસિંહ અને કનકસુંદરી

૬૨ દેવરથ અને રતનાવલી

૬૩ પુણ્યચંદ્ર અને પુષ્પસુંદરી

૬૪ સૂરસેન અને મુક્તાવલી

૬૫ પદ્મોત્તર અને હરિવેગ

૬૬ ગિરિસુંદર અને રતનસાર

૬૭ કનકધ્વજ અને જયસુંદર

૬૮ કુસુમાયુધ અને કનકકેતુ

૬૯ પૃથ્વીચંદ્ર અને ગુણસાર

સમરાદિત્ય કેવલી ચરિત્ર

૭૦ ગુણસેન અને અમિશર્મા

૭૧ સિંહ અને આનંદ

૭૨ જાલિની અને શિખી

૭૩ ધન અને ધનશ્રી

૭૪ જય અને વિજય

૭૫ ધરણુ અને લક્ષ્મી

૭૬ સેન અને વિષેણુ

૭૭ ગુણચંદ્ર અને વાનમંતર

વિદ્યાધર

૭૮ સમરાદિત્ય અને ગિરિસેન

૭૯ યવરાજર્ષિકથા

૮૦ કામગજેન્દ્ર

૮૧ કામલક્ષ્મી

૮૨ સુરસુંદરીકથા

૮૩ રજ્જન સાધ્વી

૮૪ સાધ્વી લક્ષ્મણા

૮૫ ક્ષુલ્લકકૃમાર

૮૬ મૃગાપુત્ર

૮૭ મહામુનિ નંદિષેણુ

૮૮ આષાઢાચાર્ય

૮૯ કૃત પુણ્ય કથા

૯૦ સુલસ કથા

૯૧ માતા પુત્ર કથા

૯૨ કઠીઆરો

૯૩ ચંડરુદ્રાચાર્ય શિષ્યકથા

૯૪ મુંજ

૯૫ કૃષ્ણ મૃત્યુ

૯૬ મહામુનિ બળદેવ, મૃગ

અને રથકાર

૯૭ શચ્ચંભવસૂરિ

૯૮ મનકમુનિ

૯૯ ભવદત્ત અને ભવદેવ

૧૦૦ ચરમકેવલિ જંભુસ્વામિ

કથા સાગર

ભાગ ૩

૧૦૧

આરિસાભવનમાં કેવળજ્ઞાન

યાને

ભરત ચક્રવર્તિ

(૧)

બહુ જુના વખતનો આ પ્રસંગ છે. જ્યારે દુનીયામાં માગ્યા મેઘ વરસતા હતા. દુઃખ શોક અને ભયની લાગણી ન હતી. કોઈને કોઈનું પડાવી લેવાની બુદ્ધિ ન હતી. સૌ સંતોષી હતા તે તીજ આરાના અંત અને ચોથા આરાની શરૂઆતની આ વાત છે. જ્યારે માણસોના આયુષ્ય બહુ મોટાં હતાં અને માણસોની કાયા પણ બહુ ઉંચી હતી.

પશુ પંખી અને ખીજ પ્રકારના જીવોને જીવવા બહુજ ઓછી ચિંતા કરવી પડે છે. તેવીરીતે તે કાલે માનવો કુદરત પાસેથી રહેવા ઘર માગી લેતા. લોજન પણ કલ્પવૃક્ષ પાસેથી માગતા અને જરૂર પડે તેવી બધી ચીજો કલ્પવૃક્ષો તેમને આપતાં. પણ આ અવસર્પિણી કાળ. એ તો ઘટતો કાળ. જેમ જેમ વખત ગયો તેમ તેમ કલ્પવૃક્ષનો પ્રભાવ ઓછો થવા માંડ્યો. માગે ત્યારે કલ્પવૃક્ષો આહાર આપવા ન માંડ્યા. આથી માણસમાં ચિંતા પેઠી સાથે ચાનક લાગી અને તેણે

તેની જાતમાંથી એક આગેવાન પુરૂષને ઉભો કર્યો. આ આગેવાન કુલકરના નામે સંબોધાયો. પ્રથમ કુલકર વિમલવાહન થયા. આ પછી તે આ આગેવાનોની પરંપરામાં સાત આગેવાનો થયા તેમાં નાલિ એ સાતમા હતા.

નાલિ અને મરૂ દેવાને પુત્ર થયો તેનું નામ ઋષભ. આ ઋષભ તે આ ચોવીશીના પ્રથમ તિર્થંકર. આ કાળના પ્રથમ રાજા. આ જગત્ની સર્વ વ્યવસ્થાના ઉત્પાદક અને અને પ્રથમ ત્યાગી. ઋષભદેવ એ સ્ત્રીને પરણ્યા. એક સુનંદા અને બીજી સુમંગલા.

આ સુમંગલા અને સુનંદા સાથે ભોગ ભોગવતાં ઋષભદેવને સો પુત્ર થયા. સુમંગલાએ સૌ પ્રથમ એક પુત્ર અને પુત્રીનો જન્મ આપ્યો. જેનું નામ ભગવાને ભરત અને બ્રાહ્મી પાડ્યું. આ પછી સુનંદાએ પણ એક પુત્ર પુત્રી રૂપ યુગલ પ્રસવ્યું. તેનું નામ બાહુબલી અને સુંદરી પાડવામાં આવ્યું. આ પછી સુમંગલાએ બીજા આગણુ પચાસ જોડલાં પુત્રનો એટલે અઠાણું પુત્રનો જન્મ આપ્યો.

ઋષભદેવે બુદ્ધી બુદ્ધી કલાઓ લોકોને શિખવી. રાજ્યની વ્યવસ્થા કાર્યની બહેચણી અને તેને અનુરૂપ જ્ઞાતિની વ્યવસ્થા કરી તે પ્રથમ રાજા થયા. રાજ્ય ભોગવતાં તેમણે ત્રેસઠક પૂર્વ ગાળ્યાં. આ પછી ભરતને વિનીતાનું રાજ્ય, બાહુબળને તક્ષશિલાનું રાજ્ય અને બીજા પુત્રોને બુદ્ધાં બુદ્ધાં રાજ્ય આપી દીક્ષા લીધી. ભરત માંડલિક રાજા બન્યો.

(૨)

સવારનું ખેડાર હતું. સૂર્યે હમણાંજ સોનેરી કિરણની ચાંદર જમીન ઉપર પાથરી હતી.

ભરત ચક્રવર્તિ

૩

અયોધ્યાના રાજમહેલના એક વિશાળ ખંડમાં અતિ-વૃદ્ધ રાજમાતા મરુદેવા બેઠાં હતાં ત્યાં ભરતેશ્વર આવ્યા અને બોલ્યા ‘ માતા મારાં વંદન.’

માતા બોલ્યાં ‘ કોણ ભરત ? ’

‘ હા માતા હું ભરત. આપને કુશળ છે ને ? ’ એમ કહી ભરતેશ્વરે મરુદેવા માતાના ચરણને સ્પર્શ કર્યો.

‘ કુશળ ’ શબ્દ સાંભળતાં માતાનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું તેમની આંખમાં ઝળહળીયાં આવ્યાં અને બોલ્યાં. બેટા ! ભરત ! ઋષભ વિના મને કુશળ ક્યાંથી હોય ? મારી કુશળતા ઋષભની કુશળતામાં છે. ઋષભે રાજ્ય ઋદ્ધિ છોડી વૈભવ છોડ્યો. મને તને બધાંને છોડ્યાં. એક વખત એના માથા ઉપર ચંદ્રની કાંતિ જેવાં ઉજ્જવળ છત્રો ધરાતાં હતાં તે ઋષભ આજે ઉઘાડે માથે અને ઉઘાડે પગે રખડે છે. બેટા ! આ ઋષભ માટે કલ્પવૃક્ષનાં ભોજન અને ક્ષીર સમુદ્રનાં પાણી દેવો હાજર કરતા હતા તે આજે ઘેર ઘેર ભિક્ષા માગે છે. જેની આગળ વિંઝણો વિંજતી સ્ત્રીઓના કંકણોનો સુરમ્ય અવાજ થતો હતો તે ઋષભ જંગલના મચ્છરોના ગણગણાટમાં કાઉસગ્ગ ધ્યાને ઉભો રહે છે. બેટા ! તે વાઘ વરૂઓમાં શી રીતે રહેતો હશે ? તું અને બાહુબળિ બધા રાજ્ય ભોગવો છે. ભાગ્યેજ મારા પુત્રની દરકાર કરો છો ? ભરત ! કોનો દોષ કાઢું. દોષ મારા ભાગ્યનો. ધિક્કાર હો મને કે જે હું ઋષભ જેવા પુત્રને પામી છતાં ઘડપણમાં મારે તેનો વિયોગ સહ્યો પડ્યો. હું તો હમણાં તેની પાછળ તેની સાર-સંભાળ લેવા છોડી જાત પણ શું કરું મેં તેના વિયોગ

દુઃખથી શેઈરેઈને આંખો ગુમાવી છે ભરત ! વધુ નહિ તો તે ત્યાં ક્યાં છે ? અને શું કરે છે ? તેની ખબર તો આપ્યા કર.' આમ બોલી માતા પુઢલા હૃદયે રડી પડ્યાં.

ભરતની આંખમાં ઝળહળીયાં આવ્યાં છતાં ધૈર્ય ધારણ કરી બોલ્યો. ' માતા ! દુઃખ ન લાવો આપ ત્રિભુવન સ્વામિ ઋષભદેવની માતા છે ? ત્રણ જગતના આધાર જે પ્રથમ તીર્થંકર થવાના છે તે આદીશ્વરની આપ જનેતા છો. માતા ! જેના નામસ્મરણથી બીજાને ઉપદ્રવો નથી થતા તે તમારા પુત્રને ઉપદ્રવો શાના થાય ? આપ મનમાં ઓછું ન લાવો. જગતના તારક પુત્રના ત્યાગને અનુમેદો.'

ભરત અશ્રુ ભીની આંખે માતાના ચરણ સ્પર્શી આવાસે આવ્યો અને નિત્ય કર્મમાં ભેડાયો.

(૩)

“ રાજન્ ! કુશળ સમાચાર છે. ” રાજસેવક ચમકે નમસ્કાર કરતાં કહ્યું.

‘ શા ? ’ આશ્ચર્યથી ભરત બોલ્યો.

‘ રાજેશ્વર પુરિમતાલ નામના પરાના શકટાનન ઉદ્યાનમાં કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહેલ ઋષભદેવ ભગવાનને આજે ત્રણે લોકને જણાવનાર કેવલજ્ઞાન પ્રગટ્યું છે. ’

ભરત તેને ઈનામ આપે ત્યાં તો બીજે સમક નામનો રાજસેવક દોડતો આવ્યો અને નમસ્કાર કરી બોલ્યો.

“ દેવ ! આયુધ શાળામાં સૂર્ય સરખું ઝળહળતું હબ્બર આરાવાળું ચક્ર રત્ન ઉત્પન્ન થયું છે. ”

બન્ને વધામણી સાથે સાંભળતાં ભરતેશ્વર વિચારમાં પડ્યા ‘ શુ કરશું ? પહેલાં ચક્રને પૂજશું કે ભગવંતને ? ’

ભરત ચક્રવર્તિ

૫

બીજી જ ક્ષણે વિચાર ધારા નિર્મળ બની અને વિચારવા લાગ્યા.

‘અરે હું કેવો પામર? ચક્ર એ ચક્રવર્તિ પદ આપનાર છે અને તે તો સંસારમાં ઘણી વખત મળે. પણ ત્રણ લોકના તારક તીર્થંકર પિતાનો કેવળ મહોત્સવનો લ્હાવો થોડોજ વારે ઘડી મળવાનો છે?’

યમક સમકને વધામણી આપવા બદલ ઇનામ આપ્યું. અને સેવકોને ભગવંતના દર્શને જવા માટે તૈયારી કરવાનું કહ્યું.

(૪)

‘માતા! તમે હંમેશાં જેતું હૃદયમાં દુઃખ ધરી ચિંતા કરો છો તે તમારા પુત્ર ઋષભદેવ કેવળજ્ઞાન પામ્યા છે. કરોડો દેવતા અને માનવ સાગર તેમના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કરવા ઉલટયો છે. ! માતા! ચાલો તમારા પુત્રની ઋદ્ધિ જોવા. અમે ઋદ્ધિ ભોગવીએ છીએ કે તમારો પુત્ર ત્રણ લોકની ઠકુરાઈ ભોગવે છે તે તો નિહાળો.’ ભરતેશ્વરે મરુદેવા માતાને પગે લાવી કહ્યું.

મરુદેવા માતાને પોતાની સાથે હસ્તિ ઉપર બેસાડી ભરતેશ્વર ચતુરંગ સૈન્યસહિત સમવસરણ તરફ ચાલ્યા.

ઈદ્રધ્વજ રત્નીની જ્યોત અને દેવતાઓના ટોળે ટોળાં આકાશમાંથી ઉતરતાં દેખી ભરતેશ્વરે મરુદેવી માતાને કહ્યું ‘માતા જુઓ આ દેવતાઓ હું પહેલાં દર્શન કરું, હું પહેલાં દર્શન કરું એ સ્પર્ધાથી ભગવાન તરફ દોડી રહ્યા છે. માતા! સાંભળો આ દેવ હુંદુભિનો અવાજ. દેવતાઓ તમારા પુત્રને કેવળજ્ઞાન થયું છે તે નિમિત્તે હર્ષથી તેને વગાડે છે. માતા !

જુઓ તો ખરાં વાઘ વડૂ. સૌ કોઈ જાતિ વૈર ભુલી ઋષભ-
દેવની દેશના સાંભળે છે. માતાને આંખમાંથી દડ દડ હર્ષ-
શ્રુનાં પુર ઉભરાયાં અને રોઈ રોઈ બંધાયેલ ગાઢાં પડલ તુટી
ગયાં. તેમણે પુત્રની ઋદ્ધિ નજરોનજર જોઈ અને તેમાં એકતાન
બની બોલ્યાં 'ભરત ! તું સાચું કહેતો હતો. આ તો ત્રણ
લોકની ઠકુરાઈ ભોગવે છે ! હું અજ્ઞાની અને મોહાંધ. તેને
હું સાચી રીતે ન ઓળખી શકી. મેં પુત્રનો શોક ફેગટ
કર્યો. મારે કરવા જેવું હતું તે મેં કાંઈ ના કર્યું પુત્રે મોહ
છોડયો તેવો મોહ મારે છોડવો જોઈતો હતો. કેના પુત્ર
અને કેની માતા.....

આ પછી ભરતેશ્વરની સવારી આગળ ચાલી તેમ
માતાની વિચાર ધારા પણ અંતર્મૂખ વળી આગળ વધી
અને તેમને રસ્તામાં હાથી ઉપરજ કેવળ જ્ઞાન પ્રગટયું.

માતા ! શું વિચારો છો ? શું ધ્યાનમાં છો ? તે ભરતે-
શ્વર બોલે ત્યાં તો આકાશમાં દેવ હુંહુભિ ગર્જ અને દેવો
બોલ્યા 'ભરતેશ્વર ! માતા કેવળ જ્ઞાન પામ્યાં અને સાથેજ
કૃતકૃત્ય બની નિર્વાણ પામ્યાં છે. રાજન્ ! શું માતા ! અને
શું પુત્ર. પોતાનો પુત્ર ઋષભદેવ જે મોક્ષ લક્ષ્મીને વરે છે
તે લક્ષ્મી કેવી છે તે જોવા મોક્ષે માતા પ્રથમ સચર્યાં અને
પુત્ર પણ ઉત્ર તપ તપી કેવળ જ્ઞાનને મેળવી સૌ પ્રથમ તે
કેવળ જ્ઞાન તેણે માતાને ધર્યું. આવી માતા પુત્રની બેડલી
મળવી જગતમાં મહા હુર્લભ છે. '

દેવોએ મરૂદેવા માતાના મૃતકને ક્ષીર સમુદ્રમાં પધરાવ્યું.

આ પછી દેવો અને ભરત મધ્ય રાત્રિના ચંદ્રોદય

ભરત ચક્રવર્તિ

૭

સમયે અંધકાર અને અંદ્રિકા બન્ને હોય તેમ માતાના મૃત્યુથી દીલગીરી અને તેમના નિર્વાણથી હર્ષ આ રીતે મિશ્રિત બન્ને લાગણીવાળા થયા. અને ભગવંતના સમવસરણમાં પેઠા.

(૫)

ભરતેશ્વરે ભગવાનનો કેવળ મહોત્સવ ઉજવ્યા બાદ ચક્રરત્નની પૂજા કરી. આ પછી તો ભરતેશ્વરને એક પછી એક એમ ચૌદ રત્નો આવી મળ્યાં.

ભરતેશ્વર દિગ્વ્યાત્રાએ નીકળ્યા. માગધ, વરદામ અને પ્રભાસ દેવની સાધના બાદ તેમણે ભરત દેવના છ ખંડ અને વિદ્યાધર રાજા નમિ વિનમિને પોતાના આજ્ઞા ધારક બનાવ્યા. વિનમિએ પોતાની પુત્રી સુભદ્રાને ભરતેશ્વર વેરે પરણાવી. જે જતે દીવસે સ્ત્રીરત્ન થઈ.

ભરતેશ્વરે છખંડ ઉપરાંત નંસર્પ, પાંડુક વિગેરે નવ-નિધિઓ મેળવ્યા. આમ ભરતેશ્વર ચૌદરત્ન, નવનિધિ, બત્રીસ હજાર રાજાઓ, છન્તુકોડગામ, બત્રીસ હજાર દેશ, ચૌરાસીલાખ હાથી ઘોડા રથ અને છન્તુકોડ પાંચ દળ વિગેરેના સ્વામિ થયા. અને ભરતેશ્વર ચક્રવર્તિ બન્યા.

(૬)

સુંદરિ ! આ શું થયું ? કેવું તારું લાવણ્ય હતું અને કેવો તારો દેહ મોહક હતો ! તારું રૂપ અને બળ બધું ગયું ક્યાં ? 'દેહના સ્વભાવ છે. દેહ થોડોજ કાયમી એક સરખો રહે છે' સુંદરીએ પરાણે સ્મિત કરતાં કહ્યું.

'સેવકો ! હું દિગ્વ્યાત્રા કરવા નીકળ્યો પણ તમે તો બધા અહિં હતા ને ? સુંદરીનો દેહ આમ કેમ બન્યો ?' ઔષધ

અને ખોરાકની શું ખામી હતી કે સુંદરી આવી દુર્બળ અને સ્વાવ નિસ્તેજ બની?' ભરત ચક્રીએ સેવકોને ઢબડાવતાં કહ્યું.

સેવકો ખોલ્યા 'જેને ત્યાં દેવો હાજરાહજુર હોય તેને ત્યાં શી ખામી હોય? સુંદરીને હંમેશાં દીક્ષાની તમન્ના હતી. તેમને આપે દીક્ષાની અનુભતિ ન આપી તેથી તેમણે આપ દિગ્ચાત્રાએ નીકળ્યા ત્યારથી આજ સુધી આયખિલ તપ આદર્યો છે અને હજુ પણ આયખિલ કરે છે.'

'સુંદરિ! દીક્ષા માટે તારો નિશ્ચયજ છે તો હું તને નહિ રોકું, હું તો રાજ્ય વૈભવ છોડી શ્રેય નથી સાધી શકતો પણ શ્રેય સાધનાર તને હું કેમ રોકું?' ભરતેશ્વરે દીક્ષામાં કરેલ અંતરાય બદલ પશ્ચાતાપ દર્શાવતાં કહ્યું.

આ પછી સુંદરીએ દીક્ષા લીધી અને ભરતેશ્વરના અઠ્ઠાણું ભાઈ, બાહુબળિ અને બીજા ઘણા પુત્રોએ પણ દીક્ષા સ્વીકારી.

(૭)

'ભગવાન! આ પર્વદામાં ઘણા જીવો છે. આમાંથી કોઈ તીર્થંકર થનાર ભવ્યાત્મા છે ખરો?' એક વખત ભરત મહારાજાએ ભગવંતને પ્રશ્ન પુછ્યો.

ભગવંતે કહ્યું 'ભરત તારો પુત્ર મરિચિ આ ચોવીશીમાં મહાવીર નામે ચોવીશમા તીર્થંકર થશે. મહાવિદેહમાં પ્રિયમિત્ર નામે ચકવર્તિ થશે અને આ અવસર્પિણીમાં ત્રપૃષ્ઠ નામે પ્રથમ વાસુદેવ પણ થશે.'

ભરતચક્રી ભગવાનની આ વાણી સાંભળી વિચારવા લાગ્યા 'શું કર્મનો પ્રભાવ છે? મારા ભાઈઓ બાંધવો અને ઘણા પુત્રોએ દીક્ષા લીધી પણ કોઈએ તે દીક્ષાને

ભરત ચક્રવર્તિ

૬

વિરાધી નથી પણ આ મરીચિએ દીક્ષા લેનારાનાં દેવોથી થતા પૂજા સન્માન દેખી ભગવાન પાસે દીક્ષા લીધી પણ તેને ટાઢ તડકાઓના ઉપસર્ગો ન સહન થયા. તેથી તેણે કોઈ જુદોજ વેષ ધાર્યો છે. તે ભગવાં કપડાં પહેરે છે. પગમાં ચાખડી રાખે છે. પાત્રો છોડી કમંડલું ધરે છે અને માથે પણ છત્ર રાખે છે. હજી એટલું સારું છે કે તેનામાં સુંદર ઉપદેશ આપવાની છટા છતાં લોકોને ઉપદેશ સાચો આપે છે અને પોતાના ભગવા વેષમાં કોઈને જોડતો નથી. આમ છતાં તે ખરેખર પૂણ્યશાળી છે કેમકે તે ચોવીસમા તીર્થંકર થશે. મારે માટે તો તે ખરેખર વંદનીય છે.’

ભરત ચક્રવર્તિ જ્યાં મરીચિ હતો ત્યાં ગયા અને ત્રણ પ્રદક્ષિણા પૂર્વક વંદન કરી યોદ્યા “ભાગ્યવંત! તમે ખરેખર પૂણ્યશાળી છો. ભગવંતે કહ્યું છે કે મરીચિ છેલ્લા તીર્થંકર થશે. મહા વિદેહમાં ચક્રવર્તિ થશે અને આ ભરક્ષેત્રમાં પહેલા વાસુદેવ થશે.’ હું તમારા ભગવા વેષને વાંદતો નથી પણ તમે છેલ્લા તીર્થંકર થશો માટે ખરેખર ભાગ્યવંત છો તેથી વંદન કરું છું.”

ભરતેશ્વર તો ગયા પણ મરીચિને હર્ષ તેના હૃદયમાં ન માયો. દ્વેષ જીતવો સહેલો છે પણ રાગ જીતવો ઘણો કઠણ છે આથી મેક્ષ નિસરણી ચડતાં ક્રોધ માન પહેલાં જાય પણ રાગ રૂપ માન અને લોભ પછીજ જાય છે.

મરીચિ નાચવા માંડ્યો અને યોદ્યા ‘મારા દાદા પ્રથમ તીર્થંકર, મારા પિતા પહેલા ચક્રવર્તિ, હું પ્રથમ વાસુદેવ અને છેલ્લો તીર્થંકર. શું અમારું કુળ. અડાહા ઇક્ષ્વાકુકુળમાં

રૂઝ તીર્થકરો થવાના. જગતમાં અમાર કુટુંબ જેવું ઉચ્ચ કુટુંબ કોઈજ નથી.

હર્ષાતિરૂકથી અહિં મરીચિએ નિકાચિત નીચગોત્ર આંધ્યું.

(૮)

જગતને પવિત્ર કરતા એક વખત ચોત્રીસ અતિશયને ધારણ કરતા ભગવાન ઋષભદેવ અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર સમવસર્યા. પર્વતના રક્ષકોએ આ સમાચાર ભરત ચક્રવર્તિને આપ્યા. સુંદર વધામણી બદલ ચક્રિએ તેઓને સાડાબાર કોડ સોનૈયા ઈનામમાં આપ્યા. ત્યારબાદ ભરતચક્રિ સર્વપરિવાર સહિત અષ્ટાપદ પર્વતે ગયા અને ત્યાં ભગવંતને પ્રદક્ષિણા દઈ વાંદી દેશના સાંભળી. પોતાના મહાબ્રતધારી ભાઈઓને જોઈ ભરતનો બ્રાતૃપ્રેમ ઉભરાયો, પોતાની ચક્રિની ઋદ્ધિ અને હજારો યજ્ઞો સેવકો હોવા છતાં ભાઈઓ વિના પોતે વનવગડાના કુંઠા જેવો એકલો દેખાયો. ‘હું મોટો હોવા છતાં નાનો છું અને ઉંમરે નાનો હોવા છતાં હૃદયના ઉદાર આ ખરેખર મોટા છે. હું ચક્રવર્તિનાં સુખ ભોગવું છું અને આ મારા ભાઈઓ દુષ્કર તપશ્ચર્યા કરી રહ્યાં છે. જેણે પોતાના ભાઈઓને પણ પોતાના ન ગણ્યા તેને જગતમાં ખીચું કોણ પોતાનું હોય?’ એ વિચારે ઉભરાયા.

ભરતેશ્વર પરમાત્મા પાસે ગયા અને પોતાના ભાઈઓને રાજ્યઋદ્ધિ પાછી આપી ઘેર લઈ જવા વિનંતી કરી. ભગવાને કહ્યું કે ‘ભદ્રિક ભરત! શરીર અને મનની પણ દરકાર ન કરનાર આ ઉત્તમ મુનિપુંગવો વમન કરેલ ભોગરૂપ રાજ્યને કેમ ઝડણ કરે?’

ભરત ચક્રવર્તિ

૧૧

ભરતે તુર્ત પાંચસો ગાઠામાં આહાર વિગેરે સામગ્રી લાવી મુનિઓને આપવા માંડી ત્યારે ભગવંતે કહ્યું 'ભરત ! મુનિઓને આધાકર્મી-તેમને ઉદ્દેશીને બનાવવામાં આવેલ આહાર ખપે નહિ.'

ભરતે ભગવંતને પોતાને ત્યાં તેમને માટે નહિ કરેલ આહાર વહોરી કૃતાર્થ કરવાની માગણી કરી.

ભગવંતે જવાબમાં કહ્યું કે 'ભરત ! મુનિઓ રાજપિંડ વહોરે નહિ.'

સર્વ બાબુથી પાછા પડેલ ભરતેશ્વરના હૃદયમાં શોક-સાગરે માઝા મુકી અને તે મૂર્છા પામ્યો. તેને લાગ્યું કે 'જે મારી રાજ્યઋદ્ધિનો અંશ પણ આ ત્યાગી મુનિ બાંધવોના કામમાં ન આવે તેવી રાજ્યઋદ્ધિવાળો હું રાજેશ્વર ચક્રવર્તિ કે ખરેખર કોઈનો પણ ઉપકારક નહિ બનનાર નિષ્ક્રિય ગરીબ છું.'

ઈન્દ્રે ભરતના દુઃખને ઓછું કરવા ભગવંતને પુછ્યું કે ભગવાન અવગ્રહ કેટલા છે ? ભગવાને કહ્યું કે ૧ ઈન્દ્ર સંબંધી, ૨ ચક્રવર્તિ સંબંધી, ૩ રાજા સંબંધી, ૪ ગૃહસ્થ સંબંધી અને ૫ સાધુ સંબંધી. આ પાંચ પ્રકારે છે. તેમાં પણ ઈન્દ્રની ગેરહાજરીમાં ચક્રિની અનુજ્ઞા અને ચક્રિની ગેરહાજરીમાં રાજાની અનુજ્ઞા એ પ્રમાણે ક્રમપૂર્વક અનુજ્ઞાથી સાધુઓ વિચરી શકે. ઈન્દ્રે 'ઉભા થઈ જણાવ્યું કે 'મારા અવગ્રહમાં જે મુનિઓ વિચરે છે તેમને મારા ક્ષેત્રમાં વિચરવાની મેં રબ્બ આપી છે.' પછી ભરતે પણ ઉભા થઈ કહ્યું કે 'મારા અવગ્રહની હું પણ રબ્બ આપું છું.' ત્યાર-

બાદ ભરતચક્રીએ ઇન્દ્રને પૂછ્યું કે ‘આ લોજન સામગ્રીનું શું કરવું? ઇન્દ્રે જણાવ્યું કે ‘ગુણાધિક શ્રાવકોને તે આપી દો.’ ભરતચક્રવર્ત્તીએ તે વાત માન્ય રાખી શ્રાવકોને જમાડયા.

(૯)

એક વખત ભરતચક્રીએ ઇન્દ્રને પૂછ્યું કે તમારું મૂળરૂપ દેવલોકમાં પણ આવું જ હોય છે કે ફેરફારવાળું હોય છે? ઇન્દ્રે ભરતને પોતાની કનિષ્ઠા આંગળી મૂળરૂપે બતાવી. તે જોતાંજ ભરતની આંખો અંબઘ ગઈ. સૂર્યના સહસ્રકિરણો સંગઠિત થઈ જાણે તે ન બની હોય તેવું ભરતને લાગ્યું. આ પછી ઇન્દ્ર ભગવંતને નમી સ્વસ્થાને ગયો, અને ભરતે અયોધ્યામાં ઇન્દ્રની અંગુલિના સ્મરણુ નિમિત્તે ઇન્દ્રની અંગુલિનો આરોપ કરી મહોત્સવ કર્યો ત્યારબાદ લોકોમાં ઇન્દ્રસ્તંભ રોપી ઇન્દ્રમહોત્સવ કરવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ.

(૧૦)

ભરત ચક્રવર્ત્તીને લાગ્યું કે રાજપિંડ હોવાથી મારે ત્યાં મુનિઓ વહોરી શકે તેમ નથી. તો મારે કાંઈને કાંઈ મારું શ્રેય કરવું જોઈએ. તેથી તેણે શ્રાવકોને બોલાવી કહ્યું કે ‘તમે મારે રસોડે દરરોજ લોજન કરજો. આરભ સમારંભનો ત્યાગ કરી સ્વાધ્યાય કરજો અને મને જાગૃત રાખવા ‘જિતો ભવાન્ મયં મૂરિ, તતો માહન માહન’ (તમે જીતાયેલા છો. ભય વૃદ્ધિ પામે છે મારે કોઈ જીવને કે તમારા આત્મગુણને ન હણો અને સાવધ રહો) આટલા શબ્દો કહેજો. આ શ્રાવકો હંમેશાં આ પ્રમાણે શબ્દો કહે છે અને આ શબ્દ સાંભળતાં ભરતના હૃદયમાં ક્ષણભર ‘હું

ભરત ચક્રવર્તિ

૧૩

કષાયોથી છુટાથો છું. મરણનો અને સંસારનો ભય માથે છે. વિગેરે વિચાર આવે છે અને લાય પામે છે.

થોડા વખતમાં તો રસોડે જમનારની સંખ્યા ખુબ વધી પડી. આથી સાચાની પરીક્ષા કરી તેમને ઓળખવા કાકિણી રત્નથી ત્રણ રૂપા કરી શ્રાવકોને પૃથક્ કર્યા અને તેમના સ્વાધ્યાય માટે અરિહંતની સ્તુતિ અને શ્રાવક સાધુ ધર્મના આચારને જણાવનાર ચાર વેદોની રચના કરી. ‘માહન માહન’ કહેનારા આ શ્રાવકો જ તે દીવસે માહના એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા અને તેમાંથી જ તે દીવસે પ્રાહ્મણો થયા. ભરત ચક્રવર્તિ પછી તેના પુત્ર આદિત્યચરા પાસે કાકિણીરત્ન ન હોવાથી આ માહનોને સોનાની જનોઈ કરી અને તે પછી રૂપાનો અને હાલ સૂત્રની થઈ. જિતો મવાન.....ની કહેવાની પ્રવૃત્તિ ભરત ચક્રવર્તિ પછી તેમની આઠ પેઢી સુધી ચાલી અને નવમા દસમા તીર્થંકરના આંતરામાં સાધુ ધર્મનો વિચ્છેદ થયો ત્યારે જિનેશ્વર ભગવાંતની સ્તુતિ અને સાધુ તથા શ્રાવક ધર્મના આચારરૂપ ભરત ચક્રવર્તિએ રચેલ વેદો પણ ફેરવાયા અને તેને સ્થાને નવીનજ વેદ બન્યા.

(૧૧)

ઋષભદેવ ભગવાન મોક્ષ સમય નજીક આવ્યો ત્યારે દશ હજાર મુનિઓ સાથે અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર પધાર્યા ત્યાં તેમની સાથે ભગવાને અણુસણુ સ્વીકારી પોષ વદી ૧૩ (મેરૂ તેરસ) ના દીવસે અભિજિત નક્ષત્રમાં નિર્વાણ પામ્યા.

દેવોએ મહોત્સવ પૂર્વક ભગવાનના દેહનો અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો અને ઇન્દ્રો વિગેરે તેમના અવશેષોને પરમ પવિત્ર માની દેવ લોકમાં લઈ ગયા. ભરત ચક્રવર્તિએ અગ્નિ સંસ્કાર

ભૂમિની નજીક સિંહનિષઠા નામનો પ્રાસાદ કરાવ્યો અને તેમાં ૨૪ તીર્થંકર ભગવાનની તેમના દેહ પ્રભાણુવાળી રત્નમય પ્રતિમા સાથે નવાણું ભાઈઓની પણ પ્રતિમા સ્થાપિત કરી. પ્રાસાદની બહાર નવાણું બાંધવ મુનિઓનો યજ્ઞ-સમૂહ હોય તેવા નવાણું સ્તુપો પણ ભરતેશ્વરે કરાવ્યા.

ભરતચક્રવર્તી બદ્ધિશાળી હતા, તે સારીરીતે સમજતા હતા કે હવે પછીનો કાળ પડતો આવે છે. રત્નોથી લલચાઈ રખે કોઈ આશાતના ન કરે. અને સૌ કોઈ માટે આ સ્થાન સુગમ ન બને માટે દંડરતન વડે તે પર્વતના આઠ પગથાર સિવાય બધો માર્ગ સરખો કર્યો. આ આઠ પગથારથી આ પર્વત અષ્ટાપદને નામે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો.

ભરતચક્રી પ્રાસાદ અને તેની પ્રતિષ્ઠા કર્યાબાદ ભારે મને અયોધ્યામાં આવ્યા.

પિતા અને ભાઈઓના નિર્વાણ બાદ ભરત ચક્રવર્તિને યેન ન પડ્યું. તેને તેની ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ અને વૈભવ અકારો લાગ્યો તે પોતાના નવાણું ભાઈઓને કૃત ધન્ય માનવા લાગ્યા અને પોતાની જાતને પામર ગણવા લાગ્યા.

પ્રધાનોએ ભરતેશ્વરને વિનવ્યું 'મહારાજ ! શા માટે શોક કરો છો ? ભગવાન અને તમારા બાંધવો જગતમાં ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન પામ્યા છે. આપ ગમે તેટલું રાજ્ય ઉપરથી મન અળગું કરો પણ આ રાજ્યધુરા સંભાળે તેવો અત્યારે કોઈ નથી કેમકે તમારા ભાઈઓ અને રાજ્યધુરા વહન કરે તે સર્વેએ દીક્ષા લીધી છે, રાજકુમાર આદિત્યશા હજી બાળક છે. આપ ચિત્તમાંથી ઉદ્વેગ દૂર કરો અને રાજ્ય કાર્યમાં ચિત્ત પરોવો.

ભરત ચક્રવર્તી

૧૫

ભરતેશ્વરે ધીમે ધીમે શોક ઓછો કર્યો. અને તે નિરીહ ભાવે રાજ્યકાજ સંભાળવા લાગ્યા.

(૧૨)

સવારનો વખત હતો મંદ મંદ પવનથી ભરતેશ્વરના રાજ મહેલના તોરણો સુંદર સંગીત બજાવતાં હતાં. ભરતેશ્વર સ્નાન કરી સુગંધિ દ્રવ્યથી શરીર વાસિત કરી હુકુળો અને રત્ન હીરાથી જડિત થઈ પોતાનું રૂપ નિરખવા આરિસા ભુવનમાં પધાર્યા.

માથાના વાળા ઉપર હાથ ફેરવતાં આરિસા ભુવનમાં રૂપ નિરખતા ભરતેશ્વર ઓઢ્યા. ‘ ઉંમર વધી છે છતાં શરીરનો દેખાવ તો ઈંદ્ર જેવોજ છે. શરીરનું તેજ ભલભલાને ડારે તેવું છે અને ઓજસૂ સૌને આંજી નાંખે તેવું છે.’ મલકાતા ચક્રીએ પરસ્પર ખલા ઉપર હાથ ફેરવી દેહના સર્વ અવયવો જોવા માંડ્યા એવામાં અચાનક વૃદ્ધ પતિના હાથમાંથી યુવાન સ્ત્રી ખસી જાય તેમ રત્ન જડિત વીંટી આંગળીમાંથી સરકી પડી. ભરતેશ્વર વીંટીને જોવે તે કરતાં તેણે આંગળીને જોઈ તો વીંટી વિનાની આંગળી ખીણ આંગળી કરતાં અટુટી લાગી ભરતેશ્વરે એક પછી એક દાગીના ઉતાર્યા અને અગો નિરખ્યાં તો જે ઘડી પહેલાં મસ્તકના મુગટ દેખીને ઈંદ્રની તુલના કરવાનું મન થયું હતું તે મસ્તક દેખી પોતે સાવ શોભા વિનાનો લાગ્યો. બાબુબંધ હાર અને મુકુટ જતાં પોતાનું શરીર દુગંચનીય જણાયું. ચામડી સામે ભરતેશ્વરે નજર નાંખી તો તેમને સમજાયું કે મારી યુવાની બનાવટી હતી આ ચામડી તો મારી વૃદ્ધાવસ્થાને જણાવે છે અને તેની અંદર શું છે તે હવે અજ્ઞાનું નથી.

દાગીનાથી શરીર કેટલો વખત શોભવાનું ? દાગીના છે ત્યાં સુધી. તે જતાં શરીર શોભાવિનાનું. તેમ આત્મા જતાં આ કહેવાતો ભરત કેટલો વખત. તેને રાજ્ય મહેલમાં પણ કોઈ નહિં સંઘરે તે ગંધાઈ ઉઠશે. આ સ્ત્રીઓ, આ વૈભવ અને ચકવર્તિની બધી ઋદ્ધિ શું મારી છે ? ના. આ આત્મા જતાં તે બધાં અળગાં. મારાં ચૌદ રત્નો અને છન્નુકોડ ગામનું આધિપત્ય મને ફરી જાગૃત્ નહિ કરી શકે અને હું જઈશ ત્યાં સાથે પણ નહિ આવે. મારી સાથે આવશે કોણ ? આત્માની કરેલ શુભ અશુભ કરણી. મારી કરણી તો જગ બહિર છે કે મેં મારા ભાઈઓનાં રાજ્ય લઈ લીધાં છે. છ ખંડ સાધતાં મેં કાંઈ ઓછો પાપ બોજ એકઠો નથી કર્યો ? મારા પતાએ કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો અને મેં ખરેખર પાપના માર્ગ ખુલ્લા કર્યા. ભાઈઓએ કલ્યાણ સાધ્યું બેનોએ મુક્ત મેળવી, પુત્રોએ રાજ છોડ્યાં હું આમાં મુંઝાયો. વીંટી જતાં આંગળી અટુલી તેમ આત્મા જતાં આ દેહ અને આ સમૃદ્ધિ બધું પરાયું. ભરતેશ્વર ઉંડા ઉંડા આત્મ રમણની વિચાર ધારામાં યુગ્યા અને આરિસા ભવનમાંજ કેવળ પામ્યા.

ઇન્દ્રનું આસન કંપ્યું તેણે ઉપયોગ મુક્યો તો જણાયું કે ભરતેશ્વરે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. ઇન્દ્રે મુનિવેષ આપ્યો ભરતેશ્વરે પંચ પુષ્ટિ લોચ કર્યો અને તે પહેરી ભરત કેવળી દશ હજાર મુનિ સાથે જગતમાં વિચારવા લાગ્યા.

અયોધ્યાની ગાદી ઉપર આદિત્યચંદ્રાનો અભિષેક થયો. દીક્ષાબાહ એક લાખ પૂર્વ ભરતેશ્વર જગતમાં વિચર્યા. અને અનેક પ્રાણીઓને તારી પોતાના નામથી ભરતક્ષેત્રને પ્રસિદ્ધ કરતા અણુસણ કરી નિર્વાણ પામ્યા.

(સધુ ત્રિપષ્ટિશલાકા ચરિત્ર)

૧૦૨

હું કેમ નમું ?

યાને

બાહુબલિ

(૧)

ભગવાન ઋષભદેવને સો પુત્રો હતા. તેમાં ભરત અને બાહુબલિ મુખ્ય હતા. ભગવાને અયોધ્યાનું રાજ્ય ભરતને અને બહલી દેશનું રાજ્ય બાહુબલિને આપ્યું અને ખીજા અઠાણું પુત્રોને જુદાં જુદાં રાજ્ય આપી ભગવાને દીક્ષા લીધી.

દીક્ષા બાદ એકવખત ભગવાન બહલી દેશના સીમાડે આવ્યા અને કાઉસ્સગ ધ્યાને રહ્યા. ઉદ્યાનપાલકે રાતે બાહુબલિને ખબર આપી કે 'ઋષભદેવ ભગવાન ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે. અને કાઉસ્સગ ધ્યાને રહ્યા છે.'

બાહુબલિએ ચતુરંગી સેના તૈયાર કરી તક્ષશિલા નગરીના ઘરેઘરો તોરણથી શણગાર્યા અને ભવ્ય મહોત્સવ પૂર્વક ભગવાનને વંદન કરવા સવાર થતાં નીકળ્યો ત્યાંતો ખબર પડી કે ભગવાન તો કાઉસ્સગ પારી વહેલા વિહાર કરી ગયા છે.

બાહુબલિને ભગવાનનાં દર્શન ન થતાં પારાવાર પશ્ચાતાપ થયો અને તે બોલી ઉઠ્યો 'ભગવંત જેવા ભગવંત મારે આંગણે પધાર્યા છતાં હું કમભાગી દર્શન ન પામી શક્યો. ભગવંતને આવેલા સાંભળ્યા છતાં હું મારે મહેલે પોઠ્યો. અત્યારે સુંદર પ્રભાત છે છતાં મારે તો અપ્રભાતજ રહું.'

બાહુબલિ આમ છતાં પણ પરિવાર સાથે ઉદ્યાનમાં ગયેા અને જ્યાં ભગવાન કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા હતા ત્યાં ભગવાનના પગની રેખાને ભગવાનનું પ્રતીક માની પૂજા કરી. અને ત્યાં મહોત્સવ કરી હજાર આરાવાળું ધર્મચક્ર પ્રતિષ્ઠિત કર્યું.

(૨)

ભરતચક્રીએ છ ખંડ સાધ્યા બાદ પોતાના અઠ્ઠાણું ભાઈઓને આજ્ઞા પળવવા કહેણુ મોકલ્યું. અઠ્ઠાણું ભાઈઓ ભેગા થયા અને ભગવંત પાસે જઈ કહેવા લાગ્યા ‘ ભગવંત ! આપે ભરતને સૌ કરતાં મોટું અયોધ્યાનું રાજ્ય આપ્યું છે છતાં તે આજે લોભી બની અમારા ઉપર આજ્ઞા પાળવાનું કહેણુ મોકલે છે. આપે આપેલા રાજ્યથી અમે સંતોષી છીએ અમારે ભરતનું કાંઈ જોઈતું નથી છતાં ભરત અમારું પડાવી લેવા માગે છે તો અમારે શું કરવું ?’

ભગવાન બોલ્યા. ‘ લક્ષ્મી ચંચળ છે અને જીવન પણ ચંચળ છે. આ રાજ્ય કોઈ પાસે સ્થિર રહેવાનું નથી. એક પછી એક બીજાને જવાનું છે તે નિશ્ચિત છે. તો ડાહ્યા માણસનું કર્તવ્ય છે કે જે આપણને છોડી જાય તે કરતાં આપણે જ તેને કેમ ન છોડવું. રાજ્યલક્ષ્મી એ નરકે લઈ જનારી છે. આવી રાજ્ય લક્ષ્મી સંસારમાં તમે ઘણીવાર મેળવી છે છતાં કાંઈ હિત સચું નથી. કરવા જેવું તો એ છે કે આ પરિમિત જીવનમાં કાંઈ આત્માનું કલ્યાણ ક્ષાય તે કરી લેવું. ’

આ ભદ્રિક અઠ્ઠાણું પુત્રોએ ત્યાંને ત્યાં ભગવંત પાસે દીક્ષા લીધી. આ સમાચાર ભરત મહારાજાએ સાંભળ્યા એટલે તે દીલગીર થયા. તેમણે કહ્યું કે મારે તેમનું રાજ્ય પડાવી

બાહુબલિ

૧૯

લેવું ન હતું પણ તે સમજ્યા કે ભરત રાજ્ય લઈ લેવા માગે છે. કેવા ઉત્તમ બાંધવો ! અને શું તેમની સરળતા અને શું તેમનો ત્યાગ !

(૩)

‘ મહારાજ ! હવે કોઈ પણ રાજા આપની આજ્ઞા ન માને તેવો રહ્યો નથી છતાં કેમ ચક્ર આયુધશાળામાં દાખલ થતું નથી ?’ રાજસભામાં સુષેણ સેનાપતિએ ભરતેશ્વરને કહ્યું.

ભરતેશ્વરે કહ્યું કે ‘ વિચાર કરતાં ભરતના છએ ખંડનાં અર્ધાં રાજ્યો આપણને વશ થયાં છે. નાના મોટા બધા રાજાઓ આધીન થયા છે છતાં ચક્ર અટકે છે કેમ ?’

સુષેણ બોલ્યો ‘ મહારાજ ! હાં યાદ આવ્યું. આપના નાના ભાઈ બાહુબલી આવ્યાં નથી. અને તેણે આપની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરી નથી તેથી ચક્ર અટકતું લાગે છે.’

સેનાપતિ ! મારા અકુશળું ભાઈઓએ દીક્ષા લીધી હવે મારે બાંધરૂપ આ એકજ ભાઈ રહ્યો છે. તેને આજ્ઞા મનાવવાનું કહી ખોટો છંછેડવાથી શું લાભ ?’ ભરતેશ્વર બાહુબલીના સ્વભાવથી જાણકાર હોવાથી બોલ્યા.

‘ મહારાજ ! એ સાચું પણ જ્યારે બધા રાજા આજ્ઞા માને અને તે ન માને તો તે ભાઈ છતાં શત્રુજ ગણાય ને ? આપણે તેનું રાજ્ય કયાં લેવું છે. તે અહિં આવે અને આજ્ઞા માનવાનું કબુલ કરે એટલે પત્યું.’ સેનાપતિએ કહ્યું.

(૪)

ભરતેશ્વરે સુવેગ નામના દૂતને બહલી દેશ મોકલ્યો અને તેણે બાહુબલિને જઈ કહ્યું ‘ રાજા ! આપના વડીલ

ખંધુ ભરતેશ્વરે છ ખંડ સાધ્યા છે. તેની સમૃદ્ધિ આજે સર્વત્રેષ્ઠ છે. ખત્રીસ હજાર રાજા તેની સેવા કરે છે. આજ એક વખત ત્યાં પધારે અને તેમને આનંદિત કરી તેમની આજ્ઞા માનો.’

બાહુબલિ એકદમ ચમક્યો અને બોલ્યો ‘હૂત! તું મને આજ્ઞા મનાવવાનું કહેવા આવ્યો છે? ભરતને કહેજે કે દરેક દરમાં ઉંદર નથી રહેતા કોઈક દરમાં સાપ પણ રહે છે. તેમ અઠ્ઠાણું ભાઈઓને તેં આજ્ઞા મનાવવાનું કહ્યું એટલે તેમણે તો રાજ્ય આપી દીક્ષા લીધી પણ આ બાહુબલિ તારી સમૃદ્ધિ કે સંપત્તિથી ડરી નહિ જાય. પિતાએ તને જે આપ્યું છે અને તેં મેળવ્યું છે તેથી તું સંતોષ માન. વધુ લોભ ન કર. અમને જે આપ્યું છે તેથી અમે સંતુષ્ટ છીએ. ગંગાના કાંઠા ઉપર હથેલીમાં પકડી તેને આકાશમાં મેં ઉછાળેલો તે દીવસો તે ભૂલી ગયો નથી ને? હું મોટા ભાઈ મોટા ભાઈ ગણી તેને પિતા તુલ્ય માનતો હતો અને ગૌરવ સાચવતો હતો તે આજે તેનું વડીલપણું છોડી મારા ઉપર અધિકાર જમાવવા માગે છે. હૂત જ તારા રાજાને જઈ કહે કે બાહુબલિ તમારી આજ્ઞા માનવા ના પાડે છે.’

હૂત વિલખે પડી બહલી દેશથી પાછો ફર્યો પણ ઠેર ઠેર બહલીમાં તેણે બાહુબલિનું પ્રજાવાત્સલ્ય અને પરાક્રમની ચશોગાથા સાંભળી. ભરત એવું નામ ત્યાંના પ્રજાજનો સ્ત્રીઓના કંચવા ઉપરના શુંથણ સિવાય ખીજને સમજતા ન હતા.

(૫)

હૂત અયોધ્યા આવ્યો અને તેણે બાહુબલિનો સંદેશો ભરતેશ્વરને કહ્યો.

બાહુબલિ

૨૧

ભરતેશ્વરે ચોઢ રત્નો અને અક્ષૌહિણી સેના સાથે બહલી દેશ ઉપર આક્રમણ કર્યું..

બાહુબલિ અને ભરતેશ્વરનાં લશ્કરો સામસામાં બાટકયાં. આર વર્ષ યુદ્ધ ચાલ્યું પણ કોઈએ મરક ન આપી. કોડો દેવતાઓ આકાશમાં આ જનસંહારક યુદ્ધ જોવા ઉભા રહ્યા. ઈન્દ્ર વિચારમાં પડ્યા ‘આ કેવું આશ્ચર્ય? જેના પિતાએ કોડોનું કલ્યાણ કરનાર જગતની વ્યવસ્થાને સ્થાપી તેના આ શાણા ગણાતા પુત્રો શું લઈ બેઠા છે?’

ઈન્દ્ર ભરતેશ્વર પાસે આવ્યા અને બોલ્યા. ‘રાજન! ઋષભદેવના મોટા પુત્ર ભરતને આ હજારો માનવીનો સંહાર શોભે છે? જગતમાં સંયમના બીજ એક પછી એક માનવીમાં જગતપિતા રોપે છે અને તેના પુત્રો તે માનવોનો સંહાર કરી લોહીની નદીઓ વહેવરાવે છે તે શું સાઈ છે?’

ભરતેશ્વરે કહ્યું ‘ઈન્દ્ર મહારાજ! મારે બાહુબલિ ઉપર સત્તા જમાવવી નથી. ચક્રરત્ન આયુધશાખાગાં પેસતું નથી તેટલાજ પુરતું મારું બાહુબલિને કહેણ હતું. પણ તે તેણે ન માન્યું માટેજ મારે આ કરવું પડ્યું છે. આપ તેને સમજાવો કે ભરત તારું રાજ્ય લેવા માગતો નથી. અને કદાચ ભરત ચક્રી થાય તો તેમાં તેનું પણ ગૌરવજ છેને?’

ઈન્દ્ર બાહુબલિ પાસે ગયા અને બોલ્યા ‘બાહુબલિ! તમારું બળ અતુલ છે. તમારું રાજ્ય લેવાની કેનામાં તાકાત છે? અને આ તમે યુદ્ધ કેની સામે કરો છો? પિતાતુલ્ય મોટા ભાઈની આજ્ઞા માનવી જોઈએ કે તેની સામે રણશીશુ કુંકવું જોઈએ?’

બાહુબલિએ કહ્યું ‘ ઇન્દ્ર મહારાજ ! આમાં મારો વાંક નથી. ભરત બહલી દેશ ઉપર શા માટે ચઢી આવ્યો ? એને અહિં કોણે બોલાવ્યો હતો ? અઠ્ઠાણું ભાઈઓનાં રાજ્ય પડાવી લીધાં. હવે તેને માફ પડાવી લેવું છે એમ ? હું પ્રાણત્યાગ કરીશ પણ એમ તો નમતું નહિ બેબું.’

ઇન્દ્રે કહ્યું બે તમારે યુદ્ધજ કરવું હોય તો તમે બે જણા દષ્ટિયુદ્ધ, વાક્યુદ્ધ, બાહુયુદ્ધ, મુષ્ટિયુદ્ધ અને દંડયુદ્ધ કરો. પણ નાહક હજારો બીજા માણસોનો શા માટે સંહાર કરો છો ?’

પરસ્પર સૈન્યનું યુદ્ધ બંધ થયું અને આ બે ભાઈ-બોણું યુદ્ધ ચાલ્યું. પાંચે યુદ્ધમાં બાહુબલિ જીત્યા. દેવોને શંકા પડી કે ‘ચક્રવર્તિ તો ભરત છે કે બાહુબલિ ?’ ત્યાં ભરતેશ્વરે મર્યાદા છોડી, બાહુબલિ ઉપર હજાર આરાવાળું ચક્ર છોડ્યું પણ મેરૂ પર્વતની આસપાસ સૂર્ય પ્રદક્ષિણા કરે તેમ બાહુબલિની આસપાસ ફરી ચક્ર ભરતના પાસે પાછું આવ્યું. કારણકે ચક્રનો પ્રભાવ સ્વગોત્રીય ઉપર પડતો નથી.

હવે બાહુબલીના ક્રોધે માઝા મૂકી. અને તે બોલી ઉઠયા. ‘અમારે બન્નેએ પરસ્પર સરખી સામગ્રીથી યુદ્ધ કરવાનું હતું છતાં ભરતે નીતિમાર્ગને ઉલ્લંઘી મારા વધ માટે ચક્ર મુક્યું. એકેન્દ્રિય ચક્રને વિવેક આવ્યો અને તે પાછું ફર્યું પણ હું ભરત ! મોટો ભાઈ થઈ તું લોભથી વિવેક ચુક્યો. તને અને તારા ચક્રને હું આ મુઠ્ઠિથી ચુરી નાંખું’ એ પ્રમાણે બોલતા બાહુબલિ મુઠ્ઠિ ઉપાડી ભરતેશ્વર તરફ દોડયા. ભરતની પડખે જતાં તેની વિચાર ધારાએ વળી પલટો

બાહુબલિ

૨૩

હીધો. ‘ ભરત અને મારામાં ફેર શો ? ભરતે ચક્રવર્તિ થવા માટે ચક્ર મુક્યું અને હું પિતાતુલ્ય વડીલ ભાઈને મારવા દોડ્યો છું. જગતમાં રાજ્ય અને ઋદ્ધિ કેનાં ટક્યાં છે ? નાના અઠ્ઠાણું ભાઈએને ધન્ય હો કે જેમણે જગતમાં વડીલનો વિનય ખતાવ્યો અને દીક્ષા લઈ પોતાનું કલ્યાણ પણ સાધ્યું.’ ઉપાડેલી મુઠ્ઠી નિષ્ક્રમ ન કરતાં તે મુઠ્ઠીથી બાહુબલિએ પોતાનો શિરલોચ કર્યો અને નમ્રભાવે ભરતને કહ્યું કે ‘હું ચક્રિ ! જે રાજ્યે આપણા બન્ને ભાઈએમાં વિરોધ પ્રગટાવ્યો તે રાજ્ય મારે ન ભેઈએ. હું દીક્ષા અંગીકાર કરું છું અને અજ્ઞાન તથા લોભવશથી તમને જે કાંઈ મેં વિડંબના કરી છે તેની હું ક્ષમા માગું છું.’ દેવોએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી અને આકાશવાણીમાં યોદ્યા કે ‘ બળથી મોટાભાઈને જીતી બાહુબલિએ બન્ને ભાઈએની વચ્ચે ભેદ કરનાર મોહને પણ ખરેખર જીત્યો છે.’

(૬)

બાહુબલિએ રણાંગણની ભૂમિને કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાનની ભૂમિ બનાવી અને કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી ભગવાનની સમીપે જવાથી નાના ભાઈએને વંદન કરવું ન પડે તે વિચારી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે ત્યાંજ કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. ભરત મહારાજ વિલખા પડયા. ચક્રવર્તિની રાજ્ય ઋદ્ધિ મળ્યા છતાં બાહુબલિ આગળ તેમનું બળ મપાઈ ગયું. બાહુબલિએ અને અઠ્ઠાણું ભાઈએ રાજ્ય છોડી દીક્ષા લેવાથી તે નિઃસ્નેહી ગણાયા. તેમને બાહુબલિ પ્રત્યે સદ્ભાવ બળ્યો. તેની મહત્તા અને પોતાની ઓછાશ પોતાને જણાવા લાગી. તે યોદ્ધી

ઉઠ્યા કે 'બાંધવ ! બાહુબલિ, તું બગવાન અને દયાળુ છે. હું નિર્બળ અને નિર્દય છું, હું વિવેક ચુક્યો, તેં વિવેક સાચવ્યો. તું ગણુના યોગ્ય પુરુષમાં ગણાયો. હું કષાયથી ભાન ભૂલેલા માણસોની ગણતરીમાં ગણાઈશ. બાંધવ ! મારા અપરાધને ક્ષમા કરો.' બાહુબલિ મૌન હતા. ભરત મહારાજએ બાહુબલિની સ્તુતિ કરી તેમના રાજ્યપર બાહુબલિના પુત્ર સોમયશાને સ્થાપી શોક સહિત પોતાને સ્થાને ગયા.

(૭)

એકચિત્તે નિશ્ચળ મેરૂસમાન ઉંડું આત્મરમણ કરતાં બાહુબલિને દીવસો ઉપર દીવસો પસાર થયા, શિયાળો ઉનાળો પસાર થઈ ચોમાસું બેઠયું. તેમના શરીરને લાકડાનું થઈ માની આસપાસ લતાઓ વીંટાઈ. પક્ષીઓએ તેમાં માળા કર્યા પણ દેહધારી બાહુબલિ અચેતન હુંઠાની પેઠે સ્થિર રહ્યા. ઉશ્ચતપ ત્યાગ અને ધ્યાનથી તેમણે કર્મોને ક્ષીણ કર્યા છતાં 'કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયા પછી હું પિતા પાસે જઈ જેથો મારે વંદન કરવું ન પડે' તે રૂપ 'હું કેમ નમું'ની ભાવના નિવૃત્ત ન થઈ ત્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન નજ પ્રગટયું.

એક વખતે ભગવાનના કહેવાથી બ્રાહ્મી અને સુંદરી જ્યાં બાહુબલિ હતા ત્યાં આવી કહેવા લાગી કે

વીરા ગજ થકી હેઠા ઉતરો,

ગજ ચડે કેવળ ન હોય. વીરા મોરારે.

“હે બાંધવ ! ભગવંત કહે છે કે હાથી ઉપરથી હેઠા ઉતરો કેમકે હાથીએ ચડેલાને કેવળજ્ઞાન પ્રગટતું નથી.”

બાહુબલિ

૨૫

આ શબ્દ ઉચ્ચારી પ્રાણી અને સુંદરી સાધ્વી તેમના ઉચ્ચ તપને અનુભોદન આપતી ચાલી ગઇ. બાહુબલિના મનમાં વિચાર આવ્યો કે “હું અરણ્યમાં છું; અહિં કોઇ હાથી નથી. ભગવંતના વચનમાં પણ ફેરફાર ન હોય. ક્ષણમાં તેને સમજાયું કે ભગવાન મારા ઉપકારી છે અને જણાવે છે કે ‘નાનાભાઈને ન વાંદવારૂપ અભિમાન હાથીથી હેઠો ઉતર.’ હું ભૂલ્યો. મોટો હું કે તે ભાઈઓ. તેમણે પહેલાં રાજ્યઋદ્ધિ છોડી. પહેલાં પિતાની સેવા સ્વીકારી. પહેલાં તપ ધ્યાન તપ્યા. પહેલાં દીક્ષા લીધી અને પહેલાં જ્ઞાન પામ્યા. હું ત્યાં જાઉં અને તેમને વંદન કરું અને મારા આત્માને કૃતકૃત્ય બનાવું. આમ જોલી તેમણે પગ ઉપાડ્યો. ‘હું કેમ નમું’ની ભાવના હૃદયમાંથી દૂર કરી અને પગ ઉપાડતાંજ તે રણભૂમિમાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ્યું. પરમાત્મા ઋષભદેવ પાસે આવી પ્રદક્ષિણા દઈ ભગવાનને નમસ્કાર કરી બાહુબલિ કેવલિ પર્ષદામાં ખેઠા.

બાહુબલિ આ પછી ઘણા વર્ષ પૃથ્વીમાં વિચર્યા અને અંતે નિર્વાણ પામ્યા. ગમે તેટલું તપ કરો ગમે તેટલું ધ્યાન ધરો પણ મનમાંથી જ્યાં સુધી ‘હું કેમ નમું’નું માન ન ખસે ત્યાં સુધી કદયાણુ ન થાય તે વસ્તુ બાહુબલિનું જીવન આજે પણ જોધ આપી રહ્યું છે.

(લઘુ ત્રિપષ્ટિ શલાકા પુરૂપ)

૧૦૩

ત્રણ પગલાં

યાને

વિળગુકુમાર

(૧)

ઉજ્જૈનીમાં વર્મ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રાજાને જૈનધર્મ ઉપર રૂચિ હતી. આ રાજાને નમુચિ નામે પ્રધાન હતો. નમુચિ બહુજ બુદ્ધિશાળી અને દુરદેશી હતો. પણ જૈનધર્મ ઉપર તેને દ્વેષ હતો.

ઉજ્જૈનીમાં સુવ્રતાચાર્ય પધાર્થી. વર્મ રાજા પરિવાર સાથે વંદન કરવા ગયા. શરમાશરમે નમુચિ પણ રાજા સાથે આવ્યો. જતાં જતાં નમુચિએ આચાર્ય સાથે ચર્ચા કરવા માંડી કે 'બ્રાહ્મણો પવિત્ર અને આ જૈન સાધુઓ અપવિત્ર' છે. આચાર્યે 'બ્રહ્મચર્ય જેને હોય તે પવિત્ર અને તે વિનાના તે અપવિત્ર' વિગેરે કહ્યું. આમ નમુચિએ જેટલી ચર્ચા કાઢી તે બધામાં તે પાછો પડ્યો.

નમુચિ સ્વભાવનો ક્રોધી અને ડંખીલો હતો તેને ચર્ચામાં પોતાનો પરાભવ લાગ્યો તેથી મધ્યરાત્રિએ ઉઠી મુનિને મારવા દોડ્યો પણ શાસનદેવીએ તેને સ્તંભિત કર્યો. નમુચિની આખા ગામમાં નિંદા થઈ કે કેવું નિર્દય અને ધર્મદ્વેષી પ્રધાન છે.

વિષ્ણુકુમાર

૨૭

નમુચિને હવે ઉજ્જૈનીમાં રહેવું ઠીક ન લાગ્યું. તેથી એક રાતે કોઈને પુછ્યા ગાછ્યા વિના ઉજ્જૈની છોડી હસ્તિનાપુર ગયો.

(૨)

હસ્તિનાપુરમાં આ વખતે પદ્મોત્તર રાજાનું રાજ્ય હતું. આ રાજાને વિષ્ણુકુમાર અને મહાપદ્મ નામના બે પુત્રો હતા. નમુચિએ હસ્તિનાપુરમાં પગ મુકતાની સાથે સિંહબળ નામના એક ભયંકર રાજ્યના શત્રુનો પરાભવ કર્યો. આને પરિણામે તે મહાપદ્મનો પ્રીતિપાત્ર થયો. મહાપદ્મે નમુચિને તે વખતેજ કહ્યું કે 'નમુચિ ! તું માગે તે આપું.' પણ નમુચિએ અવસરે જોઈશ એમ કહી પતાવ્યું. આ પછી નમુચિ હસ્તિનાપુરનો પ્રધાન થયો.

(૩)

પદ્મોત્તર રાજાને જ્વાળાદેવી અને લક્ષ્મી નામે બે રાણીઓ હતી. જ્વાળાદેવી જન ધર્મના ઉપર રાગવાળી હતી અને લક્ષ્મી આદ્ય ધર્મ ઉપર રાગવાળી હતી. હસ્તિનાપુરમાં આસો મહીનામાં રથયાત્રા નીકળતી. જ્વાળાદેવિ કહે કે મારો રથ પહેલો અને લક્ષ્મીદેવિ કહે કે મારો રથ પહેલો. રાજાએ આ નાનો વિવાદ મોટું કડવું રૂપ લેશે એમ માની રથયાત્રાજ અટકાવી. આ વાત મહાપદ્મને ન ગમી તેથી તે હસ્તિનાપુર છોડી પરદેશ ગયો.

મહાપદ્મ ભવિષ્યમાં ચક્રવર્તિ થનાર હતો તેથી જ્યાં ગયો ત્યાં તેને રાજ્યલક્ષ્મી અને વિદ્યાધર કન્યાઓ મળી.

જ્ઞેતજ્ઞેતામાં મહાપદ્મ મહાપ્રતાપી નીવડયો. પદ્મોત્તર રાજ્યએ તેને હસ્તિનાપુર બોલાવ્યો અને તેની ઇચ્છા મુજબ પ્રથમ જૈનરથ કાઠી રથયાત્રા કાઠી.

(૪)

સમય જતાં સુવ્રતાચાર્ય હસ્તિનાપુર પધાર્યા. નમુચિ તો તેઓને દેખી એકદમ ઉધાર્યો પણ આચાર્યને તેની પ્રત્યે કાંઈ અભાવ ન હતો. રાજ્ય પદ્મોત્તરે દીક્ષા લીધી અને રાજ્ય વિષ્ણુકુમારને આપવા માંડ્યું પણ રાજ્ય ન લેતાં વિષ્ણુકુમારે પણ દીક્ષા સ્વીકારી.

દીક્ષાબાદ વિષ્ણુકુમારે ઉપવાસ ઉપર ઉપવાસ કરવા માંડયા અને તેમને એક પછી એક એવી ઘણી લબ્ધિઓ થઈ. વિષ્ણુકુમારને આકાશગામિની લબ્ધિ હતી આને લઈ તેઓ મેરુ પર્વતની ચૂલિકા ઉપર રહેતા અને ત્યાંના શાશ્વતા મંદિરોનાં દર્શન કરી ભાવિત થતા.

પદ્મોત્તરની દીક્ષા બાદ મહાપદ્મ હસ્તિનાપુરનો રાજ્ય થયો અને પછી તેને ચૌદરતન મળતાં ચક્રવર્તિ થયો. ચક્રવર્તિપણ્યામાં તેણે ઘણાં ધર્મનાં કાર્યો કરાવ્યાં છતાં રાજ્યમાં જુના મંત્રી નમુચિનું વર્ચસ્વ જુબ હતું.

(૫)

મહાપદ્મની ધર્મનિષ્ઠતા અને હસ્તિનાપુર કેન્દ્રમાં હોવાથી સુવ્રતાચાર્ય ફરી બીજી વાર શિષ્યો સાથે હસ્તિનાપુર આવ્યા. આ સૂરિને જ્ઞેતાંજ નમુચિને વૈર લેવાનું મન થયું. તેણે મહાપદ્મ પાસે પૂર્વના આપેલા વરદાનના બદલામાં અદ્યકાળ

વિષ્ણુકુમાર

૨૯

માટે ચક્રવર્તિપથાનું પદ લોગવવાની માગણી કરી. એક-વચની મહાપદ્મને નમુચિને સર્વ રાજ્યનો દોર સોંપ્યો. અને પોતે રાજ્યકાર્યથી નિવૃત્ત થઈ અંત:પુરમાં રહ્યો.

રાજ્યનો સંપૂર્ણ દોર પોતાના હાથમાં આવતાં નમુ-ચિએ હિંસાવાળો મહાયજ્ઞ આરંભ્યો. આમાં આશીર્વાદ આપવા બીજા બધા ધર્મશુરુ આવ્યા પણ સુવ્રતાચાર્ય ન ગયા. આ અપરાધ આગળ કરી નમુચિએ તેમને બોલાવ્યા અને કહ્યું; 'મહારાજ હું હાલ રાજા છું. હું યજ્ઞ કરું છું તેમાં બધાએ આશીર્વાદ આપ્યા. અને આ મારા કાર્યને વખાણ્યું ત્યારે તમે કેમ કાંઈ ન કર્યું?'

શુરુ બોલ્યા 'હિંસાને અમે કેમ વખાણીયે? આ યજ્ઞમાં હિંસા થાય છે. અમે તે હિંસાથી અટકેલા છીએ.'

નમુચિ બોલ્યો 'મહારાજ! જેના રાજ્યમાં રહેવું હોય તેણે તેને અને તેના ધર્મને અનુસરવું પડે. મારા આ યજ્ઞ છે. તેને ન અનુસરવું હોય તો ચાલ્યા જાવ.'

સુવ્રતાચાર્ય બોલ્યા. 'હાલ અમારે ચાતુર્માસ છે એટલે અમે કઈરીતે બીજે જઈએ?'

'મહારાજ હું કાંઈ ન સમજું સાત દીવસમાં' હસ્તિ-નાપુર અને મારી રાજ્યની હદ ખાલી કરો. સાતમે દીવસે તમારામાંના કોઈને જોયા તો આમાંથી એકે જીવતો નહિ રહે તે યાદ રાખજો.' ક્રોધમાં ધમધમતાં નમુચિએ કહ્યું.

(૬)

સુવ્રતાચાર્ય અને શિષ્યોએ વિચાર્યું કે બધે નમુચિનો દોર છે. સાત દીવસમાં તે કયાં જઈએ. એક લખિધવંત

સાધુને મેરુ ઉપર રહેલ વિષ્ણુકુમાર પાસે મોકલ્યા. વિષ્ણુકુમાર હસ્તિનાપુરમાં આકાશ માર્ગે આઠ્યા. ઘણા વર્ષે હસ્તિનાપુરનો રાજ્ય વારસ સૌ પ્રથમ નગરમાં આવેલ જાણી પ્રજા શ્રીમંતો અને ધીજી રાજાઓએ તેમનું બહુમાન કયું પણ નમુચિએ ઘિલકુલ તેમના સામું સરખું ન જોયું.

વિષ્ણુકુમાર બોલ્યા. 'રાજા નમુચિ ! આ મુનિએ ચોમાસામાં કયાં જાય ?'

'હું કાંઈ ન સમજું. તેણે સાત દીવસમાં મારા રાજ્યની હદ ખાલી કરવી જોઈએ. જેઓને રાજ્યકર્તાને અનુસરવું નથી તેઓએ તેના રાજ્યમાં રહી શું કરવું છે ?' નમુચિ ઉદ્ધતાઈથી બોલ્યો.

વિષ્ણુકુમાર જરા ઉચ્ચતાથી બોલ્યા 'ચોમાસામાં સાધુ જાય કયાં ? ત્રણ ડગલા જેટલી ઉભા રહેવાની જગ્યા તો આપીશ કે નહિ?'

નમુચિ બોલ્યો 'સાડું હું ત્રણ ડગલાં જમીન આપું છું પણ યાદ રાખજો કે ત્રણ ડગલાથી બહાર કોઈ સાધુને દેખ્યો તો જીવનો નહિ મુકું.'

વિષ્ણુકુમારે કહ્યું 'કપુલ મંજુર'

'તો માપીલો તમારી ત્રણ ડગલાં જમીન.' નમુચિએ વિષ્ણુકુમારને દમ ભીડતાં કહ્યું.

વિષ્ણુકુમારે તુર્ત લાખ જોજનની કાયા વિકુર્વી અને એક પગ જંબુદ્વીપના આ છેડે અને ધીજો પગ ધીજો છેડે મુકી બોલ્યા 'નમુચિ ! બોલ ત્રીજો પગ કયાં મુકું ! તારી છાતી ઉપર મુકું ?' દેવો દાનવો સૌ વિષ્ણુકુમારની લાખ યોજન

વિષ્ણુકુમાર

૩૧

કાયા દેખી કંપી ઉઠયા. ઈન્દ્રનાં સિંહાસન કંપ્યાં. દેવલોકના નાટારંભ બંધ થયા. મહાપદ્મ રાજ્ય અંતઃપુરમાંથી દોડતો આવ્યો અને કરગરતો બોલ્યો, ‘મહામુનિ ! આપનું વિરાટ રૂપ સંહરો, આ અપરાધ નમુચિનો નહિ પણ ભગવંત આ તમારા અનુજ બંધુ મહાપદ્મનો છે કે જેણે અપાત્ર મંત્રી ઉપર આટલો બધો વિશ્વાસ મુક્યો.’

વિષ્ણુકુમારે મુનિઓ અને સંઘ સામે દૃષ્ટિ નાંખી તે તેમને જણાવ્યું કે સંઘ આ રૂપ સંહરી ક્ષમા આપવાનું કહેતો હતો. વિષ્ણુકુમારે રૂપ સંહર્યું અને આ શાસન રક્ષા માટે કરેલા ક્રોધ બદલની આલોચના લીધી. નમુચિ જમીન ઉપરજ રગદોળાયો નહિ પણ બહુલ કર્મી બની ઘોર પાપમાં રગદોળાયો અને વિષ્ણુકુમાર ત્રણ પગલાથી ત્રિવિક્રમ કહેવાયા.

હસ્તિનાપુરે આ પ્રસંગ જીવન મરણનો અનુભવ્યો. તેમને લાગ્યું કે વિષ્ણુકુમારનો ક્રોધ સંહરાયો ન હોતતો હસ્તિનાપુરનું નામ શેષ નહોત. અને સાથે સાથે નમુચિના જીવમોથી પણ વિષ્ણુકુમારનું આગમન નહોત તો તેનાથી મુક્તિ ન મળત. આમ બંને કારણોથી બીજા દીવસે હસ્તિનાપુરમાં જીહારની પ્રવૃત્તિ ચાલી અને તે દીવસ માંગલિક રૂપ મનાયો.

આ પછી પશ્ચોત્તરે હસ્તિનાપુરનું રાજ્ય સંભાળ્યું અને તે પણ પુત્રને રાજ્ય સોંપી દીક્ષા લઈ મુક્તિએ ગયા. નમુચિ સાધુને વિડંબનાના પ્રતાપે ક્રોધથી ધમધગતો નરકે ગયો.

(ત્રિષષ્ઠિ શક્ષાકા-ઉપદેશ પ્રાસાદ)

૧૦૪

ચાર નિયમ

યાને

વંકચૂલની કથા

(૧)

વંકચૂલનું મૂળ નામ તો પુષ્પચૂલ હતું. પણ આ પુષ્પચૂલ લોકોને રંજાડતો અને અનેક વાંકાં કામ કરતો તેથી તેનું નામ વંકચૂલ પડ્યું. આ વંકચૂલ ઢીંપુરી નગરીના રાજા વિમલયશનેા પુત્ર હતો. એને એક પુષ્પચૂલા નામની ઁન પણ હતી. આ ભાઈ ખ્હેનને એકખીજા ઉપર ખુબ લાગણી હતી.

એકવખત રાજદરબારે નગરના આગેવાનો આવ્યા અને ઁાદ્યા ‘મહારાજ ! કેાઈ સામાન્ય માણસનેા ઁાકરો હોય તો તો એને કાંઈ ઠપકો પણ અપાય અને કાંઈ શિક્ષા પણ થાય. આ તો રાજકુમાર પુષ્પચૂલ છે. રાજ રંજાડ કરે તે કઈ રીતે સહન થાય. અમારાથી રહેવાયું ત્યાં સુધી સ્હયું પણ હવે અમે ખુબ ત્રાસ્યા ત્યારે આપની આગળ ફરીયાદ કરીએ છીએ.

રાજાએ નગરના લોકોને યોગ્ય કરવાનું કહી રજા આપી તુર્ત પુષ્પચૂલને ઁાલાચ્ચે અને કહ્યું ‘ પુષ્પચૂલ ! તારી ફરીયાદ રાજ રાજ વધતી જાય છે. તારું નામ પુષ્પચૂલ છતાં તારાં રાજ વાંકા કામને લઈ તું આજે વંકચૂલ તરીકે ઁાગખાય છે. રાજાએ પ્રજાના રક્ષણની આડે આવનાર કોઈપણ હોય

વંકચૂલની કથા

33

તેને શિક્ષા કરવી જોઈએ તેમાં પુત્ર કે ખીજા કોઈ લેદ ન આલે. મેં તને ઘણી વખત સમજાવ્યો છતાં તું નથી માનતો હવે તારે સારીરીતે વર્તવું હોય તો અહિં રહે નહિતર મારા નગરમાં તું ન જોઈએ. હું પુત્ર વિના ચલાવી લઈશ. પણ રાજ્યની આખરૂં ધૂળમાં નહિ મળવા દઉં.’

વંકચૂલ મુગે મોઢે આ બધું સાંભળી રહ્યો. પણ પછી થોડાજ વખતમાં તેણે ઢીપુરી નગરીને છોડવાની તૈયારી કરી. વંકચૂલની પાછળ તેની નાની કન્યા અને તેની સ્ત્રી પણ જવા તૈયાર થયાં. રાજા વિમલચશે મન કાઠું કર્યું અને વંકચૂલની પાછળ જેને જવું હતું તે બધાને જવા દીધાં.

(૨)

વંકચૂલ રાજપુત્ર હતો, ધનુર્ધારી હતો અને પરાક્રમી હતો. તે એક લુટારાની ટોળીમાં ભળ્યો અને થોડા દીવસમાં તો તે લુટારાઓનો આગેવાન થયો. તેણે એક સિંહગુહા નામની પદલીમાં તેનું નાતું સરખું રાજ્ય પણ જમાવ્યું.

એક વખત એક આચાર્ય મહારાજ વિહાર કરતા કરતા જંગલમાં અટવાઈ ગયા. તેમાં ચોમાસાનો દીવસ નજીક આવ્યો. સાધુ મુનિરાજથી ચોમાસામાં વિહાર થાય નહિં તેથી તેઓ આ સિંહગુહા પદલીમાં આવ્યા અને વંકચૂલ પાસે તેમણે આતુર્માંસ રહેવા માટે જગ્યાની માગણી કરી.

વંકચૂલે કહ્યું ‘મહારાજ ! અહિં જગ્યાનો ટોટો નથી પણ અમારો ધંધો ચોરીનો અને તે સાથે બધાય પાપ વ્યાપારનો છે. તમે અહિં રહો અને અમારા માણસોને ધર્મ ઉપદેશ આપી બધાના મન ફેરવો તો મારી પદલી ભાંગી પડે. હું

એક શરતે તમને અહિં ચોમાસું રાખું કે તમારે અહિં રહેવું તમારૂં ધર્મકાર્ય કરવું પણ અક્ષરે ધર્મનો ઉપદેશ ન આપવો.' આચાર્યે કહ્યું 'કબુલ. પણ એક તમારે રાખવાનું કે જ્યાંસુધી અમે અહિં રહીએ ત્યાં સુધી અમારી આસપાસ હિંસા ન થાય.'

‘જરૂર મહારાજ એટલો વિવેક અમે સાચવશું’ કહી વંકચૂલે આચાર્યને ચાતુર્માસ રાખ્યા.

દીવસ જતાં થોડીજ વાર લાગે છે. ચોમાસું પસાર થયું એટલે મુનિઓએ લેટ ભાંધી વિહાર કર્યો.

પદલીના બધા માણસો અને વંકચૂલ પદલીથી થોડે દૂર સુધી મહારાજને વળાવવા આવ્યા. પદલીની સોમા પુરી થતાં વંકચૂલ અને તેના માણસો અટક્યા. વંકચૂલે આચાર્ય ભગવંતને કહ્યું ‘મહારાજ ! હવે આપણે છૂટા પડાયે છીએ માટે આપને જે કાંઈ ઉપદેશ આપવો હોય તે આપો.’

આચાર્યે જોલ્યા. ‘વંકચૂલ ! તારી ઇચ્છા હોય અને તને રૂચે તો આપણા મેળાપની યાદગીરિ નિમિત્તે હું તને થોડા નિયમ આપવા માગું છું.’

‘ભલે આપો પણ આપ મારી સ્થિતિનો ખ્યાલ કરશો. હું ચોરી છોડવાનો નથી અને ચોરી કરતાં મારાથી હિંસા અટકાવાની નથી. અને આપ તો જૈન સાધુ મહાત્મા રહ્યા એટલે પહેલાંજ હિંસા ન કરવી, જુકું ન જોલવું, ચોરી ન કરવી આવું કહેવાના. તો આમાંનું કાંઈ ન કહેશો.’ વંકચૂલે સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું.

‘વંકચૂલ ! ધર્મ ઉપદેશ આપનાર સાધુ સામાની યોગ્યા-યોગ્યતા સમજીને કહે છે તું કરી શકે તેવાજ તને ચાર

વંકચૂલની કથા

૩૫

નિયમ આપું છું. ૧ કોઈપણ અન્નણ્યું ફળ તારે ન ખાવું. ૨ કોઈપર ઘા કરવો પડે તો પાંચ સાત ડગલાં પાછા હઠીને કરવો. ૩ કોઈપણ રાજની સ્ત્રી સાથે વિષય ન કરવો. અને ૪ કાગડાનું માંસ ન ખાવું.’ ગુરુ આટલું બોલી મૌન રહ્યા.

વંકચૂલ સ્કેજ વિચારમાં પડ્યો. ‘ખાવાની બધી છૂટ છે. પણ અન્નણ્યું ફળ ન ખાવું તેનોજ નિયમ છે ને ! તેમાં શું ખોટું. અન્નણ્યા ફળમાં કોઈ દીવસ માર્યા જઈએ. ચોરી કરતાં હિંસા કરવી પડે તેમાં અટકાયત નથી માત્ર ઘા કરવાનો હોય તો પાંચ સાત ડગલાં પાછા હઠી ઘા કરવાનો ને ? તે તો સારું વિચારવાની તક મળે. રાણી સાથે વિષય ન સેવવો તે નિયમ લેવો પણ શું ખોટો છે ? આનાથી તો ઉચ્ચવૈર થતું અટકે. અને નિંદનીય કાગડાનું માંસ શા માટે ખાવું પડે.’ તે બોલ્યો ‘મહારાજ ! કબુક આ નિયમ હું જરૂર પાળીશ.’

નિયમ લેતાં વંકચૂલ ગુરુમહારાજની નિકટ આવ્યો અને ગુરુમહારાજે પણ માન્યું કે જંગલની પદ્મીનું ચાતુર્માસ પણ ઉપકારક નીવડ્યું છે. આવો નાનો નિયમ આજે હશે તો કાલે આપોઆપ મોટા નિયમમાં આવશે.

(૩)

એક જંગલની ગાઢ ઝાડીમાં ચાર લુંટારા બેઠા હતા. તેમની આગળ સોના હીરા મોતી અને ઝવેરાતના ઢગના ઢગ પડ્યા હતા. આ ચાર પૈકીમાં વંકચૂલ એક હતો. તેણે સાથેનાઓને કહ્યું ‘ આ સોના હીરાનાં બટકાં નહિ ભરાય. કાંઈ આવાનું લાવો સખત ભૂખ લાગી છે.’ સાથીદારો જંગલમાં આમ તેમ ફર્યા. અને સુંદર સુંવાળાં દેખાવડાં થોડાં ફળો લઈ

આવ્યા. આ ફળો સુંદર હતાં, તેની સુગંધ પણ સરસ હતી અને ખાનારા ખુબ ભૂખ્યા થયા હતા. ચારે જણ ખાવા બેઠા ત્યાં વંકચૂલ બોલ્યો ‘ ઉભા રહો. આ ફળનું નામ શું ? ’ ત્યારે કેઈ કહે પપૈયા જેવું લાગે છે પણ પપૈયું નથી. બીજે કહે આતો જંગલની કાકડી લાગે છે. ત્રીજે કહે નારે ના આતો બધા ફળથી વધી બધા એવું સુંદર હોવાથી અમૃતફળ આમ્રફળ હશે. વંકચૂલ બોલ્યો ‘એમ નહિ ! હું અબાણ્યું ફળ નથી ખાતો માટે નહિ ખાઉં ’ બીજાઓએ કહ્યું ‘તમારે ન ખાવું હોય તો કાંઈ નહિ અમે તો ખાઈશું.’ ત્રણે જણા તે ફળો ખાઈ ગયા. અને શ્રોતીજવારે તેમની આંખો ઘેરાઈ અને એક પછી એક ત્યાંજ પટકાઈ મૃત્યુ પામ્યા. પછી વંકચૂલને ખબર પડી કે આ ફળ કિંપાક ફળ છે કે જે દેખાવમાં સરસ પણ ખાતાં તત્કાળ પ્રાણુ હરે છે.

વંકચૂલને આ વખતે આચાર્ય મહારાજ યાદ આવ્યા ‘ કેવા ઉપકારી પુરુષ ! નિયમ કેવો સરસ આપ્યો કે અબાણ્યું ફળ ન ખાવું. પણ મને તો આ નિયમ માફ જીવતર બચાવનારો થયો. વંકચૂલ બોલ્યો ‘ ધન્ય ઉપકારી ગુરુ ! ’

(૪)

બરાબર મધ્ય રાત્રિ હતી. ગાઠ જંગલમાં પદલીની મધ્યમાં વંકચૂલની કુટીર હતી. વંકચૂલ મધ્ય રાત્રિએ પેઠા ત્યાં સામે પડેલા પલંગ ઉપર તેણે પોતાની સ્ત્રીને કોઈ પર પુરુષ સાથે ઘસઘસાટ ઉઘતી જોઈ. વંકચૂલની આંખ લાલ થઈ. તેણે મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી અને એકજ ઝાટકે બેને ખલાસ કરવાનો વિચાર કર્યો ત્યાં ગુરુનો સાત ડગલા પાછા ફરવાનો

વંકચૂલની કથા

૩૭

આપેલો નિયમ યાદ આંચો. તે સાત ડગલાં પાછો ફર્યો ત્યાં અચાનક ખુલ્લી રાખેલી તરવાર ભીંતે અફળાણી. એટલે પેલી પથારીમાં સુતેલો પુરુષ એકદમ ઝેઠો થયો અને બોલ્યો ‘એ કોણ છે !’

તરવાર એમનેએમ હાથમાં રહી ગઈ અને વંકચૂલ બોલ્યો ‘બેન પુખ્તચૂલા ! તેં કેમ આ પુરુષના કપડાં પહેર્યાં છે ?’

પુખ્તચૂલા બોલી. ‘ભાઈ ! આજે પલ્લીમાં નટ રમતા હતા તેથી હું તારાં કપડાં પહેરી તે જોવા ગઈ હતી. આવી ત્યાં થાકીને લોથપોથ થઈ ગઈ હતી એટલે જેવી આવી તેવી ભાભીની સાથે ખાટલામાં સુઈ ગઈ. આમાં મેં શું ખોટું કર્યું છે કે તમે તરવાર લઈ લાલપીળા થયા છો ?’

‘બહેન જે વચું તે સાઈં થયું નહિતર તું અને તારી ભાભી બેમાંથી એકે ન હોત. હું તો તને પરપુરુષ માની બન્નેને એકજ ઘાએ ઝટકાવી દેત પણ મુનિનો નિયમ યાદ આંચો. એટલે પાછો ફર્યો ત્યાં તરવાર અફળાતાં તું બગી અને તારો અવાજ પરખાયો.

બહેન ! કેવા ઉપકારી મહારાજ. જે આ નિયમ ન હોત તો તારો હું ખુની બનત અને જીંદગીસુધી એ પાપનો પશ્ચાતાપ કરી મરત. ખરેખર મુનિ આખું ચોમાસું રહ્યા ત્યારે કાંઈ તેમનું સાંભળ્યું નહિ. જે પહેલાં આવી ખબર હોત તો મુનિનો લાલ લીધા વિના રહેતજ કેમ ?’

(૫)

દીવસો પસાર થયા. વંકચૂલ હવે ચોરી વિગેરે કરતો હતો છતાં તેને શુરુના નિયમ ઉપર અજબ શ્રદ્ધા હતી. આ

અરસામાં તે સ્ત્રી મહારાજના શિષ્યે ત્યાંથી નીકળ્યા. વંકચૂલે તેમને આગ્રહ કરીને રોક્યા અને કહ્યું ‘ ભગવંત ! તમે મારા ખરા ઉપકારી. તમારા આપેલા બે બે નિયમ ન હોત તો હું જીવતર વિનાનો અને કુટુંબ વિનાનો હોત. ’

ગુરુએ કહ્યું. ‘ ભાગ્યશાળી જિનશાસનનો પ્રભાવ રૂંટો છે. તમારી પદલીની જગ્યા સુંદર છે. અહિં એક સુંદર જિનપ્રસાદ કરાવો તો તેની શીતળ છાયાથી તમારું કલ્યાણ થાય. ’

વંકચૂલને પૈસાનો તોટો નહોતો. તેણે ભવ્ય જિનપ્રાસાદ કરાવ્યો અને તેમાં ભવ્ય મહાવીર ભગવંતની પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક પધરાવી. થોડા દીવસમાં તો તે સ્થળ યાત્રા સ્થળ થયું.

એકવાર અર્મણવતી નદીમાં હોડીમાં બેસીને એક વણિક અને તેની સ્ત્રી યાત્રા કરવા આવ્યાં. દૂરથી મંદિરનું શિખર બેતાં તેની સ્ત્રી સુવર્ણ કચોળામાં ચંદન વિગેરે લઈ તીર્થને વધાવવા માંડી ત્યાં અચાનક કચોળું હાથમાંથી છૂટી નદીમાં પડી ગયું.

વણિક બોલ્યો ‘ ભદ્રે ! બહુ ખોટું થયું, આ કચોળું આપણું નથી. આ તો રાબતનું આપણે ત્યાં ઘરેણું મુકાયેલું છે. તે સામાન્ય સ્ત્રીનાંનું કચોળું નથી. તેમાં તો ગુપ્ત રત્ન જડેલાં છે. હવે રાબ મગશે તો જવાબ શું આપશું ’ ખલાસીએ આ સાંભળ્યું અને તુર્ત તેણે નદીમાં ડુબકી મારી કચોળાની તપાસ કરી તો તે કચોળું પાર્શ્વનાથ ભગવંતની પ્રતિમાના ખોળામાં પડ્યું હતું. ખલાસી તે લાવ્યો અને તે તેણે વણિકને આપ્યું.

હોડી સામે કિનારે આવી વણિક દંપતીએ જિનપ્રાસાદમાં ભક્તિ કરી. દરમિયાન ખલાસીએ વંકચૂલને આ બધી

વંકચૂલની કથા

૩૯

વાત કરી કહ્યું કે નદીમાં પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા છે. વંકચૂલ ખુબ રાજી થયો. તેણે ખલાસીને ખુબ ઇનામ આપી તેની પાસેથી પાર્શ્વનાથ ભગવંતની પ્રતિમા કઢાવી અને તેણે પોતાના ખનાવેલ મંદિરના બહારના મંડપમાં પધરાવી. નવું મંદિર બંધાવવા માંડ્યું. મંદિર થોડાજ વખતમાં પૂર્ણ થયું. પ્રતિષ્ઠા વખતે તેણે તે બહાર રહેલ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમાને ઉપાડવા માંડી પણ તે પ્રતિમા ન ઉપડી તેથી તે પ્રતિમા ત્યાંજ રાખી અને આજે પણ ત્યાંજ છે.

વંકચૂલને આ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા નદીમાં ક્યાંથી આવી અને કેાણે અહિં પધરાવી હશે તે જાણવાની ઇચ્છા થઈ તેથી તેણે એક વખત સભા વચ્ચે પુછ્યું કે ‘આનો કોઈ વૃત્તાંત જાણે છે ખરું?’

એક વૃદ્ધ ખલાસી બોલ્યો. ‘પહેલાં એક પ્રજાપાળ રાજા હતો તે યુદ્ધ કરવા ગયો ત્યારે તેની રાણીને લાગ્યું કે રાજ્યમહેલમાં રહેવાથી જોખમ છે. તેથી એક સોનાનો રથ અને બે પ્રતિમા લઈ ચર્મણવતી નદીની વચ્ચે રાણીએ વાસ કર્યો. રાણી રોજ આ જિનેશ્વર ભગવંતની પ્રતિમાની પૂજા કરતી હતી પણ અચાનક તેના કાને સમાચાર આવ્યા કે રાજા મૃત્યુ પામ્યા છે. આથી રાણીને આઘાત થયો અને તે રથ અને પ્રતિમા સાથે રાણીએ નદીમાં પડતું મુક્યું. પણ અંતે શુભ અંધવસાય હોવાથી તે પ્રતિમાના અધિષ્ઠાયક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થઈ છે. વંકચૂલ! આ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા નીકળી છે પણ હજી આ નદીમાં બીજી એક પ્રતિમા અને સુવર્ણ રથ હોવો જોઈએ.

વંકચૂલે ઠેરઠેર ખલાસીઓને નદીમાં ફેરવ્યા પણ ખીજી પ્રતિમા અને રથ તેને હાથ ન લાગ્યાં પણ કોઈ કોઈવાર આખી પદલી ગાજી ઉઠે તેવો નાટારંભ વંકચૂલ સાંભળતો અને પ્રતિમા દેખે ત્યાં તે બધું અદૃશ્ય થઈ જાય.

વંકચૂલ આ મંદિરનો પરમપૂજક બન્યો. તેનું તીર્થ મહાવીર ભગવાનનું હતું પણ બહારના મંડપમાં પથરાવેલ પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા મહાવીરની પ્રતિમાથી નાની હોવાથી તેને લોકોએ ચેદલણ-બાળક પાર્શ્વનાથ નામ પાડ્યું. અને તેથી તે તીર્થ, જતે દીવસે ચેદલણ પાર્શ્વનાથના નામે પ્રસિદ્ધ થયું.

જતે દીવસે વંકચૂલની પદલીની જગ્યાએ મોટી નગરી વસી તે સ્થાન અતિસમૃદ્ધ યાત્રાનું સ્થળ થયું. ગામેગામના સંઘો યાત્રા કરવા આવવા લાગ્યા અને અર્મણવતી નદીના કાંઠે ચેદલણ પાર્શ્વનાથ નામનું તીર્થ મહિમાવંતુ ગવાયું.

(૬)

વંકચૂલ દીવસો ગયા એટલે તે મહા લુંટારા તરીકે પંકાવા લાગ્યો. પહેલાં તો તે નાના ગામડા પછી મોટા ગામ અને હવે તો શહેર અને રાજાની હવેલીઓમાંથી પણ ચોરી કરતો અને આબાદ છટકી જતો. આમ છતાં તેનું હૃદય તો કુણ્જ હતું.

એક રાત્રિએ ઉજ્જૈનીપતિના રાજાની પાછલી બારીથી ચંદન ઘોની મદદથી વંકચૂલ રાજાના શયન ગૃહમાં દાખલ થયો. તેણે હીરા મોતી અને સોનાના દાગીના ઉપાડ્યા. ત્યાં રાજરાણીએ તેને દેખ્યો અને પુછ્યું 'એ કોણ છે ?' અને કેમ અહિં આવ્યો છે ?'

વંકચૂલની કથા

૪૨

વંકચૂલ બોલ્યો ‘હું ચોર છું અને આ ચોરી કરવા આવ્યો છું.’ રાણી તેની યુવાની અને મોહકતા દેખી મુગ્ધ થઈ. ચોર ચોર કહી તેને પકડાવવાનું કે ધન લઈ લેવાનું ન કરતાં તે બોલી ‘ચોર ! તું સુખેથી ધન લઈ બ. હું તને અચાવી લઈશ પણ તારી યુવાનીનો લાભ મને આપતો બ.’

વંકચૂલે કહ્યું ‘બધી વાત સાચી પણ તમે કોણ છો ? તે સ્ત્રી બોલી ‘રાજ મહેલમાં આવી સ્ત્રી કોણ હોય ? રાજરાણી !’

‘તો તમે મારી માતા મારે રાજરાણીનો સંગ નહિં કલ્પે.’ રાણી બોલી ‘ચોર ! તું ક્યાં ઉભો છે અને કોની પાસે છે તેની તને ખબર છે ? અને આ ના પાડતાં હું ખીન્નઈશ તો તેનું શું કૃણ મળશે તેનો ખ્યાલ છે ?’

વંકચૂલે કહ્યું ‘હું બધું બાણું છું કે હું ના પાડીશ તો તમે મને પકડાવશો અને બહુ તો ક્રાંસીએ દેશો. એજ ને ?’ રાણીએ પોતાને હાથે પોતાના વાળ વિખેરી નાંખ્યા અને ચોર ચોર કહી ખૂમ પાડી. પહેરેગીરે ચારે બાજુથી ધસી આવ્યા અને વંકચૂલને પકડી લીધો.

સવારે રાજ સમક્ષ વંકચૂલને બાંધી હાજર કરવામાં આવ્યો. રાજ બોલ્યો ‘તું કોણ છે અને કેમ રાજમહેલમાં આવ્યો હતો ?’

વંકચૂલ બોલ્યો ‘હું ચોર છું અને ચોરી કરવા રાજ્ય-મહેલમાં આવ્યો હતો. રાણી અચાનક મને જોઈ ગયાં અને મને પકડાવ્યો.’

સલાજનોએ માન્યું કે હમણાં એને ફાંસીનો ઢૂકમ થશે કેમકે મુદ્દામાલ હાજર છે. ચોરી કરનાર ચોરી કર્યાનું કબુલે છે ત્યાં રાજાએ બધાના આશ્ચર્યની વચ્ચે તેનાં બંધનો છેદી નાંખ્યાં અને પોતાની ગાદી પાસે બેસાડ્યો. કેમકે આ બનાવ પાસેના ચોરડામાંથી રાજાએ કાનેકાન સાંભળ્યો હતો.

રાજાને વંકચૂલની ખાનદાની પ્રત્યે માન ઉપજ્યું કે જે મરણાંત શિક્ષા છતાં રાણીનો દોષ ન બોલ્યો. રાજાએ રાણીને મારવા લીધી ત્યારે વંકચૂલે તેને છોડવી અને કહ્યું 'રાજા! દુનીયા આખી વિષયવશ છે તેમાં ઉગરે એટલાજ ભાગ્યાશાળી.'

વંકચૂલ હવે લુટારો મટી ગયો હતો. તે ઉન્નતૈનીને રાજમિત્ર થયો હતો. તેને ગુરુ પાસે લીધેલા ત્રણે નિયમો જીવન બચાવનારા અને જીવન ઉન્નત કરનારા નિવડયા હતા. તે તેના નિયમમાં દૃઢ હતો.

(૭)

વંકચૂલ ઉન્નતૈનીના રાજ્યમહેલમાં શર્યામાં પડ્યો હતો. તેને તીવ્ર વેદના થતી હતી. રાજા, અમાત્યો અને વૈદ્યો તેની આસપાસ બેઠા હતા. અનેક ઉપચારો કર્યા કરતા હતા છતાં તેમાં તેને કાંઈ ફરક ન પડ્યો. ત્યાં વંકચૂલની નાડી હાથમાં લઈ એક વૃદ્ધ વૈદ્ય બોલ્યો. રાજા! વંકચૂલ યુદ્ધમાં શસ્ત્ર ઘાથી ઘવાયા છે. આ શસ્ત્ર ઘા ઉપર કાગડાનું માંસ આપવામાં આવે તો તેને અચૂક ફાયદો થાય.'

વંકચૂલ બોલ્યો 'વૈદ્યરાજ! ફાયદો થવાનું બીજું

વંકચૂલની કથા

૪૩

ઔષધ હોય તો બતાવો બાકી હું કાગડાનું માંસ તો નહિજ ખાઉં. કેમકે મારે કાગડાનો માંસના નિષેધ છે.’

રાજાએ કહ્યું ‘વંકચૂલ તારૂં દર્દ મરણતોલ છે. વૈદ્યો પાસે આ સિવાય બીજો ઉપાય નથી.’ નિયમમાં થોડી ઘણી છૂટ હોય. ક્યાં તારે ઇચ્છાથી ખાવાનું છે. આ તો રોગ મારે ખાવું પડે છે ને ?

‘મરણ આવશે તો હસતે મ્હોંએ સ્વીકારીશ. પણ મારો નિયમ તો નહિ ભાગું. ગુરુમહારાજના આપેલા ત્રણ નિયમથી તો મારી સીકલ બદલાઈ ગઈ. મારૂં આખું જીવન પરાવર્તન થયું અને મને પારાવાર લાલ થયો છે.’ વંકચૂલે પોતાનો નિર્ણય જણાવ્યો.

રાજાએ વિચાર કરી જોયું કે વંકચૂલને સમજાવે તેવો કોણ છે ? તેની નજર જિનદાસ ઉપર ગઈ. જિનદાસ વંકચૂલનો ધર્મમિત્ર હતો. રાજાએ વિચાર કર્યો કે તેને બોલાવી સમજાવીએ કે તું વંકચૂલને કહે કે ‘હાલ આ કાગડાનું માંસ ખાઈ લે પછી સાજો થાય એટલે પ્રાયશ્ચિત્ત લે.’ સેવક જિનદાસને બોલાવવા ગયો. અને રાજા આ બાબુ આગ્રહ કર્યા છતાં નિયમમાં દૈવ વંકચૂલની અડગતાને હૃદયથી અનુભવતો હતો.

રાજામહેલે આવતાં જિનદાસે રસ્તામાં બે યુવાન બાળાઓને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડતી દેખી પુછ્યું ‘તમે કેમ રડો છો ?’

તે બે સ્ત્રીઓ બોલી ‘જિનદાસ ! અમે અમારા નશીબને રડીએ છીએ.’

‘કેમ ?’ જિનદાસે કહ્યું.

બાળાઓ બોલી ‘અમે સૌધર્મ દેવલોકની બે દેવીઓ છીએ. વંકચૂલ આજે એ સ્થિતિમાં છે કે જો તે કાગડાનું માંસ ખાધા વિના મરે તો સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ થાય અને અમારો પતિ બને પણ તમે જૂઠું તેને કાગડાનું માંસ ખવરાવશો તો તે ગતિ તેને નહિ મળે અને અમે રખડી પડશું.’

જિનદાસ બોલ્યો ‘તમે ક્રિકર ન કરો. હું જિનનો દાસ તેને વ્રત પાળવામાં મદદ કરીશ. તોડવામાં નહિ.’

દેવીઓ રાજ થઈ. જિનદાસ રાજ્ય મહેલમાં ગયા વંકચૂલને કાગડાનું માંસ ખવરાવવા રકઝક ચાલતી હતી. ત્યાં જિનદાસે જૂઠું રાજને કહ્યું ‘રાજન્ ! નિયમમાં અડગ વંકચૂલને આપણે તેના નિયમમાંથી શા માટે દીલો કરવો જોઈએ. આજે નહિ તો કાલે પણ મરવાનું તો છેજ તો વંકચૂલ તેના નિયમ પાળી લોકોને મોઠ અઠે અને જેનું આલંબન લઈ લોક તરે તે માર્ગે કેમ જવા ન દેવો જોઈએ? વંકચૂલ ! તમે તમારા નિયમમાં દૃઢ રહો. તમે ગમે તેટલી ચોરીઓ કરી, ગમે તેટલી હિંસા કરી અને આજ સુધી ગમે તેવાં પાપ કર્યાં છતાં ગુરુની પાસે લીધેલા નાના પણ ચાર નિયમોનું દૃઢતા પૂર્વક પાલન કરવાથી તમે તમારું જીવન ધન્ય બનાવ્યું છે. તમે નિયમમાં અડગ રહો. બોલો વંકચૂલ અરિહંતનું શરણુ બોલો વંકચૂલ તે ધર્મ નિયમ આપનાર ગુરુનું શરણુ.

વંકચૂલની ભાવના ખુબ વૃદ્ધિ પામી. તેણે હાથ જોડ્યા તે બોલ્યો ‘અરિહંતનું શરણુ, મહા ઉપકારી ગુરુ ભગવંત આપનું શરણુ. અને હે ભગવંત આપે આપેલા ધર્મનું શરણુ મને ભવોભવ હોજો.’ આ બોલતાં વંકચૂલના પ્રાણુ ચાલ્યા

વંકચૂલની કથા

૪૫

ગયા. રાજા અમારો પ્રબળનો શોકાકુળ થયા પણ વંકચૂલ હસતો હસતો બારમા દેવ લોકે ચાલ્યો ગયો.

રાજા મહેલથી જિનદાસ વંકચૂલના ધન્ય જીવન સંબંધી વિચાર કરતો પાછો ફરતો હતો ત્યાં ફરી તે બે સ્ત્રીઓ ફેાતી દેખાઈ.

જિનદાસ બોલ્યો 'દેવીઓ વંકચૂલ મૃત્યુ પામ્યો. તમારા કહેવા મુજબ તેણે માંસ ભક્ષણ નથી કર્યું'. તે દેવ લોકમાં ગયો હશે. હવે કેમ રહો છો ?'

દેવીઓ બોલી 'જિનદાસ અમે અમારા સ્વાર્થને રડીએ છીએ, પહેલાં એટલા માટે રડતી હતી કે જે તે માંસ ભક્ષણ કરશે તો નીચ ગતિએ જશે અને અમે તેના જેવા ઉત્તમ નાથ વિનાની થઈશું. હવે એટલા માટે રડીએ છીએ કે તે તમારી આરાધનાથી એટલો બધો ઉંચે ગયો કે અમારો સૌ-ધર્મ દેવલોક તો છોડ્યો પણ કેંઠ બારમે દેવલોકે જઈ બીરા-જ્યો. જિનદાસ ! અમારે તો તેનો વિયોગ જ રહ્યો.'

આમ 'ચેલણ પાર્શ્વનાથના તીર્થનો પ્રસિદ્ધિકારક વંકચૂલ સામાન્ય ગણાતા આર નિયમને દૃઢપણે વળગી રહી જીવનમાં અનેક પાપ કર્યા છતાં તે બધાં પાપ આલોચી ઉંચ ગતિને પામ્યો. તો હૃદયથી ધર્મ સમજી તેમાં એતપ્રોત કરનારનું તો શું કલ્યાણ ન થાય ?'

(ઉપદેશપ્રાસાદ, શ્રાદ્ધવિધિ)

૧૦૫

અનાકુટ્ટિ

યાને

ધર્મરુચિ

(૧)

‘માતા ! તમે અને મારા પિતા આ રાજ્યવૈભવનો શા માટે ત્યાગ કરો છો ?’ રાજકુમાર ધર્મરુચિએ પોતાની માતા ધારિણીને પુછ્યું.

માતા ઝોલી ‘પુત્ર ! આ રાજ્યવૈભવ થોડોજ ઠેઠસુધી સાથે રહેવાનો છે ? આંખ મીંચાયા પછી બધું અસ્થિર છે. પરંતુ તેના મોહને લઈ કરેલાં પાપ તો જીવને ભવોભવ નરકાદિગતિમાં રખડી લોગવવાં પડે છે. તારા પિતા નિત-શત્રુ રાજને એમ લાગ્યું કે માઈં નામ નિતશત્રુ કેમ પાડ્યું. મેં આજ સુધી ઘણા શત્રુઓને જીતવાનાં કાર્યોં કર્યાં પણ રાગ દ્વેષ રૂપી શત્રુઓ તો હજી એમના એમ છે અને તે શત્રુઓને જીતવાનું રાજ્ય લોગવતાં નજ બને આથી એ આ રાજ્ય છોડવા તૈયાર થયા છે.’

માતા ! શું હું તમને અને મારા પિતાને એટલો બધો અનિષ્ટ છું કે જે અનિષ્ટ રાજ્ય તમે છોડો છો તે મને વળગાડો છો ? રાજ્ય તમને દુર્ગતિમાં રખડાવનાઈં છે તે મને કાંઈ થોડુજ સદ્ગતિમાં લઈ જવાનું છે ? ત્યાગથી તમાઈં કલ્યાણ થાય તો માઈં કેમ નહિ થાય ?’ ધર્મરુચિએ માતા પિતા સાથે દીક્ષા લેવાનો વિચાર જણાવતાં કહ્યું.

ધર્મરુચિ

૪૭

(૨)

વસંતપુરના રાજા જિતશત્રુ રાણી ધારિણી અને રાજ-
કુમાર ધર્મરુચિ આમ ત્રણે એ વસંતપુરનું રાજ્ય છોડી તાપસ
દીક્ષા સ્વીકારી વનવાસ એવો.

આ ત્રણે જણાએ ખીજા તાપસો સાથે એક જંગલમાં
જુંપડી બાંધી. તેઓ જુદી જુદી આતાપના લેતા અને કંદ
મૂળ તથા ફળાહારથી જીવન નિર્વાહ કરતા.

(૩)

‘ તાપસો, સાંભળો કાલે અનાકુટ્ટિ છે. માટે દર્ભ, સમિધ,
કંદ, મૂળ ફળ જે જોઈએ તે આજે લાવી રાખજો કાલે કાંઈ
નહિ લવાય. ’ આમ એ ત્રણ ઋષિકુમારો ઉતાવળે બોલતા
તાપસાશ્રમમાં બધે ફરી વળ્યા.

ધર્મરુચિએ તાપસપિતાને કહ્યું ‘ પૂજ્ય આ શું બોલે
છે. અનાકુટ્ટિ એટલે શું ?

જિતશત્રુ તાપસે કહ્યું ‘ અનાકુટ્ટિ એટલે કોઈ ઝાડ પાન
છેદવાં નહિ. કોઈની હિંસા ન કરવી. આવતી કાલે અમાવ-
સ્થાનો પર્વ દીવસ છે તેથી કોઈપણ તાપસે ફળ કુલ મૂળ.
કાંઈ વનમાંથી નહિ લેવાય તેની બધાને આ તાપસ કુમારો
સૂચના આપે છે. ’

ધર્મરુચિ બોલ્યો. ‘ આ ફળ કુલ મૂળ બધામાં આપણી
માફક જીવ ખરો કે નહિ ? ’

‘ ખરો. આપણે નાનાથી મોટા થઈએ છીએ તેમ વન-
સ્પતિ પણ થાય છે. આપણને ખાવાનું ન મળે તો મ્હાન
થઈએ છીએ તેમ તેને પણ પાણી ન મળે તો ચીમળાઈ

બય છે. તેથી તે બધામાં જીવતો છેજ.’ જિતશત્રુએ વનસ્પતિમાં જીવને બનાવતાં કહ્યું.

ધર્મરુચિ મનમાં વિચારે ચડયો. ‘વનસ્પતિમાં જીવ હોય તો રોજ શા માટે અનાકુટ્ટિ રાખવી ન જોઈએ.’ આ વિચાર કરે છે ત્યાં જંગલમાંથી ત્રણ જનમુનિઓ નીકળ્યા.

લોખા ધર્મરુચિએ તેમને પુછ્યું ‘એ સાધુઓ? આજે અનાકુટ્ટિ છે તેની તમને ખબર નથી લાગતી. જુઓ બધા તાપસોમાંથી કોઈ ઝૂંપડી બહાર ગયું છે? અને તમે તો આખું જંગલ વિંધો છો?’

સાધુઓ બોલ્યા ‘ઋષિકુમાર! અમારે તો રોજ અનાકુટ્ટિ છે. અમે તો કોઈ દીવસ કોઈ જીવને હણતાજ નથી.’

મુનિઓની સાથે આ વાતચિત ચાલતી હતી તેજ વખતે ધર્મરુચિને આ સાધુઓનો વેષ જોઈ હૃદયમાં ઉડાપોહ જાગ્યો કહો કે ન કહો આવા સાધુને મેં ક્યાંક જોયા છે. તે ઉડાપોહમાં તેને બલિસ્મરણુ જ્ઞાન થયું અને પોતાનો પૂર્વભવ યાદ આવ્યો. ખરે મેં પૂર્વભવમાં સાધુપણું પાળ્યું છે અને આ સાધુની માફક રોજ અનાકુટ્ટિ પણ પાળી છે જેને લઈ મેં દેવલોકનાં સુખ અનુભવ્યાં છે. હવે મારે એકલા અમાવસ્યાની અનાકુટ્ટિ કેમ પાળવી? રોજની અનાકુટ્ટિને શા માટે જીવનમાં ન અપનાવવી. આ વિચારણામાંજ ધર્મરુચિ પ્રત્યેક બુદ્ધ થયા અને તેમણે પોતાના માતા પિતા અને બધા તાપસોને કંઈ મૂળ ક્ષણાહાર કરતા છોડાવ્યા. અને સાચી અનાકુટ્ટિ સમજાવી તે પળાવી.

(ઉપદેશપ્રાસાદ)

૧૦૬

ગૃહસ્થી છતાં બ્રહ્મચારી અને

ખાવા છતાં ઉપવાસી

યાને

સૂર અને સોમ

(૧)

સૂર અને સોમ બંને સગા ભાઈ હતા. સૂર મોટો અને સોમ નાનો હતો. સુર:રાજા હતો, સોમ યુવરાજા હતો. એક દીવસ શ્રાવસ્તીમાં ધર્મવૃદ્ધિ નામના આચાર્ય પધાર્યા તેમની દેશના સાંભળી સોમે દીક્ષા લીધી.

સોમ થોડાજ વખતમાં અગિયાર અંગ વિગેરે શાસ્ત્રો ભણ્યા. અને પોતાના શરીરને તેમણે તપથી દુર્બળ બનાવ્યું સાથેજ મનને પણ અનાસક્ત બનાવ્યું.

રાજા સૂર રાજ્યનું પાલન કરવા લાગ્યા. પણ તેમનું મન તેા સોમના સંયમની અનુમોદનમાંજ હતું.

(૨)

‘રાજન્! ઉદ્યાનમાં સોમરાજર્ષિ પધાર્યા છે’ એક વખત ઉદ્યાનપાલકે આવી રાજને ખબર આપ્યા.

રાજા રાણી અને સૌ પરિવાર ઉદ્યાનમાં ગયો અને મુનિની દેશના સાંભળી પાછો ફર્યો. અહિં રાણીએ એવો અભિગ્રહ લીધો કે જ્યાં સુધી સોમ મુનિરાજ અહિં રહે ત્યાં સુધી તેમને વંદન કર્યા સિવાય મારે આહાર ન લેવો.

૪

(૩)

નગરી અને ઉદ્યાન વચ્ચે એક નદી હતી. આ નદી વરસાદ આવે ત્યારે છલાછલ ભરાતી પણ વરસાદ ન હોય ત્યારે છીછરી થતી. આ રાત્રિએ પુષ્કળ વરસાદ વરસ્યો. નદી છલાછલ ભરાઈ ગઈ. રાણીએ રાજાને પોતાના અભિ-ચહની વાત કરી. અને બોલી 'નાથ ! શું કરશું ? નદી તો છલાછલ હશે. સામે કિનારે કઈ રીતે જવાશે ?'

રાજા બોલ્યો ગભરાઓ નહિ. તમે તમારે જાઓ અને નદીના કાંઠે હાથ જોડી બોલજો 'હે નદિદેવિ મારા પતિએ મારા દેવર મુનિએ દીક્ષા લીધી ત્યારથી માંડી આજ સુધી અહમચર્યને શુદ્ધ રીતે પાળ્યું હોય તો મને સામે કિનારે જવાનો માર્ગ આપો.'

રાણીને મનમાં હસવું આવ્યું તે તો સારી રીતે જાણતી હતી કે દેવરમુનિની દીક્ષા પછી તો તેને સોમશર્મા વિગેરે પુત્રો થયા હતા પણ રાજા આવું બોલે છે તેમાં કાંઈ કારણ હશે તેમ માની પતિના વચનમાં શંકા ન લાવતાં પરિવાર સાથે નીકળી અને નદીના કાંઠે આવી બોલી.

'દેવિ ! મારે મુનિના વંદનનો નિયમ છે. મારા પતિએ મારા દેવર સોમમુનિના દીક્ષા દીવસથી માંડી આજ સુધી પુરૂં અહમચર્ય વ્રત પાળ્યું હોય તો મને માર્ગ આપો.' રાણી પાંચ દસ મિનીટ હાથ જોડી આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરતી રહી ત્યાં તો નદીનું જલેણ બદલાયું અને ઉદ્યાન તરફ જવાનો માર્ગ છીછરા પાણીવાળો બની ગયો. રાણી નદી ઓળંગી સામે કિનારે ગઈ. તેણે મુનિને ભાવથી વાંધા. અને

સૂર અને સોમ

૫૧

એક એલાયદી જગ્યામાં તેણે રસોઈ બનાવી. મુનિને પડિ-
લાલી પારણું કર્યું.

પારણા બાદ ફરી મુનિને વાંદી રાણી બોલી “ભગવંત!
અમે અહિં આવ્યા ત્યારે નહીં બે કાંઠે પૂર્ણ હતી. હું નહીં
કાંઠે આવી બોલી ‘દેવિ! મારા ધણીએ મારા દેવરમુનિએ
વ્રત લીધું તે દીવસથી મારા પતિએ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું
હોય તો અમને સામે કાંઠે જવાનો માર્ગ આપો.’ ભગવંત!
નહીએ માર્ગ આપ્યો અમે અહિં આવ્યા પણ મને સમ-
જ્ઞતું નથી કે આ કેમ બન્યું? રાજાને તો તમારી દીક્ષા
પછી ધણા પુત્રો થયા છે. પછી બ્રહ્મચર્ય વ્રત રહ્યું કયાંથી?”

મુનિ બોલ્યા ‘ભદ્રે! પાપ અને પૂણ્યમાં મનજ કારણ
છે. સૂર રાજાએ મારી દીક્ષા પછી રાજ્ય અને ગૃહસ્થવાસ
પાળ્યાં પણ તેનું મન હંમેશાં સંયમ પ્રત્યેજ રહ્યું છે. તેણે
મનથી આ બધી વસ્તુ ન્યારીજ માની છે. આથી તેનો
પ્રભાવ નહીં દેવાંએ સ્વીકાર્યો.’ રાણીએ આશ્ચર્યથી માથું
ધુણાવ્યું તેને રાજા પ્રત્યે અતિબહુમાન ઉપજ્યું અને બોલી
‘અહો! શું તેમનું ગંભીર હૃદય અને શું તેમની ધીરતા.’

સાંજનો સમય થયો વરસાદ તો તેવોજ વરસતો હતો
નહીં બન્ને કાંઠે ફરી બેસબેર વહી રહી હતી. રાણી સામે
કિનારે જઈશું શી રીતે તે વિચારવા લાગી ત્યાં મુનિ બોલ્યા
“ભદ્રે! મુજાએ નહિ તમે નહીંના કાંઠે જઈ બોલજો કે
‘મારા દેવરમુનિ સોમે દીક્ષા લીવસથી માંડી આજસુધી
ઉપવાસ કર્યા હોય તો હે નહીંદેવિ! મને માર્ગ આપો.’
રાણી આ સાંભળી પડેલા કરતાં પણ વધુ આશ્ચર્ય પામી.

૫૨

કથાસાગર

કેમકે હમણાંજ તેણે મુનિને પડિલાભ્યા હતા. રાણી નદીના કાંઠે આવી અને ઝોલી.

હે નદીદેવિ! સોમમુનિ દીક્ષા દીવસથી માંડી આજ સુધી ઉપવાસી રહ્યા હોય તો મને માર્ગ આપો.’ રાણી આ ધ્યાન કરતી હતી ત્યાં નદીનું બહેણ બદલાયું અને જોત-જોતામાં સામા કાંઠાનો માર્ગ છીછરો થયો. રાણી ઘેરે આવી પણ તેને કેમે કરી ન સમજાયું કે આ બન્યું કેમ? મારી જાતે તો મેં મુનિને પડિલાભ્યા છે. મુનિ રોજ લિક્ષા લાવે છે અને ભોજન કરે છે પછી ઉપવાસી કેમ? અને જો ઉપવાસી ન હોય તો દેવી જેવી નદીદેવી તે વચન માન્ય કરી માર્ગ આપે કેમ?

રાણી રાતે પણ આજ વિચારતી હતી. ત્યાં રાજા આવ્યા તેમણે પુછ્યું ‘દેવિ! શું વિચાર કરો છો?’

રાણી ઝોલી ‘નાથ! મુનિ રોજ ભોજન કરે છે છતાં હું ઝોલી કે ‘મુનિ દીક્ષા બાદ ઉપવાસી રહ્યા હોય તો નદીદેવિ! માર્ગ આપો. મને માર્ગ મળ્યો અને હું આવી. આનું કારણ શું?’

‘દેવિ! તું સમજતી નથી કે એમનો ત્યાગ કેવો અપૂર્વ છે? એમની નિરાશંસતા કેવી અનુપમ છે? દેહ પ્રત્યે એમને મમત્વજ કયાં છે તે દેહને ધારણ કરે છે અને પોષે છે તે પણ પરના કલ્યાણ માટે. તેમને ગમે તેવો આહાર આપો, મીઠો હોય તો તેની પ્રત્યે આદર નથી અને વિરસ હોય તો તેની પ્રત્યે અભાવ નથી. મુનિ તો ‘મૌક્ષે ભવે ચ સર્વત્ર’...સમાન છે. પછી તો તે ઉપવાસીજ ગણાય ને?’

રાણી વિચારવા માંડી ‘અહો આવી ભાઈઓની જોડલીને ધન્ય છે. એક રાજા બની રાજ્ય પાળતા છતાં નિરીહ મુનિ જેવા છે, ખીજા ખાતા છતાં હંમેશના ઉપવાસી છે, કેવું તેમનું મન અને કેવી તેમની અડગતા. મન એજ પાપ બંધનું કારણ છે. અને તે મનનો આ બન્ને ભાઈઓએ કેવો સરસ નિગ્રહ કર્યો છે જવાબદારીથી રાજાને રાજ્ય પાળવું પડે છે એટલે પાળે છે અને ગૃહસ્થવાસ સેવવો પડે છે માટે સેવે છે આ બધું કર્યા છતાં મનને અલગ રાખવું શું ઓછું દુષ્કર છે? હું તેમને જે માર્ગમાં તેમનું મન છે તેમાં કેમ સહાયભૂત ન થાઉં. તેમનું મન ખરેખર દીક્ષામાં છે તો તે પણ દીક્ષા લે અને હું પણ દીક્ષા લઉં.’

ખીજે દીવસે રાજા રાણી બન્નેએ દીક્ષા લીધી. અનાસકત મનવાળા સુર અને સોમ મુનિ કાળાન્તરે મોક્ષે ગયા. પણ જગત્માં આજે પણ ગૃહસ્થવાસમાં રહ્યા છતાં સાચા બ્રહ્મચારી અને રોજ ભોજન કર્યા છતાં ઉપવાસીપણાના દૃષ્ટાન્તમાં તેમના નામનો જગત્ આગળ આદર્શ મુકતા ગયા.

સ્નાતં મનો यस્ય વિવેકનીરૈઃ

સ્યાત્તસ્ય ગેહે વસતોઽપિ ધર્મઃ

યત્સૂરસોમૌ વ્રતભૃદ્ગૃહસ્થૌ

મુક્તિ ગતૌ દ્વાવપિ ચ ક્રમેણ ॥૧॥

જેઓનું મન વિવેકરૂપ પાણી વડે ન્હાયેલું છે તેઓને ઘરમાં રહ્યા છતાં પણ ધર્મ છે. સુર અને સોમ આ નિર્ભળ મનથી અનુક્રમે મોક્ષે વર્ચ્યા છે.

(પ્રસ્તાવશતક)

૧૦૭

આચાર્ય પદ

યાને

માનદેવસૂરિ

(૧)

જૈન પરંપરામાં માનવદેવસૂરિ નામના આચાર્ય ત્રણુ થયા છે પણ આ વાત પ્રથમ માનદેવસૂરિની છે. તેમનો કાળ મહાવીર નિર્વાણુ ૭૦૦ વર્ષ પછીનો છે.

મારવાડના નાડોલ ગામમાં ધનેશ્વર અને ધારિણીના એ પુત્ર હતા. તેમણે પ્રદ્યોતનસૂરિનો ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા લીધી અને થોડાજ વખતમાં તે અગિયાર અંગ અને છેદ સૂત્રના પારગામી થયા.

(૨)

મારવાડના નાડોલ ગામમાં ભૃગ્ય આચાર્ય પદનો મહોત્સવ હતો. આખો સંઘ ભેગો થયો હતો. સાધ્વીઓ શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓમાં ઉત્સાહનો પાર ન હતો. વાણુત્રીના અવાજે વાતાવરણમાં ઉત્સાહને વધારતા હતા. વચ્ચે પાટ ઉપર પ્રદ્યોતનસૂરિ ખેડા હતા. આજુબાજુ ઉપાધ્યાય પંચાસો અને વિદ્વાન સાધુઓ ક્રમ પ્રમાણે ઊરાજ્યા હતા.

વચ્ચેવચ્ચ સમવસણુ ગોઠવાયું હતું. તેમાં ભગવંતની પ્રતિમા ઊરાજતી હતી અને તેની સામે તેજસ્વી સશક્ત

માનદેવસૂરિ

૫૫

માનદેવ મુનિ ગુરુ મહારાજના કહેવા પ્રમાણે ક્રિયા કરતા હતા. સાધુઓએ અને સાધ્વીઓએ વાસક્ષેપની મુઠ્ઠીઓ તૈયાર કરી. પ્રદ્યોતનસૂરિ સામે નજર નાંખી. પ્રદ્યોતનસૂરિ મંત્રોચ્ચાર બોલ્યા પણ આચાર્યપદનો વાસક્ષેપ નાંખતાં તેમની નજર માનદેવ મુનિના ખભા ઉપર એકાએક પડી. અને તેમનો હાથ ખચકાયો. એક ખભા ઉપર તેમણે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીને દેખ્યાં અને ધીજા ખભા ઉપર સાક્ષાત્ સરસ્વતીને દેખ્યાં. આ દેખતાં સૂરિવર વિચારમાં પડયા કે ‘સરસ્વતીનું પ્રાબલ્ય હશે ત્યાં સુધી તો આ મહા વિદ્વાન્ થશે પણ કદાચ લક્ષ્મીનું પ્રાબલ્ય વધ્યું તો તેનું અને સંઘનું શું થાય?’ આચાર્ય માનદેવ મુનિએ થોડીવાર તો મસ્તક નીચું રાખ્યું પણ તેમના ઉપર આચાર્ય પદનો વાસક્ષેપ ન પડતાં સ્કેજ માથું ઉંચું કર્યું તો ગુરુને ખુબ વિચારમગ્ન દેખ્યા.

માનદેવ મુનિ સમજી ગયા કે ‘ગુરુને મારા ખભા ઉપરનાં લક્ષ્મી સરસ્વતીના ચિન્હ જોઈ મુઝવણ થઈ છે કે હું આચાર્યપદ બરાબર દીપાવીશ કે નહિ તેમજ જે પાટ ઉપર મોટામાં મોટા આચાર્ય ભગવંતો આવ્યા છે તેને હું વક્ષાદાર રહી શકીશ કે નહિ.’ ગુરુને તેમણે કહ્યું ‘ભગવંત ! મને જીંદગી સુધીના ઇવિગર્ષના ત્યાગનો નિયમ આપો કેમકે જે સ્થાન ઉપર મને મુકવામાં આવે છે તે સ્થાન તપ વિના શોભતું નથી.’

ગુરુની મુઝવણનો ઉકેલ થઈ ગયો. તેમણે તેમને નિયમ આપ્યા અને સાથેજ આચાર્ય મહારાજને આચાર્ય પદનો વાસક્ષેપ પાણુ નાંખ્યો. સાધુઓએ સાધ્વીઓએ અને સંઘે વાસક્ષેપથી નૂતન સૂરિને વધાવ્યા.

(૩)

માનદેવસૂરિ તેજસ્વી અને જ્ઞાની નિવડયા. તેમના તપમળે જ્યાં વિજયા અપરાજિતા અને પદ્મા દેવીઓ તેમના સાન્નિધ્યમાં રહેવા લાગી. તે ગુરુ મહારાજને કોઈ કોઈવાર વંદન કરવા પણ આવતી. આથી જગતમાં માનદેવસૂરિ અમત્કારિક આચાર્ય તરીકે ગણાવા લાગ્યા.

(૪)

તક્ષશિલા નગર જો કે ગણાય છે તો ઔદ્ધીનું અને ત્યાં આગળ અનેક સ્તુપો છે. આજના ઇતિહાસકારો તેને ઔદ્ધનું તીર્થ સ્થાન માને છે. પણ કેટલાકોનો તો પ્રમાણિક મત છે કે જે સ્તુપો છે તે ઔદ્ધોનાં નહિ પણ જૈનોનાં છે.

આ તક્ષશિલામાં એક વખત મહામારીનો રોગ ફેલાયો. એકને શ્મશાને ખેંચાડે ત્યાં ધીજો મર્યો જ હોય, શ્રાવકો કંટાળ્યા. તેમણે શાસનદેવીની આરધના કરી. શાસનદેવી પ્રગટ થયાં અને તેમણે કહ્યું કે ‘આનો ઉપાય માનદેવસૂરિની પાસેથી જડશે. તેજ આ ઉપદ્રવને શાંત કરી શકવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. દેવી આટલું ખોલી અંતર્ધાન થયાં.

સંઘ ભેગો થયો અને એક વીરચંદ નામના ગૃહસ્થને માનદેવસૂરિ પાસે નાટોલ મોકલવાનું નક્કી કર્યું”.

(૫)

નાટોલ ઉપાશ્રયમાં વીરચંદ પેઠા તો તેણે માનદેવસૂરિને ચાર સ્ત્રીઓ પાસે બેઠેલા દેખ્યા. વીરચંદ આ દેવીઓ છે કે સ્ત્રીઓ છે તે સમજી ન શક્યો. તેણે સૂરિજીને શિથિલ

માનદેવસૂરિ

૫૭

માન્યા અને તેથી તે વંદન કર્યા વિના આચાર્યની અવજ્ઞા પૂર્વક બેઠા. દેવીઓને વીરચંદનું આ વર્તન ઠીક ન લાગ્યું તેથી તેમણે વીરચંદને ચંત્રવત્ જડી દીધા અને બોલી મૂર્ખ ! શું તું બધે આચારિત્રનીજ શંકા રાખે છે. આવા મહા પ્રતાપી મહાત્મા પ્રત્યે શંકા લાવતા તારું હૃદય કેમ ન કંપ્યું ? અમે દેવીઓ છીએ અને તેમના તપથી જેંચાઈ તેમના સાન્નિધ્યમાં રહીએ છીએ ' વીરચંદ ભોઠા પડયો. પોતાની ઉતાવળ બદલ તેને પશ્ચાતાપ થયો અને બોલ્યો. ' દેવીઓ ! મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. હું તક્ષશિલાના રક્ષણ માટે સૂરિવર પાસે આવ્યો હતો પણ હું દેવી અને સ્ત્રીઓનો ભેદ તો સમજી ન શક્યો પણ પામર એવો હું ગુરુના ગુણને પણ પામી ન શક્યો.

ગુરુ મહારાજે તક્ષશિલાના રક્ષણ માટે શાંતિસ્તવ બનાવ્યું. આ શાંતિસ્તવ ગણી મંત્રેલ પાણી છાંટવાથી તક્ષશિલામાંથી મહા મરકી ગઈ અને ત્યાર પછી આ સૂરિવરે તિજ્યપહુત વિગેરે પણ સ્તોત્રો બનાવ્યાં.

આ માનદેવસૂરિએ પંજાબ તરફ પણ વિહાર કર્યો હતો અને ઘણા ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધ્યા હતા. વીર સં. ૭૩૧માં ગિરનાર તીર્થે અણુસણુ કરી સૂરવર સ્વર્ગે સંચર્યા. પણ લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના ચિન્હમાં તપથી સરસ્વતીનું પ્રાબલ્ય સદાકાર રાખી શાસન ઉપર મહા ઉપકાર કર્યો તે આજે પણ જીવંત છે અને તેમનું સ્તોત્ર લઘુશાંતિ હંમેશાં પ્રતિ-ક્રમણમાં બોલાય છે.

(પટ્ટાવલી)

૧૦૮

પાપસંજ્ઞા ન કરવી

ચાને

જિણુહાશ્રેષ્ઠિની કથા

(૧)

ધોળકાર્મા જિણુહા નામનો ગરીબ શ્રાવક હતો તે ધીનાં કુલ્લાં અને કપાસ ઉપાડી ગામે ગામ ફરી પોતાની આજીવિકા ચલાવતો.

જિણુહા દરિદ્રી હોવા છતાં તે એક નિયમ તો બરાબર પાળતો હતો. તે નિયમ તેનો એ હતો કે ગમે તેટલું કામ હોય અગર મુશ્કેલી હોય તો પણ તે ભકતામર સ્તોત્ર ગણ્યા વિના રહેતો નહિ. તેના આ અડગ નિયમથી પ્રસન્ન થઈ ચક્રેશ્વરી દેવોએ તેને એક વશીકરણ રત્ન આપ્યું. ત્યારથી જિણુહાની ચડતી કળા થઈ છતાં તેણે તેનો ફેરીનો ધંધો છોડ્યો નહિ.

(૨)

જિણુહા એક વખત ધી વેચી પૈસા ગાંઠે બાંધી પાછો ફરતો હતો ત્યાં સામે તેને પ્રસિદ્ધ ભયંકર ત્રણ ચોર મળ્યા. જિણુહા પાસે ધનુષ્ય હતું અને ભાથામાં ઘણાં બાણો હતાં. જિણુહાને તે ત્રણ અને હું એકલો તેનો જરાય ભય નહતો. તેને તેના બાહુબળનો અને અમોઘ ધાનો વિશ્વાસ હતો તેથી

જિણ્ણુહાએઠિની કથા

૫૯

તેણે ત્રણ બાણ રાખી બાકીનાં બધાં બાણો લાગી નાખ્યાં. ચોરોએ પડકાર કર્યો 'એ વાણીયા ઉભો રહે. પૈસા આપી દે.' જિણ્ણુહાએ એક પછી એક બાણ ચડાવ્યાં અને ત્રણેને ભેતભેતામાં ધૂળ ચાટતા કર્યાં. એકે' બાણ તેનું નિષ્ક્રમ ન ગયું તેમજ તેના ઘા વાગેલામાંથી એકે ન બચ્યો.

(૩)

આ ચોરોનો ત્રાસ ઓછો થયો એટલે આપો આપ તેના મારનારની તપાસ થઈ તો તેમાં જિણ્ણુહાનું નામ આવ્યું. રાજા ભીમદેવે ત્રણજ બાણો ત્રણેને પુરા કરનાર જિણ્ણુહાને રાજ સભામાં બોલાવ્યો અને કહ્યું 'જિણ્ણુહા તું હવે તારી ફેરીનો ધંધો મુકી દે અને દેશની રખેવાળું સંભાળ' જિણ્ણુહાએ ઘણી આનાકાની કરી પણ છેવટે રાજના આશ્રહને વશ થવું પડ્યું.

રાજાએ જિણ્ણુહાને સેનાની મુંઠવાળી તરવાર આપી. તરવાર આપતાં બોલ સભાજનો તો ન બોલ્યા પણ શત્રુશત્રુ નામના સેનાપતિથી ન રહેવાયું એટલે તે બોલ્યો.

ખાંડો તિમ્બુ સમર્પિત, જમ્બુ ખાંડે અભ્યાસ
જિણ્ણુહાઈકકુ સમર્પિત, તુલ ચેલઉ કર્પાસ.

'હૈ રાજા ! તરવાર તો તેને અપાય કે જેને તરવારનો અભ્યાસ હોય. જિણ્ણુહાને તો કુદલાં અને કપાસ તોલવાનું આપવું બેઠાંએ કેમકે તે તોલવાનો તેને સારો અભ્યાસ છે.'

જિણ્ણુહાને આ માથાકુટમાં ઉતરવું ન હતું પણ તેને લાગ્યું કે સેનાપતિ એમ માને છે કે વાણીયાનું તરવારમાં કામ નહિ તેથી જવાબ આપ્યો.

અસિધર ધણુધર કુંતધર સંતિ નરાય બહુ ય
સતુસલ રણિ જે શુરનર જણુણી વિરલ પસૂઅ.

‘તરવાર ધનુષ્ય અને ભાલાના ધરનારા માણુસો તો
ઘણાય મળશે પણ હે શત્રુશલ્ય ! રણમાં જે પરાક્રમ દાખવે
તેવા માણુસોને પ્રસવનારી સ્ત્રીઓ તો વિરલજ છે.’ જિણુહા
આગળ બોલ્યો.

‘રાજન્ ! અશ્વ, શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, વીણા, પુરુષ અને સ્ત્રી
જે યોગ્ય માણુસના પનારે પડે તો યોગ્ય થાય છે અને
અયોગ્યને પનારે પડે તો અયોગ્ય થાય છે.’

રાજા જિણુહાનો અવસરોચિત જવાબ સાંભળી પ્રસન્ન
થયો. જિણુહા હવે નગરનો કોટવાલ થયો.

જિણુહા બુદ્ધિશાળી વણિક સાથે શક્તિશાળી હોવાથી
આખા દેશમાં તેની ધાક ફેલાણી અને ચોરીનો ઉપદ્રવ ભીમના
રાજ્યમાંથી ઓછો થયો. ચોરીનો ધંધો કરનારા તે ધંધો મુકી
કોઈ મજુરીએ વળગ્યા તો કોઈ બાપદાદાના ધંધામાં જોડાયા.

જિણુહાનો વ્યવસાય શસ્ત્ર ધરવાનો હતો. રાતે કે
દીવસે તેને જરાયે શાંતિ ન હતી છતાં તે તેના નિત્ય નિયમ
બરાબર સાચવતો. જિણુહા હંમેશાં પૂજા કરતો અને તેમાં
સારો વખત પસાર કરતો. જિણુહાની ધોળકામાં આ રીતે
ધર્મ અને શુરવીર બંનેમાં સારી પ્રશંસા હતી.

(૪)

એક દીવસ જિણુહા શેઠ નાહી ધોઈ પૂજાનાં વસ્ત્રો
પહેરી જિન મંદિરે જતા હતા. તેમના હાથમાં પુલોથી
ભરેલી ચાંદીની થાળી અને કેસરની વાટકી હતી ત્યાં તેમના
સેવકો એક ગુન્ડેગારને બાંધી લઈ આવ્યા અને બોલ્યા.

જિણુહાશ્રેણિની કથા

૬૧

‘ શેઠ ! આ જાતનો ચારણ છે, પ્રજામાંથી એકજણતું જે ઉંટ ચોરાયું હતું અને જેની આપ અને અમે ખુબ ખુબ તપાસ કરતા હતા તેનો આજ સવારે તેના ઘેરથી પત્તો લાગ્યો છે. મુદ્દામાલ સાથે આ પકડાયો છે. ’

સેવકો અને ચારણ જિણુહા સામે એકી નજરે જોઈ રહ્યા. જિણુહાએ કાંઈ ઉત્તર ન આપ્યો પણ થાળીમાંથી ચોક કુલ લઈ, તેનું ખીંટડું તોડ્યું. ચારણ સમજી ગયો કે જિણુહાએ સેવકને કહ્યું કે “શિક્ષા ખીજી શી? જેમ હું ખીંટડાથી કુલ જીવું કરું છું તેમ આ ચોરી કરનાર ચારણને માથાથી જીવો કરો. ’

સેવક ચારણને લઈ પાછા વળે ત્યાં તો જિણુહાને સંબોધી ચારણ બોલ્યો.

જિણુહાને જિણુવરહ ન મિલે તારોતાર
જિણુકરી જિણુવર પૂજિયે, સો કિમ મારણુહાર

‘હું જિણુહા શેઠ ! તને તારોતાર-બરાબર જિન મદ્યા નથી. જો તે બરાબર મદ્યા હોય તો જે તારા હાથ જિનવરને પૂજે તે હાથથી તું મારવાતું કામ કેમ કરે ?’

જિણુહા વિજળીનો આંચકો લાગે અને જેમ ચમકે તેમ આ શબ્દ સાંભળતાં ચમક્યો ત્યાં ચારણ આગળ બોલ્યો.

ચારણ ચોરી કેમ કરે, જે બોલડે ન માય
તું તો ચોરી તે કરે જે ત્રિભુવનમાં ન માય.

‘હું જિણુહા ! ચારણ તો આ ઉંટ ચોરું છે. તે તેના ઘરમાં માતું નથી પણ તું તો જે હાથે પૂજી કરે છે તે હાથે મારવાનો સંકેત કરી એવી ભયંકર ચોરી કરે છે કે

ત્રણ ભુવનમાં તારી ચોરી માતી નથી. જિણુહા ! વિચાર તો ખરો કે ચારણુ તે ચોરી કરતો હશે ?

જિણુહાએ પૂજાની થાળી એક બાબુ મુકી તે ચારણુને પગે લાગ્યો અને બોલ્યો ‘ ચારણુ ! તું ચોર નહિ પણ મારો ગુરુ છે. મેં ખરેખર જિનેશ્વરની આજ્ઞા લેખી છે, મેં આજ સુધી પૂજા કરી પણ તે સાચી નહિ. દ્રવ્ય પૂજા કરી. સાચી પૂજા તેં આજે મને શિખવી. ચારણુ તેં ચોરી નથી કરી પણ ચોરીના બાના તમે તું મને માર્ગે લાગ્યો છે. ’

ચારણુ બંધન મુક્ત થયો. જિણુહાએ તેને અનર્ગળ દ્રવ્ય આપ્યું અને ત્યાર પછી જિણુહાએ જિન પૂજા વિધિ પૂર્વક કરી. સાથે સાથે તેણે પૂર્વે કરેલ અવિધિની પૂજાની આલોચના લીધી અને તે વધુને વધુ ધર્મમાર્ગમાં બેઠાયો.

ચારણુના પ્રસંગ પછી જિણુહા જે કુર લેખાતો હતો તે સૌમ્ય થયો. તેણે કોટવાળપણું સાચવ્યું છતાં હૃદયમાં દયા રાખી વટેમાર્ગીના પોટલા ઉપરનું દાણ બંધ કર્યું. જિનમંદિરો બંધાવ્યાં, પુસ્તકો લખાવ્યાં અને તીર્થયાત્રાઓ પણ કરી.

જિણુહાનું દૃષ્ટાન્ત ધર્મકરણી વખતે ધર્મ સિવાય કયાંય ચિત્ત ન રાખવાનું અને ધર્મકરણી વખતે મોંઠે તો સાવધ ન બોલવું પણ સંજ્ઞાથી પણ પાપની પ્રેરણા ન કરવી તે જણાવે છે.

(શ્રાદ્ધવિધિ)

૧૦૯

વિશ્વાસઘાત

યાને

વિસેમિરાની કથા

(૧)

વિશાળા નગરીમાં રાજા નંદ પ્રતાપી રાજા હતો. જેવો રાજા તેવોજ તેને મહાવિદ્વાન્ બહુશ્રુત નામનો પ્રધાન હતો અને વિનયી વિજયપાળ નામે પુત્ર હતો. આ રાજાની રાણીનું નામ ભાનુમતી હતું. ભાનુનું તેજ જેમ આંખોને આંજી નાંખે તેમ ભાનુમતીએ રાજાને આંજી નાંખ્યો હતો. રાજા તેનાથી જરાપણ અજાગો પડતો નહિ. તે તેને સાથેને સાથેજ રાખતો. રાજા શિકારે જાય તો રાણીને સાથે લઈ જાય અને રાજા રાજસભામાં બેસે તો પણ રાણીને પાસે બેસાડે. આ વાત બહુશ્રુત અમાત્યને ઠીક ન લાગી તેથી એક વખત એકાંતમાં તેણે રાજાને કહ્યું.

‘રાજા? આપ મારા અન્નદાતા છો. તેને ખોટું ન લગાડવું બેઠંએ છતાં પણ સાચા સેવકની ફરજ છે કે માલીક ભુલ કરે છે તે બંધે છતાં જો તે ન કહે તો નામકકરામ કહે વાય. આપને રાણી પ્રાણધી વધુ ધાલ્યાં છે તે હું જાણું છું છતાં રોજ આપ તેમને સભામાં સાથે બેસાડો તે જેવું નથી. જો આપને તેમનો વિરક અસહ્ય હોય તો તેમનું એક સુંદર ચિત્ર આપની પાસે રખાવો તેમાં કાંઈ વાંધો નથી.’

(૨)

રાજાએ ભાનુમતીની સુંદર છબી ચિતરાવી. જો તે પડી હોય અને જોનાર ધારીને ન જુએ તો જાણે રાજરાણીજ બેઠાં છે તેમ લાગે. આ છબી રાજા નંદે પોતાના ગુરૂ શારદાનંદનને બતાવી. મોટા માણસોની હામાં હા કહેનારા તો ઠેર ઠેર મળે પણ પોતાને ઠીક ન લાગે તો ના કહેનારા તો કેઈ તેજસ્વીઓજ હોય છે. શારદાનંદન બુદ્ધિમાન અને તેજસ્વી હતા. તેથી છબી જોતાંજ તે બોલ્યા ‘રાજા! છબી તો ચિત્રકારે આબેહૂબ ચિતરી છે પણ રાણીની ડાબી સાથળમાં તિલ છે તે આ ચિત્રમાં તેણે કર્યો નથી.’

રાજા એકદમ ચમક્યો ‘રાણીના સાથળે તિલ છે તેની શારદાનંદનને ખબર ક્યાંથી? શું ભાનુમતી આની સાથે દુસ-આરિણી હશે? સ્ત્રીને શો ભરોસો?’ રાજાએ શારદાનંદનને રાણીનો જાદુ માની લીધો અને તેનો વધ કરાવી નાંખવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

રાજા અને શારદાનંદન છૂટા પડ્યા પણ જતાં જતાં રાજાએ મંત્રીને બોલાવી હૂકમ કર્યો કે ‘શારદાનંદનનો શિરચ્છેદ કરો આના અમલમાં જરાપણ વિલંબ ન કરશો.’

બહુશ્રુત મંત્રી દીર્ઘદષ્ટિ પુરુષ હતો. તેણે વિચાર્યું કે રાજાએ મનસ્વી હોય છે તે ઉતાવળમાં બોલે તે બધું માન્ય ન કરાય. આજે તેમનામાં ક્રોધનો વેગ છે એટલે આમ બોલે છે. કાલે વેગ ઉતરશે એટલે તેમને તેમની ભૂલ સમજશે. શારદાનંદન જેવા વિદ્વાનનો ઘાત કર્યા પછી તેવો બુદ્ધિશાળી ફરી થોડોજ શોધ્યો જડવાનો છે?’ મંત્રીએ શારદાનંદનને

વિસેમિરાની કથા

૬૫]

બોલાવ્યા અને રાજના હૂકમની વાત કરી તેમને પોતાના ઘરના ભોંયરામાં ગુપ્તપણે રાખ્યા. બીજે દીવસે રાજને કહ્યું કે 'આપના હૂકમનો અમલ કર્યો છે' રાજ રાણીના નરને ઘાત થયો માની ખુબ આનંદ પામ્યો.

(૩)

એકવાર વિજયપાળ રાજકુમાર શિકારે ગયો અને એક ડુક્કરની પાછળ પડ્યો. ડુક્કર આગળ અને કુમાર પાછળ. દોડતો દોડતો એક જંગલમાં કુમાર આવી પહોંચ્યો. સાથીઓ છૂટા પડી ગયા. સૂર્યાસ્ત થયો અને પક્ષીઓનો ચારે બાજુ કલરવ થવા માંડ્યો. થોડી રાત નમી ત્યાં તો વાઘ અને સિંહની ત્રાહો થવા માંડી. કુમાર એક ઝાડ પાસે આંચ્યો અને હિંસક પશુથી બચવા તે ઝાડ ઉપર ચડ્યો ત્યાં એક અંતરાધિષિત વાનર બોલ્યો 'કુમાર ! આ જંગલ ભયંકર છે. તું ઉપર ચડી ગયો તે સાઝું કયું. જો આ નીચેજ વાઘ ઉભો છે.' કુમારે વાઘને જોયો જોતાંવેંત તો તેને થોડી ધુન્નરી છૂટી પણ પછી વાનરની હિંમતથી તે સ્થિર થયો. રાત ગળવા માંડી કુમારને ઉંઘ આવવા માંડી એટલે વાનરે કહ્યું 'કુમાર તું હમણાં મારા ખોળામાં સુઈ જા. હું તારી રક્ષા કરીશ. બીજા પહોરે હું સુઈશ અને તું મારી રક્ષા કરજે આપણે બન્નેએ જાગીને શું કામ છે ?'

કુમાર ભૂખ્યો હતો અને થાક્યો હતો તેથી તુર્ત વાંઠરાના ખોળામાં માથું મુકી ઘસઘસાટ સુતો. થોડીવાર થઈ એટલે વાઘ બોલ્યો 'વાનર ! આ કુમારને તું આપ તે માઝું ભક્ષ્ય છે. માનવીનો બહુ ભરોંસો ન રાખ.'

વાનરે કહ્યું ‘મારાથી તેને ન સોંપાય. તે મારા વિશ્વાસે મારા ખોળામાં સુતો છે તેને કેમ સોંપું ?’

પહોર વીર્યો કુમાર જાગ્યો એટલે વાનર કુમારના ખોળામાં મથું રાખી સુતો. વાનરના નસ્કોરાં ખોલવા માંડ્યાં એટલે વાઘ બોલ્યો. ‘રાજકુમાર ! હું ભૂખ્યો છું તું મને વાનર આપ. વાંદરાની જાતનો તે તું શું વિશ્વાસ રાખે છે ? વાંદરા જેવી કોઈ ચપળ જાત નથી અને ચપળ ચિત્તવાળો ક્યારે પ્રસન્ન થાય અને ક્યારે શત્રુ થાય તેનો થોડો ભરોંસો છે ?’

રાજકુમારે વાંદરાને ખોળામાંથી પડતો મુક્યો પણ જેનું ભાગ્ય હોય તેનો થોડોજ વાળ વાંકો થાય છે. પડતાં પડતાં વાનરે વચ્ચેની ખીજી ડાળ પકડી લીધી અને બોલ્યો કુમાર ! આવોજ તેં મને બદલો આપ્યો ને ? તારા ખોળામાં હું વિશ્વાસે સુતો તેં વિશ્વાસઘાત કર્યો. કુમાર ! બધાં પાપ કરતાં વિશ્વાસઘાતનું પાપ ભયંકર છે. સવાર થતાં વાંદરામાં રહેલા વ્યંતરે કુમારને ગાંડો બનાવ્યો અને કુમાર ‘વિસેમિરા’ ‘વિસેમિરા’ બોલવા લાગ્યો.

(૪)

‘વિસેમિરા વિસેમિરા’ બોલતો રાજકુમાર વિજય-પાળ વિશાળા નગરીને સીમાડે આવ્યો. રાજા મંત્રી બધા એકઠા થયા અને વિચારવા લાગ્યા કે ‘આ કુમારને થયું શું ?’ શિકારે ગયેલા રાજસેવકોને પુછ્યું કે કુમારને આ શું થયું છે ? તેઓએ કહ્યું ‘કાલે સાંજે કુમાર ડુક્કર પાછળ પડ્યા. અમે છૂટા પડી ગયા. રાત જંગલમાં રહ્યા અને અમે પણ કુમારને શોધતા હતા ત્યાં જેવા તમે તેને દેખ્યા તેવા

વિસેમિરાની કથા

૬૭

અમે પણ તેમને 'વિસેમિરા વિસેમિરા' બોલતા સાંભળ્યા છે. આથી વિશેષ કાંઈ અમે જાણતા નથી.

આ વખતે રાજા નંદને બુદ્ધિશાળી શારદાનંદન યાદ આવ્યા. તે જો આજે હોત તો આનું જરૂર મને સાચું નિદાન કહેત કેમકે તેમની બુદ્ધિ અગમ નિગમને જાણનારી હતી. પણ હવે તેમને મેં મારી નાંખાવ્યા તેનું શું થાય ?

રાજાએ આખા નગરમાં ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે 'રાજકુમારને સાબલ કરનારને રાજા અર્ધું રાજ્ય આપશે' પણ કોઈ તે અર્ધું રાજ્ય લેવા તૈયાર ન થયો.

મંત્રીએ રાજાને કહ્યું 'રાજાન્ ! રાજકુમાર સાબલે થાય ન થાય તે તો તેના ભવિતવ્યતાની વાત છે પણ મારી પુત્રી આ વિષે કાંઈક સાડું જાણે છે. તે ભોંયરામાંજ રહે છે તેને બતાવીયે.

(૫)

'વિસેમિરા વિસેમિરા' બોલતા રાજકુમારને લઈ રાજા ભોંયરામાં આવ્યો. પ્રધાન બોલ્યા 'પુત્રિ ! રાજકુમારના રોગનું નિદાન કરી રાજા અને પ્રજા ઉપર અનુગ્રહ કર.'

પડદા પાછળ રહેલ શારદાનંદન બોલ્યા.

વિશ્વાસપ્રતિપન્નાનાં વંચને કા વિદગ્ધતા ।

અંકમારુહ્ય સુપ્તાનાં હંતું કિં તવ પૌરુષમ્ ॥૧॥

'વિશ્વાસ રાખનારને ઠગવામાં શું હોંશિયારી છે. ? બોળામાં સૂતેલાને મારવામાં શું પરાક્રમ છે. ?'

મંત્રની અસર થતાં ઝેરનો વેગ ચોછો થાય તેમ 'વિસેમિરા વિસેમિરા' બોલતો કુમાર સ્તબ્ધ થઈ આંખો ફાડી આ શ્લોક સાંભળી રહ્યો અને શ્લોક પુરો થતાં 'સેમિરા સેમિરા' બોલવા માંડ્યો.

પડદા પાછળથી શારદાનંદન બોલ્યા.

સેતું ગત્વા સસુદ્રસ્ય ગંગાસાગરસંગમે

બ્રહ્મહા મુચ્યતે પાપાત્ મિત્રદ્રોહી ન મુચ્યતે

‘સેતુ (રામે બંધાવેલી સસુદ્રની પાળ) જોવાથી તથા ગંગા અને સાગરના સંગમમાં સ્નાન કરવાથી બ્રહ્મહત્યા કરનાર પોતાના પાપથી છૂટે છે. પણ મિત્રને હણવાની ઈચ્છા કરનાર માણસ સેતુને જોવાથી કે સંગમમાં સ્નાન કરવાથી શુદ્ધ થતો નથી.’

‘સેમિરા સેમિરા’ બોલતો કુમાર આ શ્લોક સાંભળ્યા બાદ ‘મિરા મિરા’ બોલવા માંડ્યો. રાજાને હવે બરાબર શ્રદ્ધા ખેડી કે કુમાર જરૂર સાબો થશે. ત્યાં પડદા પાછળથી ત્રીજો શ્લોક ઉચ્ચારાયો.

મિત્રદ્રોહી કૃતમ્નશ્ચ, સ્તેયી વિશ્વાસઘાતક :

તત્વારો નરકે યાંતિ યાવશ્ચંદ્રદિવાકરૌ

મિત્રને હણવાની ઈચ્છા કરનાર, કૃતમ્ન, ચોર અને વિશ્વાસઘાતી આ ચાર માણસો જ્યાંસુધી સૂર્ય ચંદ્ર ઉગે છે ત્યાંસુધી નરકમાં રહે છે. ‘મિરા મિરા’ બોલતો કુમાર ‘રા’ ‘રા’ બોલવા માંડ્યો. ‘વિસેમિરા વિસેમિરા’ ના ત્રણ અક્ષરો છૂટી ગયા. રાજા પ્રધાન સૌ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ જોઈ રહ્યા. આ શું બોલાય છે અને તેનાથી આ અક્ષરો કેમ છૂટી જાય છે. તેની તેમને કાંઈ ખબર પડી નહિ.

શારદાનંદને પડદા પાછળથી ચોથો શ્લોક ઉચ્ચાર્યો.

રાજસ્ત્વં રાજપુત્રસ્ય યદિ કલ્યાણમિચ્છસિ

દેહિ દાનં સુપાત્રેષુ ગૃહી દાનેન શુદ્ધયતિ

વિ સેમિરાની કથા

૬૯

રાજન્! તારા પુત્રનું કલ્યાણ ઇચ્છતો હો તે મુપાત્રે દાન આપ કેમકે ગૃહસ્થ દાનથીજ શુદ્ધ થાય છે.

કુમારની આંખમાંથી ગાંડપણ ગયું. કુમાર સ્વસ્થ થયે. અને તેણે વનનો બધો વૃત્તાંત રાજા અને મંત્રીને કહ્યો.

રાજા પડદા તરફ હાથ જોડી બોલ્યો ' પુત્રિ! તારો મારા ઉપર અને રાજ્ય ઉપર મહા ઉપકાર છે પણ હું તને પુછું કે સતત લોચરામાં રહેનારી તેં આ વનમાં બનેલી વાનર, વાઘની અને માણસની વાત શી રીતે બાણી ?

પડદામાંથી શારદાનંદને કહ્યું ' રાજન્! '

દેવગુરુપ્રસાદેન, જિહ્વાગ્રે મે સરસ્વતી.

તૈનાઙ્ઘં નૃપ જાનામિ, માનુમત્યાસ્તિલ યથા.

'હિ રાજા હું આ બધું દેવ ગુરૂની કૃપા અને મારી જીભે સરસ્વતી વસે છે તેથી જેમ મેં ભાનુમતીના સાથલનો તલ બાણ્યો હતો તેમ આ કુમારનો વૃત્તાંત બાણ્યો.

રાજા એકદમ ઉભો થયો અને બોલ્યો. 'ગુરૂ શારદાનંદન!' સામે જવાબ આપ્યો ' હા '

રાજા એકદમ પડદો ઉઠાવી અંદર ગયો અને બોલ્યો. ગુરૂદેવ! મારો અપરાધ શાંત કરો.

રાજા અને શારદાનંદન બહાલથી ભેટયા રાજા પોતાના અવિચારીપણા માટે લાજ્યો. અને ત્યારપછી રાજાએ અવિચારી પણું છોડ્યું અને રાજા પ્રજા બન્નેએ વિશ્વાસઘાત કેવો ભયંકર છે તેનો વિજયપાળના દષ્ટાન્તથી ધડો લીધો.

(શ્રાદ્ધવિધિ)

૧૧૦

ઉપદેશ કેનો લાગે ?

યાને

રત્નાકરસૂરિ

(૧)

રત્નાકરસૂરિ રત્નાકર પરચીસીના બનાવનારા છે. રત્નાકર પરચીસી એ આત્માની નિન્દાગર્ભિત કલ્યાણ કરનારી સ્તુતિ છે. પાપની આલોચનામાં નિન્દા એ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. પાપ કરનાર પાપની નિન્દા ન કરે ત્યાં સુધી પાપથી હજવો થતો નથી. રત્નાકરસૂરિએ સંયમ લીધું હતું પણ તેમાં વિરાધના થઈ હતી. આ વિરાધનાને તેમણે આદીશ્વર ભગવાનની સમક્ષ સ્તુતિરૂપે બળાપાથી ગાઈ હતી. આ બળાપો તેમનો નહિ પણ જીવનમાં ડગલે અને પગલે પાપ કરનારા બધા જીવોનો બળાપો હોય તેમ પાછળથી તે સ્તુતિ સૌને મોઢે ચઢી ગઈ.

ગુજરાતમાં રાયખંડવડલી નામના ગામમાં રત્નાકરસૂરિ બિરાજતા હતા. રત્નાકરસૂરિ મહાવિદ્વાન હતા. દલીલોના ભંડાર હતા અને તેમની વાણીનો રણકારો શ્રોતાના હૃદયને જાગૃત્ કરતો. એક વખત ધોળકાનો રૂનો વેપાર કરતો સુધન નામનો એક શ્રાવક રાયખંડવડલીમાં આવ્યો. તે જિનમંદિરે દર્શન કરી ઉપાશ્રયે આવ્યો તો રત્નાકરસૂરિનું વ્યા-

રત્નાકરસૂરિ

૭૧

ખ્યાન ચાલતું હતું. વેપારી વ્યાખ્યાન સાંભળવા બેઠા. વ્યાખ્યાન સાંભળી તેનું હૃદય ધર્મમાં ઓતપ્રોત થયું ત્યારથી તેણે રૂનો વેપાર ગૌણ કર્યો અને ધર્મશ્રવણનો વેપાર મુખ્ય રાખ્યો.

આ વેપારીને રાયખંડવડલીમાં બેચાર દીવસ રહેવાનું ન હતું. રૂની મોસમ હતી તેથી મહિના બે મહિનાથી પણ વધુ રહેવાનું હતું. તે ગમે તેટલું વ્યાપારનું કામ હોય છતાં તે જતું કરતો પણ વ્યાખ્યાન ચૂકતો નહિ. ધીમે ધીમે તેને ગુરૂમહારાજ રત્નાકરસૂરિજીનો પરિચય થયો. સૂરિજી પણ તેને એક સારા શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક તરીકે ઓળખવા લાગ્યા.

(૨)

બેચારનો સમય હતો સુધન ઉપાશ્રયમાં સામાયિક કરતો હતો. સામે ગુરૂમહારાજ પાટ ઉપર બેઠા હતા. ગુરૂમહારાજ પાસે પરવાળાની, મોતીની અને થોડા લીલમની નાની પોટલી હતી. આચાર્ય મહારાજ તેની વારેઘડીએ સાર સંભાળ લેતા અને સાચવીને મુકતા. સુધનને આ ન ગમ્યું. તેને મનમાં થયું કે ગુરૂમહારાજ મહાવિદ્વાન્ છે. શ્રોતાને શાસ્ત્રવચન સાથે અનેક યુક્તિઓ દ્વારા વસ્તુને ઠસાવે છે. તો પરિચ્છ એ સર્વ પાપનું મૂળ છે તે તેમનાથી કાંઈ થોડુંજ અજ્ઞણ્યું છે? પરિચ્છ એ મૂર્ખા છે. વસ્તુની ઓછી કિંમત કે બહુ કિંમતમાં પરિચ્છનું ધોરણ નથી. ગુરૂમહારાજને આ મોતી અને પરવાળા ઉપર કેટલો મોહ છે કે તેઓ તેને એક પછી એક બંધનોથી બાંધે છે. કોઈ ન જોઈ જાય તે રીતે મુકે છે અને રખે કોઈ ઉપાડી ન જાય માટે તાળાકુંચીમાં રાખે છે.

તે ઉપરથી રહેજે સમજી શકાય તેમ છે કે તેમનું ચિત્ત હંમેશાં ત્યાંનું ત્યાં પડેવાયેલું રહે છે. આ સંબંધમાં મોટા વિદ્વાન આચાર્ય મહારાજને આપણાથી સીધું તો કેમ કહેવાય કે મહારાજ આ ઠીક નથી અને ન કહીયે તો તેમનાથી જે ઉપકાર થાય તે એટલો અસરકારક પણ કેમ થાય? સુધન મહારાજને આ મોતી ઉપરની મમતા ઉતારવા અવિનય ન થાય, તેમને ખરેખર ન લાગે અને આપોઆપ તેને અનર્થ સમજી મહારાજ છોડી દે તેનો ઉપાય શોધતો પણ તે તેને ન જડયો.

(૩)

થોડા દીવસ વીત્યા. તડકાની ઉચ્ચતા સમતી હતી. ઘડી પહેલાં ખુબ તપેલી પૃથ્વી ધીમે ધીમે ઠંડી થતી હતી. ગુરૂ મહારાજ પડિલેહણ કરતા હતા ત્યાં 'મન્યેણ વંદામિ' કહી સુધન ઉપાશ્રયમાં દાખલ થયો. રત્નાકરસુરિ મહારાજે કપડાં પડિલેહી સ્થાપના પડિલેહ્યા અને સાથે સાથે મોતી અને પરવાળાની પોટલીને પણ તપાસી જોઈ. પોટલીમાં રહેલાં મોતી અને પરવાળાં હતાં તેટલાં છે ને? અને તે કાંઈ બદલાયાં તો નથીને તે ખરાખર જોયું.

સુધને જતા પહેલાં મહારાજને પુછ્યું 'મહારાજ! આ એક ઉપદેશમાળાની ગાથાનો અર્થ સમજાવશો? મને ખરાખર તે ખેસતી નથી.' ગુરૂમહારાજે અંત્ર હાથમાં લીધો અને ગાથા વાંચી બોલ્યા 'સુધન! ગાથાનો અર્થ અટપટો નથી સીધો છે.'

दोससयमूलजालं पुव्वरिसिविवज्जियं जइवंतं

अत्थं वहसि अणत्थं कीस अणत्थं तवं चरसि

રત્નાકરસૂરિ

૭૩

‘પૈસો એ સેંકડો દોષોના મૂળરૂપ બનવાળો છે. પૂર્વ ઋષિઓએ તેને આથી ત્યજેલો છે. આ અનર્થકારી પસાને જે પાસે રાખે છે તે શા માટે ફેગટ તપ કરે છે?’

સુધને કહ્યું ‘મહારાજ! આપ સાચું કહો છો પણ આ અર્થ બરાબર બેસતો નથી.’

સુધન તો રોજ ઉપાશ્રમે ત્રણ વખત આવનાર શ્રાવક હતો. સુધનને અર્થ ન બેસે તે રત્નાકરસૂરિને પાલવતું ન હતું તેથી તેમણે એ ગાથાનો આડાઅવળો સંબંધ બેડી બીજા અર્થ કર્યો. આ અર્થમાં પણ સુધન કહે ‘અર્થ બરાબર છે પણ હૃદયમાં ઉતરતો નથી. જે શાસ્ત્રવચન સાંભળી અને સમજી આહ્લાદ ન થાય તે શા કામનું?’

વિદ્વાન સૂરિએ સુધનને આમ એક પછી એક ભિન્ન ભિન્ન અર્થ કરી છ મહિના સમજાવ્યું પણ સુધન તો રોજની રીત મુજબ માથું ધુણાવતો. સુધન બુદ્ધિશાળી અને શાણો શ્રાવક હતો, તે કાંઈ જડભરત ન હતો કે જેથી ગુરૂમહારાજ તેને એમ કહી દે કે તારામાં અક્કલ નથી એટલે બેસતો નથી.

(૪)

બરાબર મધ્યરાત્રિ હતી. ચારે બાજુ નીરવ શાંતિ પથરાયેલી હતી. યોગી અને ભોંગી સૌ નિદ્રાધીન હતા. તે વખતે રાયખંડવડલીના ઉપાશ્રયમાં રત્નાકરસૂરિ મહારાજ આમથી તેમ સંધારામાં પડખાં ફેરવતા હતા અને મનમાં ‘દોસસય મૂલજાલં’ ગાથાના એક પછી એક ભિન્ન ભિન્ન અર્થ કરતા હતા. અને સાથે સાથે વિચારતા હતા કે સુધન શાણો અને

શ્રદ્ધાળુ શ્રાવક છે તેની અર્થની જિજ્ઞાસામાં કેવળ ધર્મબુદ્ધિ છે, કુતુહલ કે હાંસી નથી છતાં આ બધા અર્થમાંથી તેને કેમ એકે અર્થ બેસતો નથી? થોડી વાર થઈ ત્યાં ખડખડાટ થયો. ગુરૂને તુર્ત પેલી મોતીની પોટલી યાદ આવી. ગુરૂએ પગ ઉપાડ્યો પણ મોંઢામાં 'દોસસયમૂલજાલં' પદ અને તેની વિચારણા હતી તેથી મોતીની પોટલી પાસે પહોંચતાંજ ગુરૂને ગાથાનો અર્થ બેસી ગયો. તેમણે મોતીની સંભાર ન લીધી. તે સંધારામાં પાછા આવ્યા અને બોલ્યા. ગાથાનો અર્થ બેસે કેમ? મારે મોતી અને પન્ના રાખવાં છે એનો મોહ છોડવો નથી અને બોલવું છે કે ધન એ સેંકડો દોષોનું મૂળ છે તે કેમ બેસે? ગુરૂને સંતોષ થયો તેમણે નક્કી કર્યું કે કાલ હું મોતીઓનો ત્યાગ કરીશ એટલે જરૂર સુધનને અર્થ બેસી જશે અને મને પણ તેનો અર્થ હૃદયમાં ઉતરશે.

(૫)

ગોચરી વાપરી ગુરુ મહારાજ હમણાંજ પરવાર્યા હતા તેમના ચિત્ત ઉપર આજે પ્રસન્નતા હતી. મુખાકૃતિ ઉપર કોઈ એર તેજ ચમકતું હતું. અને તે બોલતા ન હતા છતાં તેમની આસપાસનું વાતાવરણ આનંદને જણાવ્યા વિના નહોતું રહેતું.

સુધન વંદન કરી બેઠો ત્યાં ગુરૂએ પેલી મોતીની પોટલી કાઢી અને એક પછી એક મોતીનો ચૂરો કરી શ્લેષ્મ કુંડીમાં નાંખ્યાં અને પરવાળાનો પણ ભૂકો કરી તેના ભેગાં પધરાવ્યાં. સુધન આ બધું જોઈ રહ્યો હતો. તે ન બોલ્યો કે 'મહારાજ ! અરે આ શું કરો છો ? મોતી જેવાં મોતી કેમ ભાંગો છો ?'

રત્નાકરસૂરિ

૭૫

તે બરાબર સમજી ગયો હતો કે ગાથા પુછવાનું ક્ષણ હવે આવી ગયું છે. ગુરૂ મહારાજને ગાથાના અર્થનું તાત્પર્ય અને મને અર્થ નથી સમજતો તેની ગેડ બરાબર બેસી ગઈ છે. આ સુધન આમ એક પછી એક વિચાર કરતો હતો ત્યાં ગુરૂ બોલ્યા

સુધન ! આ ગાથાનો અર્થ આપણે પહેલાં કર્યો તેજ બરાબર છે તે કહે છે કે ‘ અર્થ એ સેંકડો અનર્થનું મૂળ છે.....’

સુધન બોલ્યો. ‘ મહારાજ ! ક્ષમા કરો આપે પહેલા દીવસે આજ અર્થ કર્યો હતો પણ કોણ જાણે મને કેમ ન બેઠ્યો આજે બરાબર બેસે છે કે અર્થ બરાબર છે. ’

ગુરૂ મહારાજ બોલ્યા. ‘ સુધન આમાં તારી બુદ્ધિનો અપરાધ નથી પણ હું ‘ અર્થ એ સેંકડોનું અનર્થ મૂળ છે. ’ એમ બોલું અને અર્થમાં રૂચ્યો માર્યો રહું તે શ્રોતાને કેમ ગળે ઉતરે ? સુધન તું બરાબર ઉત્તમ શ્રાવક છે. આ ગાથાના અર્થ પુછવાના બાના તળે માર્ગ ભૂલેલા મને તું ઠેકાણે લાવ્યો છે. ’

રત્નાકરસૂરિએ ત્યાર પછી પરિગ્રહ છોડી શિથિલતા તજી અને પોતાની શિથિલતાનો બળાપો રત્નાકર પચ્ચીસી દ્વારા કાઢ્યો. આ પછી તેા રત્નાકરસૂરિજીએ તીર્થોદ્ધાર કરાવ્યો અને અનેક ધાર્મિક કાર્યો કરાવ્યાં.

સૂરજી નિર્મળ ચારિત્ર યાજી વિ. સં. ૧૩૮૪ મા સ્વર્ગવાસી થયા.

(ઉપદેશપ્રાસાદ)

૧૧૧

વિવેક

યાને

સુમતિ પુરોહિત

(૧)

શ્રીપુર નગરમાં શ્રીષિષ્ય રાજ અને સોમ પુરોહિત બન્ને ખુબ મિત્રો હતા. રાજને રાજકુમાર હતો પણ પુરોહિતને પુત્ર ન હતો. પુરોહિત પુત્ર ન હોવાથી દુઃખી થતો હતો અને બોલતો કે ‘રાજન્! આપના અને મારા કુટુંબનો સાત વર્ષનો ન્યાતો છે. આપનું કુટુંબ શ્રીપુરની રાજગાદીએ રાજ બનતું આવ્યું છે. અને અમારો વંશજ પુરોહિત થતો આવ્યો છે. હવે તે ન્યાતો મારા પછી તુટશે’

રાજએ કહ્યું ‘પુરોહિત! મને પણ તમારો વંશજ રાજ્ય પુરોહિત ન બને તેનું દુઃખ છે. પણ તમે તે માટે કેમ પ્રયત્ન કરતા નથી? ગોત્ર દેવીને આરાધો એટલે તમને શું નડતર છે તેની ખબર પડે.’

પુરોહિતે રાજની શિખામણ્ય માની અને ગોત્રદેવીની આરાધના કરવા માંડી.

(૨)

‘પુરોહિત! કેમ મને યાદ કરી?’ આરાધના કરવા બેઠેલ પુરોહિતને ગોત્રદેવીએ કહ્યું.

પુરોહિત બોલ્યા. ‘દેવિ! મારે પુત્ર નહિ થાય? અને

સુમતિ પુરોહિત

૭૭

જે તે નહિ થાય તો તમારા પૂજા પાઠ વિગેરે કોણ કરશે ? સાત સાત પેઢી સુધી રાજ્યનો મારો ન્યાનો મારા જતાં શું ખલાસ થશે ? ’

દેવી જોડ્યાં ‘ પુરોહિત ! તારે પુત્ર તો છે પણ તે જીગારી, સ્ત્રી લાંપટ, ચોર અને બધી વાતે પુરો છે. આવા પુત્ર કરતાં ન પુત્ર હોય તો શું જોટું ? ’

‘ દેવિ ! ગમે તેવો પણ મને પુત્ર આપો. મારો વંશ રાખો. પણ એટલું આપની પાસે માગું કે તે ગમે તેવો દુર્ગુણી હોય પણ તેને એક વિવેક ગુણ આપવાનું આપ ન ચૂકશો. ’

દેવી ‘ તથાસ્તુ ’ તેમ હો’ કહી અંતર્ધાન થયાં.

(૩)

થોડા દીવસ થયા. પુરોહિતની સ્ત્રી તો ગર્ભવતી ન થઈ પણ તેની રખાત સ્ત્રી ગર્ભવતી થઈ. પુરોહિત મુઝાયો ‘ પુત્ર કેવો થશે તેનાં લક્ષણ અત્યારથી શરૂ થયાં. ’ તેણે રાજાને વાત કરી. ‘ રાજા ! આમ બન્યું છે. ’

રાજાએ કહ્યું ‘ ગભરાઓ નહિ દેવનું વરદાન છે એટલે બધું સાઈ થશે. અને તેનામાં ગમે તેટલા દુર્ગુણ હશે પણ વિવેક આવશે તો કાંઈ વાંધો નહિ આવે. ’

પુરા માસે રખાત સ્ત્રીએ પુત્રનો જન્મ આપ્યો. પુરોહિતે તેને ધૂપાવ્યો અને લોંચરામાં રાખીનેજ મોટો કર્યો. અને શુભપણે લણાવ્યો.

પુરોહિતના મનમાં તો દેવીએ કહેલ ‘ તારો પુત્ર ચોર, જીગારી, અને લાંપટ થશે. ’ તે શુંજતું હતું પણ રાજાને તો ખાત્રી

હતી કે દેવીએ સાથે વિવેકવાન થયે તેમ કહ્યું છે એટલે વાંધો નહિ આવે.

(૪)

એક વખત પુત્રને ભણાવતાં ભોંયરામાં પુરોહિત ણોમ્યા
દાનો મોગો નાશઃ તિસ્ત્રો ગતયો મવંતિ વિત્તસ્ય
‘ધનની દાન ભોગ અને નાશ આ ત્રણ ગતિ છે.’

છોકરો બોલ્યો ‘પિતાજી આ અર્થ ખરાબર નથી
ધનની ગતિ દાન અને નાશ એ બેજ છે, તેમાં દાન એજ
સાચી ગતિ છે. દાન પાત્રમાં આપવામાં આવે તો ધર્મ થાય,
ચાચકોને આપવામાં આવે તો કીર્તિ થાય. ભાઈભાંડુને આપ-
વામાં આવે તો રૂનેહ વધે, ભૂત પ્રેતને બલિદાન આપવામાં
આવે તો વિદ્વને નાશ થાય. અને શત્રુને આપવામાં આવે
તો વૈરનો નાશ થાય. આમ દાન એજ ખરી ગતિ છે. ભોગ
એ તો ક્ષણિક છે. ભોગવ્યા પછી કાંઈ હાથમાં આવતું નથી
તેથી એ નાશજ છે.’

પુરોહિત બોલતો અંધ થયો. આ વાત તેણે પોતાના
મિત્ર રાજને કહી. રાજ બોલ્યો ‘પુરોહિત! જરૂર પુત્ર
બુદ્ધિમાન થશે તેનામાં ગમે તેટલા દુર્ગુણ હશે તો પણ તે
વિવેકથી ચાલ્યા જશે. તને મને અને રાજ્યને તારો પુત્ર
ઉપકારક નીવડશે.’

રાજએ પુરોહિતના પુત્રનું સુખતિ નામપાડ્યું અને
તેને ભોંયરામાંથી વાજતે ગાજતે હાથી ઉપર બેસાડી રાજ-
સભામાં બોલાવી પુરોહિત પદ આપ્યું.

સુમતિ પુરોહિત

૭૮

(૫)

એકવખત સુમતિ પુરોહિત રાજ્ય મહેલે ગયો હતો. રાજાને એક નવલખો હાર તેણે જોયો. જોતાં તેનું મન ચલિત થયું અને તે તેણે ઉપાડ્યો. ચોર ચોરી કરે પણ તેનું હૃદય તો શંકિત અને વિહ્વળ હોય તેમ સુમતિ પુરોહિતે તે હાર સંતાડ્યો અને ચારે બાજુ નજર નાંખી ચાલવા માંડ્યું ત્યાં વિવેક જાગ્યો. ‘ મારે ધનની શી કમીના છે કે હું આમ હાર લઉં છું? રાજા વિગેરે મને બહુમાન આપે છે તે જો મને ચોર તરીકે જાણશે તો પછી માફ માનપાન ક્યાંથી રહેશે? આ ભવમાં તો હું દંડાઈશ અને પરભવ પણ મારે સારે નહિ જાય. ’

આમ વિવેકે ચોરી કરતાં સુમતિને બચાવ્યો.

રાજ્યકુટુંબનો સંગ સુમતિ પુરોહિતને ખુબ વધ્યો હતો. તેનું શરીર દેખાવડું થયું હતું અને તેનું યોવન ભલભલી સ્ત્રીને આકર્ષે તેમ હતું. એકવખત સુમતિ યુવાન રાજરાણીથી લોભાયો અને તેની સાથે દુરાચાર કરવા તૈયાર થયો. રાણી અને સુમતિ શયનગૃહમાં દાખલ થયાં ત્યાં વિવેક જાગ્યો. તેને વિચાર આવ્યો કે ‘ રાજા મારા પિતા તુલ્ય છે રાજરાણી માતા તુલ્ય છે. સ્ત્રી જાત બધી સરખી છે હું મારી સ્ત્રીને છોડી માતા તુલ્ય રાજરાણીમાં ગમન કરતાં કેમ અચકાતો નથી? આની જાણ રાજાને થઈ તો વધ સિવાય બીજી શી સજા થશે? ’

સુમતિ અહિં પણ વિવેકથી વ્યભિચાર કરતાં અટક્યો.

પૈસો વધે એટલે દુર્ગુણ આપોઆપ આવે. સુમતિ યુવાન અને ધનવાન હતો. તેથી ઘણા મિત્રો થયા. આ મિત્રોમાં કોઈ

લંપટ, કોઈ જુગારી અને કોઈ ચોર પણ હતા. આમાં તેને એક વખત બે જુગારી ભાઈબંધો જુગારના અખાડે લઈ ગયા.

સુમતિ દાવ ખેલવા માટે બેઠો પણ તુર્તજ તેને વિવેક સુઝ્યો. ‘અરે આ હું શું કરું છું? નગ જેવા શાણા રાજવીનું જુગારથી શું થયું? અને ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર જેવા પણ જુગારથી સ્ત્રીને અને રાજ્ય હારી બેઠો તો હું અહિંથી શું મેળવી જવાનો હતો?’ તે તુર્ત ઉભો થયો. મિત્રો બેતા રહ્યા અને સુમતિ ઘરને રસ્તે ચાલ્યો.

દીવસો જતાં સુમતિ રાજને રાજકુમાર અને અમાત્ય કરતાં પણ અતિ બહાલો થઈ પડ્યો. રાજ કોઈપણ ભરોંસા જનક કામ હોય તો તેનેજ સોંપતા એટલુંજ નહિ પણ તેની પાછળ તપાસ પણ કરતા નહિ.

એક વખત સુમતિએ રાજને ‘પુછ્યું’ ‘રાજન્! મારી ઉંમર નાની છે. હું ઉછરતો યુવાન છું. દુનિયાના ભાન વિનાનો છું આપ આટલો બધો મારા ઉપર વિશ્વાસ મુકો તે ઠીક નહિ.’

રાજએ કહ્યું ‘સુમતિ! આ બધું ખરું છતાં તારામાં વિવેક છે. એટલે બીજી ગમે તેટલી ખામી હશે તો પણ તે નહિ રહે.’

સુમતિ જતે દીવસે ખુબ ડાહ્યો અને શ્રીપુરમાં ગણના પાત્ર ગણાયો.

તેનામાં ચોરી, લંપટતા અને જુગારના દુર્ગુણો ઉત્પન્ન થયા પણ વિવેકને લઈ ઉગતાંજ ઉખડી ગયા.

અંતે શ્રીપુરનું રાજ્ય સુમતિએ સમૃદ્ધ બનાવ્યું અને સુમતિ સુગતિને પામ્યો.

(પ્રસ્તાવશતક)

૧૧૨

ક્યાં વિશ્વાસ મુકવો ?

યાને

ચંદનશ્રેષ્ઠિ કથા

(૧)

ક્રમલ શેઠ વાણારસી નગરીના એક ધનાઢય હતા. સંતાનમાં તેમને એકની એક પુત્રી પદ્મિની હતી, પદ્મિનીનું જેવું નામ હતું તેવીજ તે સુલક્ષણી અને રૂપવાન હતી.

પદ્મિનીની ઉંમર ચૌદ વર્ષની થઈ. તેના અંગ પ્રત્યંગ ખીલી ઉઠયાં. શેઠને પુત્રીની ઉંમર વધતાં ચિંતા વધી. પુત્રીને પરણાવ્યા વિના છૂટકો ન હતો. સાથેજ પુત્રીને પરણાવ્યા પછી પોતાનું ઘર શૂન્ય બનશે તેની કલ્પના તેમને અકારી લાગતી હતી.

ગામમાં કેઈ યુવાનો પદ્મિની માટે તલસતા હતા. આ યુવાનો રૂપવાન કુલવાન, અને સમૃદ્ધિવાન હતા છતાં તેમાંથી એકે શેઠને ઘેર રહી ઘરજમાઈ રહેવા તૈયાર ન હતો.

એક વખત કોઈ પરદેશી ચંદન નામનો વણિકપુત્ર કાશીમાં આવ્યો. આ ચંદન સ્વભાવે ચંદન જેવો શીતળ અને શાણો હતો. શેઠે પદ્મિનીને તેની વેરે પરણાવી અને તેને ઘરજમાઈ તરીકે રાખ્યો.

વખત જતાં કમલ શેઠ મૃત્યુ પામ્યા અને ચંદન ઘરનો માલીક થયો.

પદ્મિની ખુબ લજ્જા રાખતી. પર પુરુષના સામે પણ તે કોઈ દીવસ જોતી નહિ. ભૂલેચુકે કોઈનો સ્પર્શ થઈ જાય કે કોઈની સામે નજર નાંખાઈ જાય તો તે સ્નાન અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરતી. આથી પદ્મિનીની પ્રશંસા નગરમાં ખુબ થવા લાગી.

સમય જતાં પદ્મિનો ગર્ભિણી થઈ અને તેણે એક પુત્રનો જન્મ આપ્યો. પુત્રના જન્મથી ઘરમાં આનંદ આનંદ છવાયો. પણ થોડાજ દીવસમાં ચંદન ચિંતાથી ઘેરાયો.

પદ્મિનીએ હડ લીધી કે ‘મારે પર પુરુષને સ્પર્શવાનો નિષેધ છે; આ બાળક ભલેને મારું રહ્યું પણ જાત તો પુરુષનીને? મારાથી તેને અડકાય કેમ?’ ચંદને સમજાવ્યું કે ‘આ તો તારી મૂર્ખતા છે પર પુરુષનો સ્પર્શ એ વિકાર ઉત્તેજક છે તેથી સતી સ્ત્રીને તેનો સ્પર્શ ન હોય. પણ પુત્રનો સ્પર્શ થોડોજ વિકારી છે?’

‘આમ છે તો સાધ્વી નાના છોકરાને અને સાધુ નાની છોકરીને કેમ અડકતાં નથી.? નાના બાળકના સ્પર્શથી શું તેમનામાં વિકાર જાગવાનો છે?’ દલીલ કરતાં પદ્મિનાં ખેલી.

‘એ તો સાધુનો આચાર છે તું સાધુ નથી. ગૃહસ્થ છે. માટે આ આમ્રહ ખોટો છે’ આમ ચંદને ઘણું સમજાવ્યું પણ પદ્મિની એકની બે ન થઈ.

ચંદન કંટાળ્યો અને નાના જન્મેલા બાળક માટે તેણે એક ધાવમાતા રાખી અને તેનાથી તેણે તુર્તાના જન્મેલા બાળકને ઉછેરવા માંડ્યો.

કેટલાકે પદ્મિનીના ટીકા કરી, તો કેટલાકે તેના પર-
ચુરુષ સ્પર્શના કડક નિયમ પાલનમાટે પ્રશંસા કરી.

(૨)

અપોરનો સમય હતો. વાણારસીના મધ્ય ભાગમાં પ્રસિદ્ધ
કમલ શ્રેણિની પ્રસિદ્ધ દુકાન હતી. આ દુકાનનો માલીક
આજે તો ચંદન હતો. તે ખેઠો હતો ત્યાં એક યુવાન પ્રાદ્ધણ
આવ્યો. તેના કપાળે અને શરીરે જુદાં જુદાં ટીલાં ટપકાં
હતાં. તે દુકાનમાં ખેઠો કે તુર્ત ઉપરથી ચક્રાંચોએ ઘાસ વેચ્યું. તે
ઘાસ પ્રાદ્ધણના માથા ઉપર પડ્યું. પ્રાદ્ધણ એકદમ ઉભો થયો
અને ચમકી ‘અપ્રદ્ધણ્યમ્ અપ્રદ્ધણ્યમ્ મેં કોઈ દીવસ કોઈનું
નહિ આપેલું લીધું નથી. જીંદગી સુધી પાળેલું આ માણું વ્રત
આ ઘાસના સ્પર્શથી મારા માથાએ ખંડિત કર્યું. શેઠ ! શું
કરું ? માણસને જીવનની કિંમત નથી પણ પોતાના નિયમની
કિંમત છે ?’ એમ કહી પાસે પડેલી તલવાર લઈ પોતાનું
માથું કાપવા લાગ્યો. શેઠ વચ્ચે પડ્યા અને તેને માંડ માંડ
સમજાવી શાંત કરતાં કહ્યું ‘વિપ્ર ! પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત હોય
તેને માટે આત્મઘાત ન હોય.’

વિપ્ર ઠંડો પડ્યો પણ ચંદનને તેના ઉપર ખુબ લાગણી
જાગી. તેણે તેજ દીવસથી પ્રાદ્ધણને દુકાનમાં પોતાનો સહાયક
તરીકે રાખ્યો અને માન્યું કે આવો નિસ્પૃહ ! અને એકનિષ્ઠ
માણસ મળે ક્યાંથી ? થોડા દીવસમાં તો આ યુવાન પ્રાદ્ધણ
ચંદનનો અતિ વિશ્વાસપાત્ર બન્યો.

થોડા વખત બાદ ચંદન આ યુવાન પ્રાદ્ધણને ઘર અને
દુકાન ભળાવી કુસુમપુર વ્યાપાર અર્થે ગયો.

(૩)

કુસુમપુર નગરમાં પેસતાં પહેલાં ચંદને તળાવ ઉપર વિસામો લીધો. કુસુમપુરના વલવને નિહાળતાં નિહાળતાં તેની નજર નજીકમાં પડેલાં એક મરેલા પક્ષિના કલેવર ઉપર પડી. આ પક્ષિની આસપાસ કેટલાએ બીજા નાનાં પંખી ચારો ચણતાં હતાં. કોઈ પંખીએ તો તેને ચાંચથી કોતરતાં હતાં પણ તે પંખી જરાએ હાલતું ન હતું. ચંદન આ પુરૂં નિહાળી બીજે નજર નાંખે તે પહેલાં તો તે મૃતપક્ષિ પાસેમાંના એક પક્ષિને ઉપાડી આકાશમાં ઉડ્યું અને ચંદનની સમક્ષ તેને એક ઝાડ ઉપર લઈ જઈ મારી તેણે તેનું લક્ષણ કયું : ચંદન ક'યો. અને બોલ્યો 'શું આ પક્ષિનો ઢાંગ ?'

એકવાર કુસુમપુરના રાજમાર્ગમાં લોકોના ટોળે ટોળાં એકઠાં થયાં હતાં. ચંદન પણ શું છે ? એ જાણવાની ઇચ્છાથી ટોળા તરફ આવ્યો તો એક જટાધારી સાધુ યુગમાત્ર આગળ નજર રાખી પુંજ પ્રમાણે પગ મુકતો હતો. તેની સુકાએલી કાયા તેની ઉંચ તપશ્ચર્યા જણાવતી હતી. તેની દ્રષ્ટિ જયણા સુચવતી હતી. ચંદન પણ આ સાધુને લોકોની સાથે પગે લાગ્યો અને તેના તપની તેણે ખુબ અનુભવેદના કરી.

થોડા દીવસબાદ એક કુટેલો ઢાલ કુસુમપુરના બજાર-રમાંથી વાગતો નીકળ્યો. પાછળજ બંધનથી બાંધેલો એક અવધૂત અને તેની પાછળ મોટી છોકરાંઓની વણજાર તેના ઉપર ધૂળ ઉછાળતી અને પથરા ફેંકતી નીકળી. ચંદને પુછ્યું કે 'આ શું છે ?' તો લોકોએ કહ્યું કે 'અરે ખબર નથી પેલો અવધૂત તપનો ઢાંગ કરી આ નગરમાં ફરતો હતો અને

ચંદનત્રેષ્ઠિ કથા

૯૫

પૂજાતો હતો તેણે આ નગરના શેઠની પુત્રીને ઢાગીના લઈ મારી નાંખી છે.’

‘હેં શું કહ્યો છો? આવા ત્યાગી અવધૂતે આલું કામ કર્યું.’ ચંદને આશ્ચર્ય બતાવતાં કહ્યું.

‘ત્યાગી શાનો? લોકોને ફસાવવા ઢાંગ આદરેલો. પણ પાપ તે પકડાયા વિના રહે...મુદામાલ સાથે તે પકડાઈ ગયો અને હવે રાજાની આજ્ઞાથી રાજસેવકો તેને ફાંસી દેવા લઈ જાય છે.’

ચંદન આ સાંભળી વિચારમાં પડી ગયો ક્યાં તેનો ત્યાગ! અને ક્યાં આ નિંદનીય તેનું દુષ્કૃત્ય!

ચંદનને જગતની આવી સ્થિતિ દેખી દયા આવી.

(૪)

ચંદન કુસુમપુરમાં છ માસ રહ્યો. વ્યાપારમાં સારૂ કમાયો. હવે તેને પત્નિની યાદ આવી. અને પોતાનું વતન પણ સાંભળ્યું.

નોકર ચાકર ધન ધાન્ય સમૃદ્ધિ લઈ તેણે વાણુરસી તરફ પ્રયાણ કર્યું. સમીક્ષાંજે પહોંચવાની તેની ધારણા હતી પણ તે ન પહોંચી શક્યો. પહોંચતાં રહેજ રાત પડી. પોઠો અને નોકરોને તો તેણે પડાવના ઠેકાણે રહેવા દીધા પણ પોતે એકલો ઘેર કહ્યા વિના પહોંચી ગયો.

આમ તો ચંદનને કોઈ શંકા ન હતી પણ પક્ષિ અને સાધુના બે દર્શ્યો તેણે કુસુમપુરમાં દેખ્યાં હતાં તેથી રહેજ તેના હૃદયમાં શંકા જન્મી કે ‘હું સુવાન પ્રાક્ષણ ઉપર વિશ્વાસ મુકુ છું પણ રખેને પેલા અવધૂત જેવો માયાવી

તો નહિ હોય ? મારી સ્ત્રી પોતાના પુત્રને પણ અડકતી નથી છતાં એકલા યુવાન સાથે રહેતાં તેનામાં કાંઈ વિરૂપતાતો નહિ આવી હોય ?

ઘરના ખુણામાં એક બાબુ ચંદન લપાઈને રહ્યો. રાત પડી, ચંદને પકિનીને અને યુવાન બ્રાહ્મણને છતી આંખે. ભોગ ભોગવતાં દેખ્યાં. તેની આંખો લાલ થઈ તે તેને મારવા બંધ તે પહેલાં તે બોલ્યો.

બાલેનાડ્ચુચિતા નારી, બ્રાહ્મણોડ્ચુગ્રાહકઃ

કાષ્ટીભૂતો વને પક્ષી, જીવાનાં રક્ષકો વ્રતી,

આશ્ચર્યાણીતિ ચત્વારિ, મયાડ્પિ નિજલોચનૈઃ

દૃષ્ટાન્યહો તતો કસ્મિન્ વિશ્વસીમિ અહં સ્વલુ

[રખેને પર પુરૂષનો સ્પર્શ થઈ બંધ તે માટે જે સ્ત્રી પોતાના બાળકને ન અડે પણ પર પુરૂષ સાથે થયેલ ભોગ ભોગવતાં તેને વાંધો નહિ. આ બેયું મેં પહેલું આશ્ચર્ય. તણખલું માથા ઉપર પડ્યું તો માથું કાપવા તૈયાર થયો તેજ બ્રાહ્મણ પર સ્ત્રીને ભોગવતાં અચકાતો નથી આ મારું બીજું આશ્ચર્ય. નિશ્ચેષ્ટ પક્ષિ પાસે ચરનારાને ઉઠાવીને લઈ ગયું આ બેયું મેં ત્રીજું આશ્ચર્ય અને જીવોની રક્ષા કરનાર સાધુએ ઘરેણા માટે બાળાને ઘાત કર્યો તે બેયું ચોથું આશ્ચર્ય. હવે મારે વિશ્વાસ ક્યાં મુકવો. ?]

પકિનીએ આમ તેમ બેયું તો કોઈ ન દેખાયું પણ પતિનો અવાજ પારખી તે એકદમ ભય પૂર્વક ઉભી થઈ. અને પેલો બ્રાહ્મણ યુવાન આ બધી વસ્તુ સમજી બંધ નાસી જવા તૈયાર થયો પણ ચંદનને આવેલો બહી ચંદનના.

ચંદનશ્રેષ્ઠ કથા

૯૭

સેવકોએ પ્રાદ્ધણ યુવાનને ખોખરો કરી પકડી લીધો અને સવારે રાજસેવકોને સોંપ્યો.

ચંદને પદ્મિનીનું પણ માથું મુંડાવી ગધેડા ઉપર ફેરવી ગામ બહાર કઢી મુકી અને લોકો જે થોડા વખત પહેલાં તેના પર પુરુષને નહિ સ્પર્શવાના તેના નિયમને વખાણતા હતા તેજ લોકો તેના માયાવીપણાને પ્રગટ કરી નીંદા કરવા લાગ્યા. અને બોલ્યા કે 'આ દુનીયામાં કયાં વિશ્વાસ રાખવો ? જેના આચરણ પ્રગટ પણે નિંદનીય હોય તેવાથી તો માણસ ચેતતો રહે પણ જે બહારથી સારા આચરણ બતાવે અને અંદરથી મલિન હોય તેને કોણ પહોંચે. પદ્મિનીને કોણ માનતું હતું કે તે દુરાચારી હશે. તે તેના દુરાચારને ઠાંકવા પુરુષ માત્રનો સ્પર્શ થાય તો નહાવાનો ઢાંગ કરતી હતી અને પોતાના બાળકને પણ અડકતી નહિ. અને આ પ્રાદ્ધણ પણ કેવો ઢાંગી કે જે ચકલાનો માળો પડતાં માથું કાપવા તૈયાર થયો. જેને લઈ ચંદને ભરોંસો મુક્યો. બિચારો ચંદન શું કરે ? બ્રહ્મા પણ કેળવેલા કપટને થોડાજ પાર પામી શકે છે ?'

આ પછી ચંદન સંસારથી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષિત થયો. અને સુંદર ચારિત્ર પાળી તેણે સદ્ગતિ મેળવી. અને પેલો પ્રાદ્ધણ અને પદ્મિની જ્યાં ત્યાં રખડી જન્મારો પુરો કરી મરી તિર્યંચ થયાં.

(પ્રબન્ધશતક)

૧૧૩

બોલ્યા કરતાં ન બોલવું સાડું

'યાને

વિજયશ્રેષ્ઠિ કથા

(૧)

વિજયવર્ધન નગરના વિશાળ શેઠને વિજય નામનો પુત્ર હતો. પુત્ર વિનયી ગંભીર અને ગુણી હતો.

ઉંમર લાયક થતાં આ વિજયને વસંતપુરના સાગર શેઠની પુત્રી શ્રીમતી સાથે પરણાવ્યો. જેવું શ્રીમતીનું નામ હતું તેવી તેની શોભા હતી પણ પતિના વધુ પડતા વિયોગથી તે કાંઈક દુઃશીલ થઈ હતી.

એક વખત વિજય પત્નીને તેડવા વસંતપુર આવ્યો. પિતાના આગ્રહથી શ્રીમતી વિજય સાથે ચાલી પણ તેનું મન પિયરમાં પ્યાર આંધેલા એક દાસની સાથેજ હતું.

થોડો માર્ગ ગયા ત્યાં રસ્તામાં કુવે આવ્યો. વિજય કુવામાંથી પાણી કાઢતો હતો ત્યાં પાછળથી શ્રીમતીએ ધક્કો માર્યો. વિજય કુવામાં પડ્યો પણ કુવામાં ઉગેલા ઝાડની ડાળી તેણે પકડી લીધી.

શ્રીમતી ત્યાંથી નાસી અને પિતાને ઘેર આવી અને દુસકે દુસકે રોતાં બોલી 'હાય હાય, હું શું કરું? રસ્તામાં ચોર આવ્યા. મને મારી અને મારા પતિ સામે થવા ગયા તો તેને પણ મારી ચોર ક્યાંક લઈ ગયા ઉં હૂં હૂં હૂં.'

મા આપે અને સખિઓએ તેને શાંત પાડી. સમય વીત્યો.

વિજયત્રેણી કથા

૯૯

(૨)

કુવામાં પડેલ વિજય બળ કરી ધીમે ધીમે આગળ વધી કુવાની બહાર આવ્યો અને તે પોતાના નગરે આવ્યો.

પિતાએ પુછ્યું કે 'ભાઈ! કેમ એકલો આવ્યો? વહુ કેમ ન આવી. ?'

પુત્રે જવાબ આપ્યો ' હમણાં તેની તબીયત સારી નથી પછી આવશે. '

દીવસો ઉપર દીવસો વીત્યા પણ વિજય શ્રીમતીને તેડાવવા માટે બોલતો નથી અને કોઈ કહે તો તે ગણકારતો નથી.

વખત જતાં માતા પિતા મૃત્યુ પામ્યાં. વિજય ઘરનો માલીક થયો. મિત્રોએ પ્રેરણા કરી ' ભલા ભાઈ! સ્ત્રી વગર તે ઘર સંસાર ચાલતા હશે. અને સ્ત્રી સાથે તે રૂસણાં કેટલો વખત! જા એને તેડી લાવ. '

વિજય સાસરે ગયો. સાસુ સસરાએ સત્કાર કર્યો અને વિજયને રસ્તામાં લુંટાયાનું પુછ્યું. વિજયને જેવું પુછ્યું તેવો તેઓને ઉત્તર આપી શાંત પાડયા અને કહ્યું ' જીવન યાત્રા છે. કોઈવાર લુંટાઈએ પણ ખરા અને જીવન દોરી હતી તો બચ્યા અને તમને મળ્યા. '

સારા દીવસે શ્રીમતી અને વિજય વિજયવર્દન નગરે આવ્યા. પહેલાંની મુઠ્યા હવે શ્રીમતી રહી ન હતી. તે પણ સમજણી થઈ હતી. તેથી તે ઘર કરીને સ્થિર રહી, અને ક્રમે કરી ચાર પુત્રોની માતા થઈ.

(૩)

શ્રીમતી આઘેડ થઈ છે. વિજયે પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં

પગ મુકયો છે ઘેરે ચાર છોકરાં અને પુત્ર વધુઓ છે.

એક કરતાં વધુ માણસો થાય ત્યારે સ્નેહની વૃદ્ધિ થાય. તેમ કલેશની પણ વૃદ્ધિ થાય. તેમ શ્રીમતીને કોઈવાર પુત્રવધુ સાથે કળ્યો થતો. આ કળ્યો ઉગ્ર રૂપ પકડે ત્યાં વિજય આવી બોલતો કે ‘બોલ્યા કરતાં ન બોલવું સાઈ.’

કળ્યો શાંત થતો. પણ વિજયનું ‘બોલ્યા કરતાં ન બોલવું સાઈ’ આ વચન ઘરના માણસોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ પડ્યું.

એક વખત નાના પુત્રે પિતાને કહ્યું ‘પિતાજી બીજું તો ઠીક પણ આપ જ્યારે ને ત્યારે એમ કેમ કહો છો કે ‘બોલ્યા કરતાં ન બોલવું સાઈ’ શું તમને આનો કોઈ કડવો મીઠો અનુભવ થયો છે કે શું?’

વિજય સ્હેજ હસ્યો. પુત્ર સમજ્યો કે જરૂર આમાં કંઈ ભેદ છે. એટલે તેણે આગ્રહ કર્યો કે ‘ના પિતાજી! આનું રહસ્ય સમજાવો.’

વિજયે કહ્યું ‘પુત્ર! પુછ્યા કરતાં ન પુછવું સાઈ છે.’

પુત્રે વધુ આગ્રહ રાખ્યો એટલે તેણે કહ્યું ‘સાંભળ આ વાત મેં કોઈ વખત કોઈને કહી નથી છતાં તને કહું છું પેટમાં રાખજે એમ કહી તેની માતાએ કુવામાં ધક્કો માર્યાની બધી વિસ્તૃત વાત તેને કહી. અને સાથે સાથે કહ્યું કે તું આ વાત સાચવી રાખજે કોઈને કહીશ નહિ.’

થોડા દિવસ તો તેણે કોઈને ન કહ્યું પણ એકવાર સાસુ વહુનો ખુબ ઝઘડો થયો એટલે નાના પુત્રે તેની વહુને કહ્યું શું કામ લલેછો? પિતા રોજ કહે છે કે ‘બોલ્યા કરતાં ન બોલવું સાઈ’ તે સમજતા નથી. મારી માએ મારા

વિજયશ્રેષ્ઠિ કથા

૯૧

આપને પણ ક્યાં છોડ્યા છે? તેમને પણ તેણે કુવામાં ધક્કા માર્યો હતો 'વહુએ આ વાત ગાંઠે વાળી. અને ફરી કજીઓ થયો ત્યારે બોલી 'એસો બાઈ! તમે કેવાં છો તે મારા સાસરાનેજ પૂછો ને? એમને બિચારાને પણ કુવામાં ધક્કો માર્યો હતો તે તમે કે બીજાં?'

સાસુને કજીયાનો તોર ઉતરી ગયો. હું શું સાંભળું છું તે વિચારતાં તેને અંધારાં આવ્યાં તેને લાગ્યું કે હવે માઈં આ ઘરમાં વર્ચસ્વ નહિ રહે. આ છોકરાની વહુ પણ બાણે કે હું આવી છું પછી શું માઈં વર્ચસ્વ. તુર્ત શ્રીમતીને ચક્કર આવ્યાં અને થોડીવારે હૃદય બંધ થતાં તે ત્યાંજ મૃત્યુ પામી.

વિજય શેઠે આ બાણ્યું ત્યારે તેને પારાવાર પશ્ચાતાપ થયો તે બોલ્યો કે વર્ષો સુધી મેં ગંભીરતા રાખી અક્ષર ઉચ્ચાર્યો નહિ. અને સોને 'બોલ્યાં કરતા ન બોલવું સાઈં' નો ઉપદેશ આપનાર મેં પોતેજ નાના પુત્ર આગળ બોલી મારો ઘરભંગ વહોર્યો નાના પુત્રને પણ ઘણો પસ્તાવો થયો પણ હવે કરે શું? શ્રીમતીના મૃત્યુ પછી વિજય શેઠનં એન ન પડ્યું અને તેમણે દીક્ષા લીધી. પણ તેમનો ઉપદેશ તો 'બોલ્યા કરતાં ન બોલવું સાઈં' તે તો તેમના ઘરમાં હંમેશાં શુંજ રહ્યો.

(પ્રબન્ધશતક)

૧૧૪

કોઈનું ખોટું ન ચિંતવો

ચાને

ધનશ્રી કથા

(૧)

આધારણ નગરમાં એક યોગી રાજ ભિક્ષા માટે ફરે અને 'જો જૈસા કરે સો વૈસા પાવે' એમ ખોલે.

આ નગરમાં ધન શેઠ અને તેની સ્ત્રી ધનશ્રી રહેતાં હતાં. તેમને બે છોકરા હતા. એક છોકરો સાત વર્ષનો અને બીજો પાંચ વર્ષનો. આમ ધન અને ધનશ્રી બધી વાતે સુખી હતા. એક વખત યોગીને 'જો જૈસા કરે સો વૈસા પાવે' આ શબ્દ સાંભળી ધનશ્રીને વિચાર આવ્યો કે આ યોગી કહે છે તેની સત્યાસત્યતાની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. તેણે ઝેરના લાડવા યોગીને ભિક્ષામાં આપ્યા. યોગીએ અલખ નિરંજન કહી તે બે લાડવા ઝાળીમાં મુક્યા, આ પછી ઘેરે ઘેર બીજી પણ ભિક્ષા માગી યોગી ગામ ખંડાર આવ્યો.

યોગીએ ભિક્ષાનું પાત્ર ખંડાર કાઢ્યું તો ભિક્ષા જોઈએ તે કરતાં વધુ આવી હતી. યોગી જ્યાં ખાવા બેસે છે ત્યાં દૈવયોગે ફરતા ફરતા પેલી ધનશ્રીનાં બે બાળકો ત્યાં આવ્યાં અને યોગીની ભિક્ષા સામે જોઈ રહ્યાં. બાળકોને લાડવો

ધનશ્રી કથા

૯૩

હંમેશાં વહાલો હોય તેથી યોગીએ ધનશ્રીના આપેલા તે બે લાડવા તેના બે બાળકોને આપ્યા. બાળકો રાજી થતા લાડવો ખાઈ પાણી પી પાસેના ઝાડ નીચે સુતાં. યોગી લોજન કરી પોતાની ઝુંપડીએ ગયો. પણ પેલાં બે બાળકો ત્યાં પોઠયાં તે ફરી બગ્યાંજ નહિ.

(૨)

ધને અને ધનશ્રીએ બાળકોની ખુબ તપાસ કરીતો. ઝાડનીચે મરેલાં તે બે બાળકો દેખાયાં. ખુબ રોકકળ કર્યા પછી તેમણે માન્યું કે આ બન્ને બાળકો સર્પના ડંસથી મૃત્યુ પામ્યાં હોવાં જોઈએ.

બાળકોના દેહનો અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો. અને હીવસો ઉપર હીવસો જતાં ધન અને ધનશ્રીનો શોક ઓછો થયો.

(૩)

બાળકોને મૃત્યુ પામે છ માસ વીતી ગયા છે. ધનશ્રી ઓટલે બેઠી છે ત્યાં ‘અલખ નિરંજન’ કરતો યોગી આવ્યો અને બોલ્યો ‘જો જૈસા કરે સો તંસા પાવે’ એ શબ્દે ધનશ્રીને છ મહીના પહેલાં આપેલા વિષમિશ્રિત મોઢકનું સ્મરણ કરાવ્યું. તે આશ્ચર્ય પામી વિચારવા લાગી કે ‘મેં તો આને ઝેરના લાડુ આપ્યા હતા પણ આતો હજી એનો એ શબ્દ બોલે છે. શું એને ઝેર ન ચડ્યું કે એણે ઝેરના લાડુ પારખી તજી હીધા ?’

યોગી પાસે આવતાં ધનશ્રી બોલી ‘મહારાજ ! આપને માઠ છે ખરૂં કે મેં આપને છ મહીના પહેલાં બે લાડુ આપ્યા હતા.’

યોગીએ કહ્યું ' ખરાખર યાદ છે. '

' તે એ લાડુ આપે ખાધેલા કે ફેંકી દીધા હતા. '

યોગી ભાલ્યો ' ખાઈ ! એ બે લાડુ મેં મારી પાસે ઉભેલા બે બચ્ચાંને આપ્યા હતા. તે રાજી થઈ ખાઈ ગયાં હતાં. અને પાસેના ઝાડ નીચે પાણી પી સુઈ ગયાં. મારી સામે બાળકો ભેઈ રહે અને હું લાડવા ખાઉં તો ઠીક લાગે '

આ શબ્દો સાંભળતાં ધનશ્રીની આંખમાં જળહળીયાં આપ્યાં. તે કાંઈ વધુ બોલે તે પહેલાં તો યોગી ' જો જૈસા કરે સો વૈસા પાવે ' બોલતો અદૃશ્ય થયો અને ધનશ્રી પણ બોલી કે યોગી તમે જે કહો છો તે ખરેખર સાચું છે કે

કાર્યં પરસ્મિન્નઽહિતં ન કુર્યાત્
કરોતિ યાદૃગ્ લભતે સ તાદૃગ્
દત્તં વિષાન્નં જટિને ધનશ્રિયા,
તેનૈવ તત્પુત્રયુગં વિનષ્ટં ॥૧॥

' પારકાનું અહિત ન કરવું ભેઈએ જે જેવું કરે તેવું મેળવે છે. ધનશ્રીએ યોગીને વિષમિશ્રિત અન્ન આપ્યું પણ તેજ અન્નથી ધનશ્રીનાજ બે પુત્રો મૃત્યુ પામ્યા. '

(પ્રગ-ધશતક)

૧૧૫

વિષયનો વિશ્વાસ શો ?

યાને

સુકુમાલિકા

(૧)

સસક અને ભસક બંને ભાઈઓ હતા. તેમના પિતા વસંતપુરના રાજા સિંહસેન અને માતા રાણી સિંહલા હતી.

રાજા સિંહસેન અને રાણી સિંહલાએ આ બે પુત્રો પછી એક સુકોમળ અંગવાળી પુત્રીનો જન્મ આપ્યો. રાજા રાણીએ આ પુત્રીનું નામ સુકુમાલિકા પાડ્યું.

સસક અને ભસક મહા બળવાન રાજકુમાર હતા. એકેકે રાજકુમાર હબર હબર યોદ્ધાને પરાભવ કરે તેવો તે સહસ્ત્રયોધી હતો. એકવાર વસંતપુરમાં ધર્મદોષસૂરિ પધાર્યા. રાજા પ્રજાએ આનંદથી ધર્મ સાંભળ્યો. પણ સસક ભસકને તો આ ધર્મ પરિણમ્યો અને તેમણે બંનેએ માતા પિતાની અનુમતિ લઈ દીક્ષા લીધી.

દીક્ષાબાદ આ બંને ભાઈઓએ અભ્યાસમાં ચિત્ત પરોવ્યું અને થોડા વખતમાં તો તે મોટા વિદ્વાન થયા.

એક વખત આ બંને મુનિઓને પોતાના માતા પિતા કરતાં પણ પોતાની નાની બહેન સુકુમાલિકા વધુ યાદ આવી અને તેને પ્રતિબ્રોધ કરવાની તેમને ઇચ્છા થઈ.

૯૬

ક્રધાસાગર

શુરુની આજ્ઞા લઈ સસક ભસક બન્ને મુનિઓ વસંત-પુર આબ્યા.

(૨)

વસંતપુરમાં આનંદ આનંદ વર્તાઈ રહ્યો હતો. સૌ કોઈ સસક અને ભસક રાજકુમારનીજ વાતો કરતા હતા. કોઈ બોલતા કે ‘કેવા પરાક્રમી રાજકુમારો હતા જે તે બે રહ્યા હોત તો રાજ્યની સીમા વધારી; સુકત; અને વસંતપુર આજે અજોડ રાજ્ય હોત.’

ત્યારે બીજા કહેતા કે ‘ભાઈ ભાગ્યવાનને તો ભાગ્ય સાથેજ હોય છે. તેમણે રાજ્ય છે:ડયું તો આજે પણ તેમને ક્યાં ભવની કમીના છે. ઠેર ઠેર રાજા મહારાજા સત્કાર કરે છે અને તે પોતે જ્ઞાનમાં મસ્ત રહે છે. સત્વશાળીનું સત્વ થોડુંજ જણાયા વિના રહે છે.’

નગરના લોકો ઉદ્યાનમાં આબ્યા. મુનિએ ધર્મ દેશના આરંભી ‘કંચન, કાયા, કામિની અને કુટુંબ બધું નશ્વર છે જોતા જોતામાં આ બધું આલ્યું જશે ધર્મ કરણી કરી હશે તેજ સાથમાં આવશે’ બીજાઓએ તો સાચું કહી માથું ધૂણાવ્યું પણ મુનિની નાની બહેન સુકુમાલિકાને વૈરાગ્યની ભાવના જાગી અને તેણે માતૃપિતાની આજ્ઞા લઈ દીક્ષા લીધી.

(૩)

સુકુમાલિકા સાધ્વી બની છતાં તેનું રૂપ વાદળમાંથી અબકતા ચંદ્રમાની પેઠે છુપ્યું છુપાયું નહિ. સુકુમાલિકા છઠ અઠમ વિગેરે વિવિધ તપ કરી કાયાને સુકવવા લાગી પણ ટીપાએલું સોનું વધુ અળકે તેમ તેનો કૃશ દેહ કાંતિથી

સુકુમાલિકા

૯૭

છવાઈ રહ્યો. સુકુમાલિકા ગુરુણીની આજ્ઞામાં ગુરુણી સાથે વિચરતી છતાં તેના રૂપ પાછળ ઘેલા બનેલા કેઈ પુરુષો તેના વિહારમાં પણ પાછળ પાછળ ફરતા. સુકુમાલિકા કોઈ-વાર ગોચરીએ જતી તો કેઈ યુવાનો કામકાજ છોડી તેની પાછળ મહોદલે મહોદલે આંટા મારતા. સાધ્વીના ઉપાશ્રય આગળ મોડીરાત સુધી સુકુમાલિકાના મુખના દર્શન કરવા ભમરાઓ જેમ કુલની આસપાસ ગુંબરવ કરે તેમ તે ધૂમ્બ્યા કરતા.

ગુરુણીજી વિચારમાં પડ્યાં તેમણે શહેર છોડી ગામડામાં અને કસ્બામાં વિહાર આરંભ્યો પણ પુરુષજાતિ વિનાનું થોડુંજ કોઈ સ્થળ હોય છે ? ઠેર ઠેર આજ અનુભવ બધે થવા માંડ્યો.

(૪)

એક વખત કુસુમપુરમાં સસક અને ભસક મુનિ આચાર્ય સાથે વિહાર કરતા કરતા પધાર્યાં.

સાધ્વી સુકુમાલિકા પણ ગુરુણી સાથે વિહાર કરતાં તે નગરમાં આવ્યાં. નગરમાં આવ્યા બાદ યુવાન પુરુષોનાં ટોળે ટોળાં સાધ્વીના મુખ દર્શન માટે આવવા માંડ્યાં અને કેઈ ભાન ભૂલી ઉપાશ્રયથી જરાપણ ખસવા ન માંડ્યા.

ગુરુણીએ સુકુમાલિકાને ગોચરી કે ખીજે બહાર મોકલવાનું બંધ કર્યું પણ ઉપાશ્રયથી દૂર નહિ જતા આ કામીઓથી તે કંટાળ્યાં અને સૂરિજી મહારાજને આ બંધી વાત કરી.

સસગ અને ભસગનું લોહી ઉકળ્યું અને તે સાધ્વીની રક્ષામાં બેડાયા. આ રક્ષા કાજે કેઈ યુવાનો સાથે સસગ અને ભસગને લડાઈ પણ કરવી પડી.

સુકુમાલિકા આ બધું જોઈ ખુબ વરાગ્યમાં દૃઢ થઈ તેને તેના રૂપ ઉપર નિરસ્કાર છુટ્યો, તેણે ઉપવાસ ઉપર ઉપવાસ કરી છેવટે અણુસણુ લઈ તેની કાયાને હાડપિંજર જેવી બનાવી.

સુકુમાલિકા તપથી એટલી બધી દુર્બળ અને શુષ્ક બની કે તે ચાલે તો માટલાનું ગાડું ચાલતાં ખડખડાટ થાય તેમ તેનાં હાડકાં ખડખડે. તે કાંઈ જોલે તો તેનાં છાતીનાં બધાં પાસળાં એકદમ ઉંચાં નીચાં ધસી પ્રગટ થાય એક દીવસ સુકુમાલિકાનો શ્વાસ રોકાયો અને તે જેભાન બની નિશ્ચેષ્ટ થઈ.

સસગ અને ભસગ મુનિએ માન્યું કે સુકુમાલિકાનો આત્મા સ્વર્ગે સંચર્યો છે. આથી તેમણે સુકુમાલિકાને વનની ભૂમિમા મૃત થયેલી માનીને પરઠવવા મોકલી.

બેનના તપ ત્યાગ અને સંયમને અનુમોદી સસગ અને ભસગ પોતાની ફરજ બજાવ્યાનો આત્મસંતોષ અનુભવી ગુરૂ પાસે આવ્યા અને ત્યાર પછી ગુરૂ સાથે વિચરવા લાગ્યા.

(૫)

કુસુમપુર નગરની બહાર વન ભૂમિમાં પડેલ સુકુમાલિકાના દેહ ઉપરથી મંદ મંદ પવનની લહેરો પસાર થયા બાદ થોડીવારે સુકુમાલિકાએ આંખ ઉઘાડી તો તેણે તેની પાસે એક સાર્થવાહ અને તેના માણસોને તેની સેવા કરતા દેખ્યા.

સાર્થવાહે થોડા દીવસમાં તો સુકુમાલિકાને તૈલમર્દન અને ઔષધના ઉપચારથી ચીમળાઈ ગયેલા છોડને પાણી આપી પદલવિત કરવામાં આવે તેમ પદલવિત કરી. સુકુમાલિકાનું રૂપ ફરી વિકસી ઉઠ્યું અને જે સાર્થવાહ સૌ

સુકુમાલિકા

૯૯

પ્રથમ માનવ લાગણીથી સેવામાં જોડાયો હતો તે વિષય ભાવનાથી તેની તરફ ખેંચાયો અને જોલ્યો 'સુંદરિ! આ દેહ થોડોજ તપ ત્યાગથી નિર્મલ કરવા માટે સર્જાયો છે? વિધાતાએ આવું સુંદર રૂપ તને આપ્યું તે અકાળે વેડકવા માટે નહિ. પણ તેને કૃતાર્થ કરવા. દેવિ! મને તું અંગીકાર કર અને મારા હૃદયતાપને શાંત કર.'

સુકુમાલિકા વિચારમાં પડી ગઈ તેને શું કરવું અને શું ન કરવું તે કાંઈ ન સુજ્યું. તે એકજ વિચારમાં ધૂમવા લાગી કે 'જીવતી છતાં મરી મારી મારા ભાઈઓએ મને વનમાં કેમ છોડી દેવાવી? શું આવા હોંશીયાર પણ તેઓ જીવતા અને મરેલાનાં ભેદ ન સમજી શકયા? હું તપ અને ત્યાગથી સાવ જીર્ણ અને મૃત પ્રાય થઈ હતી તો વનમાં એકએક કેમ પાછી ઉભી થઈ? શું માઈં લોગ કર્મ બાકી હશે? મારે માટે સંયમનો અંતરાય હશે? આમ ન હોય તો આ બધું કેમ થાય?'

સુકુમાલિકા ઢીલી થઈ અને સાર્થવાહ તેને પોતાની ગૃહિણી બનાવી પોતાના નગરે લઈ ગયો.

(૬)

અવંતી નામનું નગર હતું. જે મુનિઓ સસગ અને સસગ ગોચરીએ ફરતા ફરતા એક સાર્થવાહની હવેલીએ આવ્યા. અને જોલ્યા 'ધર્મલાલ.'

હવેલીનો અધિકારી સ્ત્રીએ મુનિના ભાજનમાં વહોરાવ્યું પણ આ જે મુનિઓ એકીટસે વહોરાવનાર સ્ત્રી સામે જોઈ રહ્યા અને વિચારવા લાગ્યા.

‘કહો કે ન કહો આ બીજી કોઈ નહિ સાક્ષાત્ સુકુમાલિકા. પણ સુકુમાલિકાને તો આપણે આપણા સ ગે હાથે મૃત થયેલી જંગલમાં મોકલી છે તે અહિં હોય ક્યાંથી ? મરેલા તે સાબ થતા હશે ? આપણી ભૂલ થતી હશે. આ સ્ત્રી તેના સરખા રૂપવાળી હશે.’ મુનિ ઉંડા વિચારમાં ઉતરે તે પહેલાં તો સુકુમાલિકા બોલી.

‘ભગવંત ! મને જોઈ શું વિચારમાં પડ્યા છે ?’ કેમકે તે મુનિઓને ખરાબર ઓળખી ગઈ હતી.

‘ભદ્રે ! આબેહુબ તારાંજ રૂપ ઢંગ અને અવાજવાળી અમારે એક બેન હતી.’

‘તો તેનું શું થયું ?’

તે ખુબ રૂપાળી હતી. સાધ્વી બની છતાં લોકો તેને પીછો નહોતો છોડતા આથી તેણે અણુસણુ લીધું અને તે મૃત્યુ પામી. અમે સગે હાથે તેને જંગલમાં મોકલી છે. છતાં તને જોયા પછી કાંઈ પણ તારામાં અને એનામાં ફેર નથી લાગતો. તારો અવાજ, રૂપ, રંગ, ઢંગ, બધુંજ તે છે. ખરેખર આ શું છે તે અમે વિચારી રહ્યા છીએ.’ બે મુનિએ મનનેા ઉભરે ઠાલવ્યો.

સુકુમાલિકાએ કહ્યું ‘ભગવંત હુંજ તમારી પાપિણી બેન સુકુમાલિકા. મેં વ્રત લીધું હતું તો ખુબ આહરથી અને તે વ્રત પાળવા અણુસણુ લીધું પણ મારા દુર્ભાગ્યે મેં શ્રેય ન સાધ્યું. ભગવંત આપે મને વન વગડામાં મુકાવી. વનના પવને હું બંધૂત્ થઈ. આ સાર્થવાહે મને સાજી કરી. હું તેના મીઠા વચનથી અને મારા પાપ કર્મથી લપટાણી. ભગવંત ! મારો નિસ્તાર ક્યાં થશે. ?’

સુકુમાલિકા

૧૦૧

મુનિઓએ કહ્યું 'ભદ્રે! સંયમની વિરાધના ભયંકર છે. છતાં જ્યાં સુધી જીવન છે ત્યાં સુધી તેને દૂર કરી શકાય છે.'

સુકુમાલિકા પલટાણી. મુનિઓએ સાથવાહને પણ પ્રતિબોધ્યો. અને મુનિઓએ સુકુમાલિકાને ફરી દીક્ષા આપી.

સુકુમાલિકાએ ફરી દીક્ષા બાદ આકરો તપ આદર્યો અને અંતે અણસણ કરી તે સ્વર્ગે ગઈ પણ તેના જીવનથી જગત્માં એ દાખત્રો મુકતી ગઈ કે હાડપિંજર જેવું શરીર હોય અતિ વૃદ્ધ અવસ્થા હોય કે તપથી સાવ દમન કરેલ કાયા હોય તેથી વિષય ગયો છે એમ ન માનવું. વિષયોનો તો કોઈ પણ અવસ્થામાં ભરોત્તો ન રાખવો. કેમકે દુર્ભંગ, અનાથ, દુર્ગંધા અને ચિત્રમાં ચિતરેલ સ્ત્રી પણ વિષયો જાગૃત્ કરે છે. આથી હંમેશ વિષયથી અલગ રહેવું તેજ શ્રેયસ્કર છે.

સોઝળ ગઈ સુકુમાલિયા
તહ સસગમસગમયણી
તાવ ન વિપસિયવં
સેયદ્ધમ્મીઓ જાવ

'સસગ અને ભસગની બેન સુકુમાલિકાનું દષ્ટાન્ત સાંભળી હાડકાં ધોળાં થાય તેવો શુષ્ક દેહ થાય તો પણ વિષયનો વિશ્વાસ ન રાખવો.'

(ઉપદેશમાળા)

૧૧૬

લાહણુ દોણુનો સંબંધ

યાને

મહાનંદ કુમાર

(૧)

વાણારસીના ધનદત્ત શેઠ કોટીશ્વર. તેમને પદ્મા નામે શેઠાણી. તે શરીરે અને સ્વભાવે બન્ને રીતે પદ્મ જેવાં કેમળ શેઠને ત્યાં સૌ પ્રથમ પુત્રનો જન્મ થયો. શેઠ શેઠાણીને હરખ ન માયો. શેઠ તેનું નામ પાડયું જયકુમાર.

જયકુમાર એવો ભાગ્યશાળી કે ધનદત્તે તેના જન્મ વખતે, નામ પાડવા વખતે અને તેણે ખાવાની શરૂઆત કરી તે વખતે મહોત્સવો કર્યા. આ મહોત્સવમાં હજારો જ્ઞાતિજનો અને મિત્રોને જમાડયા. દાન પૂણ્યમાં ખર્ચવા માટે લોકોને ઉપદેશ અને પ્રેરણા કરવી પડે છે. પણ રાગ અહંકાર કે કીર્તિમાં પૈસા ખર્ચતાં જરાપણ ઉપદેશ આપવો પડતો નથી.

શેઠ ધનદત્ત અને શેઠાણી પદ્માને મન તો હતું કે જયકુમાર કેવોય સુંદર નીકળશે પણ જેમ જેમ તે મોટો થતો ગયો તેમ તેમ તેનામાં ગુણ વધવાને બદલે અવગુણ વધવા માંડયા. મોંઠે ચઢાવેલ જયકુમાર સોળ વર્ષનો થાય તે પહેલાં તો તેણે આપના લાખો રૂપીયા ઉઠાવો દીધા. જુગટે રમવામાં તો તેનો નંબર પહેલો. મોડી રાત સુધી વેશ્યાના ઘરોમાં

પણ તે રખડે અને રાજ રાજ તેના નામની રાડો આવે. શેઠ ઘણું અકળાયા પણ કરે શું? શેઠને મનમાં તો ઘણુંય થતું કે આ કરતાં તો છોકરો નહોય તો સાઈ. આ છોકરાએ તો પેસાતું અને આખરુંતું બન્નેનું પાણી કર્યું છે અને હજી પણ કોણ જાણે કરશે શું? તેનો શેઠને પુરો વસવસો હતો.

(૨)

સવારનું પહોર હતું સૂર્ય હજી પૂર્વમાં ઉગ્યો. પણ નહોતો ત્યાં એ રાજસેવકો ધનદત્ત શેઠની હવેલીએ આઠ્યા અને સૌનાં જોતાં ધનદત્ત શેઠને પકડી રાજ દરબારે લઈ જઈ તેમને જલમાં પુર્યા.

સગાંડાલા અને સંબંધીએ રાજ દરબારે ગયા અને રાજસેવકોને કહ્યું કે 'આવા ધનાઢય શેઠને ગુન્હા વિના પકડો તે શું સાઈ છે?'

'વાંક વિના તે કોઈ પકડતું હશે? આ શેઠનો છોકરો કાલે નગરના એક ધનાઢય શેઠને ત્યાં ચોરી કરવા ગયો હતો. ચોરીનો માલ લઈ નાસવા ગયો ત્યાં સર્પ કરડયો અને તે હાથમાં ને હાથમાં ધન સાથે મૃત્યું પામ્યો. એ બંને મયો પણ ચોરનારના પિતા જીવતા છેને? તો તેમજો તેની શિક્ષા ભોગવવી પડે કે નહિ? બાપ છોકરો કમાય તેમાં હિસ્સો માગે તો દંડાય તેમાં તેનો હિસ્સો કેમ નહિ?' રાજ સેવકોએ જવાબ આપ્યો.

ગામના સારા સારા આગેવાનો ભેગા થયા અને બધા મળી રાજ પાસે ગયા અને બોલ્યા 'રાજન્! પડતાને શું કામ પાટું મારો છે? આ ધનદત્ત શેઠ કરોડપતિ હતા.

તેની કરોડની સુડી અને તેની કીર્તિ બન્નેનું મરનાર છોકરાએ પાણી કચું છે. શેઠને એકનો એક એ છોકરો હતો. શેઠ તેની પાછળ હજારો લાખો ખર્ચાં પણ છોકરો સુધર્યો નહિ ઉલટો બગડ્યો અને શેઠને તેણે દુઃખી દુઃખી કર્યાં છે. હવે આપ વધુ દુઃખી ન કરો. તેને છોડી મુકો. ’

રાજ સમજ્યો અને ધનદત્તને તેણે છૂટા કર્યાં.

(૩)

દીવસો ઉપર દીવસો વીત્યા ધનદત્ત અને પદ્મા સુખ પૂર્વક જીવન ગુજારવા લાગ્યાં પણ પદ્માને જયકુમાર પછી બીજો પુત્ર ન હોવાથી તેણે શેઠને કહ્યું ‘નાથ ! આ વ્યાપાર, સંપત્તિ અને આ હવલીઓ શું કરવાની ? કોને માટે આ બધી મમતા કરવાની ? ભોગવનાર તો હવે કોઈ છે નહિ ? આપ બીજી સ્ત્રી ન કરો ?’

‘ભોળી ! આપણે ક્યાં પુત્ર ન હતો. હતો ત્યારે શું સુખ જોયું છે. નથી તો સાડું સુખ છે. હું બીજી સ્ત્રી કરું અને આના જેવો છોકરો પાક્યો તો ઘડપણમાં આપણી માટી ખરાબ થાય.’ શેઠ મરેલા પુત્રને યાદ કરી કહ્યું.

પદ્માએ કહ્યું ‘એમ તો કાંઈ બધા છોકરા એવા થોડા જ થાય છે. કોઈ આપણો અને એનો દુષ્કર્મનો ઉદય હશે. તેથી તે આપણે ત્યાં આવ્યો અને તેનું લેણું ચૂકાવી ચાલતો થયો. જગતમાં સૂર્યચંદ્ર જેવા શું સારા પુત્રો પણ નથી થતા ?’

થોડા દીવસ તો ધનદત્તે પદ્માનું વચન ન માન્યું પણ પછી પોતાની મેળે તેને સમજાવ્યું એટલે તેણે એક ધનવંનની કુમુદતી નામની છોકરી સાથે લગ્ન કર્યાં.

(૪)

‘નાથ ! આજે મેં સવારમાં સ્વપ્નમાં રાતું કાંસાતું કચોળું કોઈક લઈ ગયું તેવું જોયું. મેં તે કચોળું લેવા હાથ લાંબાવ્યો ત્યાં મારો હાથ પલંગ સાથે અથડાયો અને તેથી હું જાગી ગઈ. નાથ ! આતું શું ફળ હશે. કુમુદતીએ ધનદત્તને પુછ્યું.

ધનદત્ત બોલ્યો. ‘પ્રિયે ! તારે પુત્ર થશે. પણ તે કોઈના ઘેર મોટો થશે’ એમ આ સ્વપ્ન કહે છે.

કુમુદતીએ સારા દીવસે પુત્રનો જન્મ આપ્યો. ધનદત્તને પુત્રજન્મના સમાચારે જરાપણ હર્ષ ઉત્પન્ન ન કર્યો. તેને મરી ગયેલો જ્યકુમાર યાદ આવ્યો અને જો આ છોકરો પણ તેના જેવો પાક્યો તો મારી શી દશા થશે તે વિચારે કંપવા લાગ્યો. તેણે તુર્તાના તે જન્મેલા બાળકને કપડે લપેટી હાથમાં લીધો અને એક જીર્ણોદ્યાનમાં મુક્યો. શેઠ આડું અવળું જોઈ ઘર તરફ પાછા ફરવા માંડયા ત્યાં આકાશવાણી થઈ ‘શેઠ ! ઉભા રહો ! છોકરાને એમને એમ મુકીને નહિ જવાય ? તેવું હજાર સોના મહોરતું લેણું ચૂકવતા જાઓ એ તમારું લેણું લેવા આવ્યો છે.’

શેઠ લાંબો વિચાર કર્યા વિના ઘેર જઈ હજાર સોના મહોરની થેલી લઈ આવ્યા અને બાળક આગળ મુકી ગુપ્ત ચૂપ ઘેર પાછા ફર્યા. પરોઢ થતાં માળી ઉદ્યાનમાં આવ્યો. તે છોકરો અને સોનામહોર પોતાના ઘેર લઈ ગયો. માળીને ત્યાં આ છોકરો મોટો થવા લાગ્યો.

ત્રણ વર્ષ થયાં ત્યાં કુમુદતીએ બીજા બાળકનો જન્મ

આપ્યો. શેઠે આને પણ ઉદ્યાનમાં મુકવા આવ્યા. તે મુકી વિદાય થવા લાગ્યા ત્યાં ફરી આકાશવાણી ગઈ 'શેઠ! ન માનશો કે આ છોકરો તમને સુખ આપવા આવ્યો છે. આ તમારી પાસે તેનું દસ હજારનું લેણું લેવા આવ્યો છે. દસ હજાર સોના મહોર ચૂકવીને બાંધો.' શેઠને સોનામહોર આપવાનો વાંધો ન હતો પણ કોઈ કુલાંગાર પાકે તો તેની ઈજ્જત આખર ખરાબ કરે તેનો ભય હતો તેથી તેમણે દસ હજાર સોનામહોર લાવીને તેની આગળ મુકી. ધનદત્ત ઘેર પાછો આવ્યો. સોનામહોરો સાથે આ છોકરોને તેજ ગામનો અપુત્રીયો કોઈ વણિક લઈ ગયો અને તેણે તેને વ્હાલથી ઉછેરવા માંડ્યો.

મેઘ અને ભાગ્ય એવાં છે કે ન આપે ત્યાં સુધી કાંઈ નહિ અને આપવા માંડે ત્યારે અનર્ગલ આપે તેમ ધનદત્તને પુત્ર ન હતો ત્યારે મુદ્દલ ન હતો અને હવે થવા માંડ્યા ત્યારે બે બે વર્ષે કુમુદ્રતી પુત્રનો જન્મ આપવા માંડી. ધનદત્તે જયકુમારનું દુઃખ એવું કારમું અનુભવ્યું હતું કે પુત્રનું નામ સાંભરતાં કંપી ઉઠતો અને તેને તો એમજ થતું કે છોકરા તો કુલાંગારજ પાકવાના. આથી કુમુદ્રતીએ ત્રીજા પુત્રનો જન્મ આપ્યો તેને પણ ધનદત્ત બહાર મુકવા આવ્યો પણ એને ભાગ્યેજ ખબર હતી કે આ પુત્ર તો તેને અને તેની સાત પેઢીને તારનાર હતો.

ધનદત્તે કપ્પડાથી લપેટેલા આ ત્રીજા બાળકને એકાંતમાં મુક્યો અને ગુપચૂપ પોતાના ઘર તરફ પાછો ફરવા માંડ્યો ત્યાં આકાશવાણી થઈ. શેઠને આમાં નવાઈ ન લાગી કેમકે એક વાર એક હજાર અને બીજીવાર દસ હજાર સોનામહોર તેણે ચૂકવી

મહાનંદ કુમાર

૧૦૭

હતી આર્થી તેણે માન્યું કે આ વખતે પણ કોઈ મોટી રકમનું દેવું ચૂકવવું પડશે પણ તેણે તે ધ્યાન દઈ સાંભળ્યું તો તેમાં 'મૂર્ખ શેઠ! છોકરાને કેમ મુકી ચાલ્યો જાય છે? આવું પુત્ર રત્ન ભાગ્ય વિના મળતું નથી. આ પુત્ર સામાન્ય નથી તારી સાત પેઢીને અજવાળનાર છે. શેઠ જવું હોય તો ભલે જ પણ તારૂં તેની પાસે કોટાકોટિ સોનામહોરનું લેણું છે. તે તારી પાસે લેવા નથી આવ્યો પણ આપવા આવ્યો છે.' શેઠનો હરખ ન માયો. જગત આખું લાભમાંજ લોટે છે, અને નુકશાનથી અધું નાસે છે. શેઠને ખખર પડી કે આતો લેણું આવ્યો છે એટલે તેણે તુર્ત છાતી સરસો આપ્યો અને ઘેર જઈ કુમુદતીને આપ્યો.

(૫)

આ પુત્રનું અશુચિકર્મ દાટવા ખાડો ખેલ્યો ત્યાં શેઠને કોટિ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું. દેવની વાણી તુર્ત સફળ થઈ. શેઠને આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેથી તેમણે આ પુત્રનું નામ ગુણનિબંધન 'મહાનંદ' કુમાર પાડ્યું.

મહાનંદકુમાર આનંદ કરતો અને માતાપિતા સૌ વડીલોને આનંદ પમાડતો મોટો થયો. વિદ્યાભ્યાસ અને કળા તેણે થોડાજ વખતમાં હસ્તગત કરી અને શેઠનો બ્યાપાર તેણે બધો સંભાળી લીધો. ધનદત્તની મુડીમાં તેણે કોડા રૂપીયાનો વધારો કર્યો. ધનદત્ત મહાકોટ્યાધિપતિ ગણાવા લાગ્યો.

એક સાંજનો સમય હતો. મહાનંદકુમાર પોતાની પેઢીથી ઘર તરફ પાછો ફરતો હતો ત્યાં રસ્તાની એક બાજુએ ઉભેલા એક જટાધારી બાવાની નજર તેના ઉપર પડી. બાવો

શેઠ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો ‘શેઠ! તમે મહાપરોપકારી છે. તમારી આકૃતિજ તમોને ગુણવાન કહે છે. હું આકાશ ગામિની વિદ્યા સાધુ છું પણ મને કોઈ સારો ઉત્તરસાધક મળતો નથી. નિર્લક્ષણા પુરુષો તો ઘણા રખડે છે પણ લક્ષણવંતો જડતો નથી. કેમકે લક્ષણવંતને કાંઈ પડી નથી. શેઠ માફં કામ આટલું ન કરો? તમે હજારો લોકોની પ્રાર્થના પુરી કરો છો. મારી એક પ્રાર્થના પુરી કરો. હું તમારો ઉપકાર નહિ ભુલું. માત્ર એકજ દીવસનું કામ છે.’

મહાનંદકુમાર ચક્રેર હતો તે સારી રીતે સમજતો હતો કે આવા યોગીઓએ કેઈને ઉત્તરસાધક બનાવી પ્રાણુ લીધા છે. આવનો ભરોસો રાખનારા કેઈ ઠગ્યા છે. છતાં જે સામે પગલે આવી યાચના કરે છે તેને કેમ તરછોડાય?

‘યોગીરાજ! મારા વિના તમારી વિદ્યા સિદ્ધ ન થતી હોય તો હું ઉત્તર સાધક બનીશ. બોલો તમારા આશ્રમે ક્યારે આવું.’ મહાનંદકુમારે કહ્યું.

‘બેટા! આજે રાતના આઠ વાગે હું તારી રાહ જોઈશ. હું પૂર્વ દિશામાં ગામની ભાગોળે બેસીશ.’

મહાનંદકુમારે પ્રતિક્રમણ કર્યું. પાપની આલોચના લીધી. જીવેને ખમાવ્યા. માતૃપિતાને પગે લાગ્યો અને ગંભીર થઈ ગામ બહાર નીકળ્યો. યોગી તો રાહજ જોતો હતો. યોગી આગળ અને મહાનંદકુમાર પાછળ. થોડું ચાલ્યા ત્યાં યોગીનો આશ્રમ આવ્યો.

યોગીએ માંડલા દોર્યાં. હોમ હવન આરંભ્યા. બાકળા ઉછાર્યાં અને ક્ષ્દક્ષ્દ સ્વાહાના મંત્રો ઉચ્ચાર્યાં. યોગીની સામેજ

મહાનંદ કુમાર

૧૦૯

મહાનંદકુમાર બેઠો. તે યોગી કહે તેમ કરતો હતો. તેના હૃદયમાં ક્ષોભ ન હતો કે યોગીથી સાવધ રહેવાની તકેદારી ન હતી. તે તો સમજતો હતો કે આપણે આના કલ્યાણ માટેજ જાતનો ભોગ આપવા તૈયાર થયા છીએ પછી ધીવાની કે તકેદારી રાખવાની જરૂર શું છે? હા. પરભવના ભાથા માટે તે પંચપરમેષ્ઠિતું સ્મરણ કરતો હતો. ત્યાં અચાનક હોમની જ્વાળામાંથી હાથ પ્રગટ થયા અને પછી ધીમે ધીમે એક તેજસ્વી દેવી પ્રગટ થઈ અને બોલી ‘યોગી! તારી વિધિ પૂર્ણ છે. મંત્રાક્ષર ધરાધર છે, સાધક ઉત્તરસાધકનો મેળ પુરેપુરો છે, પણ તારું ભાગ્ય નથી. ભાગ્ય ઉત્તરસાધકનું છે. હું આકાશગામિની વિદ્યા જરૂર આપીશ પણ તને નહિ તારા ઉત્તરસાધકને. યોગી વિલખો પડ્યો અને બોલ્યો ‘દેવિ! વર્ષોની સાધના મારી. પ્રયત્ન મારો. ઉત્તરસાધકને મંત્ર સાધવા યાચના કરેલી મારી. છતાં ક્ષણ મને નહિ!’

‘યોગી! દેવ કે દાનવ ભાગ્ય વિના કાંઈ આપી શકતા નથી. ભાગ્યવિહીન ગણુસો મહેનત પારકા માટેજ કરે છે. આ તમારી બધી મહેનત તમારા માટે નહિ પણ ઉત્તર સાધક માટે જ ક્ષણવાળી છે.’

મહાનંદકુમાર બોલ્યો ‘દેવિ! મારે વિદ્યાનો ખપ નથી. જેને ખપ છે તેને આપો. વિદ્યા મને આપશો તો મેં યોગીને ઠગ્યો તેમ ગણુશે.’

‘કુમાર! જે ઇચ્છે છે તેને તે મળતું નથી અને જે નથી ઇચ્છતા તેને શોધતું ભાગ્ય આપવા આવે છે. આ વિદ્યા યોગીદ્વારા તને શોધતી આવી છે. યોગી વિદ્યા આપતો નથી

પણુ વિદ્યા તેને પોતાની મેળે વરે છે. યોગી અનુભતિ આપો.' યોગી 'સાફ્ઃ' તેમ બોલે તે પહેલાં તો દેવી અદ્દશ્ય થઈ અને આકાશ ગામિની વિદ્યા મહાનંદ કુમારને સ્હેજે સ્હેજે મળી ગઈ.

(૬)

મહાનંદ કુમારને આકાશ ગામિની વિદ્યા તો મળી પણ તેનો તેને બહુ ઉપયોગ નહતો કેમકે તેણે સમક્તિ મૂળ બારવ્રત લેતાં છઠ્ઠા વ્રતમાં ૧૦૦ યોજનથી વધુ પરિમાણ રાખ્યું ન હતું. આથી આ વિદ્યાનો બહુ ઉપયોગ ન થવાથી ગંભીર હૃદયવાળા મહાનંદની પાસે આકાશ ગામિની વિદ્યા છે તેની જાણ લોકોને ન થઈ.

ઉત્તમ વ્રત અને ઉત્તમ શક્તિની પરીક્ષા પ્રસંગ આવે ત્યારેજ બબર પડે છે. આ પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થાય તે મહાત્મા અને તેથી ડગે કે પરાભવ પામે તે સામાન્ય જન. મહાનંદકુમારને પણ તેના વ્રતની કસોટીનો પ્રસંગ જીવનમાં આવ્યો.

એકવાર મહાનંદ કુમારનો નાનો બાળક ઘરના આંગણમાં રમતો હતો. રમતાં રમતાં પાસેના દરમાંથી નીકળેલા સર્પ ઉપર તેનો પગ પડ્યો. સર્પે કુંક્રવાડો માર્યો અને ક્રોમળા બાળકના પગે ડાંસ દીધો. તેણે એ પણ ન વિચાર્યું કે હું ડાંસ છું તે બાળક છે કે મેટો? અને તેણે જાણી જોઈને ભૂલ કરી છે કે અજાણતાં? આવો વિવેક તિર્યંચ જાતિમાં હોય તો તેને પણ કેમ કહેવાય? પણ એટલે નિવેં વેકી. તેમાં ગુન્હાના પ્રમાણમાં શિક્ષા ન હોય. બાળક મૂર્ચ્છિત થયો. ધનદત્તના સેવકોએ સાપ ઉતારનારની ઘણી તપાસ કરી

મહાનંદ કુમાર

૧૧૧

ત્યારે એક મેલા ઘેલા પરદેશીને નોકરો પકડી લાવ્યા. તે બોલ્યો. શેઠ ? મને તો સાપ ઉતારતાં આવડતો નથી પણ એકસોદસ યોજન દૂર મારા ગામમાં મારી સ્ત્રી છે તે સાપ ઉતારી શકે છે. તેને કોઈ આકાશ ગામિની વિદ્યાવાળો લઈ આવે તો બાળક જરૂર બેઠો થાય.'

ધનદત્તે મહાનંદ સામું જોયું અને કહ્યું 'પુત્ર ! વિચાર શું કરે છે. તારી પાસે આકાશગામિની વિદ્યા છે તેનો ઉપયોગ આવે વખતે નહિ થાય તો પછી ક્યારે થશે ? ઉઠ, જલદી ઉભો થા અને તે માંત્રિકસ્ત્રીને તારી વિદ્યાથી અહિં લઈ આવ.''

'પિતાજી ! વિદ્યા છે એ સાચું પણ સાથે મારું વ્રત ૧૦૦ જોજનથી વધું જવાનું નથી તેનું શું થાય ? તેનું ગામ ૧૧૦ યોજન છે.' મહાનંદે વિદ્યાનો ઉપયોગ ન થઈ શકવાનું કારણ બતાવ્યું.

ધનદત્તે કહ્યું 'વ્રત લીધું એ સાચું પણ દરેક વ્રતમાં આગાર ક્યાં નથી રાખવામાં આવતા ? અને કોઈ મહત્વના કારણે વ્રતમાં ભંગ થાય તો પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધિ ક્યા નથી થતી?'

'સાચા વ્રતના પાલનમાં છૂટ કેમ લેવાય ?' તેમ કહી મહાનંદ નિયમમાં અડગ રહ્યો.

ગામમાં વાત ચારે કોર પ્રસરી કે મહાનંદ આકાશ ગામિની વિદ્યાવાન છતાં પોતાના છોકરાને સાપ કરડ્યો છે તેમાં તેનો ઉપાય કરતો નથી. લોક કહેવા લાગ્યા 'મહાનંદ આ તે તું ધર્મ કરે છે કે નિર્હયતા કરે છે બાળક જેવો બાળક મૃત્યુ પામે છે અને તું જોઈ રહ્યો છે ?'

અવંતીના રાજા આવ્યા અને મહાનંદને કહેવા લાગ્યા. 'મહાનંદ! બાળકના ઉપર તને ખ્યાર નથી? ધર્મનો નિયમ છે એ સાચું પણ બાળકને જીવિત દાન આપવું તે બધા નિયમ કરતાં શું ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ નથી? ધર્મના નિયમ સાચા પણ યાત્રા અને ધર્મ કાર્યમાં આ નિયમોમાં પણ છૂટ હોય છે.'

'રાજાને બાળક મને મારા પ્રાણથી વધારે છે પણ મારો નિયમ તેથી પણ મને અધિક વધારે છે. આ બાળક મારો છે. તેના મૃત્યુથી તમને દુઃખ થાય તેથી પણ વધુ દુઃખ મને થાય છે પણ હું તેના જીવન ખાતર નિયમનો ભંગ કરું તેમાં ઉપકાર નથી કરતો પણ સ્વાર્થ સાધું છું?' મહાનંદે નમ્રતાથી કહ્યું.

'કુમાર! આટલો બધો નિયમમાં દૃઢ છે. તો તારો ધર્મ પ્રભાવ બતાવને? સાચો ધર્મ પ્રભાવ હશે તો તારા હાથના સ્પર્શથીજ બાળક પોતાની મેળે બેઠો થશે. તેને કોઈ મંત્ર તંત્રની જરૂર નહિ રહે.' રાજાએ કહ્યું.

કુમારે પાણી લીધું અને બાળક ઉપર છાંટ્યું. છાંટતાંજ બાળક નિર્વિષ થઈ બેઠો થયો. કેમકે વિદ્યાની અધિષ્ઠાતા દેવીની આ વખતે ખરી કસોટી હતી તેથી તેણે બાળકને નિર્વિષ કર્યો.

ગામમાં ચૌટે ને ચકલે મહાનંદના દૃઢ નિયમની અને જૈન ધર્મની પ્રશંસા ચાલી. મહાનંદ હવે અવંતિમાં ગણના-યોગ્ય અને પૂજા પાત્ર માનવી લેખાયો.

(૭)

'ભગવંત! મારો અને મારા પિતાનો પૂર્વભવ શું છે?

મહાનંદ કુમાર

૧૧૩

મારા પિતાને ચાર પુત્રો થયા તેમાં એકે તેમને પાયમાલ કર્યાં. એ દેવું લઈ વિદાય થયા અને હું તેમને ઘેર પાછો આવ્યો.' મહાનંદ કુમારે આકાશ ગામિની વિદ્યાથી મહા વિદેહ ક્ષેત્રમાં જઈ સીમંધર સ્વામિને પુછતાં કહ્યું.

ભગવંતે કહ્યું 'મહાનંદ ! જગત્માં પિતા, પુત્ર, માતા, સ્ત્રી કે બાંધવ બધા સંબંધો ઋણાનું બંધના છે.' સૌ કોઈ પોત પોતાનું લેણું દેણું લેવા આવે છે અને તે પતતાં ચાલતા થાય છે. માણસ ફેગટ કુલાય છે અને દુઃખી થાય છે કે આણું માફં ભલું કર્યું અને આણું માફં બગાડ્યું.' તારા પિતાનો પૂર્વભવ આ પ્રમાણે છે.

“ધનપુર નગરમાં સુધન નામનો શેઠ અને ધનશ્રી નામની તેની સ્ત્રી હતી. સુધનને ધનાવહ નામનો એક બાળ મિત્ર હતો. આ ધનાવહ અને ધન વ્યાપાર સહિયારો કરતા હતા. દુકાનનું બધું કાર્ય સુધન સંભાળતો. સુધન આમતો હિસાબ બરાબર રાખતો પણ લોભને લઈ તે તેના ઘરમાં થતા ખર્ચને પણ દુકાનના ખર્ચખાતામાં નાંખતો. આમ સો એક સોના મહોર જેટલી ઠગાઈ તેણે ધનાવહની કરી હતી. સુધનને આ વેપાર કરતાં એકવખત એવો પ્રસંગ બન્યો કે એક માણસને ૨૦ સોનામહોર આપવાની હતી તે ભૂલથી આપી નહિ. અને ખીબ એક પ્રસંગમાં એક માણસ એને ત્યાં પસા ભરવા આવેલો તેણે દસ સોના મહોર વધુ આપી દીધી. સુધનને આ દસ સોના મહોર પેલો માણસ વધુ આપી ગયો છે તેની ખબર તો પડી પણ તેણે લોભથી ગોપવી. આ ત્રણે પ્રસંગોને સુધને પોતાના જીવનમાં જડી રાખ્યા તેની

આલોચના કે મિચ્છામિ દુક્કડં ન દીધુ તેને પરિણામે સુધનને સો ગણો અને હજાર ગણો બદલો આપવો પડ્યો છે.

સુધને આ ત્રણ કામ ખોટાં કર્યાં હતાં તેવું એક કામ તેણે તેના જીવનમાં ઘણું ચઢીયાતું પણ કર્યું હતું. એક સાધાર્મિકને ખરે ટાણે તેણે સો સોના મહોરની જરૂર હતી તે તેને મળે તો તેનો વ્યવહાર સચવાય તેમ હતું અને તેની ભીડ નીકળે તેમ હતું. સુધને ઉદારતાથી સો સોના મહોરની તેને મદદ કરી હતી. આ મદદ સુધનને હજારો ઘણી મળી પરત થઈ છે.

મહાનંદ ! સુધન એ તારા પિતા ધનદત્ત અને ધનશ્રી એ તારી માતા કુમુદતી. જ્યકુમાર જે તારા પિતાનો પ્રથમ પુત્ર હતો તે પરભવનો ધનાવહનો જીવ હતો. આ બધા મરી સૌધર્મ દેવ લોકમાં ગયેલા અને ત્યાંથી બધા સ્વર્ગી આ જન્મમાં ભેગા થયા. ધનાવહનો જીવ સુધનપણા વખતે બગાડેલ સો સોનામહોરનો બદલો લેવા પુત્ર રૂપે જન્મી આવ્યો અને લાખો સોના મહોર બગાડયા પછીજ તે ગયો. તારા પિતાએ ભૂલથી ૨૦ સોના મહોર વધુ લીધી હતી. તે તારો સગો પ્રથમ ભાઈ કે જેને તારા પિતા ઉદ્યાનમાં મુકી આવ્યા પણ તે તેનું લેણું લીધા વિના જાય કેમ ? તારા પિતાએ હજાર સોના મહોર આપી એટલે તેમનો છૂટકારો થયો. અને ખીન્ને ભાઈ તે કે જેને દસ સોના મહોર આપી આપી હતી તે. આ સોના મહોર આપી આપવામાં હૃદયનો પરિણામ હતો તેથી તારા પિતાને હજારગણું દેવુ ચુકવવું પડ્યું. કેમકે દસ હજાર સોના મહોર આપી ત્યારેજ તેમનો છૂટકારો થયો. અને પેલો સાધર્મિકનો જીવ તે મહાનંદકુમાર

મહાનંદ કુમાર

૧૧૫

તું પોતે. તે તારા બાપને ત્યાં જન્મી પૂર્વ ભવના તેના ઉપકારનો હજાર ઘણો બદલો આપ્યો છે.

તારી માતાને બે પુત્રનો વિચોગ રહેવો પડ્યો તેનું પણ કારણ છે. કેમકે તેણે તેને ત્યાં તુર્ત જન્મેલા બે પાડા માટે એવું ચિંતવ્યું હતું કે આ પાડા કોઈ લઈ જાય તો સાઈ તેમને ઉછેરવા ન પડે અને ફ્રેગટ ખવરાવવું ન પડે. આનું પરિણામ આ ભવમાં એ આવ્યું કે તેના તુર્તના જન્મેલા બે પુત્રો બીજાને ત્યાં ગયા. મહાનંદ ! કર્મ, સત્તા અટલ છે. તેમાં કોઈનું હડાપણ કામ આવતું નથી. તેના હિસાબના ચોપડા હંમેશાં ચોખા રહે છે અને તેનું લેણું દેણું કોઈ ઘાલી જતું નથી કે તે કોઈનું ડુબાવતો નથી. તેમાં શાણાનું હડાપણ કે કપટીની કપટકલા કામ આવતી નથી.

સુખ દુઃખનું કારણ કર્મજ છે. તમે સાઈ કરો તો સુખ અને ખોટું કરો તો તમને દુઃખ આપોઆપ આવે છે.

મહાનંદકુમાર સીમંધર સ્વામિ પાસેથી નીકળી પિતા પાસે આવ્યો અને તેણે પૂર્વભવ સવિસ્તર કહી બતાવ્યો. ધનદત્ત અને કુમુદ્વતીએ દીક્ષા લીધી. મહાનંદ કુમારે પોતાના વડીલભાઈને શોધી કાઢી પૂર્વભવ કહી ધર્મમાં સ્થાપિત કર્યા અંતે તેણે પણ તેમની સાથે પોતાનું કલ્યાણ સાધ્યું.

દાતવ્યલભ્યસંબંધો વજ્રબંધોપમો ધ્રુવં ।

ધનશ્રેષ્ઠીહ દૃષ્ટાંતસ્ત્રિકુપુત્રસુપુત્રયુક્ ॥૧॥

આ જગત્માં લેણા દેણાનાં સંબંધ છે તે વજ્ર સમાન છે. પૂર્વ ભવના લેણુ દેણુના સંબંધથી જ ધનશ્રેષ્ઠિને ત્રણ અરાબ પુત્ર અને એક સરો પુત્ર મળ્યો.

(ઉપદેશ પ્રાસાદ)

૧૧૭
 લક્ષ્મીનો આદર
 યાને
 રામદાસની કથા
 (૧)

વસંતપુર નગરમાં ધન નામના શેઠ અને રૂપવતી નામની શેઠાણી હતાં. આમને રૂપસેના નામની પુત્રી અને રામદાસ નામનો પુત્ર હતો.

શેઠ હતા તે પૂર્ણ સમૃદ્ધિવાંત પણ આ બે બાળકો મોટા થાય તે પહેલાં રૂપવતી મૃત્યુ પામી અને સાથે સાથે સમૃદ્ધિ પણ વિદાય થવા માંડી.

સંપત્તિ પુરી ચાલી ન જાય તે પહેલાં તેમણે રૂપસેનાને અવંતીનગરના એક શેઠના પુત્રવેરે પરણાવી દીધી અને યોગ્ય સાસરવાસો આપી તેને સાસરે વિદાય કરી.

હવે ઘરમાં ધન શેઠ અને રામદાસ બેજ રહ્યા. ઘર માણસોથી સુનું થયું તેમ લક્ષ્મીથી પણ સુનું થયું. લક્ષ્મી જતાં નોકર ચાકર બધા જતા રહ્યા. સમય એવો આવી લાગ્યો કે રસોઈ અને ઘરમાં કપડા ધોવાનું પણ ધન અને રામદાસને કરવું પડે. પરંતુ રામદાસ સુખ વૈભવથી ઉછરેલ હોવાથી કોઈ જાતનું કામ ન કરે ખાય પીયે અને ફરતો ફરે.

ધન શેઠે એકાંતમાં રામદાસને બોલાવ્યો અને શિખા-મણુ આપી કહ્યું ‘બેટા! જ્યાં સુધી આપણી પાસે સંપત્તિ હતી ત્યાં સુધી તો તું જેમ વત્યો તેમ ચાલ્યું પણ હવે

રામદાસની કથા

૧૧૭

ઘરનું કામ કર્યા સિવાય ખાવાનું ક્યાંથી મળશે કમાવું પણ તારે પડશે. અને તેને પકાવવું પણ તારે પડશે.’

રામદાસને પિતાની આ શિખામણુ કારી ઘા જેવી લાગી તેણે ધીમે અવાજે કહ્યું ‘ મારાથી આ કાંઈ નહિ અને.’

ધને કહ્યું ‘જે ન બને તો તારાથી ઘરમાં નહિ રહેવાય. કેમકે મારે માફ પુરૂ કરવું મુશ્કેલ છે ત્યાં તારી વેઠ હું ક્યાં કરું? હા હજી તું જે નાનો હોત તો જુદી વાત. હવે તો તું યુવાન છે, રુદ્ધપુદ્ધ છે અને કાંઈ કમાય નહિ, મને મદદ ન કરે અને ઉલટો હું તારો ભાર ઉપાડું એ કેમ અને? આમ છતાં તારે આઈ પી તાગડ ધિન્ના કરવા હોય તો જા બેનને ઘેર.’

રામદાસે પિતાનો છેલ્લો શબ્દ પકડયો અને અવંતી તરફ ચાલ્યો. ચાલતો ચાલતો બેનને ઘેર આવ્યો. બેને રામદાસનો દેદાર જોઈ પારખી લીધું કે ‘ ભાઈ પૈસા વિનાના થઈ વગર મહેનતે તાગડધિન્ના કરવા આવ્યા છે પણ એવું તે મારે ત્યાં કેમ પોસાય ?’

એક બે અને ત્રણ દીવસ તો બેને સાચવ્યો પણ ચોથે દીવસે કહ્યું ‘રામદાસ ! જે અહિ મફતનું ખાવાનું નથી. ખાવું હશે તો કામ કરવું પડશે અને કામ ન કરવું હોય તો આવ્યો હતો તેવો જતો રહે.’

રામદાસે દુનીયા દેખી ન હતી તેને જવાનો ક્યાંય આરો ન હતો આથી તે બેનની સાથે રસોઈ કરવા લાગ્યો.

આડોશી પાડોશી રુપસેનાને પુછતાં કે આ નવો માણસ તમારા ત્યાં કેાણુ આવ્યો છે? ત્યારે તે તો આવા મૂર્ખ અને દરિદ્રને ભાઈ કહેતાં લજ્જા પામતી બોલતી કે આ તો

મારા બાપે મને મદદ કરવા ચૂલ્હાકુંકણુ નામનો નોકર મોકલ્યો છે.

આડોશી પાડોશી અને ઘરના બધા ત્યાર પછીથી રામદાસને ચૂલ્હાકુંકણુના નામે બોલાવતા. વખત જતાં રામદાસ રસોઈ કરવામાં પ્રવીણ થયો. પણ તેનું નામ રામદાસ મટી ચૂલ્હાકુંકણુ થયું.

(૨)

રાત્રિની શરૂઆત થતી હતી. તારા એક પછી એક આકાશમાંથી બહાર નીકળતા હતા. ત્યારે ચૂલ્હાકુંકણુ અવંતીના ગોંદરેથી દેહ ચિંતા કરી નગરમાં પેસતો હતો તે વખતે એક શ્રેષ્ઠિ પુત્ર મળ્યો તેણે રામદાસને પુછ્યું 'તમે ક્યાંના છો ? અને અહિ શું કરો છો ?'

ચૂલ્હાકુંકણુે કહ્યું 'હું વસંતપુરનો છું અને અહિં મારી બેનને ત્યાં રસોઈ કરું છું' આ પછી તેણે વગર પુછે પોતાની બધી આપવીતી કહી. અને બોલ્યો 'હું તો મહા દુઃખી છું કામ ન કરવું પડે માટે બેનને ત્યાં આવ્યો ત્યારે બેને તો મારી પાસે પુરૂ વૈતરૂં કરાવી માંડ ખાવા આપે છે અને મને ભાઈ કહેતાં લજવાતી હોવાથી તેણે મારૂં નામ ચૂલ્હાકુંકણુ પાડ્યું છે. શું કરું ?'

શ્રેષ્ઠિપુત્રે કહ્યું 'ફીકર ન કરો તમે મારે ત્યાં આવી જાઓ. હું તમારૂં દુઃખ ભાગીશ. રસોઈ તો તમારે મારે ત્યાં પણ કરવી પડશે.'

રામદાસ ઘડીનો પણ ઉધારો કર્યાં વિના સીધો શ્રેષ્ઠિ પુત્રના ઘેર આવ્યો અને થોડા દીવસ પછી તેની સાથે સિંહલદ્વીપ ગયો.

રામદાસની કથા

૧૧૯

સિંહલદ્વીપમાં શ્રેષ્ઠપુત્ર સાઈ કમાયો તેણે રામદાસના નામથી પણ થોડો થોડો વ્યાપાર કર્યો અહિં પોતે કોડા-ધિપતિ બની અને રામદાસને લાખોપતિ બનાવ્યો.

હવે રામદાસનું નામ ચુલ્હાકુંકણ રહ્યું ન હતું. રસોઈની જવાબદારી તેની મટી ગઈ હતી, તે શેઠને પરમ મિત્ર અને એક ભાગીદાર જેવો લેખાતો હતો.

એક મધ્ય રાત્રિએ રામદાસ વિચારે ચડયો તેને તેના વૃદ્ધ પિતા ઘર કુટુંબ બધું સાંભળ્યું. તેને લાગ્યું કે ‘આ સમૃદ્ધિ અને સંપત્તિ શા કામની ? જો તેને રુનેહીઓ જોઈ હરખાય નહિ અને દ્રેષીઓ જોઈને બળે નહિ. મારા વૃદ્ધ પિતા આજે જીવતા હશે કે કેમ ? તેની પણ કોને ખબર છે. છતાં છોકરે બાપને મેં કેવું દુઃખ આપ્યું છે ?’ આ બધું સાંભળતાં તેની આંખમાં ઝળહળીયાં આવ્યાં તે રાત તેણે મહા મુશ્કેલીએ કાઢી. બીજે દીવસે તેને અચાનક સમાચાર મળ્યા કે ‘રામદાસ ! તારા પિતા જીવે છે અને તને સંભાળી સંભાળી જુરે છે.’

રામદાસ શ્રેષ્ઠપુત્રની રજા લઈ સિંહલદ્વીપથી પ્રયાણ કરી વસંતપુર નગરે આવ્યો.

(૩)

‘પિતાજી ! નસીબ ફરે ત્યાં થોડીવાર લાગે છે ? અવંતીમાં એક શ્રેષ્ઠ પુત્ર મળ્યો તે મને સિંહલદ્વીપમાં લઈ ગયો અને તેણે લાખોપતિ બનાવ્યો.’ રામદાસે પિતાને પોતે કેમ સંપત્તિ મેળવી તે જણાવતાં કહ્યું.

‘અવંતીમાં બેને તને સારો સાચવ્યો હશે ?’ પિતાએ રૂપસેનાના સમાચાર પુછતાં કહ્યું.

૧૨૦

કથાસાગર

રામદાસે કહ્યું ' પિતાજી ! બેને તો માડું નામ ચુદ્ધા-
કુંકણુ પાડ્યું. તે એઠવાડ મારી પાસે કઢાવતી, રસોઈ મારે પકા-
વવી પડતી અને આખો દીવસ તેનું વૈતરૂં કરૂં ત્યાં માંડ
ખાવા આપતી. વધુ શું. મને ભાઈ કહેતાં પણ શરમાતી. '

પિતાએ કહ્યું ' ભાઈ ! આ દુનીયામાં માણસની કિંમત
નથી પૈસાની કિંમત છે. '

' મારે હવે એકવાર ફરી બેનને મળવા જવું છે. હવે
બેન કેમ સાચવે છે તે તો જાણે ? ' રામદાસે અવંતિ જઈ
બેનને મળવા માટે પિતાની આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું.

પિતાએ સંમતિ આપી રામદાસે સારો રસાલો લઈ
અવંતિ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

(૪)

સવારના આઠ વાગ્યા હતા અવંતીના સારા સારા
પચાસ સાઠ શેઠીયા સોનેરી પાઘડીમાં સૂર્યના કિરણોને પ્રતિ
બિંબિત કરતા અવંતિના રાજમાર્ગમાંથી નીકળ્યા. ત્યાં એક
દુકાનદારે પુછ્યું શું છે? તમે બધા ક્યાં જાઓ છો ?

ત્યાં એક શેઠ બોલ્યા ' અરે રામદાસ શેઠ આવે છે!
શું એમને વૈભવ છે અને શું ઉદારતા? જ્યાં જાય ત્યાં બે, પાંચ
હજાર તો ખર્ચેજ. વસંતપુરમાં તો તેમની બોલબાલા છે. ' શર-
માતાં શરમાતાં તે શેઠ આગળ બોલ્યા ' તમને ખબર નહિ
હોય કે તે મારા સાળા થાય. '

સાજન આગળ વધ્યું અને રામદાસ શેઠને નમસ્કાર
કરી તે બોલ્યા ' શેઠ પધારો, પધારો, અમારાં મોટાં ધનલાભી.
તમારા જેવાના પગલાં અમારા ત્યાં ક્યાંથી ? '

રામદાસની કથા

૧૨૧

અવંતીનું બહાર વિંધી રામદાસ સન્માન પૂર્વક બેન રૂપસેનાને ઘેર આવ્યા. ત્યાં મોટા મોટા ગાદીયા પાથર્યા હતા. પાન ખીડાના થાળે ચારે બાજુ મુક્યા હતા. આનંદ આનંદનું વાતાવરણ હતું.

થોડીવાર થઈ ત્યાં જમવા માટે રામદાસ પધાર્યા. ઉંચા બાજેઠ અને ચાંદીના થાળમાં વિવિધ લોજન પીરસાયાં. અનેક પકવાન અને ઘણાં શાક હતાં. રૂપસેનાએ વીંજણા લીધો અને ભાઈને પવન નાંખતાં બોલી ‘રામજીભાઈ ! શો વિચાર કરો છો લોજન આરોગો રસોઈ ઠંડી થશે.’

રામદાસ બોલ્યો ‘બહેન ! હું મારા ઈષ્ટ દેવને સંભારું છું. મહારા ઈષ્ટ દેવ લક્ષ્મી દેવી છે કે જેના પ્રતાપે હું રામજીભાઈ કહેવાયો. પહેલાં હું એજ હતો પણ મારું નામ ચુલ્હાકુંકણ હતું કેમકે મારી પાસે લક્ષ્મી ન હતી.

લખમી તુંહિ સુલક્ષણી, જિણે લાણાવ્યા રામ.

પહેલે ફેરે આવીઓ ચુલ્હાકુંકણ નામ.

રામદાસે લોજન આરોગ્યું બહેન સમજી ગઈ હવે બહેનને વધુ શરમીંદી પાડવાનું તેને ઠીક ન લાગ્યું આ પછી તે બહેનને સારો સાસરવાસો આપી પોતાના ઘેર આવ્યો.

ઘેર આવ્યા બાદ રામદાસે પિતાની સારી સેવા કરી. અને જગત્ માત્ર સ્વાર્થી છે સૌ લક્ષ્મીનું પૂજક છે. માણસનું કેઈ પૂજક નથી તેમ સમજી ધર્મધોષસૂરિ પાસે આ પિતા પુત્રે બન્નેએ લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરી દીક્ષા લીધી અને તે દીક્ષા યાજી પિતા પુત્ર સ્વર્ગે સંચર્યા.

(પ્રસ્તાવશતક)

૧૧૮

ગૃહસ્થનો પ્રસંગ

યાને

વરદત્ત મુનિ

(૧)

‘ધર્મલાલ’ શબ્દ સાંભળતાં વરદત્ત નગરનો મંત્રી વરદત્ત એકદમ ઉભો થયો અને ગોચરીએ પધારેલ ધર્મઘોષ મુનિને દૂધપાકનું ભાજન લઈ વહોરાવવા આવ્યો અને ખોલ્યો.

‘મહારાજ ! નિર્દોષ અન્ન ગ્રહણ કરો.’ તેણે દુધપાકની ભરેલી કડછી મુનિના પાત્રમાં નાંખવા માંડી ત્યાં એક છાંટો જમીન ઉપર પડ્યો. મુનિએ પાત્રાં ઉપાડી લીધાં અને તેને ત્યાંથી કાંઈ પણ વહોર્યાં વિના પાછા ફર્યાં.

વરદત્ત મંત્રીને પશ્ચાતાપ થયો ‘અરે હું કેવો કમભાગી કે મુનિ જેવા મુનિ મારે ઘેર વહોરવા આવ્યા અને હું વહોરાવી ન શક્યો.’ આ પશ્ચાતાપમાં થોડો વખત પસાર કરી મંત્રીશ્વર રાજસભામાં ગયા. તે ત્યાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે તેમણે શેરીમાં ‘મારો, મારો, દોડો, દોડો.’નો કોલાહલ સાંભળ્યો. મંત્રીએ પુછ્યું કે ‘શા માટે આ મારામારી ચાલે છે ?’

મંત્રીના ઘરના નોકરોએ કહ્યું ‘આ લોકોએ આપણા પાળેલા કુતરા મોતીયાને મારી નાંખ્યો. એ લોકો શું સમજે છે એમના મનમાં ?’

મંત્રીએ નોકરોને ધીમા પાડતાં કહ્યું ‘મોતીયાનો કાંઈ વાંક ગુન્હો હતો કે એમને એમ મારી નાંખ્યો ?’

વરદત્ત મુનિ

૧૨૩

શેરીના લોકો બોલ્યા ‘ પહેલાં તમારા મોંતીયાએ કૃષીના કૃતરાને માર્યો છે. પછી એને અમે માર્યો છે. ’

મંત્રીએ નોકરોને કહ્યું ‘ આ લોકો શું કહે છે ? ’

નોકરો બોલ્યા ‘ વાત સાચી. પણ એ કૃતરાએ આપણી પાળેલી બિલાડીને પહેલાં મારી માટે મોંતીયાએ એને માર્યો છે. ’

મંત્રીએ કહ્યું ‘ બધી વાત પહેલેથી કહો આમાં શું કારણ બન્યું છે. ? ’

મૂખ્ય સેવક બોલ્યો ‘ મુનિ આપણા ત્યાં બહારવા આવેલા તેમાં જે દુધપાકનો છાંટો જમીન ઉપર પડ્યો ત્યાં માંખીઓ બેઠી. આ માંખીઓને જોઈ ગરોળી આવી અને તેણે એક પછી એક માંખીઓને મારવા માંડી. ગરોળી એક પછી એક માંખીઓને ઝડપતી હતી ત્યાં એક કાકીડાએ તેને પકડી અને તે લઈ જેવો નાઠ્યો ત્યાં આપણી બિલાડીએ કાકીડાને ડાકમાંથી પકડ્યો. તેને પકડીને બિલાડી નાઠી કે તુર્ત તેને શેરીના કૃતરાએ મારી. આ કૃતરાને આપણા કૃતરાએ માર્યો અને તેથી આ બધા લોકો લાકડીયો લઈ અમને મારવા આવ્યા છે. ’ લોકોને મંત્રીએ ખસેડ્યા, નોકરોને પણ વાર્યા અને કહ્યું ‘ પુરૂં તપાસ કરી લડોને ? નજીવી ભૂલમાં કેવું પરિણામ આવે છે તેનો આ પ્રત્યક્ષ દાખલો છે. ’ સૌ સૌને ઘેર ગયા પણ વરદત્ત મંત્રીને આ પ્રસંગ ચિત્ત આગળથી ન ખસ્યો, તે વિચારવા લાગ્યા. શું સાધુ જીવનનો આચાર ? શું તેની પાછળ રહેલું દીર્ઘદષ્ટિપણું ? હું પહેલાં સમજ્યો કે એક ટીપું પડ્યું તેમાં તે એવું શું થયું કે આ મુનિ વહોર્યા વિના ચાલ્યા ગયા પણ હવે સમજાય છે

૧૨૪

કથાસાગર

કે એક નાની જૂલ કેવા ઘણા અનર્થને કરે છે? શું હુનીયામાં આમ જ ક્લેશની પરંપરા ચાલે છે?

વરહત્ત મંત્રીએ મુનિની તપાસ ખુબ કરી પણ મુનિ ન મળ્યા. વરહત્ત મંત્રી સ્વયં પ્રતિબોધ પામ્યા અને સ્વયં દીક્ષા લઈ આમાનુષામ વિચરવા લાગ્યા.

(૨)

‘રાજન્ ! હું પ્રતાપી માળવાના અધિપતિ ચંડપ્રદ્યોતનો દૂત છું. તેણે આપની પુત્રી અંગારવતીના ગુણ અને રૂપની પ્રશંસા કેઈ યોગિની દ્વારા સાંભળી ત્યારથી તે દુર રહ્યો રહ્યો પણ તેના ઉપર ખુબજ મુગ્ધ બન્યો છે. હું રાજ રાજેશ્વર ચંડપ્રદ્યોતની આજ્ઞાથી આપની પુત્રીનું માથું કરવા આવ્યો છું.’ દૂતે સુસુમારનગરના રાજા ધુંધુમારને પગે લાગી કહ્યું.

ધુંધુમાર બોલ્યો ‘ દૂત ! વર લાયક થયેલી પુત્રીને મારે વરાવવાની તો છેજ પણ બળાત્કારે પુત્રીની માગણી કરવી તે બ્યાજબી નથી. દૂત ચંડપ્રદ્યોતને કહેજે કે સંપત્તિ અને સન્યથી ગર્વિષ્ઠ બની નીતિના નિયમોને પણ જો તું ઉદ્ધંધવા માગતો હોય તો મારી પુત્રી તને નહિ મળે. અને તે માટે મારે જે ભોગ આપવો પડશે તે આપોશ.’

દૂતે રાજાને કહ્યું ‘ રાજન્ ! ચંડપ્રદ્યોત જેવો પ્રતાપી રાજા જમાઈ તરીકે નહિ મળે, આજે તે તમારી પાસે કન્યાની માગણી કરતો આવ્યો છે. જો તમે તેને ના પાડશો તો તે યુદ્ધ કરીને પણ અંગારવતીને પરણશેજ અને તેથી પુત્રી તો જશે પણ રાજ્ય અને તમારા બધાંનાં જીવન જશે.’

ધુંધુમારે દૂતને ગળું પકડી સભાની બહાર ધકેલ્યો

અને કહ્યું ‘ જા ઉતાવળો થા અને તારા રાજાને કહે કે અંગારવાંતી નહિ મળે. ’

(૩)

ચંડપ્રદ્યોત એ પ્રતાપી રાજા હતો છતાં તે મહાકામી હતો. તેણે તેના અંતઃપુરમાં ઘણી સ્ત્રીઓ એકઠી કરી હતી છતાં તે સંતુષ્ટ ન હતો. અને તે નવી નવી કુમારીકાના રૂપનાં વખાણુ સાંભળી તેને માટે તલસતો હતો. તેણે લશ્કરને હૂકમ આપ્યો ‘ સુસુમારપુર ઉપર ચઢાઈ કરી. ’

ધુંધુમાર હતો તો તેજસ્વી અને સત્વશાળી, છતાં ચંડપ્રદ્યોતના હિસાબે તેની ગણના અદ્ય હતી. તેથી તેણે નગરના દરવાજા બંધ કરાવ્યા. સલા એકઠી કરી અને બીજા વિચાર સાથે એક જાણુકાર નિમિત્તને પણ પૂછ્યું ‘ નિમિત્તક ! ચંડપ્રદ્યોત આપણા નગર ઉપર ચડી આવ્યો છે. આપણા શત્રુ સાથે લડવાનો નિર્ણય છે. પણ તમારું નિમિત્ત આ સંબંધમાં શું કહે છે? ‘આમાં મારો જય થશે કે પરાજય ?’

નિમિત્તક બરાબર નિમિત્ત જોઈ જવાબ આપવાનું કહી રાજસભાથી નીકળી બહાર આવ્યો ત્યાં રસ્તામાં ઘણાં નાનાં છોકરાં રમતાં હતાં તેને નિમિત્તયાએ બીવરાવી હાંકી કાઢ્યાં. એટલે તે છોકરાં પડખેના નાગપ્રાસાદમાં ગયાં. આ પ્રાસાદમાં પહેલેથી વરદત્ત મુનિ કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાન ધરતા હતા. છોકરાં મુનિના પગ આગળ લપાઈ ગયાં. મુનિએ કાઉસ્સગ્ગ પાર્યો અને કહ્યું ‘ બાળકો બીવો નહિ કોઈ જાતનો તમને અહિં ભય નથી આતો ખોટો ફટાટો પ છે ’ આ બધું નિમિત્તકે બરાબર સાંભળ્યું. તે પાછો વળી સીધો રાજા પાસે જઈ જોડ્યો

‘રાજન્ ! ચંડપ્રઘોત મહાપરાક્રમી ભલે રહ્યો તેનું સૈન્ય ગમે તેટલું મોટું હોય પણ આ યુદ્ધમાં તેનો પરાભવ થશે.’

રાજાને ઉત્સાહ આવ્યો. લશ્કર અને સેનાપતિઓ નાચી ઉડ્યા. થવું ન થવું તો ભવિષ્યમાં હોય પણ સારા શબ્દમાં એવું અજબ આકર્ષણ છે કે તે માણસમાં રહેલી શક્તિમાં ખમણો તમણો જુસ્સો ઉભો કરે છે.

ધુંધુમારના સૈનિકોને ખાત્રી થઈ કે આ યુદ્ધમાં જય આપણો છે તેથી રાજાએ નગરના દરવાજા ખોલી નાંખ્યા કે તુર્ત તેઓએ ચંડપ્રઘોત સાથે પુરજોસથી યુદ્ધ ખેલી નાંખ્યું. આ યુદ્ધમાં ચંડપ્રઘોતના સૈનિકો નાડ્યા. તેનું લશ્કર હત-વિહત થયું અને ચંડપ્રઘોત બંધીવાન બન્યો.

(૪)

‘ચંડપ્રઘોત ! તમારું માળવા દૂર છે, તમારું સૈન્ય નાસી ગયું છે. તમારો વૈભવ તમને છોડી ગયો છે. ખોલો તમને કેવી શિક્ષા કરું ?’ ધુંધુમાર રાજાએ રાજસભામાં કેદી તરીકે ઉભા રાખેલા ચંડપ્રઘોતને કહ્યું.

ચંડપ્રઘોત સમજતો હતો કે ધુંધુમાર ધારે તે શિક્ષા કરી શકે છે. ઇચ્છે તો એકજ તલવારના ઝાટકે મારી શકે છે. અને ઇચ્છે તો ભોંયરામાં પુરી ભૂખે મારી રીખાવી શકે છે. તે ખોલ્યો ‘રાજન્ હું તો ઉન્નૈનીથી તમારે ત્યાં આવ્યો છું, હું તમારો અભ્યાગત છું, અભ્યાગત-પરોણાને જે શિક્ષા થાય તે શિક્ષા મને કરો.’

ધુંધુમારનો શેષ પલટાયો ‘સર્વસ્યામ્યાગતો ગુરુ :’ એ પદ યાદ આવ્યું સાથે એ પણ વિચાર આવ્યો કે ચંડપ્ર-

દ્યોતને તેના અભિમાન અને ઉદ્ધતાપ્રત્યે બદલો મળી ગયો છે અપકારી ઉપર ઉપકાર કરવામાં જે મહત્તા છે તે મહત્તા અપકારીનો બદલો લેવામાં નથી. તેણે તુર્ત ચંડપ્રદ્યોતને છૂટો કર્યો અને કહ્યું ‘મારી પુત્રી અંગારવતી તમને પરણાવું છું તમે તેને સારી રીતે સાચવજો.’

ચંડપ્રદ્યોત અંગારવતીને પરણ્યો ખરો પણ નતમસ્તકે ઉન્નત મસ્તકે નહિ.

દેવસો જતાં અંગારવતી ચંડપ્રદ્યોતની પટરાણી થઈ.

(૫)

‘દેવિ ! મેં ઘણું યુદ્ધ કર્યું. મારા કરતાં વિપુલ સૈન્યનો પણ મેં પરાલવ કર્યો છે. પણ હજી સુધી મારી સમજમાં નથી આવતું કે હું સુસુમારપુરમાં તારા પિતાથી કેમ પરાલવ પામ્યો ? તેમનું સૈન્ય સ્વલ્પ હતું. સાધન સ્વલ્પ હતાં છતાં મારું પ્રબળ ગણાતું સૈન્ય સિંહના ગર્જરવે અકરાતું ટોળું નાસી જાય તેમ બધું સૈન્ય કેમ નાસી ગયું અને હું તારા પિતાના સૈનિકોથી કેમ ઘેરાઈ ગયો?’ ચંડપ્રદ્યોતે અંગારવતી પાસેથી પરાલવનું કારણ જાણવા પુછ્યું.

અંગારવતી જોલી ‘નાથ ! સ્વલ્પ બળ કે વધુબળ બંધે ઠેકાણે કામ કરતાં નથી. કોઈવાર ભાગ્ય સ્વલ્પબળવાળાને પણ જય અપાવે છે. અને કોઈ કમભાગી સમયે મોટા બળવાળા માંઘાતાને કમભાગ્ય ધૂળમાં રગદોળે છે. મારા પિતા પ્રથમ તો તમારા સૈન્યથી ડઘાયા હતા. પણ એક નાગપ્રાસાદમાં રહેલ વરદત્ત મુનિએ કહેલા નિમિત્તથી મારા પિતામાં અને તેમના સૈન્યમાં અપૂર્વ જ્ઞેમ આવ્યું તેથી મારા પિતાનો જય થયો.

ચંડપ્રદોતને હવે ધુંધુમારના જયનું કારણ સમજાયું અને તે વરદત્ત મુનિની તપાસમાં પડ્યો.

(૬)

‘ નિમિત્તક મુનિ મારા આપને વંદન ’ એકવાર અવંતીના ઉદ્યાનમાં પધારેલ વરદત્ત મુનિને હસતાં હસતાં ચંડપ્રદોતે પગે લાગતાં કહ્યું.

મુનિ ધ્યાનમાં હતા. આ ધ્યાનમાં ચંડપ્રદોતનો શબ્દ તેમને કાને પડ્યો અને તેમની વિચારધારામાં મેં નિમિત્ત ક્યારે કહ્યું છે કે આ રાજા મને નિમિત્તક કહે છે. એક પછી એક ભૂત કાળના પાનાં તેમણે યાદ કર્યાં. યાદ કરતાં સુસુમારપુર નગરનો પ્રસંગ યાદ આવ્યો અને સાંભર્યું કે રાજા સાર્થક વાત કહે છે. મેં પેલાં બાળકોને કહ્યું હતું ‘તમે ખીશો નહિ તમને કોઈનો ભય નથી.’ આને ધુંધુમાર રાજાએ નિમિત્ત માન્યું અને સૈન્યમાં ઉતરી તેણે જય મેળવ્યો તેથી આ ચંડપ્રદોત મને નિમિત્તક કહે છે.

ચંડપ્રદોત તો વાંદી ચાલ્યો ગયો પણ મુનિની વિચારધારા વધુને વધુ નિર્મળ થઈ. તેમને પોતાની દીક્ષાનો પ્રસંગ યાદ આવ્યો. જો મગોચરી વખતે થયેલી નાની ભૂલ મહા અનર્થનું કારણ થઈ તેમ નાનો પણ ગૃહસ્થનો પ્રસંગ-બાળકોનો પ્રસંગ ચુદ્ધનું કારણ બન્યું. ખરેખર શાસ્ત્રો કહે છે કે મુનિએ થોડો પણ ગૃહસ્થનો પ્રસંગ ન કરવો જોઈએ તે ખરાખર છે. હું ભૂલ્યો મેં અનર્થ કર્યો. ચંડપ્રદોત તું મારો ઉપકારી છે. આ વિચારમાં ને વિચારમાં વરદત્ત મુનિએ આત્મશુદ્ધિ કરી અને છેવટે કલ્યાણ સાધ્યું.

(ઉપદેશમાળા)

૧૧૯

દ્રેષ

યાને

યુગંધરમુનિ અને નંદનાવિક

(૧)

યુગંધર મુનિ મહા તપસ્વી મુનિ હતા. આ તપના પ્રભાવે તેમને તેજોલેશ્યા અને અનેક લગ્નિધઓ થઇ હતી. આ મુનિ ઉચ્ચ વિહાર કરતા અને જ્યાં તેજો પહોર થાય ત્યાં કાઉરસગ્ગ ધ્યાનમાં રહેતા.

એક વખત ઉન્ડાળાનો દીવસ હતો. બપોરનો સમય હતો. ગંગા નદી એની શીતળ ઉર્મિથી વાયુને ઠંડો કરતી પણ સૂર્ય એના કિરણોથી એ ઠંડકને ક્ષણમાંજ દૂર કરી વાયુને વરાળ જેવો બનાવતી. આ વખતે યુગંધરમુનિ સામે કિનારે જવા એક નાવમાં બીજા માણસો સાથે બેઠા અને સામે કિનારે ઉતર્યા.

નાવમાં બેઠેલાઓ કિનારે આવ્યો એટલે ટપોટપ નાવના ખલાસી નંદને ભાડું આપી રસ્તે પડ્યા. જ્યારે મુનિ ધીમે ધીમે જયણાપૂર્વક ચાલતા નાવમાંથી ઉઠા ઉતરી નદીની રેતમાં આવ્યા. ત્યાં નંદ, મુનિ પાસે ભાડું માગતો બોલ્યો 'મહારાજ! ભાડું લાવો.

મુનિએ કહ્યું: 'અમે તો અકિંચન સાધુ છીએ અમારી પાસે પાઇ પણ નથી.'

‘જો ધન ન હતું તો નાવમાં બેઠા કેમ ? અને તમારા જેવા મફતીયા જો આ રીતે બેસે તો અમારો ધંધો કેમ ચાલે ? અમે અહિં કાંઈ પરમાર્થ કરવા નીકળ્યા નથી.’ ડાંગ લઈ મુનિને આગળ વધતા અટકાવતો નંદ નાવિક બોલ્યો.

ધાણી પુટે તેમ મુનિના પગમાં તપેલી રેતીથી ફેલેલા પડતા હતા અને મુનિના ઉઘાડા માથા ઉપર સૂર્ય પોતાનાં કિરણો ઉચ્ચ રીતે નાંખી તેમના લોહી અને માંસને ગરમ કરતો હતો. વધુમાં આ નાવિક કઠોર વચન કહી મુનિના આંતરને તપાવતો હતો. મુનિએ કહ્યું ‘ભદ્ર ! તું કહે છે તે બધું સાચું પણ હું તને આપું એવું કાંઈ ધન મારી પાસે નથી.’

નંદ નાવિક બોલ્યો ‘હું પૈસા લીધા સિવાય નહિં જવા દઉં. કાંતો હું પૈસા લઈશ કાંતો તમારો પ્રાણ લઈશ.’

મુનિના શરીરમાંથી લોહીની ધારાઓ વહેવા લાગી. પગ ઉપરની ચામડી ગરમીથી ફુલી જઈ માંસને બહાર કાઢવા લાગી છતાં નંદ નાવિકને જરાપણ દયા ન આવી. તે મુનિ આગળથી ડાંગ લઈ જરાપણ ન ખસ્યો. મુનિનું આંતર દુભાયું. નંદ નાવિક ઉપર તેમને દ્વેષ જાગ્યો અને તેમણે તેજ્જલેશ્યા મુકી. તેથી કોઈ ઝાડનું ડુંડું વિજળી પડે અને ક્ષણમાં ભસ્મીભૂત થઈ જાય તેમ નંદ નાવિક ક્ષણમાં સેકાઈ મૃત્યુ પામ્યો.

મુનિને હૃદયમાં દુઃખતો થયું કે મેં આ જે કાંઈ કર્યું તે ઠીક ન કર્યું. પણ તપ અને ક્રોધ એ બંનેનો હિમેશાં સહવાસ હોય છે. તપસ્વી મહાત્માઓમાં આ બંને પોતાની સરસાઈ કરી કસોટી કરતા હોય છે. યુગંધર મુનિમાં ક્રોધ સરસાઈ કરી ગયો અને તેણે તેજ્જલેશ્યા મુકાવી.

શુ ગંધર મુનિ અને નંદનાવિક

૧૩૧

નંદ નાવિક તેજેલેશ્યાથી મૃત્યુ પામી ક્રોધથી ધમધમતો ક્રોધ સભામાં ગૃહગોધિકા થયો.

(૨)

યુગંધર મુનિએ પૂર્વની પેઠે પોતાને વિહાર અને તપ ચાલુ રાખ્યો. થોડા વખત બાદ ફરતા ફરતા તે મુનિ એક સાંજે ક્રોધ ગામના પાદરે પડાળી જેવી જગ્યામાં કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. છાપરાની વળીમાંથી એક ગોધા બહાર આવી તેને મુનિને જોતાં એકદમ દ્રેષ જાગ્યો અને તેણે કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહેલ મુનિ ઉપર કચરો ફેંકવા માંડ્યો. છાપરામાંથી રેત છોતરાં અને પછી નળીયાં મુનિ ઉપર પડવા માંડ્યાં. મુનિનું માથું લોહીયાળ બન્યું અને સાથે હૃદય પણ લોહીયાળ થતાં તેજેલેશ્યા મુકી તે ગોધાને મુનિએ ત્યાંજ ભસ્મિભૂત કરી. આ ગોધા એ નંદનાવિકનો જીવ હતો તે મરી હંસ થયો.

મુનિ તપ તો ઉચ્ચ કરતાજ પણ તે તપને એળે કરનારક્રોધ તેમનામાં હરહંમેશાં વિજયી નીવડતો. ફરી એકવાર ગંગાના કાંઠે મુનિ કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. આ મુનિને હંસ થયેલ નંદનાવિકના જીવે જોયા. તેણે પાંખો પાણીવાળી કરી મુનિના શરીર ઉપર છાંટકારી. શિયાળાને દિવસ હતો. ઠંડો ઠંડો ગંગાને પવન શરીરને સોયાની માફક ભોંકી પસાર થતો હતો. ત્યાં આ પક્ષિએ ઓછામાં પુરૂં શરીરને છાંટવા માંડ્યું. મુનિએ સહન થાય ત્યાં સુધીને ઉપસર્ગ સહન કર્યો પણ તે ન સહેવાયો એટલે તુર્ત તેજેલેશ્યા મુકી સજગતા અગ્નિમાં ક્રોધ કાંઈ સેકી નાંખે તેમ તેને બાળી નાંખ્યો. આનું પરિણામ એ આવ્યું કે આ હંસ હંસ જેવી ભદ્રિક જાતિ છોડી અંજન-પર્વતમાં કૂર સિંહ થયો.

મુનિ ફરતાફરતા એકવાર અંજનપર્વાતની તળેટીએ આવ્યા. અને કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. મધ્ય રાત્રિ થઈ એટલે સિંહની ત્રાડો ગર્જવા લાગી. મુનિ તેા ધ્યાનમાં સ્થિર હતા ત્યાં ત્રાડ નાંખતો સિંહ બહાર આવ્યો અને મુનિને દેખતાં તેનો ક્રોધ ભભુકી ઉઠ્યો. તે જેવો મુનિ ઉપર છલંગ મારે ત્યાં તેા મુનિએ તેજ્જલેશ્યાથી તેને બાળી મુક્યો. મુનિ આમ કાઉસ્સગ્ગ ઉપર કાઉસ્સગ્ગ કરી કાયાને દમતા હતા પણ આ બધું દમન આવી રીતના કોઈને કોઈ નિમિત્ત મળતાં એણે જતું હતું. સિંહ મૃત્યુ પામી બટુક બ્રાહ્મણ થયો.

મુનિનો વિહાર પ્રદેશ મધ્યદેશ હતો. ફરતા ફરતા વાણારસીમાં મુનિ પધાર્યા. બટુકે આ મુનિને દેખ્યા કે તુર્ત તે ક્રોધથી સળગી ઉઠ્યો અને તેણે પોતાના નાના બાળમિત્રોને ભેગા કરી મુનિની પજવણી કરવા માંડી. મુનિએ તેની પજવણીને સમતા લાવી ખુબ સહી પણ આ પજવણી કોઈરીતે નજ અટકી એટલે તરવાર જેની પાસે હોય તે ક્રોધ આવે ત્યારે જેમ ઘા કરે તેમ તેમણે પાસે રહેલ તેજ્જલેશ્યા તેની તરફ ફેંકી અને તેને બાળી નાંખ્યો. આ બટુક મૃત્યુ પામી વાણારસીનો રાજા થયો.

(૩)

વાણારસીનો રાજવી એકવખત ઉદ્યાનમાં હતો ત્યાં તેની આગળથી પસાર થતા કોઈ મુનિને તેણે દેખ્યા. રાજા એકદમ વિચાર મગ્ન બન્યો. મેં આવા સાધુને કોઈને કોઈ ઠેકાણે જોયા છે પણ ક્યાં તે યાદ આવતું નથી. આમ ઉંડા વિચારમાં રાજાને મૂર્છા આવી. સેવકો ગભરાયા અને હોડાહોડી કરી. પણ થોડીજ વારે તે મૂર્છા બળી ત્યારે રાજાનું મુખ

યુગંધર મુનિ અને નંદનાવિક

૧૩૩

પ્રસન્ન હતું સાથે યુગંભીર પણ હતું. તુર્ત તે વિચારે ચડ્યો. મેં નંદનાવિકના લવમાં મુનિને ખોટા પજવ્યા જેથી મેં ચાર લવ ખોટી વૈરની પરંપરા ખાંધી. હું તો લવ રખડ્યો પણ આ તપસ્વી મુનિ કે જેમનું તપ કેવળ જ્ઞાન અપાવે તેવું છે તેઓની મેં ફેગટ કદર્થના કરી. જો આ લવમાં તે મુનિ મળે તો હું તેમની સાથે ક્ષામણા કરું અને વૈરમુક્ત બની તેમને વૈરમુક્ત કરું. પણ એ અત્યારે છે કે નહિ અને એ મુનિ ક્યાં હશે તેની ભાલ શીરીતે મેળવું ? રાજાએ આ મનની વાત કોઇને કહી નહિ અને ખોતાના લવને સૂચવનાર

ગંગાણ નાવિઓ નંદો સમાણ ગિહકોઝલો

હંસો મયંગતીરેય સિંહોડંજનપવ્વણ

વાણારસીણ બટુઓ રાયા ઇત્થેવ આસીઓ.

નાં છ પદ બનાવ્યાં. અને જાહેર કયું કે આનાં છેલ્લા બે પદની સાચી પૂર્તિ કરશે તેને રાજા અધુરું રાજ્ય આપશે.

રાજ્યનો લોભ કોને નથી ? ઠેર ઠેરથી શ્લોકોની પૂર્તિ થઈ આવવા માંડી પણ કોઈપણ પદ રાજાને કબુલ ન થયું. વાણારસીના બનરમાં જંગલમાં અને ખેતરોમાં સૌ કોઈને મોઠે 'ગંગાણ નાવિઓ નંદો' પદ ચઢ્યું.

એકવખત વિહાર કરતા કરતા યુગંધર મુનિ વાણાર-સીના સીમાડામાં આવ્યા. અને એક ખેતરની ખાબુએ કાઉ-સ્સગ્ગ ધ્યાને રહ્યા. ત્યાં અચાનક તેમના કાને ગોવાલના મુખથી બોલાતો 'ગંગાણ નાવિઓ નંદો' ના અક્ષર કાને પડ્યો. મુનિનું ધ્યાન આ પદમાં પરોવાતાં પૂર્વજીવન ચાહ આવ્યું. ખરેખર હું વૃદ્ધત્વના કિનારે આવ્યો છું છતાં મેં

કાંઈ કદયાણુ ન સાધ્યું. મુનિએ કાઉસ્સગ્ગ પાયો અને ગોપાળને પુછ્યું ' આ શું બોલો છો ?

ગોપાળે કહ્યું ' મુનિ ! વાણારસીના રાજાને કોઈ મુનિ જોતાં પોતાનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું છે. તેથી તેણે આ સમસ્યા બનાવી છે અને તેને જે પુરે તેને અધું" રાજ્ય આપવાનું જાહેર કર્યું" છે. '

‘ एणसि धायगो जो उ, सो हुं इत्थ समागओ”

એમનો ઘાત કરનાર તે હું અહિં આવ્યો છું' બોલી પાછા મુનિ કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાનમાં રહ્યા.

ગોપાળ રાજા પાસે પહોંચ્યો અને બધી વાત કહી આ પાઠપૂર્તિ કહી.

રાજા ખુબ આનંદ પામ્યો ગોપાળને તેણે સાથે લીધે અને મુનિને ખમાવી વૈર આલોચી નિર્મુક્ત થવા નીકળ્યો. મુનિની પાસે આવતાં રાજાને ભય લાગ્યો અને લાગ્યું કે ભવોભવની અમારી વૈર પરંપરા છે અને રખે અહિં પણ હું વૈરનો વધારનાર ન બનું તેથી તે ભયથી કંપતો મુનિ પાસે આવ્યો.

મુનિ બોલ્યા ' રાજા! બીક ન રાખ. તું ઉત્તમ કોટિનો છે માઝં તપ અને સંયમ દ્વેષને લઇને એળે ગયું. આ બધું પ્રત્યક્ષ છે. પ્રત્યક્ષ નુકશાન દેખ્યા પછી કયો મૂર્ખ માણસ તેમાં રાચે. રાજા! ખરેખર સમાસથાને બાને તે તારા પૂર્વભવ જણાવી મને ક્રોધ માર્ગેથી વાળ્યો છે અને તું પણ વળ્યો છે.

આ પછી મુનિ અને રાજા બન્નેએ પાપને આલોચી વધતા દ્વેષની પરંપરાની વેલડીને ત્યાંજ અટકાવી બન્નેએ કદયાણુ સાધ્યું.

(પ્રસ્તાવશતક)

૧૨૦

સ્ત્રીવેદનું અંધન

યાને

ભગવાન મલિલનાથ

(૧)

ભગવાન મલિલનાથ ઓગણીસમા તીર્થંકર છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે મુજબ સ્ત્રી તીર્થંકર થાય નહિં છતાં મલિલનાથ તીર્થંકર થયા તેથી તેને એક આશ્ચર્યકારક ઘટના તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ મલિલનાથ તીર્થંકર થયા છતાં સ્ત્રી કેમ થયા તે માટે તેમનું પૂર્વભવ સહિતનું જીવન અવગાહવવા જેવું છે.

(૨)

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સલિલાવતી વિજયમાં વીતશોકા નગરી હતી. આ નગરીનો રાજા બળ હતો તેને ધારિણી નામે રાણી હતી. સંસારમાં રહેતાં તેમને એક પુત્ર થયો. આનું નામ તેમણે પાડ્યું મહાબલ.

આ મહાબળને અચલ, ધરણ, પુરણ, વસુ, વૈશ્રવણ અને અભિચંદ્ર નામે છ બાળ મિત્રો હતા. બળ પછી મહાબળ રાજા બન્યો તેમ છ મિત્રો પણ પોત પોતાના દેશના રાજા બન્યા. છતાં તેમની મિત્રતા તો વધુને વધુ ગાઢ બની.

એકવાર સલિલાવતી વિજયમાં કોઈ આચાર્ય પધાર્યા.

૧૩૬

કથાસાગર

મહાબળને તેમની દેશના સાંભળી વૈરાગ્ય બાળ્યો તેથી તેણે દીક્ષા લીધી અને સાથે સાથે તેના છએ બાળમિત્ર શબ્દઓએ પણ દીક્ષા લીધી.

દીક્ષા બાદ આ છએ એક સરખી તપશ્ચર્યા કરતા સાથે વિચરતા અને સાથે સાથે ધર્મધ્યાનમાં આગળ વધતા. આમ તેમણે એકાવલી, કનકાવલી વિગેરે ઘણી બહુતના તપ કર્યા પણ મહાબળની ઇચ્છા મિત્રો કરતાં પણ કાંઈક વધુ કરવાની થઈ. પારણાનો દીવસ હોય અને મિત્ર મુનિઓ બહારી લાવી ખાવા બેસે એટલે મહાબળ મુનિ કેઈને કાંઈ બાનું કાઢી એક ઉપવાસ વધુ ખેંચી કાઢે. મિત્ર મુનિઓ કહેતા કે આમ શામાટે અમારાથી બુદ્ધા પડો છો પહેલાં કહ્યું હોત તો અમે પણ ઉપવાસ કરત પણ મહાબળ તો દરેક તપશ્ચર્યામાં વધુ નહિ તો એક ઉપવાસ તો આ રીતે વધુ ખેંચી કાઢતા.

મહાબળે ઉચ્ચ તપ કર્યો. વીસસ્થાનકના તપથી તેમણે તીર્થંકર નામ બાંધ્યું પણ હું આગળ વધું અને બીજા ભલે એક ઉપવાસ એણે કરે તે માયાને લઈ સ્ત્રીવેદ ઉપાભર્યો કર્મનો એવો નિયમ છે કે ત્યાં ચતુરની ચતુરાઈ કે પરાક્રમીનું પરાક્રમ ચાલતું નથી. ત્યાં તો જે રીતે મનનું ચક્કર ચાલે તેમ તેનાં પડલો લાગે.

ઉચ્ચ તપ અને નિર્મલ સંયમના પ્રતાપે આ છએ મિત્રો મૃત્યુ પામી અનુત્તર વિમાનમાં ગયા કેમકે અનુત્તર તપ ત્યાગનું કૃપ: પણ અનુત્તરજ હોય છે.

(૩)

મહાબળનો જીવ અનુત્તર વિમાનમાંથી ચ્યવી. મિથિ-

ભગવાન મલ્લિનાથ

૧૩૭

લાના રાજા કુંભને ત્યાં તેમની રાણી પ્રભાવતીની કુક્ષિએ અવતર્યો. પ્રભાવતીએ ચૌદ સ્વપ્ન જોયાં અને માગસરસુદ.૧૧ ના દીવસે પુત્રીનો જન્મ આપ્યો. રાજાએ તેા મહોત્સવ કર્યો પણ દેવોએ પણ તેના જન્મ વખતે સુંદર મહોત્સવ કર્યો. માત પિતાએ આ પુત્રીનું નામ પાડ્યું **મલ્લી**.

મલ્લીકુમારી પિતાને ત્યાં ઉછરતાં કાંઈક મોટાં થયાં એટલે અવધિજ્ઞાનથી તેમણે પોતાના પૂર્વના મિત્રોને જાણ્યા. તેા પહેલો અચલ નામનો મિત્ર સાકેતપુરનાં રાજા પ્રતિશુક્ર નામનો થયો હતો. બીજો ધરણુનો જીવચંપાનગરીમાં ચંદ્રછાય નામે, ત્રીજો પુરણુનો જીવ શ્રાવસ્તિ પુરીમાં રુકિમ રાજા નામે, ચોથો વસુનો જીવ વાણારસીના શંખ રાજા નામે, પાંચમો વૈશ્રમણુનો જીવ હસ્તિનાપુરના રાજા અદીનશત્રુ નામે અને છઠ્ઠો મિત્ર અભિચંદ્રનો જીવ કાંપિલ્યપુર નગરનો રાજા અજીતશત્રુ થયો હતો.

મલ્લિકુમારીએ વિચાર્યું કે પૂર્વભવે આ મારા મિત્રો હતા. તેમણે અને મેં તપ સાથે કર્યો હતો અને સાથેજ કલ્યાણ સાધવાની અમારી બધાની ઈચ્છા હતી. આ બધા તેા અનુત્તર વિમાનમાંથી ચ્યવી આજે રાજ્ય લક્ષ્મી ભોગવવામાં પડ્યા છે. અને તે રાજ્ય લક્ષ્મી ભોગવતાં કાંઈ કલ્યાણ થવાનું નથી માટે એવો કોઈ ઉપાય છે કે જેમનું કલ્યાણ થાય. જ્ઞાનથી તેમને તેમના કલ્યાણનો ઉપાય જણાયો તેથી તેમણે ઉદ્યાનમાં એક છગર્ભગૃહવાળું મંદિર બનાવ્યું અને વચ્ચે સુવર્ણની આબેહુબ પોતાના જેવી પ્રતિમા કરાવી, આ પ્રતિમાની ઉપર એક નાનું ઢાંકણું પણ કરાવ્યું. મલ્લીકુમારી

રાજ જે લોજન કરે તેમાંથી એક નાનો કોળીયો તે પ્રતિ-
મામાં ઉપરના ઢાંકણથી નાંખે. આમ થોડો કાળ વીત્યો.

(૪)

સાકેતપુરના રાજા પ્રતિશુદ્ધ અને રાણી પદ્માવતી બહાર
ઉદ્યાનમાં નાગદેવની બાધા મુકવા આવ્યાં. પદ્માવતીને હર્ષનો પાર
ન હતો. તેણે વિવિધ કુલોથી પોતાની કાયા શણગારી. જાણે
વનદેવી હોય તેવી પદ્માવતી દેખાવા લાગી. પદ્માવતીનો મલ-
કાણી પણ પ્રતિશુદ્ધ પણ મલકાયો અને બોલ્યો ‘મંત્રી ! શું
પદ્માવતીનો દેખાવ છે. સોના, હીરા અને મોતીના ઘરેણું
કરતાં કુલોનાં આભૂષણો પદ્માવતીને સારાં લાગે છે ? મંત્રી !
પુષ્પોથી શણગારેલી આવી સુંદરી મેં તો કેઈ જગ્યાએ
જોઈ નથી.

સુખુદ્ધિ મંત્રી આ સાંભળી સહેજ હસ્યો.

રાજાએ મંત્રીને પુછ્યું ‘ મંત્રી ! તમને હું કહું છું
તેમાં શું અતિશયોક્તિ લાગે છે ? રાણી મને વહાલી છે
એટલે હું તેના વખાણુ કરતો નથી પણ પુષ્પોની કોમળતા
સાથે તેના શરીરની કોમળતાનો મેળ મળવાથી જેટલી તે
સુંદર લાગે છે તેટલું બીજું કેઈ સુંદર ન લાગે માટે કહું છું.’

મંત્રિ બોલ્યો ‘રાજન્ ! દુનીયામાં વિવિધ સ્ત્રીઓ છે અને
તેમનાં રૂપ પણ વિવિધ છે. મેં મિથિલાના રાજા કુંભરાજાની
પુત્રી અને તેનાં કુલનાં આભૂષણો જોયાં છે તેથી મને આમાં
બહુ આશ્ચર્ય લાગતું નથી. રાજન્ ! મલ્લીકુમારનું રૂપ
અને કુલોમાં એવી સ્પર્ધા જાગે છે કે તે જોઈ આપણને કહેવું
પડે કે કુલો કરતાં મલ્લીનો દેહજ વધુ સુકોમળ છે.’

ભગવાન મલ્લનાથ

૧૩૯

પ્રતિશુદ્ધને મલ્લીનો આ વૃત્તાંત સાંભળી પોતાની અજ્ઞતા માટે શરમ ઉપજી અને તેના હૃદયમાં મલ્લીનું નામ શું જ રહ્યું. તેણે બીજેજ દીવસે કુંભરાજને ત્યાં દૂત મોકલ્યો અને પોતાના માટે મલ્લીકુમારીનું માગું કર્યું.

(૫)

ચંપાનગરીની રાજસભા ભરાઈ હતી. રાજા ચંદ્રછાય સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો ત્યાં એક વણિક આવ્યો અને રાજાને નમી રત્નકુંડલની જોડી ભેટ ધરી. રાજાએ આ કુંડલ જોડીની શી કિંમત છે તે જાણવા ઝવેરીઓને પુછ્યું ત્યારે તે બોલ્યા 'આ સામાન્ય રત્નકુંડલ નથી આતો કોઈ દેવાધિષ્ટિ છે.' રાજાએ વણિકને પુછ્યું 'આ કુંડળની જોડી તને ક્યાંથી મળી ?'

તે બોલ્યો 'રાજન્ ! માઈ નામ અહિંનક. હું ભર સમુદ્રે પ્રયાણ કરતો હતો ત્યાં મને ધર્મથી ચલાવવા કોઈ દેવે ઉપસર્ગો કર્યા. તેણે મને ઘણાં પ્રલોભનો આપ્યાં અને ઘણી બીક પણ આપી પણ હું ચલિત ન થયો એટલે તે દેવે મને બે રત્નની કુંડળ જોડી આપી. અમાઈ વહાણ પહેલું મિથિલા પહોંચ્યું એટલે મેં એક કુંડળ જોડી ત્યાંના રાજા કુંભની પુત્રી મલ્લીકુમારી જે રાજસભામાં બેઠી હતી તેને ભેટ ધરી. શું રાજકુમારીનું રૂપ અને શું તેની મનોહરતા ?

વણિક તે ગયો પણ ચંદ્રચ્છાયે બીજેજ દીવસે દૂતને મલ્લીકુમારીના માગા માટે મિથિલા મોકલ્યો.

(૬)

શ્રાવસ્તી નગરીમાં આનંદની રેલમછેલ હતી. સૌએ

સુંદર કપડાં પહેર્યાં હતાં અને સૌ નગર બહાર જતા હતા. નગર બહાર લવ્ય મંડપ બંધાયો હતો. અને તેને હીરા માણેક મોતી અને સુવર્ણથી જડવામાં આવ્યો હતો. આ ઉત્સવ શ્રાવસ્તીના રાજ્ય રુકમીએ પોતાની પુત્રી સુબાહુના સ્નાન નિમિત્તે માંડયો હતો. સ્નાનની વિધિ થયા પછી, એક સભા ગોઠવાઈ. સૌએ સુબાહુ પુત્રીના ભાગ્યના વખાણ કર્યાં. રાજ્યએ આ પ્રસંગે ત્યાં આવેલ એક પરદેશી કંચુકીને પુછ્યું ‘તમે ઘણી રાજપુત્રીઓને જોઈ હશે અને તેના મહોત્સવો પણ જોયા હશે છતાં આવી ભાગ્યશાળી કુંવરી અને મહોત્સવો જોવાનું ભાગ્યેજ બન્યું હશે?’

કંચુકી બોલ્યો ‘રાજન્ સુબાહુ કુંવરી જરૂર સૌદર્યવાન અને ભાગ્યશાળી છે. આ ઉત્સવ ભલભલાના હૃદયને હચમચાવે તેવો જરૂર છે. પણ મલ્લીકુમારીનું રૂપ અને તેનો જન્મ મહોત્સવ જેમણે જોયો હોય તે આને જોઈ બહુ આશ્ચર્ય પામે તેમ નથી.’

રુકમી મલ્લીનું નામ અને ગુણ સાંભળી સ્થિર થયો ઉત્સવ તો સમાપ્ત થયો પણ રુકમીએ બીજેજ દીવસે હૃત મોકલી કુંભરાજ પાસે મલ્લીકુંવરીનું માગું કર્યું.

(૭)

વાણારસી નગરીમાં પરદેશી સોનીઓ આવ્યા અને તેના રાજ શંખ પાસે વાણારસીમાં રહેવાની માગણી કરી. શંખે પુછ્યું ‘સુખેથી વાણારસીમાં રહો અમને વાંધો નથી પણ તમે ક્યાંથી આવો છો ? અને શામાટે આ બધી ઘરવખરી લઈ નીકળ્યા છો ?’

સગવાન મલિનાથ

૧૪૧

વૃદ્ધ સોની બોલ્યો ‘ રાજન્ ! અમે મિથિલાના રહીશ છીએ. અમારા રાજને સુંદર રૂપવાન મલ્લી નામની કુંવરી છે. તેનું રત્નકુંડલ એક વખત તુટ્યું અમે સુંધવા તેને ઘણું પ્રયત્ન કર્યો પણ તે ન સંધાયું એટલે રાજ ખીન્નયો અને બોલ્યો ‘મારા રાજ્યમાં આવા કારીગરો ન જોઈએ કે જે આ કુંડળ સાંધી ન શકે.’

અમે કહ્યું ‘ રાજન્ આ કુંડળ દૈવી છે. મનુષ્યની કારીગરીમાં તો મનુષ્યકળા બતાવે પણ દૈવી કારીગરીમાં થોડુંજ તેનું પુરુષાર્થ કામ આવે છે ? ’

રાજ ન માન્યો અને અમારે મિથિલા છોડવી પડી.

રાજને ખીણ બધી વાતમાં બહુ રસ ન રહ્યો પણ મલ્લી અને તેના ગુણમાં તે ગરકાવ બન્યો. સોનીઓને વિદાય કર્યાં પણ ખીજેજ દીવસે તેણે મલ્લીકુમારીના માગા માટે દૂતને મિથિલા મોકલ્યો.

(૮)

હસ્તિનાપુરના રાજ અદ્દીનશત્રુની સભામાં એક ચિત્રકાર આવ્યો. ચિત્રકારે પોતાની પ્રશંસાની આપ બહાર્થ ઘણી કરી પણ રાજની નજર તેના અંગુઠા ઉપર જતાં તે બોલ્યો ‘ ચિત્રકાર ! ચિત્ર ચિતરવામાં અંગુઠા મુખ્ય જોઈએ પણ આ અંગુઠા તમે ક્યાં ગુમાવી બેઠા છે ? ’

ચિત્રકાર બોલ્યો. “ રાજન્ મને દૈવી વરદાન છે કે હું કોઈનું એક અંગ દેખું તો તેનું આખું રૂપ ચિતરી શકું છું. એકવાર મિથિલાના રાજ કુંભની પુત્રી મલ્લીને અંગુઠા

નેઈ તેની આખી છબી ચિતરી. આ છબી એવી આબેહુબ ચિતરાઈ કે એક વખત તેનો નાનોભાઈ મલ્લીકુમાર કીડા કરવા સ્ત્રીઓ સાથે ચિત્રશાળામાં આવ્યો. તે જોવો પેઠયો તેવોજ ક્ષણમાં ચિત્રશાળામાંથી પાછો આવ્યો એટલે દાસીએ પુછ્યું ‘કેમ કુમાર! ખચકાઈ પાછા ફર્યા?’

કુમાર બોલ્યો ‘મોટીબહેન મલ્લીકુમારી અંદર બેઠાં છે તેનું તો કોઈને લાનજ નથી. હું કેવો અવિવેકી કે બહેનની પણ મેં આમન્યા ન રાખી.’

દાસી હસી અને બોલી. ‘કુમાર! ભૂલા પડ્યા. એ રાજકુંવરી નથી એ તો એમની છબી છે.’

કુમાર ફરી ચિત્રશાળામાં ગયો તો તેણે છબી નેઈ પણ તેના ચિતરનાર મને વરદાન આપવાને બદલે તેણે ‘મને કેમ ભોંઠો પાડ્યો?’ કહી મારો અંગુઠો કાપો નાંખ્યો. રાજન્! કળાને અતિરેક કોઈવાર કેવો ધાતક નીવડે છે તેમાં હું દૃષ્ટાન્ત રૂપ છું.”

રાજનું મન મલ્લીકુમારીનું નામ સાંભળી ભમવા લાગ્યું. સભા તો વિખરાઈ પણ તેણેય હૂત મોકલી મલ્લીકુંવરીનું માગું કર્યું.

(૯)

મિથિલામાં ચોક્ષા નામની એક પરિત્રાજિકા હતી તે રોજ શૌચધર્મનીજ પ્રશંસા કરે. તે એક વખત મલ્લીકુંવરી પાસે આવી અને તેજ ધર્મને વખાણવા લાગી. મલ્લી બોલ્યાં ‘પરિત્રાજિકા! બહારના શૌચ કરતાં અંદરનું શૌચ વધુ મહ-

ભાગવાન મદલિનાથ

૧૪૩

ત્વનું છે. હાથ, પગ, મોઢું અને શરીર ધુઓ પણ હૃદય કાળાં હોય તો તે પવિત્ર નહિ થાય. હાથ, પગ અને હૃદયની પવિત્રતા માટે તો પવિત્ર કામ જોઈએ. પરિત્રાન્નિકાને લાગ્યું કે કુંવરીએ મને ઘિસ્કારી. તેણે મદલીકુંવરીને ઘણી સ્ત્રીઓની શોક્ય બનાવવાનું ઇચ્છ્યું તેથી તે કાંપિલ્યપુરમાં આવી અને તેના રાજા જિતશત્રુ આગળ મદલીકુંવરીના અભિમાન અને રૂપને વખાણ્યાં. જિતશત્રુનું અંતઃપુર તો મોટું હતું છતાં તે અધું તેને શુષ્ક લાગ્યું અને તેણે પણ મદલીકુંવરીનું માણું કર્યું.

(૧૦)

એક પછી એકેક રાજાના દૂતો કુંભરાજા પાસે આવ્યા અને તેમણે મદલીકુંવરીની માગણી કરી. રાજા કુંભ બોલ્યો ‘દૂત ! સ્ત્રી પુરુષનો યોગ સદૃશ હોય. કદાચ થોડોધણો ફેર હોય તો ચલાવી લેવાય. પણ મદલીકુંવરીનું રૂપ જ્ઞાન અને ગંભીરતા આગળ ક્રેઈ હજારમો ભાગ પણ તમારા રાજાઓમાં દેખાતો નથી. માટે તો હું રાજા તેની ચિંતા કરું છું ત્યારે તમે પોતાની યોગ્યતાનો વિચાર કર્યો વિના શું જોઈ માણું કરવા નીકળી પડ્યા છો ? જાઓ તમારા રાજાને કહેજો કે મદલીના અંશુઠાની કાંતિ જેવી પણ તમારા મુખની કાંતિ નથી. તમે મદલીકુંવરીના સ્વામિ બનવા યોગ્ય તો નહિ પણ સેવક બનવા યોગ્ય નથી.’

આ દૂતોના સમાચાર સાંભળી છએ રાજાઓને ખુબ માઠું લાગ્યું અને તેઓ એક પછી એક લશ્કરો સજ્જ કરી મિથિલાને ઘેરી વળ્યા.

(૧૧)

મિથિલાના લોકો એક સવારે ઉઠ્યા તો ચારે બાજુ તેમણે લશ્કરોનો ઘેરો દીઠા. જુદી જુદી બાજુ સાકેત, ચંપા, શ્રાવસ્તી, વાણારસી વિગેરેનાં સૈન્યો મિથિલાની આસપાસ પડાબ નાંખી પડ્યાં હતાં.

રાજકુલ આમ તો શૂરવીર હતો છતાં એકીસાથે છએ રાજ્યના ઘેરાથી તે ગભરાયો. અટલે મલ્લીકુમારીએ કહ્યું ‘પિતાજી ચિંતા ન કરો તમે વિષ્ટિકારક દૂતને મોકલો અને છએને કહો કે મલ્લીકુવરી તમને આપવાની છે અને તે તમને મળવા માગે છે. ઉદ્યાનમાં મળવા તેમને મારી પ્રતિમાવાળા સ્થળે એકપછી એકને બોલાવો.

રાજને આમાં સુઝ ન પડી. પણ મલ્લીકુમારીની બુદ્ધિ અને શાણપણથી રાજ એટલો બધો મુગ્ધ હતો કે તે કાંઈ વધુ ન બોલ્યો અને તેણે બધું કબુલ કર્યું. થોડીજ વારે દરેક ગજા પાસે દૂત મોકલ્યો અને જુદા જુદા દરવાજે જુદા જુદા સમયે મલ્લીકુમારીને મળવાની ગોઠવણ કરી.

(૧૨)

સાકેતનો રાજા પ્રતિશુદ્ધ મુછ ઉપર હાથ નાંખતો મંત્રીને કહેવા લાગ્યો ‘મંત્રી! ચમત્કાર ત્યાં નમસ્કાર. કુલ રાજાની પાસે આપણે માગણી કરી ત્યારે તે ન માન્યો પણ હવે જ્યાં યુદ્ધની નોખત ગગડી એટલે તે કબુલ થયો અને આ દૂત દ્વારા કહેણુ આઠ્યું કે આજે તમે જાતેજ મલ્લીકુમારીને મળો અને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તે વરે તેમાં મને વાંધો નથી.’

ભગવાન મદિલનાથ

૧૪૫

રાજા પ્રતિશુદ્ધ નક્કી કરેલા સમય મુજબ ઉદ્યાનમાં ગયો અને ત્યાં આવેલ મંદિરમાં દાખલ થયો તો સામે મદલીકુમારીની પ્રતિમાને મદલીકુમારી સમજીને યોદ્યો. ‘દેવિ! તમારે માટેજ આ બધો ઉપક્રમ છે મારે તમારા પિતાનું રાજ્ય લેવું નથી કે તેમની પ્રજાને રંજડવી નથી જ્યારથી તમારું મેં નામ સાંભળ્યું ત્યારથી મેં ઉંઘ પણ લીધી નથી અને પુરૂં ખાધું પણ નથી.’ રાજા વધુ યોદ્યો ત્યાંતો પ્રતિમાની પાછળ રહેલ દાસીએ બહુ સીક્રિત ભરીરીતે પ્રતિમા ઉપરનું ઢાંકણું ઉઘાડ્યું અને તેમાંથી ભયંકર દુર્ગંધ નીકળતાં રાજાએ મોહું ઢાંક્યું અને નાસવા માડ્યું. ત્યાં એકદમ સાક્ષાત મદલીકુમારી પાછળથી આવ્યાં અને યોદ્યાં “ ઉભા રહો ‘રાજન્! જેના સામે તમે યોદી રહ્યા છો તે મદલી નથી મદિલની પ્રતિમા છે. સાક્ષાત મદલી હું આ ઉભી. તમારો મોહ કેવો બળવાન છે કે તમે પુરૂં જોતા પણ નથી અને મારી પ્રતિમાને સાક્ષાત મને સમજી તમે તમારો હૃદયનો ઉભરો કાઢો છો. રાજન્! મદિલનો મોહ આટલો છે તો નાસો છો શું કામ ? મને લાગે છે કે તમને મોહ મદિલના રૂપનો છે. મદિલનો નહિ.’

રાજા યોદ્યો. ‘દેવિ! અસહ્ય દુર્ગંધ ઉછળે છે અહિં શી રીતે રહેવાય?’

મદલી યોદ્યાં ‘આ પ્રતિમામાં તો મેં જે ખાધું છે તેનો એકેક કોળીઓ નાંખ્યો છે. જ્યારે હું તમારી સામે ઉભેલ છું તેમાં તો મેં રાજ ૨૮ કવળ નાંખ્યા છે. તો તેમાં કાંઈ એાછી દુર્ગંધ નથી. સોનાતી પ્રતિમા દેખાવમાં સુંદર

છે પણ અંદર ભારેભાર દુર્ગંધ ભરી છે તેમ આ મારી કાયા પણ તમને ભલે મોહક લાગતી હોય પણ લોહી પડ અને અશુચિ સિવાય તેમાં બીજું કશું નથી. મારી સોનાની પ્રતિમામાંથી દુર્ગંધ ન નીકળી ત્યાં સુધી તમને તેના પ્રત્યે મોહ રહ્યો પણ જ્યારે તેમાંથી દુર્ગંધ નીકળી એટલે તમે ભાગવા માંડ્યું. તેમ આ કાયાના સુંદર દેખાવનોજ તમને મોહ છે. મદ્દલીનો નહિ. રાજન્! આંતર ચક્ષુ ખોલો. તમે અને હું કેાણ છીએ. તે જાણો છો? મારી પ્રત્યેનો આ મોહ તમારો વિકૃત મોહ છે. આંજથી ત્રીજા ભવે આપણે સાત મિત્રો હતા માર્ગ નામ મહાગળ અને તમાર્ગ નામ અચલ હતું. આપણે સાથે દીક્ષા લીધી સાથે તપ તપ્યા મેં વીસસ્થાનક તપ કર્યું તેથી તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું પણ મારાથી કેાઈ વધે નહિ તે બુદ્ધિ મારા તપમાં રાખી તેને પરિણામે મેં સ્ત્રીવેદ ઉપજ્યો. આપણે ત્યાંથી મૃત્યુ પામી અનુત્તર વિમાનમાં ગયા. હું અહિં મદ્દલી થઈ તમે પ્રતિશુદ્ધ થયા.'

મદ્દલીકુમારીના આ શબ્દો સાંભળતાં પ્રતિશુદ્ધનું મગજ ફરવા લાગ્યું. તેને અંધારાં આવ્યાં અને પૂર્વભવ બધો તાદ્દશ્ય થયો. તે બોલ્યો 'દેવિ! હું સાવ ભાન ભૂલ્યો. પૂર્વભવના ઉપકારી મિત્ર પ્રત્યે વિકારી બુદ્ધિ કરી. અહાહા, કેવી ઘેઘછા, પૂર્વભવે તમે મને સાથે રાહે લાવી દીક્ષા અપાવી અમાર્ગ કદ્યાણ કર્યું. અને આ વખતે પણ ભાન ભૂલેલા મને સાથે રાહે લાવો. દેવિ! હવે મારે શું કરવું? આપની શી આજ્ઞા છે? હું તમારો સેવક છું તમે મારાં આરાધ્ય છો.

મદ્દલી બોલ્યાં 'રાજન્! હાલ તો તમે નિરાસકત પણે રાજ્ય પાળો પણ હું દીક્ષા લઉં ત્યારે દીક્ષા લેજો.'

લગવાન મલ્લનાથ

૧૪૭

પ્રતિશુદ્ધ જોવો ધમધમાટ કરતો વિચારના ઉભરાથી ઉભરાતો આવ્યો હતો તેવો શાંત અને વૈરાગ્યના ઉભરાથી ઉભરાતો પાછો ફર્યો.

આ પ્રમાણે ખીજ પાંચે મિત્રોને મલ્લી જુદા જુદા ગર્ભ ગૃહદ્વારે મળી. તે બધાને તેમણે આ રીતે પ્રતિબોધ્યા.

છઠ્ઠે રાજાઓ સવાર થતાં કુંભરાજ પાસે આવ્યા. અને પોતાની ઉદ્ધતાઈ બદલ ક્ષમા માગી મલ્લીને પગે લાગી કૃતકૃત્ય માનતા પોતાના રાજ્યે પાછા ફર્યા. આવતાં તેમનામાં ક્રોધ હતો વળતાં તેમનાં આંતર્યક્ષુ ખુલ્લી ગયાં હતાં અને તેથી હૃદય કેવળ શાંતિ અને વૈરાગ્ય જીવનથી ભર્યું હતું.

રાજા કુંભ મલ્લીની આ કુશળતા દેખી ખુબ આનંદ આમ્યો.

(૧૩)

છઠ્ઠે મિત્રોને પ્રતિબોધ્યા કે તુર્ત લોકાંતિક દેવો આવ્યા. અને ' તીર્થ પ્રવર્તાવો નાથક! ' ની વિનંતિ કરી. મલ્લીકુમારીએ છૂટે હાથે વરસી દાન દીધું અને દીક્ષા લીધી. સાથે પેલા રાજાઓએ પણ દીક્ષા લીધી. મલ્લીકુમારીને દીક્ષા દીધી તેજ દીવસે કેવળજ્ઞાન થયું અને તીર્થ પ્રવર્તાવ્યું. મલ્લી મલ્લીનાથ લગવાન બન્યાં.

મલ્લીનાથ લગવાને હજારો માનવી તારી તેમણે મુક્તિ મેળવી અને પેલા મિત્રોને પણ મુક્તિ અપાવી.

(લઘુ ત્રિપષ્ટિક—ઉપદેશ પ્રાસાદ)

૧૨૧

સ્ત્રી સ્ત્રીને પરણી

યાને

પુણ્યસાર કથા

(૧)

પુરંદર અને પુણ્યશ્રી ગોપાળનગરનાં શેઠ શેઠાણી હતાં. બંને સાત્વિક પ્રેમાળ અને બધી રીતે સુખી હતાં છતાં તેમને સંતાન ન હતું.

શેઠ શેઠાણી ધર્મમાં માનનાર હોવાથી કોઈ દેવ દેવલાની બાધા ન રાખતાં કે બીજા કોઈ ઉપચાર ન કરતાં. તેમની ઉંમર વધવા માંડી. સગાબહાલા બધા કહેવા માંડયા ‘શેઠ છોકરા વગર તે ઘરની શોભા શી? કાંતો બીજી સ્ત્રી પરણો કે કાંતો કોઈ યજ્ઞ વિગેરેને આરાધી પુત્ર મેળવો.’

શેઠને બીજી સ્ત્રી કરવાનું મન ન થયું પણ ઘણો કુટુંબે આગ્રહ કર્યો એટલે તેમણે કુળદેવીને આરાધી પ્રસન્ન કરી. કુળદેવીએ કહ્યું ‘શેઠ! પુત્ર તો તમારે થશે પણ હજી વાર છે. ધર્મકરણી કરો એટલે તેથી બધું સાઈ’ થશે.

શેઠ શેઠાણી બંને ધર્મકરણીમાં વધુ ઉજ્જમાળ રહેવા લાગ્યાં પરિણામે પુણ્યશ્રી ગર્ભવતી થઈ અને તેણે પુત્રનો જન્મ આપ્યો. શેઠે આ છોકરાનું નામ પુણ્યસાર પાડ્યું કેમકે ઘણી ધર્મકરણી વિગેરે પુણ્ય કરવાથી તે પ્રાપ્ત થયો હતો.

પુણ્યસાર શેઠને ત્યાં પાંચ ધાવમાતાથી લાલન પાલન થતો નિશાળે ઝેઠો. અને લણવા લાગ્યો.

(૨)

પુણ્યસાર જે ઉપાધ્યાયની શાળામાં લખતો હતો તે શાળામાં એ ગામના શેઠ રત્નસારની પુત્રી રત્નસુંદરી પણ લખતી હતી. આ છોકરી બહુ ચપલ, બુદ્ધિમાન અને લખવામાં ખુબ હોંશિયાર હતી.

કોઈવાર પુણ્યસાર અને રત્નસુંદરી વચ્ચે વાદવિવાદ થયો અને બન્ને લઢી પડયાં. પુણ્યસાર રત્નસુંદરીને બોલ્યો ‘ મારી સાથે બહુ ચપચપ ન કર. તું બહુ હોંશિયાર છે તે જાણ્યું. ગમે તેવી તું હોંશિયાર હો પણ તારે પુરુષની સ્ત્રી થઈ દાસી થવાનું સર્જાયું છે ને ? ’

રત્નસુંદરી આમ ગાંજી જાય તેમ ન હતી તે બોલી ‘ સ્ત્રી છું તો કોઈની પત્ની થઈશ અને જે મારો પતિ થશે તેની દાસી પણ થઈશ. મારો પતિ કોઈ સામાન્ય નહિ હોય મહાન હશે. એમાં મૂર્ખ ! તું શાનું મને મોણું મારે છે. ? ’

કહ્યો તો થોડીવારે શાંત થયો પણ પુણ્યસારને રત્નસુંદરીનો બોલ હૃદય સોંરસો ઉતરી ગયો.

તે ઘેર આવ્યો. ખાય નહિ, પીએ નહિ, ઉદાસ કર્યા કરે. માતાએ આડીઅવળી વાતો ઉપરથી જાણ્યું કે પુણ્યસાર રત્નસુંદરી સાથે વિવાહ કરવાનું ઈચ્છે છે. પુરંદર શેઠ ઘેર આવ્યા એટલે તેણે આ બધી વાત જાણી અને તેમણે રત્નસુંદરીના બાપ પાસે માગું કરવાનું જણાવી તેને જમાડ્યો.

(૩)

પુરંદર શેઠ ગોપાળ નગરના આગેવાન શેઠ હતા તેમ રત્નસુંદરીના પિતા રત્નસાર પણ આગેવાન શાહુકાર હતા.

એક દીવસે વહેલી સવારે પુરંદર રત્નસારને ઘેર ગયા. અને તેમણે રત્નસુંદરીનું પુણ્યસાર માટે માગું કયું. રત્નસાર શેઠ ખુશી થયા અને જોડ્યા 'શેઠ ! બહુ સાઈ. મને આવું ઘર શોધ્યું પણ ક્યાંથી મળવાનું હતું, કન્યા આપવા માટે મારે વલખાં મારવાં પડે તેને બદલે તમે જાતે માગણી કરો તેનાથી બીજું રુડું શું.'

આ વાત પાસે રહેલી રત્નસુંદરીએ સાંભળી અને સમય સૂચકતા વાપરી તેણે પિતાને કહ્યું 'પિતાજી ! માઈં વેવિશાળ પુણ્યસાર સાથે કરશો નહિ. હું તેને પરણવા માગતી નથી.'

પુરંદર તો રત્નસુંદરીનું આ વચન સાંભળી ડઘાઈ ગયો. 'આ કેવી ઉદ્ધત છોકરી અને જે આજે આવી છે તે પરણીને શું લીલું વાળશે?'

છોકરી ગઈ એટલે રત્નસારે પુરંદરને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું 'શેઠ ! બચ્યાં છે. તેને સાઈં ઘર કયું તેની થોડીજ ખબર છે. એ તો એને કાલે સમજાવીશું. તમે તમારે ઘેર જાઓ. હું કહું છું જે કન્યા મેં પુણ્યસારને આપી. હું એને એના વેરેજ પરણાવીશ.'

પુરંદર ઘેર આવ્યા.

(૪)

'પુણ્યસાર ! તારી જીદ ખોટી છે. રત્નસુંદરી ખુબ ઉદ્ધત છોકરી છે. તેના બાપે તો માગું સ્વીકાર્યું છે પણ તે ના પાડે છે. એટલે આનો કાંઈ અર્થ નથી.'

બાપે પુણ્યસારને ખુબ સમજાવ્યો પણ તેને કોઈ રીતે એન ન પડ્યું. તેને તો એકજ લગની લાગી કે હું રત્નસું-

પુણ્યસાર કથા

૧૫૨

દરીને ક્યારે પરણું અને તેને ખબર પાડું કે કેવું દાસી-પણું કરવું પડ્યું છે.’

તેણે જે દેવીએ પિતાને વરદાન આપ્યું હતું તેની આરાધના કરી અને તેને પ્રસન્ન કરી તેને કહેવા લાગ્યો ‘દેવિ ! જન્મજન્મે આપ્યો તો પછી માફ માન ન સચવાય તે કન્યા ન મળે તેનો શો અર્થ ? અને માન વિના માફ શુભવું પણ નિર્રર્થક છે.’

દેવિ બોલ્યાં ‘ભદ્ર ! સૌ સાફ થશે. હમણાં તો તું ભણુ. રત્નસુંદરી તને પરણશે. ગભરા નહિ.’

સમય વીત્યો. પુણ્યસાર અને રત્નસુંદરી સાથે ભણતાં પણ એક બીજાની ગાંઠ ઉકલી નહિ. રત્નસુંદરી સમજી ગઈ કે પુણ્યસાર મને પરણવા માગે છે. પણ તેણે નક્કી કર્યું કે ગમે તેમ થાય તો પણ તેને તો નજ પરણું. અને પુણ્યસારે નક્કી કર્યું કે ભલેને તે ગમે તેવા ઉછાળા મારે પણ મને પરણ્યા સિવાય તેનો છૂટકોજ નથી.’

(૫)

સમય વીત્યો. પુણ્યસાર ભણી ઉતર્યો અને તે જુદા જુદા ભાઈબંધોની સોબતે ચડી જુગારે ચડ્યો. જુગાર અને ચોરી બંનેને સહયોગ હોય છે. પુણ્યસાર જુગારમાંથી ચોરી કરતાં શિખ્યો. પહેલાં તો તેણે નાની ચોરી કરવા માંડી પણ પછી તો તે મોટી મોટી વસ્તુઓ ઉપાડવા માંડ્યો.

એકવાર પુરંદર શેઠ ઢાંકણા ફાંકણા થતા દુકાને આવ્યા અને પુણ્યસારને કહેવા લાગ્યા ‘એ કાંઈ તીજેરીમાંથી ઉઠાવ્યું છે. રાબતેના લાખ રૂપીયાનો હાર હતો. આજે રાબતે

૧૫૨

કથાસાગર

પાછો માંગ્યો છે. ઘર આખું ગાડું કચું કયાંય જડતો નથી સાચું ખોલ, લાખતો જશે. પણ ઇજ્જત અને ઘરખાર બધું જશે.’

પુણ્યસાર ગંભીરતા સમજ્યો અને ખોલ્યો. ‘હા, મેં જુગારમાં લાખ ખોયા હતા એટલે મેં હાર જુગારીને આપી દીધો.’

પુરંદરને પિત્તો ગયો તેણે જોસથી જો થપડાક ચોઢી દીધી અને ગળું પકડી દુકાન ઉપરથી હેઠો ઉતારી કહ્યું. ‘નીકળ ઘર બહાર, રખડી ખા, તું છોકરો નથી પણ વૈરી છે. મારી ઇજ્જત અને મિલકત લુટાવવા આવ્યો છે. પહેલાં હાર પાછો લઈ આવ પછી ઘેર આવ.’

પુણ્યસારને કાંઈ જવાબ આપવા જેવું ન હતું. સાંજનો વખત હતો. કયાં જવું તે તેને સુઝવું નહિ એટલે સીધો ગામ છોડી બહાર આવ્યો અને તેણે પૂર્વદિશા તરફ ચાલવા માંડ્યું. રાત પડતાં એક વડના ઝાડ નીચે આવ્યો અને ત્યાં થાકીને આડો પડ્યો.

(૬)

ચંદ્રે પોતાની ઉજ્જવળ ચાંદનીની ચાહર પાથરી હતી. છતાં જંગલનાં વૃક્ષોએ પોતાની કાચાથી તે રખે ધૂળવાળી ન થાય માટે તેને જમીન ઉપર પડતાં અટકાવી દીધી હતી. જાણે આખું જગત આ ચાહરરૂપ તંબુની અંદર આરામ લેતું હોય તેવું હતું. તે વખતે વડના ઝાડ નીચે પડેલો પુણ્યસાર સુતો હતો. તે થાક્યો હતો. તેના હૃદયમાં પિતા અને માતાનો વિયોગ સાલતો હતો. છતાં જંગલનો ભેંકાર તેને ઉંઘ આવવા દેતો ન હતો. એવામાં અચાનક તેણે વાતો કરતી એ સ્ત્રીઓનો અવાજ સાંભળ્યો. આ સ્ત્રીઓ સામાન્ય સ્ત્રીઓ નહોતી પણ

પુણ્યસાર કથા

૧૫૩

દેવીઓ હતી. તેમાંથી એક બોલી. ‘ સખિ ! આમ આવી અજવાળી રાતે પડી રહેવાનો શો અર્થ છે ? ચાલને આપણે બહાર ફરી આવીએ. ’

બીજીએ કહ્યું ‘ બોટું રખડવાનો કાંઈ અર્થ નથી. કોઈ આશ્ચર્ય હોય તો જરૂર બહાર ફરવા જઈએ. ’

‘ આશ્ચર્ય તો એક સરસ છે આજે વલ્લભીમાં ધનપ્રવર શેઠની સાત છોકરીઓનાં લગ્ન છે. છતાં હનુસુધી કોઈ વરતું ઠેકાણું નથી. ? ’ પહેલીએ કહ્યું.

બીજી બોલી ‘ એમ કેમ ? વર નક્કી કર્યા વગર શું એ શેઠે લગ્ન માંડ્યાં છે ? ’

પહેલીએ કહ્યું. ‘ હા. આ શેઠને ધનવતી નામની સ્ત્રી છે. અને તેમને ધર્મસુંદરી, ધનસુંદરી, મુક્તિસુંદરી, સુરસુંદરી, ભાગ્યસુંદરી, સૌભાગ્યસુંદરી અને ગુણસુંદરી નામની સાત પુત્રીઓ છે. આ સાતે ચતુર અને કલા કુશળ છે અને બધાનો પરસ્પર સ્નેહ પણ અત્યંત. શેઠે તેમને માટે યોગ્ય વરની શોધ કરી પણ કોઈ યોગ્ય વર ન મળ્યો આથી તેમના આરાધ્ય દેવ લંબોદરને તેમણે આરાધ્યો. લંબોદરે કહ્યું ‘ શેઠ ! ચિંતા ન કરો. પુત્રીઓનાં લગ્ન આરંભો સાતમા દીવસે બરાબર લગ્નના ટાણેજ યોગ્ય વર હાજર થશે. પણ તમારે તેને શોધવા માટે હાથીને એક પાણીનો ભરેલો કળશ આપજો. તે જેના ઉપર ઢાળે તે તમારો ભાગ્યશાળી જમાઈ. ’

બેન ! શું કહું આજે વલ્લભી આખું શણગાર્યું છે શેઠે પોતાની ઋદ્ધિને અનુસરી આખા ગામને જમાડ્યું છે. મિઠાઈના તો ઢગના ઢગ ખડકાયા છે. શેઠે જમાઈ માટે સુંદર

વસ્રો અને દાગીના કરાવ્યા છે. રોજ તેમના ઘેર ધવળ મંગળ ગીત ગવાય છે. કન્યાઓને પીઠી ચોળાય છે. છતાં વર કોણ તે હજીસુધી નક્કી નથી, જો તારી ધ્રુષ્ટા હોય તો તે જોવા જોઈએ.

બીજીએ હા પાડી એટલે આડ સાથે બન્ને દેવીઓ આકાશમાં ઉડી. પુણ્યસાર આ બધું જાગતો સાંભળતો હતો તે આડના અખોલમાં ભરાયો એટલે તે પણ દેવીઓ સાથે આકાશમાં ઉડ્યો. જેમ આકાશમાં વિમાન દોડે તેમ દેવી શક્તિથી આડ દોડવા માંડ્યું અને થોડીજવારે ગોપાલક નગરના સીમાડે આવી ઉભું.

દેવીઓએ નાયિકાનું રૂપ કરી ગામમાં જવા માંડ્યું. પુણ્યસાર પણ ધીમે ધીમે ત્યાંથી તેમની પાછળ નીકળી ગામ તરફ આવ્યો.

(૭)

રાતનો એક પ્રહર વીત્યો. કન્યાઓને નવરાવવામાં આવી વેદિકા તૈયાર કરી અને ગોરે યુમ પાડી ‘કન્યાને માયરામાં પધરાવો.’

લોકો વાત કરવા લાગ્યા ‘કેવો મૂર્ખ ઝેણિં! આમ તે દેવ ઉપર ભરેંસો રાખી લગ્ન તે આરંભાતાં હશે. હવે અત્યારે વર ન મળે તો શેઠની કુજેતીનો ફાળકોજ છે ને ?’

બીજીઓ બોલ્યા ‘ભાઈ ! દેવનો પુરો પરચો હશે ત્યારે જ તેણે આવું સાહસ કર્યું હશેને ? ત્યાં તો હાથી સુંઠમાં કળશ લઈ આમ તેમ ફરવા માંડ્યો આમ ક્યો તેમ ક્યો પણ કોઈ જગ્યાએ તેણે કળશ ન ઠાલ્યો. હાથીના પગલે શેઠનો

પુણ્યસાર કથા

૧૫૫

જીવ લમતો હતો અને લોકો હાથી કોના ઉપર કળશ ઢાળે છે તે જોવા તલસી રહ્યા હતા. ત્યાં એકખાનું ખુણામાં ઉભેલા કોઈ અબ્હણ્યા યુવાન ઉપર હાથીએ કળશ ઢાળ્યો. આ યુવાન ખીજે કોઈ નહિ પણ પુણ્યસાર હતો.

વાન્નં વાગ્યાં. શેઠે પુણ્યસારને નવરાવ્યો. રેશમી દુકુળો તેને પહેરાવ્યાં અને તેની કોટમાં લાખોના દાગીના પહેરાવ્યાં. પુણ્યસાર રાજકુમાર જેવો દીપી ઉઠ્યો અને માયરામાં બેસી સાતે કન્યા સાથે પરણ્યો.

જોવા આવેલ લોકો અને પેલી બે દેવીઓ પણ પુણ્યસારના ભાગ્યને વખાણવા લાગી. અને લોક પણ બોલ્યા ‘શું આનું ભાગ્ય ! જે લગ્ન જોવા ખુણે ઉભો હતો તે સાતે કન્યાને પરણ્યો.’

લગ્નની વિધિ પુરી થઈ, વરવ્રડીયાં પરણી ઉતર્યાં. શેઠે પુત્રી અને જમાઈ માટે સાત માલનો મહેલ તૈયાર રાખ્યો હતો. પુણ્યસાર મહેલમાં દાખલ થયો. સાતે વધૂઓ અને પરિજનો તેની તહેનાતમાં હાજર હતા. ત્યાં પુણ્યસારની નજર આકાશમાં ઝબુકી રહેલા તારાઓ ઉપર ગઈ. તેણે જોયું કે પ્રભાત થયું નથી પણ પ્રભાતની તૈયારી છે. ‘દેવીઓ પ્રભાત પહેલાં ઉપડશે. હું અહિં રહી જઈશ, માફ ગામ ક્યાં છે. તેની મને ખબર નથી.’ આથી ત્યાંથી છટકવા તે પલંગ ઉપરથી હેઠો ઉતર્યો. અને દિશાએ જવાનું યાનું કાઢ્યું ગુણસુંદરી સોનાની ઝારી હાથમાં જળથી ભરી લઈ સાથે આવે તે પહેલાં તે તેણે ઘરની વચ્ચેના ભારવટ ઉપર એક શ્લોક ખડીથી લખી નાંખ્યો.

કિહાં ગોવાલો કિહાં વલહિપુરં કિહાં લમ્બોદર દેવ
લાહન આયો વિહિવસિ ગિઓ સત્તવિ પરિણેવિ.

કયાં ગોવાળ, કયાં વલલી, કયાં લમ્બોદર દેવ
નસીખયોગે આવ્યો અને સાતેકન્યા પરણી હું જાઉં છું

ગુણસુંદરી ઝારી. ભરી લાવી મહેલના એક ભાગમાં લઈ જવા માંડી. ત્યાં પુણ્યસાર બોલ્યો 'એમ નહિ. હું બાંધીયાર જગ્યામાં દિશાએ જતો નથી.' આથી બહાર નીકળ્યા ચાર આઠ ડગલાં ગયા. એટલે તેણે કહ્યું 'તમે અહિ બેસો. હું સામે થોડેદૂર જઈ સંકોચ વિના વડીશંકા કરી આવું છું.' ગુણસુંદરી અને તેની દાસી ઉભાં રહ્યાં પુણ્યસાર સીધોજ ગામના પાદરે ઉભા રહેલા વડે પહોંચ્યો અને બખોલમાં ભરાયો. ત્યાં બે દેવીઓ આવી અને તે પાણુ ઝાડ ઉપર ચડી તેમણે ઝાડને ઉપાડયું. ઝાડ ગોપાલનગરના સીમાડે આવ્યું ત્યારે પક્ષિઓ અવાજ કરતાં હતાં અને કુકુડો કુકુકુક કરતો હતો.

(૮)

આ બાબુ પુરંદર શેઠ સાંજે વાળુ કરવા આવ્યા. પાણુ પુણ્યસારને નહિ આવેલો દેખી તેની માતા પુણ્યશ્રી બોલી કે 'પુણ્યસાર ! કયાં ગયો ?'

શેઠ બોલ્યા 'મુક, એ છોકરાનું નામ. એ છોકરો નથી પણ પૂર્વજન્મનો વૈરી છે. તે રોજ તો ચોરી કરતો પણ આજે તો આપણે ત્યાં પડેલ રાજાનો હાર જુગારમાં ગુમાવી આવ્યો છે શું થશે ?'

'પણુ તે ગયો કયાં ?' પુણ્યશ્રીથી ન રહેવાયું તેથી તે બોલી.

પુણ્યસાર કથા

૧૫૭

શેઠે કહ્યું ‘એને જવું હોય ત્યાં મેં તો બેલાક્ષ મારી કાઢી મુકયો.’

આ શબ્દ સાંભરતાં પુણ્યશ્રીને અંધારાં આવ્યાં. તે રોતી રોતી બેલી ‘છોકરા વિના આપણે વલખાં મારતાં હતાં. તેને હુયાની પેઠે ઉછેર્યો. ટાઢ તડકો પણ સહવા ન દીધો, તેને સાંજના કાઢી મુકતાં તમને શરમ કેમ ન આવી? આ બાબો ભોબો છોકરો ક્યાં ગયો હશે. રાતમાં કોધનો માર્યો કોઈ જંગલમાં ગયો તો ભયથીજ મરી જશે. છોકરો ભૂલ કરે તો તેને સમજવાય, ખીજો ઉપાય થાય પણ આમ તેને કાઢી ન મુકાય. અને કાઢી મુકતાં પણ વિચાર તો કરવો જોઈએ કે રાત પડવા આવી છે તો તે ક્યાં જશે? ઉઠો પછી બાજો. તેને શોધી લાવો.’

પુરંદર શેઠ ભરેલા ભાણા ઉપરથી ઉભા થયા અને શેરીએ શેરીએ ‘પુણ્યસારને કોઈએ દેખ્યો પુણ્યસારને દેખ્યો’ બોલતા નગર બહાર આવ્યા. ચારેબાજુ સેવકોને દોડાવ્યા, પણ કોઈ જવાબ ન લાવ્યું. શેઠનું મગજ ઠેકાણે ન રહ્યું. તે જંગલમાં ઝાડે ઝાડે બોલવા માંડયા ‘ઓ પુણ્યસાર ઓ પુણ્યસાર.’ પણ બધેથી તે પડ્યો પાછો પડવા માંડ્યો. વન નીરવ અને શાંત હતું. તેથી શેઠનો અવાજ જંગલમાં ફર ફર ફેલાતો પણ પાછો થાળીનઃ રણકારાની પેઠે વાતાવરણને ગમગીન કરી શાંત થતો.

ફરતા ફરતા જ્યાં પુણ્યસાર સુતો હતો તે તરફ શેઠ આવ્યા અને બોલ્યા ‘એ બેટા! પુણ્યસાર, હું ભુલ્યો. તું પાછો ઘેર આવ.’ પુણ્યસાર બેઠો થયો. તેણે બાપને આમથી તેમ પુણ્યસાર બોલતા જોયા. તે ઉભો થઈ બાપ પાસે આવ્યો

અને પગે લાગ્યો. પુણ્યસાર જોતાં શેઠનું મગજ ઠેકાણે આવ્યું હૃદય હેઠું બેઠું. પુત્રને લઈ સવારના તડકા જમીન ઉપર પથરાય તે પહેલાં તો તે ઘેર તરફ જવા નીકળ્યા.

પુણ્યશ્રીએ આખી રાત રોઈને કાઠી હતી. તેણે શેઠને ઠપકો તો આપતાં શું આપ્યો હતો પણ પછીથી પસ્તાવાનો તેને પાર રહ્યો નહોતો. તેને થયું કે હું ખરેખર મુખી બની. છોકરો તો ગયો પણ મેં પતિને પણ ભર્યા ભાણા ઉપરથી ઉઠાવી મોકલી ખોયા. તેણે અને ઘરના કોઈએ ખાધું ન હતું. એક ક્ષણ પણ તે ઉંઘી નહતી. હવેલીની બારીએ ઉભો ઉભો તે આમ તેમ જોતીહતી. ઘડીક તેને પુણ્યસારનો પડછાયો દેખાતો હતો તો ઘડીક પોતાના પતિ પુરંદરનો પડછાયો જણાતો. પણ તે બેમાંથી કોઈને ન દેખતાં તે ઢુસકે ઢુસકે રોતી હતી.

સવાર થતાં પુણ્યસાર અને પુરંદરને ઘરે આવતાં દેખી તેનો હર્ષ ન માયો. તેણે દેવદેવીઓને સંતોષ્યા અને જે ઘડીક પહેલાં તેનું ઘર એકદમ શોક ગરકાવ હતું તે આનંદથી ઉછર્યું.

કાંઈક સ્વસ્થ થતાં શેઠ અને શેઠાણીએ પુછ્યું ‘ પુત્ર! તું ગયો હતો તો ગઈ રાતે અને એટલામાં તેં આ બધા દાગીના ક્યાંથી મેળવ્યા. અને આ મીઠાળ વિગેરે હાથે ખાંધ્યા છે તે શું ?

પુણ્યસારે આદિથી અંત સુધીની બધી ઘટના કહી અને ગણામાંથી એક હાર આપી તેનાથી જુગારી પાસેથી રાજનો હાર પાછો લાવી પિતાને આપ્યો.

આ પછી પુણ્યસાર ખરેખર પુણ્યસાર બન્યો તેણે

પુણ્યસાર કથા

૧૫૯

પુરંદરનેા ધંધેા સંભાળી લીધેા અને જીગારને હમેશ માટે તિલાંજલિ આપી.

(૯)

ગુણસુંદરી અને દાસી પુણ્યસારની રાહ જોતાં ઉભાં. પા કલાક થયેા અડધેા કલાક થયેા પણ પુણ્યસાર પાછેા ન કુર્યેા એટલે દાસી અને ગુણસુંદરીએ ચારેબાજુ તપાસ કરી. ખૂમે પાડી પણ કયાંય પત્તો ન લાગવાથી તે મહેલે પાછાં આવ્યાં.

ગુણસુંદરી મહેલે આવી પતિ દિશાએ ગયા અને ત્યાંથી પાછા ન કુર્યાની વાત બધાને કહી.

આનંદના વાતાવરણમાં છલકાયેલો મહેલ જોત જોતામાં શોકથી ઘેરાયેા. અને એક જળની ઉર્મિ કિનારા સુધી પહોંચે તેમ આ શોક ઉર્મિ જોત જોતામાં આખા નગરમાં ફરી વળી.

લગ્નની ધમાલ પછી આખું વલણી હમણાંજ શાંત પડયું હતું તે એકદમ જાગી ઉઠયું. અને શું શું કરતું પ્રવરધન શેઠના ઘર તરફ લોકોના ટોળેટોળાં વધવા માંડયાં. કેટલાક બોલ્યા ‘ અરે આ કેવી વિડંબના. ! રાતના દસ પછી તે માંડ જમાઈ મળ્યેા. અને રાતનાજ પાછે જમાઈ ચાલ્યેા ગયેા આતે જાણે ઈન્દ્રજીવ ન હોય તેવું થયું.’

બીજા બોલ્યા ‘ પણ આ સાત સ્ત્રીઓ કેવી કે તેને એકલેા જવા દીધેા. શેઠને ત્યાં જંગલ જવાની જગ્યાનેા થોડો તોટો હતો. ?’

તીજએ કહ્યું ‘ એ બિચારી શું કરે ? આ માલુસજ કોઈ માયાવી આવેલેા. અને તેને જવું હોય તો ગમે તે આનું કાઢી ચાલ્યેા જાય.’

ચોથાએ કહ્યું ‘આમ તે દેવના ભરોંસે લગ્ન થતાં હશે. આશ્ચર્યની વાત છે કે સસરા નથી ઓળખતો પુરોજમાઈને, પરણેલી સ્ત્રીઓને પણ પુરો ખબર નથી કે અમારા વર કેવો છે. અરે એથી હસવા જેવું તો એ છે કે એનું નામ શું, જાતનો કોણ? એ પણ કોઈ જાણતું નથી. આતો કોઈ અજબ આશ્ચર્ય છે.’

એક ભાઈ બોલ્યા ‘આ તો કોઈ જુગારી કે ચોર હશે. તેને થયું કે આટલાં બધાં ઘરેણાં ફરી થોડાંજ મળવાના છે તેથી રાતોરાત નાસી ગયો લાગે છે નહિતર સાત સ્ત્રીઓને છોડીને જાયજ શાનો?’

‘ભાગ્ય અવળું થાય ત્યારે કાંઈ ન સુઝે એ બિચારી શું કરે અને શેઠ પણ શું કરે?’ આ વાતને સમેટતાં એક વૃદ્ધ બોલ્યો.

શેઠે ચારે બાજુ માણસો દોડાવ્યા. ઠેર ઠેર રાજાએ પણ ઘોડેસ્વારો અને પાળા મોકલ્યા પણ બધા પાછા આવ્યા ત્યાં ભારવટ ઉપર લખેલ

**કિહાં ગોવાલો કિહાં વલહિપુરં કિહાં લમ્બોદર દેવ
લાહન આયો વિહિવસિ ગિઓ સતતિ પરિણેવિ.**

નો શ્લોક વાંચ્યો. ગુણસુંદરી બોલી ‘પિતાજી! આ ગોપાળકનગરનો કોઈ માણસ છે. દૈવી સહાયથી અહિં આવેલો અને આલ્યો ગયો છે.

‘પણ હવે તેને શોધવો શી રીતે?’ શેઠે દુઃખથી કંટાળતાં કહ્યું.

પુણ્યસાર કથા

૧૬૧

ગુણશ્રી બોલી 'હવે સાવ હતાશ ન બનેા. આપણે કોઈ પૂર્વભવમાં એવું પાપ કરેલું માટે આપણને આટલી બધી વિડંબના થઈ. પિતાજી ! રબ આપે તો હું વલભી જાઉં અને તેને શોધી લાવું.'

બીજી બોલી 'તું ત્યાં જઈ શું કરે ? આપણે નથી તેનું નામ જાણતાં, જાતે મળે તો પુરું જોળખતા પણ નથી. દુનીયામાં વગોવાઈ આખી જાદગી દુઃખી થઈ કાઢ્યા કરતાં તાં બળી મરવું શું જોડું ?'

શેઠ પણ બોલ્યા 'એકે છોકરો ન હતો પણ આ સાત છોકરીઓને હું સાત છોકરા પેઠે માનતો હતો. છતાં કુદરતે તેનું સુખ મને જોવા ન દીધું અને સાતેને અનાથ બનાવી. પુત્રીઓ ! હું પણ હવે નહિ જીવું તમારી સાથેજ બળી મરીશ.'

ગુણસુંદરી બોલી. 'પિતાજી ! એમ ન કરો. હું છ મહિના મહેનત કરું. અમારા પતિને શોધી શકું તો ભલે નાહતર પછી એ ઉપાય તો તમારા અને મારા બધા માટે છે જ ને ?'

શેઠ કબુલ થયા. અને ગુણસુંદરીએ પોતાનું નામ ગુણસાર રાખી એક સારો સાર્થ તૈયાર કરી ગોપાલક નગર તરફ પ્રયાણ કર્યું. (૧૦)

કોઈ વહેલી સવારે ગોપાલકમાં બબર પડી કે ગામને સીમાડે કોઈ મોટો સાર્થવાહ આવ્યો છે. આ સાર્થવાહ જીવાનજોધ સત્તર વર્ષનો છે. શું તેનું સુંદર રૂપ અને શું તેનો વૈભવ ? તેનું નામ પણ તેવુંજ સુંદર ગુણસાર છે.

સાર્થવાહ રાજની સભામાં આવ્યો અને રાજને કિંમતી ભેટ ધરી બેઠો. રાજએ તેનો સત્કાર કર્યો અને બધું દાણ માફ કર્યું.

ગુણસાર સાથે સારા સારા વેપારીઓ હતા. તેમાં કેટલાક બુદ્ધિના નિધાન વૃદ્ધ પુરુષો પણ હતા. તેણે શહેર વચ્ચે મોટી દુકાન માંડી. ગોપાળકનગરમાં થોડા દીવસમાંતે ગુણસારની પેઢી ધીકતી બની ગઈ. શરાફી વિગેરે બધા વહીવટમાં તેની શ્રેષ્ઠ પેઢી અને નાના મોટા તમામ વેપારીઓની ખરીદી તેના ત્યાં થવા લાગી. ગામના એકેક વેપારીના તેને ત્યાં ખાતાં થયાં.

કુણસારે પણ ગુણસારની પેઢીથી માલ લેવા માંડ્યો અને તે બંનેને પણ પરસ્પર સામાન્ય મિત્રતા થઈ.

(૧૧)

સવારના નવ વાગ્યા હતા. ગુણસાર શેઠ પેઢીએ જવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યાં જતાં જતાં તે પોતાનું મોંદું આયનામાં જોઈ પોતાની હવેલીથી હેઠા ઉંતર્યા. આજ વખતે રત્નસાર શેઠની પુત્રી રત્નસુંદરીએ તેને જોયા અને જોતાંજ તે તેના ઉપર મુગ્ધ થઈ.

રત્નસુંદરીની સખીઓ દ્વારા આ વાત રત્નસાર શેઠે જાણી અને તેથી તે ગુણસારને આવાસે આવ્યા અને બોલ્યા 'શેઠ મારે એક રત્ન જેવી પુત્રી છે અને તેનું નામ રત્નસુંદરી છે. તેણે તમને જોયા ત્યારથી તે તમનેજ વરવા માગે છે માટે દયો તેનું આ શ્રીકૃણ.'

ગુણસારે કહ્યું 'એ મારાથી ન સ્વીકારાય? મારા વડીલો મારા દેશમાં છે. લગ્ન માટે તે જાણે.'

શેઠે અતિ આગ્રહ કર્યો પણ ગુણસાર ન માન્યો એટલે તેણે વલભીના રાજાદ્વારા દબાણ કરાવ્યું. રાજાએ ભર સભામાં સર્વ સમક્ષ કહ્યું. 'ગુણસાર! તારે આ છોકરીને પરણવુંજ

પુણ્યસાર કથા

૧૬૩

પડશે. વાંધો શું છે ? રત્નસુંદરીથી હોંશીયાર છોકરી મારા આખા નગરમાં કોઈ નથી. ’

ગુણસાર એકદમ ચિંતામાં પડ્યો ‘હું’ જાતે સ્ત્રી છું સ્ત્રી સ્ત્રીને પરણી શું કરે. અને આ પરણ્યા પછી શ્રેાડુન્જ છાનું રહેવાનું છે. રાજા આગળ મારો બધો ઘટસ્ફોટ કરવાનો પણ આજે શો અર્થ છે ? ત્યાં તાત્કાલિક વિચાર શુભ્રી આવ્યો અને તે બોલ્યો ‘રાજન્ ! જુઓ લગ્નનો મને વાંધો નથી પણ હમણાં હું એક સાધનામાં છું. આ સાધનાની મુદત છ મહિનાની છે. તેમાંથી મેં બે મહિના પસાર કર્યા છે. ચાર મહિના આક્રી છે. ત્યાં સુધી મારે પ્રહ્લચર્ય પાળવાનું છે. અને તે સાધના અધુરી રહે તો હું બળી મરીશ. પણ સાધના કોઈ રીતે અધુરી નહિ રહેવા હઉં. આ વાત રત્નસાર શેઠને કબુલ છે ?’

રાજાએ રત્નસાર સામું જોયું તેણે માથું ધુણાવી કબુલ કર્યું એટલે રાજા ફરી બોલ્યો. ‘ગુણસાર ! કાલે લગ્નનો સમારંભ ઉજવાશે તારે લગ્ન કરી લેવાનાં અને રત્નસુંદરીને ભલે તારી અવધિ પુરી થાય ત્યારે તેડાવજે પણ રત્નસારને તો ચિંતા મટી. ’

(૧૨)

ગુણસાર અને રત્નસુંદરીનો લગ્નોત્સવ ગોપાલકમાં ઉજવાવા લાગ્યો. ધવળ ગીત ગવાવા માંડ્યાં. સ્વયં સ્ત્રી ગુણસાર ચાર ફેરાફરી રત્નસુંદરીને પરણ્યો. પણ મનથી નિર્ણય કર્યો. કે ‘છ મહિના વાંતે જો પતિ મળશે તો આ પણ તે પતિની સ્ત્રી થશે. નહિતર છ મહિના બાદ અગ્નિ શરણુ થયા પછી મારે શી ચિંતા ?’ ‘આપ મુએ પીછે ડુબ ગઈ હતીયા. ’

પુણ્યસારે ગુણસાર અને રત્નસુંદરીનો વિવાહ જોયો તેને તેની નજર આગળ કુળદેવીનું વરદાન નિષ્કળ જતું લાગ્યું. તે દેવીના મંદિરે ગયો અને તરવારથી આપઘાત કરવાની તૈયારી કરી ઝોલ્યો ‘ દેવિ ! તમે કહ્યું હતું કે રત્નસુંદરી તને પરણશે. પણ આતો ગુણસારને પરણવા માંડી. પરણ્યા પછી રત્નસુંદરીને મારે શું કરવાની? પછી તે મને મળે તો પણ મારે ન ખપે. કેમકે તે પર સ્ત્રી થઈ. હું પરસ્ત્રીને સંઘરવા માગતો નથી. ’

દેવીએ તરવાર થંભાવી અને કહ્યું ‘ પુણ્યસાર ! ઉતાવળો ન થા. બધાં સારાં વાનાં થશે. રત્નસુંદરી તારી સ્ત્રી થશે. અને તું પરસ્ત્રીને રાખનાર નહિ બને ’ પુણ્યસારને આ કાંઈ ન સમજાયું. તેણે દેવીના આગ્રહથી તરવાર મ્યાન કરી. પણ તેને રત્નસુંદરી અને ગુણસારના લગ્નથી ખુબ વસવસો રહ્યો.

(૧૩)

ગોપાલક નગરમાં આજે એકદમ શોક છાયા પ્રસરી હતી. રાજા મંત્રી અને શેઠ શાહુકારો બધાએ ગુણસારને ઘણું સમજાવ્યો હતો છતાં પણ તે બધાનું નહિ માની બળી મરવા તૈયાર થયો હતો. તેણે નગર બહાર એક ચંદનની ચિત્તાં રચાવી હતી. કરેણુનાં કુલની માળા ગળામાં પહેરી આ યુવાન સાર્થવાહ નગર બહાર આવ્યો. વાંજિત્રોએ અવાજ કર્યો. અને હવે ઇષ્ટ સ્મરણ કરી તે ચિત્તામાં પડવા તૈયારી કરતો હતો ત્યાં રાજા ઝોલ્યો ‘ કુમાર સાર્થવાહ ! તમે માફ આ નગરના આગેવાનોનું અને કોઈનું કાંઈ માનતા નથી તમે કહો છો કે મારો નિયમ ન સધાયો માટે હું બળી મરું છું. પણ તેમાં શું મુશ્કેલી છે ? તમારા હૃદયમાં શું

પુણ્યસાર કથા

૧૬૫

મુંબવણુ છે ? એ કોઈ આત્મને કહો તો સમજણુ પડે અને કાંઈ ઉપાય પણુ જડે. આમાં કોઈ આ સાર્થવાહનો પરમ મિત્ર છે કે નહિ ? તે તેને એક બાબુ લઈ જાય અને તેને એના હૃદયથી પુછે. ’

એક આગેવાન બોલ્યો. ‘ પુણ્યસાર તેનો મિત્ર છે. તે તેને પુછી બુવે કે ‘ શા માટે આ અગ્નિ લક્ષણુ કરે છે ? ’

રાજા અને નાગરિકો બધા શાંત રહ્યા. પુણ્યસાર અને ગુણસાર થોડે દૂર ગયા. પુણ્યસારે કહ્યું ‘ મિત્ર ! એવું તે શું તને દુઃખ પડ્યું કે તું બળી મરે છે ? ’

ગુણસારની આંખમાંથી દડ દડ આંસુ ઝહેવા માંડ્યાં. તેને પોતાની ખેડેનો અને પિતા મૃત્યુ પામવાની આણી ઉપર હથે તે યાદ આંચું અને રોતાં રોતાં બોલ્યો ‘ મિત્ર ! શું કહું. મેં કોઈને કહી નથી તે મારી આત્મકથા સાંભળ. ‘ વલ્લભીપુર છે ત્યાં મારા પિતા ધનપ્રિય તેને સાતપુત્રીઓ ધર્મસુંદરી..... ’

પુણ્યસાર ચમક્યો તે સમજી ગયો કે હું જે સાત છોકરીઓને દેવીની સહાયથી પરણ્યો હતો તેજ આ ઘટના. તેણે ગુણસારને રોક્યો અને કહ્યું ‘ હાં બધું તારું સ્વરૂપ જાણ્યું. હું કહું તે સાંભળ. ’

કિહાં ગોવાલો કિહાં વલ્લભીપુરં કિહાં લમ્બોદર દેવ
લાહન આયો વિહિવસિ ગિઓ સત્તવિ પરિણેવિ.

આ શ્લોક બોલ્યો અને કહ્યું ‘ આ શ્લોકની શોધ માટે જ તમે આવ્યાં છોને ? આજ તમારી સાધના હતી ને ? હવે તો પુરી થઈ ને ? ’

ગુણસાર શરમાયો અને યોદ્યો ‘હા નાથ ! હુંજ તે ગુણસુંદરી. તમે અમોને બહુ પજવ્યા.’

પુણ્યસાર યોદ્યો ‘મેં નહિ મારા અને તમારા કર્મે.’ તેણે ઘેરથી સ્ત્રીનાં કપડાં મંગાવ્યાં. ગુણસારે સ્ત્રીનાં કપડાં પહેર્યાં. અને સત્તર વર્ષનો યુવાન. સત્તર વર્ષની યુવતી બની લગ્ન કાઢી ચિતા પાસે આવ્યો. રાજ નગરવાસીઓ, પુરંદર બધા આશ્ચર્ય પામ્યા. ઘડી પહેલાંનો ગુણસાર સાર્થવાહ ગુણસુંદરી બન્યો અને તે સાસુ સસરાને પગે લાગ્યો.

ગોપાલક નગરમાં ચોટે અને ચોરે આજ વાત સૌ કોઈ ભિન્ન ભિન્ન રીતે દર્શાવી અનેક આશ્ચર્યો કહેતા હતા. રત્નસાર શેઠ મુઝાયા અને યોદ્યા ‘હવે મારે શું કરવું?’ રાજા અને મંત્રીઓએ કહ્યું ‘શેઠ! એમાં કરવાતું શું છે? રત્નસુંદરી વરી કોને? ગુણસારને ને? ગુણસાર ગુણસુંદરી બની પુણ્યસારને પરણી તો પછી રત્નસુંદરીને ભર્તા પણ તેજ. ! તેમાં બીજું નવું શું કરવાતું છે?’

રત્નસુંદરીએ આમળો છોડ્યો ‘નસીબ મને પુણ્યસાર વેરેજ પરણાવવા ઇચ્છે તો હું તેને ઉલ્લંઘન કરનાર કોણ.?’

રત્નસુંદરી પુણ્યસારની ગૃહિણી થઈ. હવે પુણ્યસારને પણ રત્નસુંદરીને દાસી બનાવવાતું મન રહ્યું ન હતું.

પુણ્યસાર ગુણસુંદરી અને રત્નસુંદરી રથમાં બેસી શેઠ ધનપ્રવર અને ધર્મ સુંદરી વિગેરેને બચાવવા વલભીપુરના માર્ગે ઉપડયા.

(૧૪)

વલભીની બહાર સાત ચિતાઓ ગોઠવાઈ હતી. નગર-માંથી લોકોનાં ટોળાં નીકળ્યાં હતાં અને યોદ્યતાં હતાં કે પુરુષ પાછળ બળી મરી સ્ત્રી સતી અને પુરુષ સ્ત્રી પાછળ

પુણ્યસાર કથા

૧૬૭

બળી મરી સતો થયાનું તે સાંભળ્યું છે પણ જમાઈના વિયોગે મરવા નીકળેલા સસરાની વાત તેો નવીજ છે.

શરણાઈઓ વાગવા માંડી. ઢાલનો ધમ ધમ અવાજ થવા માંડયો. જ્ય જ્ય ના અવાજો પોકારવા માંડયા. ધનપ્રવર શેઠ અને તેમની છ પુત્રીઓ કેસરીયાં કપડાં અને કરણની માળા પહેરી છેલ્લે છેલ્લે સૌને પ્રણામ કરી ચિતામાં પડવા તૈયારી કરતી હતી ત્યાં પુરપાટ ઘોડાને દોડાવતો એક યુવાન આવ્યો અને ઘોડયો 'સખુર કરો. ગુણસુંદરી આવે છે. તેણે તેના પતિને શોધી કાઢ્યો છે. શેઠ ! સાહસ ન કરો.' બધા થંભી ગયા. અને જુવાન જે દિશા તરફથી આવ્યો હતો તે દિશા તરફ સૌની મીંટ મંડાણી. થોડીવારે ધૂળના ગોટ્ટે ગોટ ઉડયા અને એક રથ નીકળ્યો. જોત જોતામાં રથ શમશાન ભૂમિ આગળ આવ્યો તેમાંથી ગુણસુંદરી બહાર આવી. પિતાને પગે લાગી અને ઘોડી 'પિતાજી ! આ તમારા ઉભા રહ્યા તે જમાઈ.'

શમશાન ભૂમિ લગ્ન ભૂમિ થઈ. મૃત્યુભૂમિ તે જીવન ભૂમિ બની. અને ધનપ્રવર શોકના કારણે મૃત્યુ પામવા તૈયાર થયો હતો તે વૈરાગ્ય માર્ગે વળી દીક્ષિત થયો. ધનપ્રવરની બધી મિલકત પુણ્યસારને મળી. પુણ્યસાર આઠ સ્ત્રીઓનો ભર્તા થયો. અને તે થોડા વખત પછી સુખપૂર્વક વેપારમાં પરોવાયો.

(૧૫)

વલભી અને ગોપાલકની વાત હવે જુની થઈ ગઈ હતી. છતાં આ બધું કેમ બન્યું તે પુરેપુરું સમજાવતું ન હતું. તેથી એકવાર ગોપાલક નગરમાં. જ્ઞાનસાર સૂરિ પધાર્યા ત્યારે પુરન્દરે દેશનાને અંતે પુછ્યું 'ભગવન્ ! પુણ્યસાર આ સ્ત્રીઓ કેમ પરણ્યા? અને રતનસુંદરીનું મન તેનાથી વિમુખ કેમ બન્યું?'

ગુરુએ પુણ્યસારનો પૂર્વલવ કહ્યો ‘ શેઠ ! પુણ્ય-સાર પૂર્વલવમાં નીતિપુર નગરમાં એક કુલપુત્ર હતો તેણે સુધર્મ મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. આ દીક્ષાને તે બરાબર પાળતો હતો પણ કાય ગુમિને તે બરાબર નહોતો પાળતો. કાયોત્સર્ગ લે પણ ઠાંસ મચ્છર કરડે એટલે તે પુરો થયા વિના પાળી નાંખે. ગુરુએ આ વાત જાણી તેને કહ્યું ‘અષ્ટ પ્રવચન માતા એ સાધુ ધર્મની માતા છે. તેની વિરાધના એ સંયમની વિરાધના છે. સાધુપણામાં ઉપસર્ગ આવે તેને તો કલ્યાણ રૂપ સમજવા જોઈએ.’ કુલપુત્રક મુનિ સંયમમાં સ્થિર થયો અને તેણે ત્યાર પછી પુરેપુરી અષ્ટ પ્રવચન માતા પાળી. શ્રેષ્ઠિ ! આથી પુણ્યસારને સાત સ્ત્રીઓ સ્વયં ચાહતી આવી જ્યારે આઠમી પહેલાં વિમુખ મની અને પછી ચાહતી આવી. દેશના બાહ પુરન્દરે દીક્ષા લીધી. પુણ્યસારે શ્રાવકપણું પાળ્યું. અને છેવટે તેણે પણ આઠ સ્ત્રીઓ સાથે જીવનના પાછલા ઉત્તરાર્ધમાં દીક્ષા લઈ કલ્યાણ સાધ્યું.*

(શાંતિનાથ ચરિત્ર, કુમારપાળકાવ્ય)

*આ કથા કેટલેક ઠેકાણે જુદી જુદી આવે છે. રત્નસુંદરી શેઠની પુત્રી નહિ પણ રાજાની પુત્રી અને પુણ્યસારનો પૂર્વલવ એક પારધી તરીકેનો અતાવવામાં આવે છે. પુણ્યસાર વલભીથી પાછો ફરે છે. ત્યારે રસ્તામાં મૃગ જોઈ તેને પૂર્વલવ યાદ આવે છે તેમાં તે જુએ છે કે હું અહિં એક પારધી હતો. ગુણસુંદરી મારી સ્ત્રી હતી. મેં કોઈ મુનિના ઉપદેશથી શિકાર બંધ કર્યો. ગુણસુંદરીએ તેનું અનુમોદન આપ્યું. પરિણામે હું પુણ્યસાર થયો અને પૂર્વની સ્ત્રી ગુણસુંદરી થઈ વિગેરે વિગેરે.

૧૨૨

દિવાળી ક્યારે ?

યાને

કુબેરચંદ્રની કથા

(૧)

કુબેરપુર નગરના કુબેરદત્તનો પુત્ર કુબેરચંદ્ર નામે હતો. કુબેરચંદ્રને શાળી અને રૂપવાન કમળશ્રી નામની સ્ત્રી હતી.

કુબેરચંદ્ર પરણ્યા પછી થોડાજ દીવસે સાર્થ લઈ પરદેશ ગયો. ત્યાં તેણે ઘણો વ્યાપાર કર્યો અને તેમાં કમાયો પણ ઘણું.

(૨)

શરદપૂનમની એક રાતે કુબેરચંદ્રને રાત્રિનાં અજવાળાં દેખી પોતાનું ઘર અને પોતાની સ્ત્રી કમળશ્રી યાદ આવી. તે વિચારે ચડયો ‘ થોડાજ દીવસ બાદ દીવાળી આવશે આ દીવાળીએ બધા લોક ખાશે પીશે આનંદ કરશે. નવાં કપડાં પહેરશે, ઘરેણું પહેરશે અને આનંદથી મહાલયે, ત્યારે મારે તો દીવાળી કે ગમે તે તહેવાર હોય તો આ ગામથી પેલે ગામ રખડવાનુંજ રહ્યું ? હું માનું કે હું આટલું કમાયો પણ તે કમાણીને કરવાની શું ? જે કમાણીનો ઉપલોગ હું જાતે ન કરું કે મારી સ્ત્રી વિંગેરે ન કરે તેનો શો અર્થ ? તે બિચારી દીવાળીમાં પણ વનવગડાના ઠુંકા જેવી એકલીજ ઝુરશેને ? ગામની બધી સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ સાથે આનંદથી રૂમઝૂમ કરશે ત્યારે તેણે તો આ બધું દેખીને દાઝવાનુંજને ?

આ લક્ષ્મી ઉપાજ્ઞા શા કામની ? તે કામ આવે-ઉપલોગમાં આવે તોજ તેની સફળતા.’ આ પછી તેણે સાર્થને બીજા ગામોએ ફરવાનું બંધ કરાવી ઘર તરફ જવાનું ફરમાવ્યું.

સાર્થ રોજ પાંચ દસ ગાઉ કાપવા માડયો પણ કુબેરચંદ્રને લાગ્યું કે આ રીતે તો હું દીવાળીએ કુબેરપુર નહિ પહોંચું અને દીવાળી પર્વ જાય પછી ઘેર પહોંચવાનો બહુ અર્થ નથી. તે એક વહેલી પરોઢે ઘોડા ઉપર પલાણ્યો અને કમળશ્રીને યાદ કરતો કુબેરપુર તરફ ચાલ્યો.

ચાલતાં ચાલતાં બરાબર દીવાળીના દીવસેજ તે સાંજે ગંધવતી નામના નગરે આવ્યો. તેણે ઘોડાને થોભાવ્યો અને ગામ બહાર એક દેવળની પડાળીમાં ઘોડો બાંધ્યો. ઘોડા ઉપરથી હેઠો ઉતરતાંજ દેવળમાંથી નીકળેલી એક યુવાન વણિક્ષીની નજર તેના ઉપર પડી અને કુબેરચંદ્રની નજર પણ તેના ઉપર ઠરી.

કુબેરચંદ્ર કમળશ્રીને ભૂલી ગયો. અને તે તેની સાથે તે દેવળમાં સોગઠાં રમવા બેઠો. આ રમતમાં તે એટલાં બધાં મશગુલ બન્યાં કે સવાર પડ્યું. તે સ્ત્રી ઘેર જવા તૈયાર થઈ. કુબેરચંદ્રે કહ્યું ‘ સુદરિ ! હવે આપણે મળશું ક્યારે ? ’

‘ દીવાળીની રાતે ’ કહી તે સ્ત્રી કુબેરચંદ્ર સામે નજર નાંખી ગામ તરફ ચાલી ગઈ.

કુબેરચંદ્રે તે દેખાણી ત્યાં સુધી તેની સામે નજર નાંખી પછી તે બોલ્યો ‘ દીવાળી દીવાળી. ’

કુબેરચંદ્ર ઘોડા ઉપર પલાણ્યો પણ તેનું મગજ ગઈ રાતની દેખેલી સ્ત્રીમાં અને તેણે આપેલા વાયદા દીવાળીમાં

કુબેરચંદ્રની કથા

૧૭૧

પરેવાયું. તેનો ઘોડા ઉપરનો કાબુ જતો રહ્યો અને તે 'દીવાળી દીવાળી' બોલતો રહ્યો. જે કોઈ મળે તે બધાને કહે 'દીવાળી ક્યારે દીવાળી ક્યારે '

ઘોડા વખત પછી સાર્થગંધવતી આંચો અને તેણે ગંધવતીના સીમાડે 'દીવાળી ક્યારે દીવાળી ક્યારે' બોલતા પોતાના શેઠ કુબેરચંદ્રને જોયો. સાર્થે માન્યું કે કોઈ વળગાડ શેઠને વળગ્યો લાગે છે. તેઓએ તેને સાથે લીધો અને કમે કરીને કુબેર-પુર લાવ્યા. (૩)

માતા પિતા બધા સામે આવ્યા અને કુબેરચંદ્રને પુછ્યું ' ભાઈ ! કુશળ છે ને ?'

કુબેરચંદ્રે આનો કાંઈ જવાબ ન આપ્યો અને બોલ્યો ' દીવાળી ક્યારે. '

મિત્રો સંબંધી અને બીજા બધા આંચો. સૌ કોઈને કુબેરચંદ્રે ' દીવાળી ક્યારે ?' એ સિવાય કાંઈ ન કહ્યું.

કુબેરચંદ્ર કમળશ્રી પાસે આંચો ત્યારે પણ તે બોલ્યો ' દીવાળી ક્યારે છે. '

કમળશ્રીને સાથેના માણસોએ કહ્યું કે અમે બધા સાથે હતા ત્યાં એકદમ એક દીવસે તે સવારના સાર્થથી જુદા પડયા અને ગંધાવતી નગરીના સીમાડામાં ' દીવાળી ક્યારે દીવાળી ક્યારે ' બોલતા હતા. અમે માન્યું કે કોઈ ભૂતપ્રેત વળગ્યું હશે. અમે આજ સુધી ઘણા ઉપાય કર્યા પણ તેમને કાંઈ ફાયદો ન થયો.

કમળશ્રીએ કુબેરચંદ્રની આંખો જોઈ. સૌ કોઈને વળગાડ લાગતો પણ તેને તેમાં વળગાડના ચિન્હ ન લાગ્યાં તેને લાગ્યું કે પરદેશમાં ભમતાં ભમતાં કોઈ સ્ત્રીના મોહમાં

પડેલ પતિને તે સ્ત્રીએ દીવાળીના વાયદો આપેલો તેમાં નિષ્ક્રાંતા મળતાં તેમને ઘેલછા થઈ લાગે છે. તે બોલી 'નાથ! આપ પરદેશથી પધાર્યા છો. મેં તમારી રાહ જોઈ જોઈ કાયા સુકવી. તમે કાંઈ સુખ દુઃખની વાત કરતા નથી અને આ ન અળગા કેમ રહો છો?'

કુબેરચંદ્ર બોલ્યો બધું સાચું પણ 'દીવાળી ક્યારે છે?'

કમળશ્રી બોલી 'આવતી કાલે સવારે દીવાળી છે.'

'અહોહો આવતી કાલે દીવાળી તો તો મને જવા દે મારો દીવાળીનો વાયદો છે.'

એ નોકરો! લાવો ઘોડો. પલાણુ તૈયાર કરો. મારે જવાનું છે. આમ તેણે બધો વૃત્તાંત કહી દીધો. આ કહેતાં તેનો ઉભરો રાત થયો ગાંડપણુ દૂર થયું અને તે શરમાયો એટલે કમળશ્રી બોલી 'નાથ! દીવાળીએ જવાનું છે ને? તેને તો હજી અગિયાર મહિના બાકી છે.'

કુબેરચંદ્ર કમળશ્રી સાથે સુખપૂર્વક રહેવા લાગ્યો. હવે તેનું ગાંડપણુ દૂર થયું હતું.

(૪)

કુબેરચંદ્ર કમળશ્રી સાથે સુખલોગ લોગવતો કુબેર-પુરમાં આનંદ કરતો હતો છતાં પણ પેલી સ્ત્રી હજી તેના હૃદયમાંથી ખસી ન હતી. દીવાળી ક્યારેનું ગાંડપણુ દૂર થયું હતું પણ દીવાળીના દીવસે તેને મળવાનું છે તે તેણે સુદલ વિચારે પાડ્યું ન હતું.

એક વહેલી સવારે દીવાળીના દીવસે પાંચ હજાર સોના મહોર લઈ કુબેરચંદ્ર ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ નીકળ્યો. અને સાંજે ગંધાવતીના તે દેવળે આન્યો. આખો દીવસ પ્રયાણ

કુબેરચંદ્રની કથા

૧૭૩

કરવાથી તે થાક્યો હતો. તેણે તે સ્ત્રીની ખુબ ખુબ રાહ જોઈ પણ વિલંબ થતાં તેનાં નયન મિંચાયાં અને તે ઉંઘી ગયો.

રૂમઝુમ કરતી તે વણિક્ સ્ત્રી આવી. તેણે દેવળમાં ચારે બાજુ જોયું પણ તે ન જણાવાથી ત્યાં ખેડેલા એક યોગિને કહ્યું કે 'કોઈ યુવાન આવે અને પુછે કે મને કોઈ શોધતું હતું તો કહેવું કે તમારી ઘણી રાહ જોયા બાદ તે સ્ત્રી તેને ઘેર ગઈ છે.'

કુબેરચંદ્ર જાણ્યો ત્યારે તેો સવાર પડી ગઈ હતી. પહેલાં તેો તે ચારે બાજુ ફર્યો પણ કોઈ જગ્યાએ તે સ્ત્રીને ન દેખી. તેને ખાત્રી હતી કે તે સ્ત્રી આવ્યા વિના ન રહે એટલે તપાસ કરી. થાક્યા બાદ દેવળનાં એટલે ખેડેલા એક યોગી પાસે આવ્યો અને બોલ્યો. 'યોગી! કોઈ સ્ત્રી આવી હતી અને કોઈને શોધતી હતી ખરી?'

યોગીએ કહ્યું 'હા એક સ્ત્રી આવી હતી અને એક યુવાનને શોધતી હતી. તેણે ઘણી રાહ જોઈ પણ તે ન મળ્યો એટલે ગઈ.'

કુબેરચંદ્રના મગજની લગામ છટકી અને પાછો તે સ્ત્રી પાછળ પાગલ બન્યો અને તે બોલ્યો.

સૌવર્ણકં ગૃહાણૈકં યોગિન્ યોગજુષાં વર

તયા યાંત્યા યદાદિષ્ટં, તદ્વદ સ્મરશાસનં

હો યોગી આ એક સોનામહોર લો અને તે સ્ત્રીએ જતાં જતાં જે કહ્યું હોય તે મને કહો.

કુબેરચંદ્રનું મગજ આ ગાંડપણે ચડ્યું અને આ શ્લોક બોલતો જાય અને એકેક સોનામહોર મુક્તો જાય

૧૭૪

કથાસાગર

આમ એક પછી એક સો સોનામહોર યોગીને આપી. યોગીને લાગ્યું કે વધુ લોભ કરવો ઠીક નથી તેથી તે ઉઠી ચાલતો થયો. આ પછી પૂનરી આવ્યો તેને પણ કુબેરચંદ્ર એક પછી એક સોનામહોર આપવા માંડ્યો. આ વાત આખા ગામમાં ફેલાણી, રાજા પ્રધાન સૌ આવ્યા.

કુબેરચંદ્રને મન તો રાજા કોણ કે મંત્રી કોણ? તે તો સૌ આગળ 'સૌવર્ણકં ગૃહાણૈકં' કહી એકેક સોનામહોર આપવા માંડ્યો.

રાજા મંત્રીને તેના ગાંડપણની દયા આવી. મંત્રીએ માન્યું કે કોઈની સાથે અહિં એણે સંકેત કરેલો પણ તે સંકેત ચૂકી ગયો છે. તેનું આ પરિણામ છે.

રાજાએ નગરના બધા માણસોને એકઠા કર્યાં અને એક પછી એક એની પાસે ગયા. કુબેરચંદ્રે સૌને 'સૌવર્ણકં ગૃહાણૈકં' કહી એકેક સોનામહોર આપવા માંડી.

આમ કરતાં તે સંકેતિત સ્ત્રી આવી. આ સ્ત્રીને દેખતાંજ કુબેરચંદ્રની આંખો સ્થિર થઈ. મોઢા ઉપર આનંદ ઉભરાયો. તેણે પોતાનો બધો વૃત્તાંત તેને કહ્યો તે વધુ બોલે તે પહેલાં તો તે સ્ત્રી બોલી 'સુભગ! આમ શા માટે કામથી વિડંબના પામે છે?' કુબેરચંદ્રનું મગજ આ એકજ શબ્દે સ્થિર થયું.

કુબેરચંદ્ર અને તે સ્ત્રી બન્નેને પશ્ચાત્તાપ થયો અને બન્નેએ દીક્ષા લઈ શ્રેય સાધ્યું.

કામ સેવન તો બળબુદ્ધિને હરે છેજ પણ તેનું ચિંતન પણ વેલણા ઉત્પન્ન કરે છે.

(પ્રસ્તાવશતક)

૧૨૩

સ્ત્રીનું કપટ

યાને

નુપૂરપંડિતાનો કથા

(૧)

નુપૂરપંડિતાનું મૂળ નામ તો દુર્ગિલા હતું. પણ દુર્ગિલા તરીકે રાજગૃહી નગરમાં ભાગ્યેજ તેને કોઈ ઓળખતું હતું. અને રાજગૃહીમાં એવો કોઈ ભાગ્યેજ માણસ હશે કે જે નુપૂરપંડિતાને ઓળખતો ન હોય. કેમકે આ નામ નુપૂરના પ્રસંગથી પડ્યું હતું. તેની ઘટના આ પ્રમાણે છે.

(૨)

રાજગૃહીમાં દેવદત્ત નામે એક સોની હતો અને સોનીને દેવદિન્ન નામે પુત્ર હતો. તેને દુર્ગિલા નામે સ્ત્રી હતી.

દુર્ગિલા જ્ઞાતિએ સોનાર હતી પણ તેની કુશળતા ભલભલાને આંટી દે તેવી હતી.

વસંત ઋતુનો સમય હતો. દુર્ગિલા કપડાં લઈ તળાવે સ્નાન કરવા આવી. તળાવની કિનારે બેઠેલા એક યુવાનની નજર તેના ઉપર પડી. યુવાન આને જાતાં જાણે તે જડેલો હોય તેમ સ્થિર થયો. તે તેના અંગ પ્રત્યંગ જોઈ કામ વિહ્વળ બન્યો. દુર્ગિલાએ નાહી ઘર તરફ જવા માંડ્યું ત્યારે આ યુવાન બોલ્યો ‘સુંદરિ! હું, વૃક્ષો, પંખીઓ બધા તને પુછે છે કે તેં સ્નાન તો સારી રીતે કર્યું છે ને?’

આંખ મરોડતી સોનારણુ બોલી ‘મારા સ્નાનના કુશળ; સમાચાર પુછનાર વૃક્ષ અને પંખીઓનું કલ્યાણ થાઓ અને મારું કુશળ પુછનાર પુરુષનું પણ હું ઇચ્છત પુરૂં કરીશ.’ સોનારણુ ગઈ અને પુરુષ ગયો પણ તે એક બીબના હૃદયને એક બીબ સાથે લઈ ગયા.

(૩)

પેલો નાગરિક ઘેર આવ્યો પણ દુર્ગિલા વિના તેને ચેન ન પડ્યું એટલે એક તાપસીને બોલાવીને કહ્યું ‘તું દુર્ગિલાને ત્યાં જા અને કહે કે ‘સુદરિ! પેલો યુવાન તને ખુબ ઝંખે છે.’

તાપસી ભિક્ષાના બાને તેને ઘેર ગઈ અને કોઈ ન જાણે તે રીતે પેલા યુવાનનો સંદેશો કહ્યો. દુર્ગિલાનો મિબજ ગયો તેણે તાપસીને વાસણુ ઉટકતા હાથેજ ઘરડામાં એક ધાપો લગાવી દીધો ને તરછોડી કાઢી મુકી.’

દાસી બોલી ‘યુવાન! તું ભોળો છે. આ સ્ત્રી તો તને મુદ્દલ ઇચ્છતીજ નથી. તેણે તો જો મને એક ધપડાક લગાવી દીધી છે’ કહી પોતાનો ઘરડો ખતાવ્યો.

યુવાન ‘તેણે કૃષ્ણપક્ષની પાંચમના દીવસે મળવાનો સંકેત કર્યો છે.’ તે સમજી બોલ્યો ‘વૃદ્ધા તું ફરી જા અને કહે કે મારે ક્યાં મળવું?’

તાપસી બોલી ‘લલા માણસ! તારું નામ તો સાંભળવા તે ઇચ્છતી નથી અને તું મારે ક્યાં મળવા આવવાનું પુછે છે. હું તો જતી નથી.’

વુપૂરપંડિતાની કથા

૧૭૭

યુવાન બોલ્યો 'તું સંમજતી નથી તે જરૂર મને ઇચ્છે છે તું આટલી વખત જા.'

તાપસી ગઈ અને ફરી દુર્ગિલાને કહેવા લાગી 'સુંદરિ! પેલો યુવાન પુછે છે કે ક્યાં મળું?'

દુર્ગિલાએ તાપસીનું ગળું પકડ્યું અને તેને ઘસડી મારતી મારતી ઘરની પાછળના ઉદ્યાનના રસ્તેથી કાઠી મુકી.

તાપસી આવી અને યુવાનને કહેવા લાગી. 'તારા જેવા કેટલા મૂર્ખ હશે? તારું નામ સાંભળવા તે ખુશી નથી તેને તે મને ઇચ્છે છે કરી તું હેરાન થાય છે અને મને હેરાન કરે છે. તેણે તો મને ગળે પકડી ઘઘેડી અને મારી. મુઠ્ઠાં એ રાંડ.'

યુવાન રાજી થયો અને સમજી ગયો કે 'કૃષ્ણપક્ષની પાંચમની રાતે ઘરની પાછળના એ બગીચામાં આવવું. તેમ તેણે મને જણાવ્યું છે.'

તાપસીને પેલા યુવાને ઇનામ આપી રાજી કરી અને પોતે પાંચમના સમયની રાહ જોવા લાગ્યો.

(૪)

વસંત ઋતુની વહી પંચમીની રાત હતી. શરૂઆતના અંધારા પછી ચાંદની પુરી ખીલી હતી. દેવદત્ત સોનીના મકાનની પાછળના બગીચામાં ચાંદનીની સફેદ સાડી પહેરી વનદેવી ફરવા નીકળ્યાં હોય તેમ લાગતું હતું. કેમકે ચાંદનીના સફેદ પોતમાં વનરાજીના ખુટ્ટા શોભતા હતા. આ વખતે દેવદત્તસોની લઘુશંકા કરવા ઉઠ્યો અને સ્કેજ દૂર ગયો ત્યાં તેણે એક સ્ત્રી પુરૂષને ઝાડ નીચે સુતેલાં જોયાં. દેવદત્ત એ તરફ જતાં શરૂઆતમાં તો અચકાચો પણ ચંદ્રના અજવાળામાં તેણે જોઈ

લીધું કે સુતેલી સ્ત્રી તે પોતાની પુત્રવધૂ દુર્ગિલા હતી પણ સાથે સુતેલ પુરુષ તે પોતાનો પુત્ર દેવદત્ત ન હતો. તે ધીમે પગલે ત્યાં આવ્યો અને ખબર ન પડે તે રીતે તેણે દુર્ગિલાના પગમાંથી તુપૂર કાઢી લીધું.

અંજર લઈ તે પોતાની શય્યામાં આવ્યો અને દુર્ગિલાના દુરાચારિપણાને વિચાર કરતો સૂતો.

થોડીવારે દુર્ગિલા જાગી અને અંજર પગમાં ન દેખતાં ચમકી તેણે વિચાર્યું કે ‘કાલે, માઝું આવી બનશે. જરૂર મારો સસરો અહિં આવેલો અને તેણે આ કામ કરેલું. કેમકે ખીજો તો કોઈ આ ઉદ્યાનમાં નથી. સવાર થતાં તે મારા પતિને વાત કરશે અને મને વગોવી મારી આખરૂ ખરાબ કરશે.’ તેણે તુર્તજ પેલા નાંગરિકને જગાડ્યો અને કાંઈક સમજાવી વિદાય કર્યો.

દુર્ગિલા ઘરમાં આવી અને પોતાના પતિ દેવદત્તને જગાડી કહેવા લાગી ‘નાથ! ચાલો આપણે ઉદ્યાનમાં જઈએ. અહિંતો મુદ્દલ ઉંઘ આવતી નથી.’

દેવદત્ત અને દુર્ગિલા ઉદ્યાનમાં આવ્યા અને જે જગ્યાએ પહેલાં દુર્ગિલા જર સાથે સૂતી હતી તે જગ્યાએ સૂતાં. કીડાબાદ થોડીવારે દેવદત્ત ઘસઘસાટ ઉંઘ્યો એટલે દુર્ગિલા તેને ઠંઢોળી જગાડી બોલી ‘નાથ! આ તે કોઈ રીત છે? પુત્ર અને પુત્રવધૂનું શુદ્ધ સસરો જાણવા ઈચ્છે અને જરાપણ શરમ રાખ્યા વિના મારા પગમાંથી તુપૂર લઈ જાય.’

દેવદત્તને પણ પત્નીની આ વાત સાંભળી ક્રોધ ચડ્યો અને ‘સવારે વાત’ કહી સૂતો.

સુપૂરપંડિતાની કથા

૧૭૯

સવાર થતાં દેવદત્ત ઝાંઝરની વાત કહે તે પહેલાં તે દેવદિન્ન બોલ્યો ‘પિતાજી ! આ સાઈ ન કહેવાય ? હું મારી સ્ત્રી સાથે સુતો હતો ત્યારે તમે ઝાંઝર લઈ બાવ તે શું કીક છે ?’

દેવદત્ત બોલ્યો ‘બેટા ! તું ભોળો છે. આ સ્ત્રી મહા-નટખટ છે. તે કોઈ બાર સાથે સુતી હતી. આથી મેં નિશા-નીરૂપ તેનું ઝાંઝર લીધું હતું. પણ પછી તેને ખબર પડી ગઈ એટલે તે તને જગાડી એ જગ્યાએ સુતી. આ બધું કારસ્તાન સમજીને તેણે કયું છે.’

દુર્ગિલાથી આ સહન ન થયું તેણે ઉચ્ચ રૂપ પકડયું અને બોલી ‘મારાથી આ દૂષણ કોઈ રીતે સહન નહિ થાય ? આપણા ગામ બહાર બગતો યક્ષ છે. હું સાચી હોઈશ તો તેના પગ તળેથી નીકળીશ. નહિતર ત્યાંજ મને યક્ષ ચગદી નાંખશે’

દેવદિન્ને ખુબ વારી પણ તે ન અટકી અને તેણે અંડિકાનું રૂપ ધરી કેસરીયાં કપડાં પહેયાં કપાળે ટીલાં ટપકાં દોર્યાં અને નાનો શો વરઘોડો કાઠી ગામ વચ્ચે થઈ નીકળી. ખરાખર ગામ વચ્ચે વરઘોડો આવ્યો ત્યાં પેલો બાર ગાંડાનો ડોળ કરી આવ્યો અને ઝાડને વેલડી વીંટાય તેમ દુર્ગિલાને બાઝી પડ્યો. દુર્ગિલાએ અને લોકોએ તેને તરછોડ્યો, આ વરઘોડો ચાલતો ચાલતો યક્ષ મંદિરે આવ્યો.

સૌ શાંત થયા. દુર્ગિલા યક્ષને નમી અને બોલી ‘હે યક્ષ ! પુણ્ય પાપના તમે સાક્ષિ છો, હું મારા પતિ અને સૌએ રસ્તામાં મને વળગેલો દેખ્યો તે ગાંડા પુરુષ સિવાય

બીબ્લ કોઈનો પણ મેં સસર્ગ કર્યો હોય તો મને યોગ્ય શિક્ષા આપશો' યક્ષ વિચારમાં પડ્યો. 'વાહુ આની કપટ કળા અને શું કરવું?' યક્ષ વિચાર કરતો રહ્યો ત્યાં તો દુર્ગિલા તેના પગમાંથી પસાર થઈ ગઈ.

દેવદત્ત આખા રાજગૃહમાં ફટફટ થયો. દુર્ગિલાને યશવાદ વધ્યો અને લોકો કહેવા લાગ્યા કે 'સતી સ્ત્રી એવા અવર્ણવાદને સહે કેમ?'

દેવદત્ત વિલખો પડ્યો. તે દિવસથી તેને ઉંઘ હરામ થઈ. દરરોજ રાતે આજ વસ્તુ તેની આગળ રમ્યા કરતી અને તે મનમાં બોલતો 'મેં નજરો નજર બારને જાતે જાણ્યો છે છતાં આ દેવ આગળ કેમ સતી થઈ? શું કોઈ ઇન્દ્ર જાણ હશે? ખનાવટ હશે? ના. એ હોય તો ઝાંઝર મારી પાસે આવ્યું તે ટકે કેમ?' આનો કોઈ ઉકેલ તેને ન મળતો અને આમને આમ દુઃખી થતો આખી રાત જાગતો પડ્યો રહેતો.

(૫)

રાજગૃહીના રાજા ચંદ્રસેને આ વાત જાણી અને તેથી તેને લાગ્યું કે રાણીવાસના પહેરગીર તરીકે જો કોઈ વધુ યોગ્ય હોય તો દેવદત્તજ યોગ્ય છે. કેમકે તે આખી રાત જાગે છે. તેણે તેને રાણીવાસનો અધિકારી નીમ્યો.

પહેલીજ રાતે એક રાણી ઘડી ઘડી બહાર આવે અને પાછી દેવદત્તને જાગતો દેખી ચાલી જાય. ચક્રોર દેવદત્ત સમજી ગયો કે કાંઈક ભેદ છે. તેથી તેણે ખનાવટી ઉંઘ કરી. રાણી ઉઠી અને ગોખ પાસે આવી. થોડીજ વારમાં હાથીએ સુંઢ ઉંચી કરી અને રાણી તેમાં લપેટાઈ નીચે ઉતરી

સુપૂરપંડિતાની કથા

૧૮૧

દેવદત્તે સુપકીર્તીથી જ્ઞેયું તો તેણે જ્ઞેયું કે ગોખની નીચે માવત રાણીને સાંકળથી મારતો હતો અને કહેતો હતો કે 'રાંડ, કેમ આજે મોડી આવી ?'

રાણી બોલી 'શું કહ્યું ? હું કચારની આધી પાછી થતી હતી પણ આ નવો પહેરેગીર ડોસ્તો કેમે કરી ઉંઘ્યો નહિ એટલે વાર લાગી'

રાણીએ માવત સાથે ક્રીડા કરી અને પછી માવતે તેને હાથીની સુંઠમાં ભરાવી ગોખે ધકેલી દીધી. દેવદત્તે આ બધું જ્ઞેયું અને તેથી તેનો દુર્ગિલા ઉપરનો રોષ ઉતરી ગયો.

તે પથારીમાં પડ્યો. અને વિચારવા લાગ્યો 'જે રાજાની સ્ત્રીઓને કોઈ કર્મીના નથી અને જે ઉપર પુરેપુરો બંદોબસ્ત છે તે પણ કુશીલ બને છે તો પછી સામાન્ય માણસની સ્ત્રીઓ દુઃશીલ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?' તેની ઈર્ષા ટળી અને તે ઘસઘસાટ ઉંઘ્યો.

રાજા સવારે ઉઠ્યા ત્યારે દરવાજા આગળ દેવદત્ત નસકોરા બોલાવતો ઘેરતો હતો. રાજાએ જગાડ્યો અને કહ્યું 'એ મહિના સુધી નહિ ઉંઘનાર અહિ કેમ ઘસઘસાટ ઉંઘે છે ?' દેવદત્તે બોલ્યો 'રાજાને નહિ ઉંઘવાનું મારું કારણ ટાલ્યું.'

રાજાએ કહ્યું 'કઈ રીતે ?'

દેવદત્તે અથથી ઈતિ સુધીનો રાત્રિનો પ્રસંગ કહ્યો રાજા એકદમ સમસમ્યો. અને તેણે બીજે જ દીવસે આ બધો ભેદ જાણવા ઉબાણી રાખી.

(૬)

રાજગૃહી નગરીના મહેલની પાસેના ઉદ્યાનમાં એક સમી સાંજે રાજા બધી રાણીઓ સાથે આવ્યા. અને ક્રીડા

કરવા લાગ્યા. ઉદ્યાનના કુંજમાં એક લાકડાનો બનાવટી હાથી કરવામાં આવ્યો હતો. રાજાએ દરેક રાણીને એક પછી એક એ હાથી ઉપર ચડાવી તેના તરફ એક કમળ ફેંક્યું. બધી રાણીઓ તો આ હાથી ઉપર ચડી પણ પેલી રાતવાળી રાણી ચડતાં ચડતાં અનેક ચાળા કરવા લાગી અને રાજાનું કમળ તેના ઉપર પડતાં તે એકદમ મૂઝાં ખાઈ જમીન ઉપર પટકાઈ પડી. રાજા તેના સ્ત્રીચરિત્રને સમજી ગયો અને બોલ્યો. ‘અહો તમારી સુકોમળતા અને તમારું ભીરુપણું. રાતના ભાવતની સાકળ સહન થાય છે. અને સાચા હાથીની સુંઠમાં ભરાઈ મહેલથી ચડાય ઉતરાય છે. પણ આ બનાવટી હાથી ઉપર ચડતાં બીક લાગે છે અને કમળના ઘાથી આખું શરીર ઘાયલ થઈ જાય છે?’ રાજાએ તુર્ત તેનો ચોટલો ખેંચ્યો અને ઠગારી તરીકે તેને બાહરે કરી. સાથે જ પેલા ભાવતને અને હાથીને પણ નિમકહરામ બાહરે કર્યાં. અને જણાવ્યું કે ‘આ સ્ત્રી ભાવત અને હાથી ત્રણેને પર્વતના શિખર ઉપર ચડાવી મારી નાંખો.’

ભાવત હાથી ઉપર રાણીને બેસાડી પર્વતના શિખર ઉપર ચડ્યો. ભાવતે હાથીનો એક પગ ઉંચો કરાવ્યો બીજો પગ ઉંચો કરાવ્યો. અને ત્રીજો પગ અદ્ધર કરાવી હાથીને એક પગ ઉપર અદ્ધર રાખ્યો. નગરના બધા આગેવાનો બોલ્યા ‘રાજાનું! હાથી તો પશુની જાત છે. ભાવત અને રાણીને મારવી હોય તો ભલે મારો પણ આવા ઉત્તમ હાથી રત્નને મારવો તે ઠીક નથી.’

રાજાને હાથીને અભયદાન આપવાનું મન થયું તેથી તે બોલ્યો ‘ભાવત! તું હાથીને હવે જીવતો નીચે ઉતારી શકીશ.’

ગુપ્તરપાંડિતાની કથા

૧૮૩

‘હા. રાજન્! મને પણ અભયદાન આપો તો ઉતારું.’
મહાવતે કરગરતાં કહ્યું.

રાજાએ અભયદાન આપવાનું કબુલ કર્યું અને મહાવતે
હાથીને ધીમે ધીમે એક પછી એક પગ મુકાવી તેને
નીચે ઉતાર્યો.

રાજાએ આ પછી મહાવત અને રાણીને કાઢી મુક્યા.

(૭)

રાણી અને મહાવત બન્ને રાજગૃહી છોડી નાઠયાં.
નાસતાં નાસતાં એક દેવળ આવ્યું. મહાવત અને રાણી
બન્ને ત્યાં સુતાં. દેવળમાં અંધારું પુરું હતું છતાં દૂર દૂર
દેવની આગળ એક નાનોશો દીવો બળતો હતો. આ દીવાનો
પ્રકાશ ત્યાંજ સમાપ્ત થતો હતો. મહાવત થાક દુઃખ અને
ભૂખને માર્યો ઉંઘતો હતો. રાણી પણ ઉંઘતી હતી ત્યાં
અચાનક કોઈનો પગ રાણીને અડ્યો એટલે તે બાગી અને
બોલી ‘કોણુ એ ?’

સામેથી જવાબ આવ્યો ‘હું ચોર ?’

રાણીએ પહેલાં તો ભયથી શબ્દ કાઢ્યો હતો પણ
પગનો સ્પર્શ થયા પછી અને આછા પ્રકાશમાં તે યુવાન
ચોરને મોહક દેખ્યા પછી તેનું મન કામાતુર થયું તેથી
તે બોલી ‘અહિં કેમ આવ્યો છે?’

તે બોલ્યો ‘ગામમાંથી હું ચોરી કરી નાઠ્યો. પાછળ
સૈનિકો પડ્યા એટલે હું અંધારાનો લાભ લઈ આ દેવળમાં
ઘુસ્યો છું. દેવળની ચારે બાજુ સૈનિકો ઉભા છે. સવારે
મને પકડશે અને ગર્દન મારશે.’

૧૮૪

કથાસાગર

રાણી બોલી ‘મરવું તો સવારે છે ને ? પણ તે પહેલાં તારી યુવાનીનો લાભ લઈ લે.’

ચોર બોલ્યો ‘મરણનો ભય માથે ગાજતો હોય ત્યાં વિષય કોને સુઝે ?’

‘તું ગભરા નહિ હું તને મારો સ્વામિ બનાવીશ અને આને ચોર ઠરાવીશ. પછી તો તારો મરણનો ભય જશેને ?’

ચોર રાજી થયો અને રાણી સાથે લોગમાં તલલીન બન્યો.

સવાર થતાં પહેરેગીરે ‘ચોર, ચોર, પકડો પકડો’ કરતા મંદિરમાં પેઠા. રાણીએ મહાવતને ચોર તરીકે તેની તરફ દૃષ્ટિ કરી બતાવ્યો.

મહાવત જાગ્યો અને ‘એ પ્રિયા ! એ પ્રિયા !’ કરતો રાણી તરફ હાથ લંબાવવા ગયો. ત્યાં રાણી આંખ રાતી કરી બોલી ‘એ ઠગારા આઘો ખસ હું ક્યાં તારી પ્રિયા છું મારો પતિ તો આ મારી પાસે ઉભો છે. રાયા ! ખોટો કોઈને ક્યાં વળગે છે ?’

સૈનિકો મહાવતને મુશ્કેટાટ ખાંધી ઉઠાવી ગયા. અને ફાંસીને માંચડે લટકાવ્યો. મહાવતને છેલ્લે છેલ્લે હૃદયપલટો થયો. ખરેખર સ્ત્રી કોઈની નહિ. તેના માટે મેં રાખેલો કોપ વહોર્યો આ બધું સહ્યું. છતાં ચોર જેવા નપાવટ જીવાન મળ્યો એટલે તેમાં પણ હુબ્ધ બની. ખરેખર મેં બધું ખોયું, જીવન વેડક્યું અને હવે સુધારું પણ શી રીતે ? ગણત્રીની પળોમાં હું શૂનિથી વીંધાઈશ અને મૃત્યુ પામીશ.’ આજ વખતે શૂનિ પરોવાયેલા મહાવતને કોઈ શ્રાવકે સ્થિર કર્યો. અને નવકાર મંત્ર સંભળાવ્યો. જેના પ્રતાપે પાપી એવો પણ મહાવત મરી વ્યંતર દેવ થયો.

નુપૂરપંડિતાની કથા

૧૮૫

(૯)

ચોર અને રાણી દેવળ છોડી આગળ આલ્યાં. ચોર જીવથી ખચ્યો તે બદલ રાણીનો ઉપકાર માનતો હતો પણ આ સ્ત્રી કેવી ભયંકર હશે તે માપવા ઉંડો ઉંડો વિચાર કરતો હતો. કેમકે વિના પરિચયે મને વળગી અને પોતાના પતિને સગી આંખે શૂળિએ ચડવા દીધો. હું રાજ્યદંડથી ભલે ખચ્યો. પણ ચોર હું છું તે તો કાંઈ થોડુંજ ખોટું છે?”

આગળ ચાલતાં એક પુરપાટ બહેતી નદી આવી. ચોરે રાણીને કહ્યું ‘એમ કર. તારા ઘરેણાં અને કપડાં મને આપ તે સામે કિનારે મુકી હું આવું પછી તને લઈ જઈ જેથી કપડાં ભીંજાય નહિ. જંગલમાં ખીણું કોઈ છે નહિ તેથી શરમતું કાંઈ કારણ નથી.’ રાણીએ ઘરેણાં અને કપડાં કાઢી આપ્યાં અને તે નગ્ન બની ઝાડની ઓથે ઉભી.

ચોર ઘરેણાં અને કપડાં લઈ સામે કિનારે ગયો તેણે વિચાર્યું કે ‘જેણે તેના પતિને ગર્હન માર્યો છે તે મને થોડી જ છોડશે. આનાથી તો છૂટીએ તેજ સાડું’

ચોર કપડાં દાગીના લઈ પલાયન થઈ ગયો. રાણી આમથી તેમ ભમવા માંડી અને ચોરની પાછા આવવાની રાહ જાવા લાગી પણ ચોર ન આવ્યો તેથી તે કિનારે આવી.

કિનારે એક શિયાળ મોંઢામાં માંસનો કકડો રાખી ઉભું હતું તે એકદમ બહાર આવેલું માંછલું દેખી માંસનો કકડો કિનારા ઉપર ફેંકી માંછલું પકડવા દોડ્યું. માંછલું તુર્તજ પાણીમાં આધું જતું રહ્યું. શિયાળ કિનારે આવ્યું ત્યાંતો સમળી માંસનો કકડો ઉપાડી નાસી ગઈ. રાણી આ

દેખી ખડખડ હસી પડી અને બોલી 'કેવું મૂર્ખ શિયાળ ! મોંઢાતું માંસ બહાર મુકી માંછલું પકડવા દોડયું. માંછલું હાથ ન આવ્યું અને માંસ ખોઈ બેઠું. બેથી ચુકયું.'

શિયાળ તુર્તજ મનુષ્ય ભાષામાં બોલ્યું 'મૂર્ખ' હું કે તું. મહેંતો એક માંસનો ટુકડો ખોયો છે, તેં તો રાબને મહાવતને અને ચોરને એમ ત્રણને ખોયા છે. શું તું મને ઉપદેશ આપવા આવી છે ?

રાણી વિચાર કરે ત્યાં એક દેવ આગળ ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો 'રાણી ? હું મહાવતનો જીવ છું. તેં તો મારા સાથે વિશ્વાસઘાત કર્યો છે. પણ તેનો બદલો આપવા હું હું નથી આવ્યો. હું તો તારી દયા ચિંતવવા આવ્યો છું તું સારા કુળમાં જન્મી. રાબની રાણી થઈ અને એકદમ એક પછી એક પગથિયાં ચૂકતાં કેવી સ્થિતિએ આવી છે. ચોર તો ચાલ્યો ગયો છે. તું વધુ વખત અહિં રહીશ તો વાઘ વરૂ ફાડી ખાશે. રાણી હજી પણ તું વિકારથી અટક અને કાંઈક કલ્યાણ પામ.'

પોતાના દુષ્ટકૃત્ય માટે રાણીને શરમ અને પશ્ચાતાપ બાગ્યો. દેવે તેને કોઈ સાધ્વી પાસે મુકી. ત્યાં તેણે ચારિત્ર લીધું ઉચ્ચ તપ કર્યું, પાપ આલોચ્યું અને સદ્ગતિ મેળવી.

રાણીએ સદ્ગતિ મેળવી અને નુપૂર પાંડિતા પછી સુધરી તો પણ સ્ત્રીની કપટકળામાં તે બન્નેનાં નામ એક સરખાં હાંમેશાં જડાયેલાં જ રહ્યાં.

(પરિશિષ્ટપર્વ—ઉપદેશપ્રાસાદ—પ્રસ્તાવશતક)

૧૨૪

આશા

યાને

ચાર દેવીઓ

(૧)

રાત્રિનો પહેલો પહોર હતો. દૂર દૂર વાઘ અને સિંહની રાડો સંભળાતી હતી અને સાથે સાથે કોઈ નિર્બળ પક્ષિ-ઓતું રૂઠન પણ સંભળાતું હતું. તે વખતે ઉજ્જયિનીનો રાબ વિક્રમ એકાધુ અનેલ ઘોડાથી એક જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. તે ઘોડા ઉપરથી હેઠો ઉતર્યો અને પાસે રહેલ વિસ્તૃત એક વડના ઝાડ નીચે વિસામો લેવા બેઠ્યો.

વિક્રમ મહાસત્વશાળી રાબ હતો. તેણે દુઃખ અને સુખ બન્નેને ભવનમાં પચાવેલાં હતા તેથી જંગલનો ખીલામણો દેખાવ તેના હૃદયને સ્પર્શ્યો નહિ. તે કાંઈક વિચાર કરે છે ત્યાં તે જંગલમાંથી કોઈ ચાર સ્ત્રીઓ રૂમઝુમ કરતી પસાર થઈ. તે ચારે સ્ત્રીઓ સખીયો જેવી દેખાતી હતી. બધી રૂપરૂપના અંબાર સરખી હતી. તેમના શરીર ઉપર કોડોના ઝળહળતા દાગીના રાત્રિના અંધારાને દૂર કરી પ્રકાશિત કરતા હતા. વિક્રમ એકદમ ઉભો થયો અને જ્ય જ્ય કરી પગે લાગ્યો.

દેવીઓ આગળ ચાલી. વિક્રમ તે પાછો તેમને પવિત્ર બેન સમાન માનતો ઝાડ નીચે બેઠો.

(૨)

દેવીઓ ચાર ડગલાં દુર ગઈ ત્યાં એક બોલી 'ઓળખ્યો આ કોણ છે ?'

બીજાએ કહ્યું ' હા ઓળખ્યો, ઉબ્બચિનીનો પરાક્રમી વિક્રમ રાજ છે.'

ત્રીજાએ કહ્યું ' કેવો વિનયી ! મારો તો તે ખાસ ભક્ત છે, એટલે જોતાંની સાથેજ મને જયજય કરી પગે લાગ્યો.'

ચોથી બોલી ' કોણે કીધું તને પગે લાગ્યો અરે એતો મને પગે લાગ્યો છે.'

ત્યાં તો બીજા બધી એકદમ સાથે બોલી ઉઠી ' ના ના અમને પગે લાગ્યો છે.'

વાદ વધી પડ્યો ચારે જણીઓ ' એ મને પગે લાગ્યો.' એમ માનવા માંડી.

થોડી વાર તો જીભાનેડી કરી પછી શાંત થતાં બધી બોલી 'આપણે પરસ્પર લડી સખિપણામાં શું કામ દૂષણ લગાડીએ એનેજ પુછીએ કે 'રાજા ! તું કેને પગે લાગ્યો ?' એ કહેશે તે સાચું.

(૩)

બધીએ કહ્યું બરાબર અને તે બધી પાછી વળી અને વિક્રમ પાસે આવી કહેવા લાગી.

'રાજા વિક્રમ ! સાચું બોલ તું કેને પગે લાગ્યો ?'

આ ચાર દેવીમાં જેનું નખશિખ અંગ હીરા મોતી અને સોનાથી આખું મઢેલું હતું તે લક્ષ્મીદેવી બોલી.

'રાજા વિક્રમ ! તું મને ઓળખે છે ને ? હું સાગરપુત્રી લક્ષ્મી છું. હું જેને અનુસરું તે મહાદોષવાળો હોય તોય ગુણવાન કહેવાય. લક્ષ્મીવાળો આજસુનો પીર હોય તોય લોકો તેને

ચાર દેવીઓ

૧૮૬

કહેશે કે તેનામાં કેવી સ્થિરતા છે. જો તે ચપળ હશે તો તેને કોઈ ચપળ નહિ કહે પણ ઉદ્યોગી કહેશે. તેને ઘોલતાં નહિ આવડતું હોય તો તેને મુંગો નહિ કહે પણ બહુ ઓછું ઘોલનાર છે તેમ કહેશે. આ બધા કોનો પ્રતાપ લક્ષ્મીનો કે બીજા કોઈનો ?

‘રાજા ! તું તો સારી રીતે જાણેજ છેને કે મોટા મોટા પંડિતો તારી આગળ રોજ આવી મારી કૃપા માટે તેમનું ભણતર સફળ કરવા સ્તુતિઓ ભણે છે. મોટા પરાક્રમી યોદ્ધાઓ પણ મારી ઝંખના કરતા રણમાં પ્રાણ કુરબાન કરે છે. આખી દુનીયા મારી કૃપાદષ્ટિ મેળવવા હરહંમેશ તનતોડ પ્રયત્ન કરે છે. શું તારાથી બધું અજાણ્યું છે ? રાજા ! હું તો માનું છું કે તેં ઉભા થઈને મનેજ નમસ્કાર કર્યો છે.

રાજા સહેજ હસ્યો અને બોલ્યો. ‘લક્ષ્મીદેવિ ! વાત તો સાચી છે કે તમારું સામર્થ્ય ઘણું છે. તમે સૂર્યને ડાહ્યા તરીકે પૂજવો છો. પણ ખરી રીતે જોતાં મેં તમને નમસ્કાર નથી કર્યો. કેમકે તમારા આગમન સાથે દોષોજ આવવા માંડે છે. મારે ત્યાં આપનો વસવાટ જરૂર છે પણ કેવળ આપની ઇચ્છાથીજ હું કાંઈ પ્રયત્ન કરતો નથી, આપનો ભક્ત મોટે ભાગે અવિવેકી, નિર્દય, અભિમાની, પાપી અને દુઃશીલ હોય છે.’

લક્ષ્મી રાજાનો આ ઉત્તર સાંભળતાં એકદમ ઠંડાં પડ્યાં અને મૌન રહ્યાં એટલે સરસ્વતી સ્પષ્ટ અક્ષર ઉચ્ચાર કરતાં બોલી ‘રાજા ! હું તો પહેલેથી જ કહેતી હતી કે માલવાનો રાજા વિક્રમ કેવળ લક્ષ્મીનો પૂજક નથી તે તો સરસ્વતીનો જ હંમેશાં ભક્ત છે અને આ સરસ્વતીના ભક્તપણાને

લઈનેજ તેણે સારા સારા પંડિતો એકઠા કર્યા છે. રાજા ! હું સરસ્વતી છું. મારો વાસ જેના હૃદયમાં ન હોય તે માણસ કહેવાતો નથી પણ પશુ કહેવાય છે. રાજા વિગેરે તો પોતાના દેશમાં પૂજાય છે. પણ મને અનુસરનારા દેશ વિદેશ બધે પૂજાય છે તે તારાથી થોડુંજ અજાણ્યું છે? મારો ભક્ત ખાવાનું મળે કે ન મળે તો પણ હંમેશાં ભરેલા પેટવાળો રહે છે, તેને જંગલ શહેર કે ઉદ્યાન બધે એક સરખો આનંદ મળે છે, તે દુનીયા ભરના-જગત ભરના સુખોને સમજી શકે છે અને સદા મસ્ત રહે છે. રાજા ! હું તો માનું છું કે તે મનેજ પ્રભુમ કર્યો છે.

વિક્રમ બોલ્યો ‘ દેવિ ! આપ કહો છો તે બધું સાચું છે. પણ આપનો બહુ ભરોસો રાખવા જેવો નથી. કેમકે તમારી પુરી સંભાળ રાખીએ તોજ તમે રહો. જરા વિસારે પાડીએ તો તમે રૈસાઈ ચાલ્યા જાઓ છો. માટેજ મોટા મોટા ભણેલા પંડિતોને તમારી આવૃત્તિ રોજ કરવી પડે. બીજું આપનો વાસ થાય ત્યારે ચિંતવનમાં ને ચિંતવનમાં ઉંઘ હરામ થાય છે. સુખતો મળેજ નહિ. દેવિ ! એવો કયો મૂર્ખ માણસ હોય કે આવું સમજ્યા પછી કેવળ તમારી ઇચ્છાથી તમને નમે ?’

સરસ્વતી દેવીએ તુર્ત એમના હાથમાં રહેલાં પુસ્તકો અને વીણા હેઠાં મુક્યાં અને મૌન રહ્યાં.

ત્યાં તો કીર્તિદેવી આગળ આવ્યાં અને બોલ્યાં ‘ રાજા ! મેં તો આ બધાને પહેલેથી જ કહી દીધું હતું કે વિક્રમને નથી ખપ કેવળ લક્ષ્મીનો કે નથી કેવળ ખપ સરસ્વતીનો તેતો કેવળ ઇચ્છા ધરાવે છે કીર્તિની. એથી એ મારોજ

ચાર દેવીઓ

૧૯૧

પૂજક છે અને તેણે મને નમસ્કાર કર્યો છે. પણ લક્ષ્મી-દેવીના મનમાં એમ કે આખી દુનિયા ધન પાછળ દોડે છે તો વિક્રમ પણ ધન પાછળ દોડતો હોવાથી મારો પૂજક છે અને સરસ્વતી એમ સમજી કે વિક્રમ પાંડિતોનો પૂજક છે એટલે મનેજ ઇચ્છે છે. પણ એ એમને ખબર નથી કે માલ-વાધપતિ વિક્રમ લક્ષ્મી એકઠી કરે છે અને પાંડિતોને સભામાં સખે છે તે બધું મારા માટે-કીર્તિ માટેજ કરે છે.

વિક્રમ! મોટાં મોટાં તપ કરી સરસ્વતીને સાધનાર પાંડિત એક શ્લોક બનાવે ત્યાં લાખ સોના મહોર તેને આપવામાં આવે છે તેમાં, મોટા સાગર તળીયે ડુબકી મારવામાં અને મોટા સાહસો ખેડવામાં આમ બધે કીર્તિજ કારણ રૂપ છે.

વિક્રમ! તેં આખી દુનિયાનું દેવું ફેડ્યું. તું પારકાનું દુઃખ સાંભળી તુર્ત દોટ મુકે છે અને ઠેર ઠેર અંધારપટ ઓઢી ફેરે છે તે બધામાં કીર્તિ સિવાય બીજું શું કારણ છે? મને તો લાગે છે કે વિક્રમ! કીર્તિના ઇચ્છક તેં મનેજ નમસ્કાર કર્યો છે ખરું કે નહિ?

વિક્રમ બોલ્યો ‘દેવી તમે નમસ્કાર યોગ્ય છો તે ઠીક છે. પણ મેં તમને નમસ્કાર કર્યો નથી. કેમકે તમારું થોડુંજ કાંઈ ઠેકાણું છે? તમે તો જ્યાં ત્યાં ફરનારાં છો વેશ્યાની કીર્તિમાં પણ તમે વસો છો અને હલકા ગવૈયાના મોઢામાં પણ તમારો વાસ છે. તમે કાંઈ થોડુંજ સારું ખોટું સ્થળ રાખ્યું છે. સાત્વિકની કીર્તિને પણ ફેલાવો છો. અને અસાત્વિક પણ મોઢે મીઠો હોય તો તમને વશ કરી નાંખે છે.

કીર્તિદેવી મૌન રહ્યાં અને આશાદેવી બોલ્યાં. ‘રાજન્! આ બધા બોલી રહ્યાં. હું ચૂપ એટલા માટેજ હતી કે વિક્રમે મનેજ નમસ્કાર કર્યો છે. કેમકે આશાના દોર ઉપરજ આખી દુનીયા ટકી રહી છે.

આ જગતના લોકો અનેક આશ્ચર્ય કરનાર ધન, પવિત્ર વિદ્યા, સુંદર ભોજન, વિનીત પરિજન, ઉત્તમ રાજ્ય, વિવિધ વિલાસનાં સુખો કે ઠેર ઠેર નામની કીર્તિથી સુખ નથી પાગતા પણ આશાના હિંચકામાંજ તે સુખ પામતા હોય છે.

ઘરડો માણસ ત્રીસ વર્ષના છોકરાને સ્મશાને પહોંચાડ્યા પછી પણ નવા છોકરાની આશામાં રમતો હોય છે રોગગ્રસ્ત દર્દી ચારે બાજુ દુઃખથી ઘેરાયા છતાં પણ વૈદ્યને ઔષધની ઉપરજ જીવન ટકાવતો હોય છે લાખો ખોયા પછી અને લાખોના દેવાદાર થયા હોવા છતાં લાખો ફરી મેળવવાની આશામાં માણસ ઉદમ કરતો હોય છે. આમ જગતના બધા જીવો જુદી જુદી અશાના તંતુ ઉપરજ જીવતા હોય છે. લક્ષ્મી, વિદ્યા અને કીર્તિ એ બધામાં પણ આશાજ કામ કરતી હોય છે. જે દીવસે આશા ખલાસ તે દીવસે માણસનું જીવન ખલાસ અને દુનીયાની બધી પ્રવૃત્તિનો અંત.

વિક્રમ બોલ્યો ‘આશાદેવિ! આપજ જગન્નિયંતા છો અને આપનેજ મારા નમસ્કાર હતા.’

ત્રણે દેવીઓ પણ સમજી કે વિક્રમ કહે છે તેજ ખરું ખરું સત્ય છે. દુનીયા આખાનું ચક્ર આશાના તંતુ ઉપરજ ચાલ્યા કરે છે.

(કથારત્નાકર)

૧૨૫

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

બે શોક્યો

યાને

વીરમતી અને ચંદ્રાવતી

(૧)

આભા એટલે કાંતિ બાણે કાંતિ-તેજની નગરી હોય તેવી આભાપુરી નામે નગરી હતી. આ નગરીનો રાજા વીરસેન પરાક્રમી, સહુદયી વૈભવી અને સત્વશાળી હતો. એને વીરમતી નામે રાણી હતી. આ વીરમતી રૂપવંતી, બુદ્ધિશાળી અને તેજસ્વી હતી. અને રાજારાણી સુખ પૂર્વક રહેતાં હતાં.

એક વખત આભાપુરીમાં કોઈ એક ઘોડાઓનો વેપારી રાજ-સભમાં આવ્યો અને તેણે રાજને પોતાના વેગીલા અને તેણલા ઘોડાઓને વર્ણવ્યા. સમૃદ્ધિ સંપન્ન અને શાંતિવાળા રાજવી હંમેશાં શિકારના શોખીન હોય છે અને તે સાથેજ તેઓ ઘોડાના પશુ તેવાજ શોખીન હોય છે તેથી રાજા વીરસેન નગર બહાર આવ્યો અને તેણે એક પછી એક બધા ઘોડા ભેગા. આ ઘોડા કઠાવર ઘાટીલા હતા. ભેગાં જ રાજને આ બધા ઘોડા ગમી ગયા. તેથી તેણે મોં માગ્યું મૂલ આપી બધા ઘોડા ખરીદી લીધા. અને વેપારીને આનંદ પમાડી તેને ગામ વિદાય કર્યો.

૧૯૪

કથાસાગર

રાબને આ બધા ઘોડામાંથી એક ઘોડો ખુબજ ગમ્યો અને તે તેણે પોતાને માટે રાખ્યો.

(૨)

એક દીવસ રાબ થોડા પરિવાર સહ આ ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈ મૃગયા રમવા નીકળ્યો. રાબએ આ મૃગયામાં વનના પશુઓને ત્રાસ આપ્યો ત્યાં એક ઘાટીલું હરણુ દેખી રાબ તેની પાછળ પડ્યો, હરણુ વાયુવેગે ઉડ્યું. આગળ હરણુ અને રાબ પાછળ. હરણુ વધુ દૂર જતાં રાબએ ઘોડાની લગામ ખેંચી તેને ઉભો રાખવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ ઘોડા હરણુથી હારે કેમ ? તેણે તો ડબલ નેરથી દોડવા માંડ્યું. રાબ જેમ જેમ લગામ ખેંચે તેમ તેમ તે વધુ દોડે. રાબ ખૂબ દૂર નીકળી ગયો. પરિવાર પાછળ પડ્યો. રાબએ વિચાર્યું કે 'હરણુ દેખાતું નથી. જંગલ કોઈ અન્નદાયું છે. આમ કયાં સુધી આગળ જઈશ. ઘોડો તો ઉભો રહેતો નથી. શું કરું ?' ત્યાં એક આગળ આવતી વડની ડાળ દેખી રાબએ હાથ છૂટા મુકી તે પકડવા લીધી કે તુર્ત ઘોડો ઉભો રહ્યો. રાબ સમજ્યો કે આ ઘોડો વક્રગતિ છે. ખીબત ઘોડાઓ લગામ ખેંચે ઉભા રહે ત્યારે આ લગામ તાણે દોડે અને છૂટી મુકે ઉભો રહે તેમાંનો છે. રાબએ ઘોડાને ઝાડ નીચે બાંધ્યો અને પોતે આમ તેમ ફરવા લાગ્યો.

વીરસેને ઝાડની પાસે એક વાવ દેખી. રાબ થાક્યો હતો. રેતથી ખરડાયો હતો તેથી કપડાં બદલી તે વાવમાં સ્નાન કરવા પડ્યો. સારી રીતે સ્નાન કરી કપડાં બદલી રાબ વાવમાંથી નીકળવા માંડ્યો ત્યાં તેણે એક જાળી

અંદરાળનું ચરિત્ર

૧૯૫

દેખી. રાજાએ જાણી ઉઘાડી તેા અંદર કોઈ સુંદર બગીચા દેખ્યો. રાજા તરવાર લઈ આગળ વધ્યો તેા તેમાં એક ઝાડ નીચે કોઈ જટાધારી યોગી ઝૂં સ્વાહા. સ્વાહા. ફદ્ ફદ્ વિગેરે મંત્રો બોલતો હતો અને બાકળા ઉછાળતો હતો. તેની નજીકજ એક બાંધેલી સોળ વર્ષની છોકરી ‘આલાપુરી નરેશ શું હું તમને મળ્યા વિના મરી જઈશ, મારી મદદે હે નાથ ? તમે નહિ આવો ’ રાજા આ અક્ષર સાંભળી ચમક્યો. તે યોગી પાસે ગયો અને બોલ્યો ‘ એ ઢાંગી ! આ શું માંડયું છે. આ છોકરીને કેમ બાંધી છે. ઉભો થા અને છોડી દે’ રાજાના આ શબ્દ સાંભળતાં યોગી ધ્રુજવા લાગ્યો ફદ્ ફદ્ શબ્દ એના મોંઢામાંથી બોલાતા બંધ થયા. તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું. રાજા તેને ચમ જેવો લાગ્યો અને તેને લાગ્યું કે આ ચમ હમણાંજ મને ચમપુરીમાં લઈ જશે. તે બધું પડતું સુકી નાઠો, રાજા તેની પાછળ દોડ્યો પણ થોડું દોડયા પછી તેને વિચાર આવ્યો કે ‘મારે યોગીને મારીને શું કામ છે ? કામતો કન્યાને બચાવવાનું હતું ને ? તે બચી એટલે પાચું.’ તે પાછો આવ્યો, અને કન્યાને કહેવા લાગ્યો ‘ એ સુંદરિ ! તું કોણ છે અને આ યોગીના પાલે કેમ પડી ?’

કન્યાની આંખ રાજા ઉપર ઠરી. ઠરતાંજ તે સમજી ગઈ કે આ ખીજું કોઈ નહિ પણ આલાપુરી નરેશ વીર-સેનજ. તે શરમાઈ તેણે મોઢું નીચું રાખ્યું અને બોલી. નાથ ! હું પદ્મપુરીના રાજા પદ્મશેખર અને રાણી રતિરૂપાની અંદ્રાવતી જામે પુત્રી છું. મારી ઉંમર વધતાં મારા પિતાને ચિંતા થઈ તેણે કોઈ નિમિત્તકને પુછ્યું કે મારી પુત્રીનો વર

કોણ થશે. નિમિત્તીયાએ કહ્યું ‘રાજન્! તારી પુત્રી આભા-
પુરી નરેશ વીરસેનને વરશે. મારા પિતા મને વીરસેનને આપવા
ઇચ્છતા હતા ત્યાં હું એકવાર ગામને પાદરે મારી સખીઓ
સાથે રમતી હતી તે વખતે આ યોગીએ મને ઉપાડી. મેં ઘણી
ચીસો પાડી પણ તેને રાજસેવકો પકડે તે પહેલાં તો તે યોગી
કોઈ ઝાડીમાં ધૂપાઈ આડો અવળો થઈ મને અહિં લાવ્યો અને
ખોલ્યો. ‘બાબા! હું કહું તેમ કર. મારે યોગ ક્રિયા કરવી
છે.’ હું સમજી ગઈ કે આ યોગી મને અગ્નિમાં ડોમશે.
મેં રોઈ રોઈ વનનાં પક્ષીને રડાવ્યાં પણ તે બિચારાં કલકલ
સિવાય શું કરે? મારી રાડો વનમાં પ્રતિઘોષ કરતી ત્યાંજ સમાણી.
શરૂઆતમાં તો મેં મારા પિતાના નામથી બચાવો બચાવોની
બૂમો પાડી પણ તે બિચારા સાંભરે તો આવે ને? મેં છેવટે મને
વરાવવાની હતી તે આભાપુરીના રાજના નામથી બૂમ પાડી ત્યાં
આપ જાણે અહિંજ ન રહ્યા હો તેમ બૂમ સાંભળી આવ્યા.
રાજન્! હું જાણતી નથી કે તમે કોણ છો? પણ આ બધો
સંકેત અને આ દુઃખમાં ફરતું મારું ડાબું અંગ કહે છે કે તમેજ
મારા નાથ આભાપુરી નરેશ છો. ઘડી પહેલાંની રોતી કન્યા
હર્ષથી નાચી ઉઠી.

રાજ ખોલ્યો ‘દેવિ! તારું અનુમાન બરાબર છે હું
આભાપુરીનો રાજ વીરસેન છું’

રાજએ અને ચંદ્રાવતીએ ત્યાંજ ગાંધર્વ વિવાહ કરવા
ઇચ્છ્યો પણ સ્કેજ વિચારતાં રાજને લાગ્યું કે ‘શા માટે
ઉતાવળ કરવી જોઈએ?’

ચંદ્રાવતી અને વીરસેન ઉપવનમાંથી જાળીદ્વારા વાવમાં

ચંદ્રરામનું ચરિત્ર

૧૯૭

અને ત્યાંથી બહાર આવ્યાં. રાજાએ ઘોડાને છોડ્યો અને તેના ઉપર ચંદ્રાવતીને ઘેસાડી પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો ત્યાં તેા પરિવારના માણસો રાજાને શોધતાં હતાં તે મળ્યાં. રાજાએ બનેલી બધી વાત કહી અને તે આલાપુરી આવ્યો.

(૩)

નગરીમાં આવતાંજ તેણે પદ્મપુરીના રાજા પદ્મશેખરને ખબર આપી કે તમારી પુત્રી ચંદ્રાવતીને મેં યોગીપાસેથી છોડાવી છે અને તે હાલ આલાપુરીમાં છે. પદ્મશેખર પ્રિયા સહિત આલાપુરી આવ્યો અને તેણે ચંદ્રાવતીનાં લગ્ન વીરસેન સાથે બહુજ ધામધૂમથી કર્યાં.

રાજા વીરસેનને પહેલાંની રાણી વીરમતી હતી અને આ બીજી ચંદ્રાવતી થઈ. વીરમતી બુદ્ધિશાળી છતાં ઈર્ષાળુ હતી. તેણે તેની સાથે ઝઘડો કરવા ઘણું કયું પણ ચંદ્રાવતી હંમેશાં તેની પ્રત્યે આદર રાખતી હોવાથી તેને કળ્યાની તક મળતી નહિ. આમ છતાં વીરમતી તરફથી જે કાંઈ કપટ પડે તેને તે હસ્તે મોંઠે સહી લેતી.

રાજા વીરસેન ચંદ્રાવતી સાથે સુખ ભોગવવા લાગ્યો. થોડા દિવસ થયા ત્યાં એક મધ્યરાત્રિએ ચંદ્રાવતીએ સ્વપ્નમાં ચંદ્ર જોયો. અને તેજ દીવસથી ચંદ્રાવતી ગર્ભવતી થઈ. પુરૂ માસે તેણે પુત્રનો જન્મ આપ્યો. રાજાએ આ નિમિત્તે આખા નગરમાં ઉત્સવ પ્રવર્તાવ્યો.

સારા દીવસે રાજાએ પુત્રનું ચંદ્રકુમાર નામ પાડ્યું. ચંદ્રકુમાર પાંચ ધાવમાતાથી લાલન પાલન કરતો વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો. ચંદ્રાવતીનું માન આમતો હતું જ પણ પુત્ર થતાં વિશેષ થયું.

વીરમતી ચંદ્રકુમાર ઉપર બહારથી ખુબ હાવભાવ રાખતી તેને લડાવતી અને આંખની કીકીપેઠે બાળવવાનો દેખાવ કરતી પણ અંદરથી તેને ચંદ્રાવતી કે ચંદ્રકુમાર એમાંથી એકે ગમતા ન હતા. તે બન્ને તેને આંખના કણુની માફક ખુંચતા હતા. તેનું ચાલે તો તે બન્નેનું કાસળ કાઠવા તૈયાર હતી. પણ ચંદ્રાવતી અને ચંદ્રકુમારનું પુણ્ય તપનું હોવાથી વીરમતીનું કાંઈ આદ્યું નહિં.

(૪)

વસંત ઋતુ હતી. આભાપુરીની સઘળા પ્રજાબંને ઉદ્યાનમાં પોતપોતાને અનુરૂપ મોજ માણતા હતા.

નગરના બધા લોકો આનંદમાં મશગુલ હતાં પણ વસંત ઋતુમાં બધી વનરાજી ખીલે અને જવાસો સુકાય તેમ એકજ વીરમતીના મૂખ ઉપર આનંદ ન હોતો. જો કે તેને કોઈ બોલાવતું ત્યારે તે હસીને બોલતી છતાં તેના અંતરમાં રહેલો વિષાદ તેના મૂખ ઉપરથી કળાયા વિના રહેતો નહિ.

વીરમતી આઘેડ વયની હતી. તે હજુ પુત્ર લાયક હતી પણ તેના હૃદયમાંથી પુત્રની સંભાવના એાછી થતી જતી હતી. આ અપુત્રીયાનુ દુઃખ હંમેશાં તેને સાલતું હતું છતાં આજે તે દુઃખ ઉદ્યાનમાં કંઈ સ્ત્રીઓને પોતાના બાળકોને લડાવતાં, હસાડતાં અને બાળકોના હસવાથી ગાંડાં ઘેલાં થતાં લોકોને જોઈ તાબું થયું. તે બોલી.

અંગળ લેઈ ઉત્સંગમારે, ન રમાડયો (જણે) નારરે
તે કાં સરજી સંસારમા, ધિક્ક ધિક્ક તસ અવતાર.

મેં પૂર્વલવે એવાં શાં મહાપાપ કરેલાં કે જેથી મને આ

અંદરાબનુ ચરિત્ર

૧૯૯

ભવે રાબા જેવો પતિ મળ્યો. સુંદર આરોગ્ય મળ્યું પણ એક પુત્ર ન મળ્યો?' આ વિચારતાં તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં.

આજ વખતે પાસેના ઝાડ ઉપર બેઠેલો એક પોપટ મનુષ્યભાષામાં બોલ્યો 'રાણી! આખું નગર આનંદમાં છે અને તું શું કામ રડે છે? મારાથી બનશે તો હું તારું દુઃખ ભાગીશ બોલ શું દુઃખ છે? બોલે તો કેઈ ઉપાય થાય? રડે શું વળે?'

વીરમતી બોલી 'પોપટ! હું તને મારું દુઃખ શું કહું? તું પક્ષિ બલ. શી રીતે મારું દુઃખ ભાગી શકે? અને જેનાથી કાંઈ ન થાય તેના આગળ દુઃખ ગાવાથી ગાંડામાંજ અપાય ને?'

પોપટ બોલ્યો 'રાણી! તું મને સામાન્ય પક્ષી ન માનતી. હું વિદ્યાધર પાસે રહેલો છું. હું દુઃખ નહિ ભાગી શકું તો તેનો ઉપાયતો જરૂર બતાવીશ'

વીરમતી આશ્ચર્ય પામી અને બોલી 'આંધવ પોપટ! તું વન વન ફરે છે. વિદ્યાધર પાસે રહ્યો છે તો મને કેઈ એવો મંત્ર, તંત્ર કે જડીબુટ્ટી ન બતાવે કે મારે પુત્ર થાય? પુત્ર વિનાની તો ભાઈ! હું સાવ અટુલી લાગું છું. પુત્ર થાય થાય તોજ હું માણસના લેખામાં ગણાઉં. આટલું મારું કામ તું કરી આપીશ તો હું તારી જન્મોજન્મ ઓશી-ગણુ રહીશ. તને સોનાના દાગોના ભેટ આપીશ અને નવ-નવલાં ભોજન કરાવીશ.'

પોપટ બોલ્યો 'રાણી! હું બીજું તો નથી કરી શકતો પણ આનો તમને માર્ગ જડે તે માટે જણાવું છું કે આ

વનની ઉત્તર દિશામાં ઋષભસ્વામિનું મંદિર છે. ત્યાં ચૈત્રી પૂનમની રાતે અપ્સરાઓ આવે છે. તેમાં મૂખ્ય અપ્સરા લીલાં વસ્ત્ર પહેરે છે. આ લીલા વસ્ત્રને એવો પ્રભાવ છે કે તેનાથી ધાયુ' કામ થાય. વીરમતી! હું આ બધું તને અનુભવસિદ્ધ કરું છું કેમકે મેં વિદ્યાધર સાથે આ બધું પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યું છે.'

વીરમતી હવે વધુ કાંઈ પુછે તે પહેલાંતો પોપટ ઉડી ગયો.

વસંતોત્સવનેા દીવસ સૌએ આનંદથી ઉજવ્યો. વીરમતીને વચ્ચે તો શોક હતો પણ પોપટના સમાગમ પછી તેનો પણ શોક ગયો. તેનું હૃદય પ્રકુલિલત થયું અને સૌ સાથે તે પણ પ્રકુલિલત વદને નગરમાં પાછી ફરી.

(૫)

સ્વારથ સહુ વાલહો સ્વારથ જગ મંડાણુ
ઉદમ જીવ કરે ઘણો પ્રાપ્તિ કર્મ પ્રમાણુ,

ચૈત્રી પૂનમની રાતે વીરમતી રાણી પહેાર રાત વીત્યા પછી આભાપુરી નગરીના દરવાજા બહાર નીકળી અને ઉત્તર તરફ ચાલી. આ વીરમતી એકલી હતી. તેની ચાલ વેગવંતી હતી. તે જોત જોતામાં સીમાડાના ઝાડવાં વિટાવી એક ગાઠ ઝાડીમાં આવી. અને એક પગઠંડી પકડી ઝાડીની અંદર ગઈ તો એક મેદાનમાં મોટું ઋષભદેવ ભગવાનનું મંદિર તેણે દેખ્યું. બાણે આ બધું તેને પરિચિત હોય તેમ સડ-સડાટ કરતી તે મંદિરનાં પગથીયાં ચડી અને મંદિરમાં દાખલ થઈ એક ખુણામાં છૂપી રીતે ભરાઈ ગઈ.

મંદિરમાં અપ્સરાઓ ભગવાન આગળ નાટારંભ કરતી હતી. કેઈ 'સા રી ગ મ પ ધ ની' ના સાત સ્વરોના ઉચ્ચા-

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૦૧

રથી વીણામાં કેટિલેદ કરતી હતી. અને કેઈ તેમાં એકતાલ દ્વિતાલ ત્રિતાલ વિગેરેની જમાવટથી એકતાનતા જમાવતી હતી. થોડીવારે નૃત્ય શાંત થયું અને બધી અપ્સરાઓ મંદિરની બહાર નજીકમાં રહેલ વાવડીએ આવી. તેમણે તેમના કપડાં વાવને કાંઠે ઉતાર્યાં અને એક પછી એક વાવડીમાં પડી. પૂનમની રાત હતી. ઉન્હાળાનો દીવસ હતો. સરખે સરખી બધી સાહેલીઓ હતી એટલે જળ કીડામાં તેમને ખુબ આનંદ પડ્યો.

આ વખતે લાગ જોઈ વીરમતી મંદિરમાંથી નીકળી અને અપ્સરાઓના પડેલાં વસ્ત્રોમાંથી મૂખ્ય અપ્સરાનાં લીલાં વસ્ત્ર ધોપટના કહ્યા મુજબ ઓળખી ઉપાડયાં. વીરમતી તુર્ત વસ્ત્ર લઈ મંદિરના બારણાં બંધ કરી મંદિરમાં પેઠી.

જળકીડા બાદ અપ્સરાઓ બહાર આવી. સૌએ એક પછી એક પોતાનાં વસ્ત્ર પહેર્યાં પણ મૂખ્ય અપ્સરાના વસ્ત્ર ન જડયાં. શરૂઆતમાં તો તેણે સખીઓને કહ્યું ‘ મશ્કરી ન કરો મારાં વસ્ત્ર આપો. ’ પણ સખીઓ બોલી ‘ ખડેન મશ્કરી તો ક્ષણભર હોય પણ હવે જવાનો વખત થયો ત્યાં સુધી તે મશ્કરી થોડુંજ કોઈ કરે અને તમે ક્યાં નાનાં છો કે અમે તમારી મશ્કરી કરીએ ? સૌથી મોટાની મશ્કરી તે કોઈ કરતું હશે ?’

મૂખ્ય અપ્સરા બોલી ‘તો વસ્ત્ર અહિંથી લઈ જાય કોણ ?’ તેમણે બધાંએ આડે અવળે બધે જોયું પણ વસ્ત્ર ન જડયાં એટલે એક બોલી ‘આપણે સ્નાન કરવા ગયાં ત્યારે જિન-મંદિર ખુલ્લું હતું અત્યારે બંધ કેમ છે ? કોઈ વસ્ત્ર લઈ દેરાસરમાં તો નહિં ગયું હોય ને ?’

૨૦૨

કથાસાગર

બધી અપ્સરાઓ મંદિરના દરવાજે આવી અને બોલી ‘પુરુષ કે સ્ત્રી જે હોય તે અમારાં વસ્ત્ર આપો. અમારે મોડું થાય છે. અમારું જે કામ હોય તે કહો અમે કરશું હેરાન ન કરો.’

વીરમતી આ સાંભળી સમજી કે હવે અપ્સરાઓને ક્રોધ કરાવવાની જરૂર નથી. તેણે તુર્ત દરવાજે ઉઘાડયો અને દેવીઓને વસ્ત્ર સોંપી પગે લાગી બોલી ‘દેવીઓ! મારો અવિનય ક્ષમા કરજો. હું વીરસેન રાજાની વીરમતી રાણી છું. મારે પુત્ર નથી. પુત્ર વિના હું ગુરૂં છું. મને એક લબ્ધિવંત પોપટે કહ્યું તેથી હું અહિં પુત્રવરદાન માટે તમારી પાસે આવી છું. અને તેથીજ મેં તમારાં વસ્ત્ર લીધાં છે. મને પુત્ર થાય તેવું વરદાન આપો.’

મૂખ્ય દેવી અવધિજ્ઞાનથી જોઈ બોલી ‘વીરમતી! બધું સાચું પણ તારા ભાગ્યમાં પુત્ર નથી. જેના ભાગ્યમાં જે નથી તેને દેવ પણ કાંઈ આપી શકતા નથી. શું કામ તું ખોટી દુઃખી થાય છે? શોક્યના પુત્ર ચંદ્રકુમારને તું તારોજ પુત્ર માનને? તે ભાગ્યશાળી કુમાર છે. વિનયી છે. તેને તારો શા માટે નથી માનતી? વીરમતી! આમ છતાં અમારો મેળાપ નિષ્ફળ ન થાય તે માટે તારે જોઈએ તો હું તને આકાશગામિની, સર્વબળ હરણી, વિવિધ કાર્યકરણી અને જળતરણી વિગેરે વિદ્યાઓ આપું.’

વીરમતી એકદમ નિરાશ થઈ બોલી. ‘દેવીઓ! મને પુત્ર નહિજ થાય. ચંદ્રકુમાર ગમે તેવો મારો પણ માનેલો. મારે તો મારો પ્રસવેલો જોઈએ, માનેલો નહિ.’

અંદરાજાનું ચરિત્ર

૨૦૩

વીરમતીએ દેવીએ પાસેથી વિદ્યાએ લીધી. દેવીએ પોતાના સ્થાને ગઈ અને વીરમતી રાજમહેલે આવી. વીરમતી ક્યારે ગઈ? ક્યારે આવી? અને શું કરી આવી તેની રાજ સુદ્ધાં કોઈને ખબર ન પડી.

(૬)

અંદ્રકુમાર લણ્યો કળામાં કુશળ થયો એટલે રાજ વીરસેને ગુણશેખર રાજની પુત્રી ગુણાવળી સાથે તેને પરણાવ્યો. ગુણાવળી એટલે ગુણોનીજ પંક્તિ હતી. અંદ્ર અને ગુણાવળી આનંદ કરવા લાગ્યાં. વીરમતી અંદ્રકુમારને રાજ્ય વારસ સમજી તેની પ્રત્યે ખુબ પ્રેમ રાખવા લાગી. અંદ્રકુમાર પણ તેને માતાની રીતેજ સાચવતો. સમય વીત્યો.

એકવાર વીરસેન રાજનો કેશપાસ અંદ્રાવતી ઓળતી હતી ત્યાં તે એકદમ ઓલી 'રાજ આ હૂત આવ્યો'

રાજએ આમ તેમ જોયું અને તે ઓલ્યો 'દેવે! એવો કયો હૂત છે કે પુછ્યા વિના અંત:પુરમાં દાખલ થયો?'

અંદ્રાવતીએ ચાંદીના તાર જેવો માથાનો એક સફેદ વાળ રાજના હાથમાં આપ્યો અને ઓલી 'રાજ આ યમ હૂત જેને કોઈ રોકી શકતું નથી તે માથાનો પલિ.'

આ શબ્દ સાંભળતાં વીરસેન ઉંડા વિચારમાં પડ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો. 'મારા પૂર્વજે કેવા શાણા હતા કે જેમણે સુંદર રાજપાટ ભોગવ્યાં અને જીવનને પણ તપત્યાગ સંચમથી અજવાળ્યાં. હું કેવો મૂર્ખ કે પલિ આવ્યા છતાં સ્ત્રીઓમાં લુપ્થ છું. હું આજે સમજીને નહિ છોડું તે।

૨૦૪

કથાસાગર

કાલે યમ રાજા પરાણે છોડાવશે. શા માટે મારે સ્વયં રાજ્ય અને વૈભવનો ત્યાગ ન કરવો ? રાજા પ્રગટ બોલ્યો 'દેવિ ! હું સંયમ લઈશ. સંયમ યોગ્ય મારી વય છે. એમ આ પલિ સૂચવે છે.

વીરમતી અને ચંદ્રાવતીએ રાજાને ઘણું સમજાવ્યું પણ તે ન માન્યો. એટલે ચંદ્રાવતી પણ વીરસેન રાજા સાથે દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ. રાજાએ દીક્ષા લેતા પહેલાં ચંદ્રકુમારને રાજ્યાસન ઉપર બેસાડ્યો અને ચંદ્રને શિખામણ આપતાં કહ્યું 'પુત્ર ! વીરમતીને તારી માતા માનજે, તેનું કહ્યું કરજે અને પ્રજાનો વત્સલ બની ન્યાયથી રાજ્ય પાળજે.' વીરમતીને કહ્યું 'દેવિ ! તમે અનુભવી છો ડાહ્યાં છો, પુત્રને સાચવજો અને આપણા કુળની કીર્તિને વધારજો.'

રાજા વીરસેન અને ચંદ્રાવતીએ સંયમ લીધું શુદ્ધ રીતે પાળ્યું અને મુનિસુવ્રતસ્વામિને વારે કેવળજ્ઞાન પામી સિદ્ધિ ગતિને મેળવી.

આમ વીરમતી આલાનગરીની રાજરાણી મટી રાજ માતા થઈ. ચંદ્રાવતી અને વીરમતીનાં શોક્યપણાં સદા માટે દૂર થયાં છતાં વીરમતી તેા સંસારના ગડમથલના શોક-પણામાં રહી. જ્યારે ચંદ્રાવતી સંસાર શોકને તણ મોક્ષના અક્ષય સુખને વરી. અને તેના ગુણની પરગ હંમેશાં માટે આલાપુરીમાં અને જગત આગળ મુકતી ગઈ.

૧૨૬

કૌતુક દર્શન

યાને

ગુણાવલી

(૧)

ચંદ્રકુમાર રાજા થયો પણ તેની ઉંમર હજી નાની હતી. રાજ્ય ખટપટ અને દુનિયાદારીની કપટકળાથી તે અજાણ્ય હતો આથી રાજા ભલે ચંદ્ર હતો પણ રાજ્યનો તમામ દોર તેા વીરમતીનાજ ઢાથમાં હતો.

એક વખત તેણે રાજાને ખાનગીમાં કહ્યું ‘ પુત્ર! તું સુખે વૈભવ ભોગવ. રાજ્યની બધી ખટપટ હું સંભાળીશ. મારી શક્તિ સામાન્ય નહિ સમજતો. હું ધાડું તે કરી શકું તેમ છું. ઇન્દ્રતું સિંહાસન પણ ડોલાવવાની મારામાં તાકાત છે. અને હું ધાડું તેા સૂર્યના અશ્વોને પણ તારા પાયગામાં લાવી ઢાજર કરું તેમ છું. કહેવાનું તને એટલુંજ છે કે તું મને અનુકુળ રહેજે મારી ખાનગી વાતમાં તું આડે આવીશ નહિ અને મારો વિરોધ કરીશ નહિ. વિરોધીને સહન કરવાનું મારી પ્રકૃતિમાંજ નથી.’

ચંદ્રકુમાર બોલ્યો: ‘માતા! એ શું બોલ્યાં? હું તેા માત્ર શેર ધાન્યનો ધણી. આ રાજ્ય અને વૈભવ બધો તમારો અને હું પણ તમારોજ છું. તમારી આજ્ઞા મારે શિરસાવંધ રહેશે.’

ચંદ્રકુમારનું આ વચન સાંભળી વીરમતી રાજી થઈ. ચંદ્રકુમારને તે આલિંગન કરી આવાસે આવી.

ચંદ્રરાજાની આણુ આખા રાજ્યમાં પ્રવર્તી તેની રાજ-સભાની કીર્તિ ચારે બાજુ પ્રસરી. તેની રાજસભામાં ઘણા પંડિતો ખેસતા અને ઋતુ તથા ધર્મની પણ અનેક ચર્ચા કરતા.

(૨)

બપોરનો સમય હતો. ગુણાવળી ભોજન કરી ગોખે બેઠી હતી. એક દાસી તેને પવન નાંખે છે. બીજી વિનેહની વાતો કરે છે. ત્રીજી પગ દબાવે છે, ત્યાં દૂરથી આવતી વીરમતીને દેખી ગુણાવળી ઉભી થઈ. પાસે આવતાં તે તેને પગે પડી બોલી. ‘સાસુજી પધારો. મારું આંગણું આજે પાવન થયું. મારે ઘેર કદપ વેલડી ફળી. કહો શું આપનો હુકમ છે?’

વીરમતી બોલી ‘પુત્રિ ! કાંઈ હુકમ નથી. હુંતો તારી બખર કાઢવા આવી હતી. તારું નામ ગુણાવળી છે તેવીજ ખરેખર તું ગુણની આવળી છે. તારા વિનયે મને તારી ઝોશીંગણુ બનાવી દીધી છે. જેવો ચંદ્રકુમાર વિનીત છે તેવીજ તું છે. તું અને ચંદ્ર બન્ને મારે ડાબી જમણી આંખ જેવા છે. પુત્રિ ! કોઈ વાતે મુંઝાઈશ નહિ. જો તું આવી વિનીત રહીશ તો જતે દીવસે મારી પાસે જે વિદ્યાઓ વિગેરે છે એ બધું તને જ આપીશ.’

ગુણાવળી ખુબ હર્ષ પામી. અને સાસુના પગ જોસથી દાબવા લાગી. એટલે વીરમતી ફરી બોલી. ‘ગુણાવળી ! તને લાગે છે કે મારે ચંદ્રકુમાર જેવો પતિ છે. આભાનગરીનું રાજ્ય છે એટલે હું બધી રીતે સુખી છું પણ મારી દષ્ટિએ

ચંદ્રાબલુ ચરિત્ર

૨૦૭

તો તું બિચારી પાંજરામાં પુરાયેલા પોપટ જેવી છે. મને તો ઘણીવાર લાગે છે કે આ બિચારી ગુણાવલીને સુખ શું ?

ગુણાવળી બોલી. 'સાસુજી આમ કેમ બોલો છો ? આપ જેવાં મારે સાસુ છો. તમારા પુત્ર જેવા ગુણીયલ મારે પતિ છે. આથી હું તો મારા મનમાં ખુબ સુખી માનું છું મને તો જરાયે દુઃખ નથી.'

વીરમતી બોલી. 'સુખમાં તું બિચારી શું સમજે ? થોડાજ દેશ પરદેશ તેં જાણ્યાં છે ? દુનિયા કેવડી મોટી છે તેની તને થોડીજ ખબર છે ? કુવામાં રહેલો દેડકો કુવાનેજ દુનિયા માને તેમ તારે મન સાસરું અને પિયર બેજ દુનિયા છે. મારી ઇચ્છા તને દેશ પરદેશ બધું બતાવવાની છે ! તારા કરતાં તો પંખીઓ સારાં કે ઠેર ઠેર ફરી શકે અને બધું જાણે શકે.'

'સાસુજી ! ઠેર ઠેર ફરવું એ તો કુળવાન સ્ત્રીને ક્યાંથી બને ? હું ફરું તો પણ તમારા પુત્ર સાથેજ. થોડુંજ મારાથી એકલું રખડાય છે ? મારાથી મહેલ બહાર પગ ન મુકાય તે ક્યાંથી દેશ પરદેશ ફરાય અને બધું જાણાય ? સ્વ-તાંત્ર તો પંખી પુરૂષ અને પવન ત્રણ છે કે તે આડે ત્યાં ફરી શકે. મારે તો પતિની પરાધીનતામાંજ સુખ માનવાનું.' ગુણાવળીએ કહ્યું.

વીરમતી બોલી. 'ગુણાવળી તું સ્ત્રીશક્તિને જાણતી નથી. સ્ત્રીતો ધારે તે કરી શકે. સ્ત્રી પ્રસન્ન થાય તો કલ્પવેલડી અને વિક્રમે તો વિષલતા. સ્ત્રી એવી ચક્રેર હોય છે કે રહેજમાં બધું સમજે છે. પુરૂષને તો સમજતાં વાર લાગે છે. જો તારી

૨૦૮

કથાસાગર

ધરૂછા હોય તો મારી પાસે આકાશગામિની વિદ્યા છે. તને દુનિયાનાં જીવંત જીવંત તીર્થ બતાવું અને દુનિયાના આશ્ચર્યો પણ બતાવું.’

ગુણવળી બોલી. ‘સાસુજી ! આ બધું જોવાની ધરૂછા તો ઘણીય થાય પણ પતિની રજા સિવાય મારાથી થોડુંજ બહાર નીકળાય છે અને તે એમ રજા પણ કેમ આપે ?’

વીરમતી બોલી ‘ભોળી ! તું ગભરા નહિ. હું એવું કંઈ કે ચંદ્રની રજાજ તારે ન લેવી પડે. આપણે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈ આવીએ ત્યાં સુધી ચંદ્રકુમાર ઘસઘસાટ ઉઘે. આવીએ ત્યારેજ જાગે. પછી થોડીજ તારે કાંઈ પંચાત છે?’

ગુણવળી બોલી ‘તેવું થતું હોય તો કાંઈ વાંધો નહિ સાસુજી હું તૈયાર છું. તમે કહો ત્યારે આપણે ફરવા જઈએ.’

ગુણવળી ભોળી હતી ચંદ્રકુમાર ઉપર પુરી પ્રીતિવાળી હતી તેનામાં કોઈ દુર્ગુણ ન હતા છતાં વીરમતીની સોબતથી તેને ચંદ્રકુમારને ઉઘતો મુકી કૌતુક જોવાની ભાવના થઈ.

વીરમતીને હવે ખાત્રી થઈ હતીકે ગુણવળી કૌતુક જોવા પુરી તૈયાર થઈ ગઈ છે એટલે તેણે તેને કહ્યું ‘ગુણવળી ! આજે આપણે વિમળાપુરી જઈશું. એ નગરી અહિંથી ૧૮૦૦ યોજન દૂર છે. તેનો રાજા મકરધેવજ છે. આ રાજાને પ્રેમના અવતાર સરખી પ્રેમલા લક્ષ્મી નામની પુત્રી છે. આ પુત્રીનાં લગ્ન સિંહલપુરના રાજા સિંહરથના પુત્ર કનકધેવજ સાથે થવાનાં છે. આ જોડી કેવી જોવા જેવી છે તે તો ત્યાં જઈએ અને જોઈએ ત્યારેજ તું સમજે. એ આજે તને રાતે બતાવું.’

ગુણવળીએ કહ્યું ‘બહુ સારું પણ આપણે જઈએ

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૦૯

છીએ તેવું કોઈ જાણવું ન જોઈએ. સાસુજી! વિમળાપુરી ૧૮૦૦ ચોજન દૂર છે. રાજા રાજસભામાંથી જ રાતે એક પહોર પછી તો આવે છે. તેમની સાથે ગોળિંદ અને આનંદમાં બીજા પહોર વીતે. પછી તે માંડ સુએ અને ત્રીજે પહોરે તો જાગે છે. આ એક પહોરમાં આપણે શી રીતે જઈશું અને શી રીતે આવીશું?’

‘તું તેની શ્રીકર ન કર. આજ ચંદ્રકુમાર વહેલો આવશે અને વહેલો સુશે.’ વીરમતી બોલી.

ગુણાવળી ‘બહુ સાડું’ કહી જુદી પડી.

(૩)

‘પ્રિય! બહુ સાડું કર્યું’ આજે તમે વહેલા આવ્યા. નાથ! અકાળે આ કેમ વરસાદ વરસે છે? ઋતુ ઉન્હાળાની છે છતાં પવનના સુસવાટા ચોમાસાને યાદ કરાવે તેવા છે’ ગુણાવળી ચંદ્રકુમારનો સત્કાર કરતાં બોલી.

રાજા બોલ્યો ‘અકાળે વર્ષા, અકાળે ગરમી અને અકાળે ઠંડી કોઈ અવનવું થવાનું હોય ત્યારેજ થાય.’

રાજા શય્યામાં પોઢ્યો. ગુણાવળીએ રાજાનું અંગ દબાવવા માંડ્યું. થોડીવાર થઈ ત્યાં રાજાના નસકોરાં બોલવા માંડ્યાં. માંડ રાતના આઠ વાગ્યા ત્યાં રાજાએ ઉંઘવા માંડ્યું. ગુણાવળી ઘડીક ઉભી થાય, ઘડીક બેસે, ઘડીક બહાર જાય અને પાછી આવી ‘પ્રિય! કેમ ઉંઘો છો? કેમ બોલતા નથી? એમ કરી રીસામણાં મનામણાં કરે. ચંદ્રને ગુણાવળીની આ રીતથી કાંઈક શંકા ઉપજી.

ચંદ્રકુમારે બનાવટી ઉંઘ શરૂ કરી. ગુણાવળીએ ઘણું ઘણું તેને ઠંઠાવ્યો પણ તે જાગ્યોજ નહિ. આથી તેણે માન્યું કે રાજા સાચેજ ઉંઘ્યો છે. તેથી તે તુર્ત પરવારી અને સીધી વીરમતીના આવાસ તરફ ચાલી.

રાજા પણ તુર્ત તરવાર સંતાડી તેની પાછળ ચાડ્યો અને વીરમતીના આવાસના બારણામાં સંતાઈ ગયો.

વીરમતીએ ગુણાવળીને સત્કારતાં કહ્યું ‘આવ. ડાહી વહુ! હમણાંજ આપણે જઈએ છીએ પણ જો તું પાસેના બગીચામાંથી કરણ પરધા એક કરણની સોટી લઈ આવ. આ સોટી હું તને મંત્રીને આપું એટલે તું શય્યામાં ચંદ્રકુમાર સુતો છે તેની આસપાસ ફેરવી ત્રણ વાર ઠમકારજે એટલે જ્યાંસુધી આપણે ન આવીએ ત્યાં સુધી તે જાગશે નહિ.’

ગુણાવળી હવે વીરમતીની શ્રદ્ધાળુ શિષ્યા બની ગઈ હતી. તેની કરામતને મનથી પ્રશંસતી બગીચામાં ગઈ અને તુર્ત કરેણની સોટી લાવી તેને આપી. વીરમતીએ કરેણની સોટી મંત્રી ગુણાવળીને આપી. ગુણાવળી તે લઈ ઘેર આવી. તે પહેલાં તે ચંદ્રકુમારે લુગડાની પુરુષ આકૃતિ બનાવી પથારીમાં પોઢાડી અને તેના ઉપર રજાઈ ઓઢાડી દીધી. ગુણાવળીને કૌતકની બહુ હોંશ હતી તેથી તેણે શય્યામાં પોઢેલ કોણુ છે તે જોવાની તસ્દી ન લીધી અને કરેણની સોટી શય્યા આસપાસ ફેરવી ત્રણવાર ઠમકોરી. આનંદ પામતી વીરમતી પાસે આવી. ચંદ્રકુમાર પણ પાછળ પાછળ લપાતો વીરમતીના આવાસે આવ્યો. અને બારણા પાછળ ભરાયો.

વીરમતી બોલી ‘કેમ વહુ? બરાબર ચંદ્રકુમાર ઉઘે છે ને? આપણે જઈને આવીએ નહિ ત્યાં સુધી તે જાગશેજ નહિ.’

‘પણ આ નગરના લોકો આપણને જતાં જોશે તેનું શું?’

‘તે પણ હમણાં બધાં સુઈ જશે અને બાર મણની નોખત વાગે તો પણ કોઈ ન જાગે તેમ કહું છું.’

વીરમતીની કરામતથી થોડીવારે એક ગધેડું ભુક્યું અને ટપોટપ આપું ગામ ઉઘી ગયું.

ચંદ્રકુમાર ચરિત્ર

૨૧૧

બગવામાં માત્ર વીરમતી, ગુણાવળી અને ચંદ્રકુમાર ત્રણજ જણ જે વીરમતીના ઓરડામાં ઢતા તે રહ્યાં.

વીરમતી બોલી 'ગુણાવળી ! હવે આપણે તુરતજ ચંદન વાડીમાં જે પહેલો આંગો છે તે આંગા ઉપર ચઢી વિમળા પુરી જઈએ. આંખ મીંચીને ઉઘાડે તેટલામાં વિમળાપુરી આવશે. તું મારી કરામત તો જાણે.

ચંદ્રકુમાર અંધારામાં છૂપી રીતે નાઠો અને ચંદન વાડીના તેજ આંખાની બખોલમાં ભરાયો.

(૪)

થોડીજ વારે સાસુ અને વહૂ બન્ને ચંદનવાડીમાં આવ્યાં અને જે આંખામાં ચંદ્રકુમાર સંતાયો હતો તેજ આંખા ઉપર ચઢયાં. વીરમતી આંખા ઉપર કંબાનો પ્રહાર કરી બોલી 'અમને વિમળાપુરી લઈ જા.' આકાશમાં વિમાન ઉડે તેમ આંગો ઉડયો.

વીરમતી બોલી, ' ગુણાવળી ! જો આ ગંગા, જો આ અષ્ટાપદ, જો આ સંમેતશિખર, આ વૈભાર, આ અર્બુદાચળ આ સિદ્ધાચળ, આ ગિરનાર, આ બધાં તીર્થો ગયાં. જો હવે આપણે વિમળાપુરી પાસે આવી પહોંચ્યા છીએ. ત્યાં તુરતજ વૃક્ષ નીચે ઉતરું અને નંદનવન સરખા એક વનમાં સ્થિર થયું.

સાસુ વહૂ આંખા ઉપરથી હેઠાં ઉતર્યાં અને આનંદમાં મશગુલ બની વિમળાપુરી નગર તરફ ચાલ્યાં, થોડે દૂર ગયાં એટલે ચંદ્રકુમાર પણ બખોલમાંથી બહાર નીકળ્યો અને તે ચણુ ગામ તરફ તેમની પાછળ ચાલ્યો.

૧૨૭

ભાડે લગ્ન યાને પ્રેમલા લચ્છી (૧)

‘પધારો આભાપુરી નરેશ ચંદ્ર! અમે તમારું સ્વાગત કરીએ છીએ.’ વિમળાપુરીના દરવાજામાં પેસતાંજ ચંદ્રકુમારને દ્વારપાળે નમસ્કાર કર્યો.

ચંદ્ર ચમક્યો ‘અહિં વળી કોણ ઓળખીતો નીકળ્યો?’ તે બોલ્યો ‘ભલામાણુસ હું ચંદ્ર ક્યાં છું? અને રાજ પણ ક્યાં છું? ચંદ્ર તો જો આકાશમાં ઉગ્યો છે.’

દ્વારપાળ બોલ્યો ‘ભાગ્યવંત! શું કામ જાતને છૂપાવે છે? સૂરજ તે છાબડે ઢાંક્યો ઢાંકાય છે. તમે ગભરાઓ નહિં સિંહલ રાજ ચાતક મેઘને અંખે તેમ તમને અંખી રહ્યો છે.’

ચંદ્ર રાજ વિચારમાં પડયા ‘આ શું? હું સિંહલ-રાજને ઓળખતો નથી. અને આ બધા મને કોણ જાણે કેમ જાણે છે કાંઈ સમજાતું નથી? માતા વીરમતી આગળ ચાલ્યાં. હું છૂટો પડી જઈશ. બહુ રકઝક કરીશ તો કદાચ તે મને જાણી જશે અને લાભને બદલે હાનિ થશે.’

રાજ વિચાર કરે છે ત્યાં ખીજા બે પ્રતીહારો આવ્યા અને રાજને નમી બોલ્યા ‘પધારો ચંદ્ર નરેશ. તમારી રાહ

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૧૩

અમારા રાજા આખી રાતથી જોયા કરે છે. તેમણે આજ ઉંઘ પણ લીધી નથી.’

ચંદ્રકુમાર બોલ્યો ‘ભલા માણસો! હું ચંદ્ર નથી. તમે મને ગળે ન પડો. અને ચંદ્ર તરીકે ઠોકી ન બેસાડો. અને તમે જે ચંદ્રને શોધતા હો તેનું મોંદું ઓળખો છો કે એમને એમ ચંદ્ર કહી કુટકુટ કરો છો ?’

પ્રતિહાર અને દ્વારપાળ બોલ્યા ‘ચંદ્રરાજા અમે આ સંબંધમાં વધુ જાણતા નથી. સિંહલ રાજાના અમે અંગત વિશ્વાસુ માણસો છીએ. તેમણે આજે સાંજે અમને બોલાવ્યા અને કહ્યું કે અર્ધરાત્રિ વીત્યા બાદ નગરના દરવાજામાં પ્રથમ જે સ્ત્રીઓ આવશે અને પછી જે પુરુષ આવે તેને તમારે ખુબ આદરસત્કાર કરી મારી પાસે લાવવો. તે પુરુષ સામાન્ય નહિ હોય પણ આભાનગરીનો રાજા ચંદ્રનરેશ હશે. હમણાંજ જે સ્ત્રીઓ ગઈ અને તેની પાછળ તમે આવ્યા છો માટે અમે અમારા રાજાના કહેવાથી તમને ચંદ્રરાજા કહી સંબોધ્યા છે. આથી વધુ અમે કંઈ જાણતા નથી. માટે આપ સિંહલ રાજા પાસે ચાલો એટલે આનો ખર્ચો ઘટસ્ફોટ થશે.’

ચંદ્રકુમારે માન્યું કે આમની સાથે માથાકુટનો કાંઈ અર્થ નથી. તે તેમની સાથે ચાલ્યો અને સિંહલ રાજાના આવાસે આવ્યો.

(૨)

સિંહલ રાજા દૂરથી ચંદ્રને આવતો દેખી એકદમ ઉભા થયા અને પાસે આવતાં ચંદ્રરાજાને લેટી બોલ્યા ‘પધારો વીરસેન રાજાના પુત્ર ચંદ્રરાજા. અમે તમારી રાહ ચકોર

૨૧૪

કથાસાગર

ચંદ્રમાને અંખે તેમ ઘણા વખતથી ઉંચે ડોકે જોઈએ છીએ. અમારૂં ભાગ્ય હજી જાગતું છે કે આપનો અમને મેળાપ થયો.' સિંહલરાજે પોતાના આસન ઉપર ચંદ્રરાજને બેસાડયા અને પોતે સામેના આસન ઉપર બેઠા.

ચંદ્રરાજ બોલ્યો 'રાજન્ હું ચંદ્રરાજ નથી. હું તો પરદેશી માણસ છું. મારું નામ ચંદ્ર સાચું પણ હું એક સામાન્ય ક્ષત્રિય પુત્ર છું. મેં તમને કોઈ વાર જોયા નથી. મારે અને તમારે કોઈ ઓળખાણ નથી. તમે કોઈને બદલે કોઈને ભૂલ્યા ભટકયા લાગો છો. દુનીયામાં એક સરખી આકૃતિ અને રંગથી એક ન મનાય. ઉજળું કપૂર પણ છે અને મીઠું પણ છે. પણ બન્નેના ગુણ જુદા. તેમ તમે જે ચંદ્રને શોધો છો તે ચંદ્ર ભાગ્યશાળી ખીજો હશે. તે હું નથી.

સિંહલરાજ બોલ્યો 'સજ્જન! તમે તમારી જાતને ગોપવો નહિ. સામાન્ય અને ઉત્તમ માણસ પરખાયા વિના રહેતા નથી. હવે જાત છુપાવવાનું રહેવા દો. કપુલ કરો કે હું ચંદ્ર છું. એટલે અમે આપને જે માટે અંખીએ છીએ તે અમારૂં કાર્ય કહીએ. એટલામાં સિંહલરાજનો મંત્રી હિંસક બોલ્યો. કુમાર કનકધ્વજ, રાણી કનકાવતી અને વિશ્વાસુ ધાવમાતા કપિલા આ બધાં જાણે સંકેત કર્યો હોય એમ એક પછી એક આવી પહોંચ્યાં.

આવતાં વેંત બધાં ચંદ્રરાજને હર્ષિત હૃદયે નમ્યાં. અને પોતપોતાને યોગ્ય આસને બેઠાં.

હિંસકમંત્રી બોલ્યો 'ચંદ્રરાજ! અમે તમને અંધારે ચંદ્રરાજ કહી કુટતા નથી. અમે દેવીના વચનથી ચંદ્ર તરીકે

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૧૫

ઝોળખીએ છીએ. જુઓ રાત થોડી અને વેષ ઝાઝ છે. રાત ગળવા માંડી છે. આગ્રહ છોડીને કહો કે હું ચંદ્રરાજ છું એટલે અમે તમને અમારું કામ કહીએ.

ચંદ્ર આગ્રહ છોડી બોલ્યો ‘કહો તમારું કામ. હું આલાનગરીનો ચંદ્રરાજ છું. પણ તમે મને ઝોળખી શી રીતે તે કહો?’

(૩)

હિંસકમંત્રી સિંહલરાજ લણી નજર કરી બોલ્યો ‘રાજા! કહો આપણું કામ. દાયણ આગળ પેટ છાતું રાખવાનો અર્થ નથી. ચંદ્રરાજ પરોપકારી છે તેના સિવાય આપણું કામ બીજું કોણ કરે તેમ છે?’

સિંહલરાજે હિંસકમંત્રીનેજ બધી વાત કરવાંની આજ્ઞા કરી એટલે હિંસકે આગળ ચલાવ્યું. ‘ચંદ્રરાજ! આ કોઈ ઠગ ટુકડી નથી. તમારી પાસેથી અમારે કાંઈ લુટી લેવું નથી પણ અમારી મુશ્કેલી છે તે દૂર કરો. જુઓ આ સામે બેઠો તે રાજાનો પુત્ર કુમાર કનકધ્વજ છે તે પ્રેમલા લક્ષ્મીને પરણવા આવ્યો છે. અમે બધા તેની જાન લઈ સિંહલપુરથી આવ્યા છીએ. અમારું નગર બહુ દૂર છે. તમે થોડીવાર કનકધ્વજ બની જાઓ અને પ્રેમલા લક્ષ્મીને પરણી તે કન્યા તેને સોંપી ચાલ્યા જાઓ આટલુંજ માત્ર અમારે તમારું કામ છે.’

ચંદ્રરાજને આમાં બહુ સમજણ ન પડી એટલે તેણે હિંસક મંત્રીને એકાંતમાં લઈ જઈને પુછ્યું. કપટવિના મને તમે બધું સ્પષ્ટ કહો. એમ લાડે તે કોઈનાં લગ્ન થયાં બાણ્યાં છે કે પરણું હું અને કન્યાનો સંસાર ચાલે કનક-

ધ્વજ સાથે. કનકધ્વજ દેખાય છે તો રૂપાળો અને તમે તેને કેમ વરઘોડે ચડાવતા નથી ?’

હિંસકે ખોંખારો ખાધો અને કહ્યું ‘રાજન્ ! હું તમને અમારી આદિથી અંત સુધી વાત કહું એટલે આપને અમારો અને કનકધ્વજનો બધો ખ્યાલ આવશે.’

સિંધુદેશમાં સિંહલપુરી નામે નગરી છે. આ નગરીમાં કનકરથરાજ છે તેને કનકાવતી નામે રાણી છે. આ બેઠા તે સિંહલરાજ કનકરથ છે. અને આ રાણી તે કનકાવતી છે. હું તેમનો મંત્રી હિંસક છું. રાજ્યનું બધું કામ હું સંભાળું છું અને રાજાનો મારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. આ રાજાને એક વિશ્વાસુ કપિલા નામે ધાવ છે તે પણ અહિંજ રાણી પાસે બેઠી છે.

અંદ્રરાજ ! રાજા રાણીએ ખુબ આનંદથી સંસાર કાઢ્યો પણ તેને પુત્ર ન થયો. રાણી એક વખત પ્રજાની સ્ત્રીઓને પોતાનાં બાળકો લડાવતાં દેખી બેદ પામી અને રાજાને કહેવા લાગી ‘નાથ !

બાલું તો છે સુખ ઘણું, પણ તૃણ સમ બાલું અનુપમ એક અંગજ વિના, જીવિત અપ્રમાણું સુતની ચિંતા સાહિબા, મુજ મનડે ખટકે, મારે આમ તો સુખની કાંઈ કમીના નથી પણ પુત્ર વિના બધાં સુખ મને નકામા લાગે છે. હું ખાકું છું, પીકું છું, પહેડું છું, એહું છું પણ બધું મને નીરસ લાગે છે. મને તો ગરીબ નાર પણ પુત્રને તેડી આનંદ કરતી હોય તે મારા કરતાં વધુ સુખી લાગે છે.

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૧૭

રાજાએ રાણીની આ ચિંતા મને કહી. મેં રાજાને ગોત્ર-
દેવીને આરાધવાનું કહ્યું. રાજાએ સારાં દીવસ જોઈ અકૃમ
તપ કર્યો. અને ગોત્રદેવીને આરાધી. ગોત્રદેવી પ્રસન્ન થયાં
અને કહ્યું ‘રાજાન્ ! શાથી મને સંભાળી?’

રાજા બોલ્યો ‘દેવી ! મારે કાંઈ કમીના નથી પણ
એક પુત્રની ખોટ છે. પુત્ર વિના મારું રાજ્ય પરહસ્તક
જશે. તમે મારાં કુળદેવી નહિ રહો. ખીજે રાજા કોણ બાણે
કેવોય આવશે ?

દેવી બોલી ‘રાજાન્ તથાસ્તુ ! પુત્ર થશે પણ કોઠીઓ.’

‘હું શું બોલ્યાં ? દેવી પ્રસન્ન થયાં અને કોઠીઆ
પુત્રનું વરદાન ’ રાજાએ વિનવતાં કહ્યું.

‘રાજા ! દેવ કે દેવી ભાગ્ય પ્રમાણે આપે છે. તારા
નસીબમાં તેથી વધુ નથી.’

રાજાએ વિચાર્યું ‘ ન દીકરા કરતાં કોઠીઓ દીકરો
શું ખોટો ? કાલે સારો થશે અને દેવીજ તેને સારો કરશે.’
રાજા વધુ બોલે ત્યાં તો કુળદેવી અદૃશ્ય થયાં.

ખીજે દીવસે રાજાએ મને બોલાવ્યો અને કુળદેવીના
વરદાનની વાત કરી. મેં કહ્યું ‘રાજાન્ સૌ સારાં વાનાં થશે.’

થોડો સમય થયો ત્યાં રાણી ગર્ભવતી થઈ અને તેણે
પુરે દીવસે પુત્રનો જન્મ આપ્યો. રાજાએ છૂટે હાથે દાન
આપ્યું. ઘેર ઘેર આનંદ વર્ત્યો. રાજાએ આ પુત્રનું નામ
કનકેન્દ્ર પાડ્યું.

થોડાજ દીવસમાં રાજાને ખંસર પડી કે પુત્ર તો જ-
ન્મ્યો પણ દેવીના વરદાન મુજબ કોઠીઓ છે. રાજાએ તેને

૨૧૮

કથાસાગર

લોંચરામાં રાખ્યો. લોકો સુંદર વસ્ત્રો અને આભૂષણો લઈ રાજકુમારને રમાડવા આવ્યા તે બધાને મેં કહ્યું ‘કુમાર અત્યંત રૂપવંત છે. દેવકુમારને પણ ભૂલાવે તેવું તેવું રૂપ છે. ઘણા દીવસે રાજકુમારનો જન્મ થયો છે તેથી કોઈની નજર ન લાગે માટે લોંચરામાંથી બહાર કાઢવાનો નથી.’

લોકો રાજના ભાગ્યની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અને આખી નગરી અને દેશમાં કુંવરના રૂપની પ્રશંસા ફેલાણી. કાળ વીત્યો. લોંચરામાં મોટા થતા અને અભ્યાસ કરતાં રાજકુમારની ઉંમર સોળ વર્ષની થઈ.

અમારા દેશના કેટલાક વેપારીઓ વિમળાપુરી ગયા. અને તેમણે ત્યાંના રાજા મકરધ્વજને ઉત્તમ ભેટણું ધર્યું. રાજાએ વેપારીઓને પુછ્યું ‘તમે ક્યાંથી આવો છો અને ત્યાં શું બાણવા જેવું છે?’ વ્યાપારીઓ ખોલ્યા ‘રાજા! અમે સિંહલ-પુરીથી આવીએ છીએ. ત્યાંની ઋદ્ધિ અને અહિંની ઋદ્ધિ બધી સરખી છે. પણ અમારા રાજાને કનકધ્વજ નામનો એવો સુંદર સુકુમાર રાજપુત્ર છે કે જેને લોંચરામાંથી બહાર પણ કાઢવામાં આવતો નથી.’

રાજા મકરધ્વજને આ વ્યાપારીઓની વાતમાં રસ પડ્યો કેમકે તેને યુવાન પ્રેમલાલચ્છી નામની પુત્રી હતી. તેથી તેણે સિંહલદેશની બધી વાત પુછી. વ્યાપારીઓ ગયા એટલે તેણે ખાનગીમાં મંત્રીઓને પુછ્યું કે ‘પ્રેમલા લચ્છીનો વિવાહ સિંહલદેશના રાજકુમાર સાથે કર્યો હોય તો કેમ?’

હાહ્યા મંત્રીઓ ખોલ્યા ‘રાજા આ તો પરદેશી માણસો તેની વાતમાં ઝટ કેમ વિશ્વાસ મુકાય?’

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૧૯

મકરધ્વજ રાજા ત્યારપછી શિકારે ગયો ત્યાં પણ કેટલાક સોદાગર મળ્યા. આ સોદાગરો અમારા નગરના હતા. તેમને મકરધ્વજે પુછ્યું કે ‘ત્યાં શું બન્યું જોવું છે?’ તેઓ બોલ્યા ‘રાજા ! બીજું તો ઠીક પણ અમારા રાજકુમાર જોવો કેાઈ રૂપવંતો છોકરો નથી. શું તેનું રૂપ. અજવાળામાં ચંદ્ર પણ લજવાય તેવી તેની કાંતિ છે.’

મકરધ્વજે મન સાથે પ્રેમલાલચીનો કનકધ્વજ કુમાર સાથે વેવિશાળ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને મહેલે આવી વિશ્વાસુ ચાર મંત્રીઓને સિંહલદેશ પેલા વ્યાપારીઓ સાથે પ્રેમલાલચીનું વેવિશાળ કરવા મોકલ્યા.

ચંદ્રરાજા ! એક દીવસ રાજસભા ભરાઈ હતી ત્યાં વિમળાપુરીના મંત્રીઓ આવ્યા અને રાજાને નમી બોલ્યા ‘રાજા ! અમે વિમળાપુરીના રાજા મકરધ્વજના મંત્રીઓ છીએ અને પ્રેમલાલચીના વેવિશાળ કનકધ્વજ સાથે કરવા આવ્યા છીએ. આપનો રાજકુમાર જોવો રૂપવંતો છે તેવીજ અમારી રાજકુમારી રૂપરૂપના અંગાર જોવી છે. કિરતારે સરખું જોડું સજ્યું છે. કબુલ કરો અમારું માગું.’

રાજા બોલ્યો ‘તમે સ્વસ્થ થાઓ થોડા દીવસ રહો. હજુ કનકધ્વજ નાનો છે. તે ભોંયરામાંજ રહ્યો છે. અમે પુરો રમાડ્યો પણ નથી. વેવિશાળની ઉતાવળ શી છે ? વિચાર કરી જવાબ આપશું.’

વિમળાપુરીથી આવેલા મંત્રીઓ ઉતારે ગયા. સભા વેરાણી. રાજાએ મને એકાંતમાં બોલાવ્યો અને પુછ્યું ‘શું કરશું ? આવી રૂપવાન કન્યા સાથે કોઢીઆ પુત્રને કેમ પરણાવાય ? મારું મન તો આ પાપ કરવા ના પાડે છે.’

મેં કહ્યું ‘રાજન્ ! આગે આગે ગોરખ જાગે. લક્ષ વખતે કુળદેવીને આરાધશું અને તેનો કોઠ મટાડશું. આ જગતમાં તો

મીઠો જુઠો સંસારમાં જુઠ છે સંપત્તિ મૂળ

જુઠુંજ મીઠું લાગે છે. અને જુઠુંજ સંપત્તિનું મૂળ છે. પુત્ર જન્મ્યો ત્યારથીજ જુઠું આરંભ્યું છે. તો હવે પુરૂં કરે છૂટકો. આજસુધી કુમારને દેવકુમાર કીધો હવે શું કો-લીઓ જાહેર કરવો છે ?

રાજા બોલ્યા ‘ત્યારે તને ઠીક લાગે તેમ કર. મને તો આવું કરવું ઠીક લાગતું નથી.’

થોડીવારે વિમલાપુરી નગરીના રાજાના મંત્રીઓ આવ્યા અને બોલ્યા ‘રાજા ! આમાં વિચાર કરવા જેવું શું છે ? કનકધ્વજ રાજકુમાર છે અને પ્રેમલા લક્ષ્મી રાજકુમારી છે અને રૂપવાન અને ગુણવાન છે. અમારું માગું કબુલ કરો.’

સિંહલ રાજા કાંઈ ન બોલ્યા પણ હું બોલ્યો ‘રાજન્ ! આ કબુલ કરવામાં શું વાંધો છે ? કુમારના ગુણના સમાચાર સાંભળી તે દૂરદૂરથી આવ્યા છે. અને આ સંબંધ બાંધવાથી આપણો અને તેમનો સંબંધ વધુ ગાઢ થશે.’

રાજાએ મારા આગ્રહથી શ્રીકૃષ્ણ ગ્રહણ કર્યું. અને કુમાર સાથે પ્રેમલાલક્ષ્મીનું વેવિશાળ કબુલ કર્યું.

એક દીવસે વિમલાપુરીના મંત્રીઓ મારી પાસે આવ્યા અને બોલ્યા ‘મંત્રીવર ! હવે અમારે વિમલાપુરી જવું છે. અમને કુમારનાં દર્શન કરાવો જેથી અમે અમારા રાજવીને સતોષ પમાડી બધો વૃત્તાંત કહી શકીએ.’

હું બોલ્યો ‘મંત્રીઓ ! કુંવર એના મોશાળ છે.

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૨૧

તેનું મોસાળ દોઢસો યોજન દૂર છે. અને તે ત્યાં પણ ભોંય-રામાંજ રહે છે. સૂર્ય પણ હજી તેને જોઈ શક્યો નથી તો તમે શી રીતે જોવાના છો ?

મંત્રીઓએ જોવાની જીદ લીધી એટલે મેં તેમને ધમકાવતાં કહ્યું ‘જીદ ન કરો. જીવો આખો દેશ જાણે છે કે કનકધ્વજથી કોઈ વધુ રૂપાળું નથી. તમે કોઈ સારા શુકન જોઈને આવેલા તેથી તમારું માગું કબુલ થયું બાકી ઘણાંય રાજાનાં માંગાં પાછાં ગયાં.

મેં આ પછી એકેક કોડ કોડ સોનૈયા તે મંત્રીઓને ભેટ ધર્યાં. અને તેથી તે ટાઢા થઈ ગયા અને ખોદ્યા ‘અમારે કાંઈ કુમારને જોવાની જરૂર નથી. લગ્ન જોવરાવો.’ લગ્નને દીવસ છ મહિના પછીને જોખીઓ પાસે જોવરાવ્યો અને તે કબુલ કરી તે પોતાના દેશ સિધાવ્યા. ત્યાં જઈ તેમણે મકરધ્વજ રાજા આગળ વ્યાપારીઓએ વર્ણન કર્યું હતું તેથી પણ સવાયું કુમારના રૂપ અને ગુણનું વર્ણન કર્યું.

આ બાબુ મેં જાનની તૈયારી કરવા માંડી ત્યાં રાજાએ મને કહ્યું ‘મંત્રી આ પોલ કયાં સુધી ચાલશે? ચોરીમાં તો કુમાર થોડાજ છાનો રહેવાનો છે? અને તે વખતે આપણી ક્ષેત્રી પુરેપુરી થશે.’

મેં કહ્યું ‘રાજા! કુળદેવીને આરાધો અને કહો કે પુત્ર આપ્યો તો હવે તેને કોઠ મટાડો.’

રાજાએ મારું વચન કબુલ કર્યું. તેણે કુળદેવીને ફરી આરાધી તે પ્રસન્ન થયાં એટલે રાજાએ કહ્યું ‘માતા! પુત્ર તો દીધો તે મોટો પણ થયો છે પરંતુ પ્રધાને વેવિશાળ કરી

૨૨૨

કથાસાગર

મને પુરી મુંઝવણમાં મુકયો છે. આ મુશ્કેલીમાંથી શી રીતે ઉગરવું? તમે કુમારને નિરોગી બનાવો અગર કોઈ માર્ગ બતાવો.'

કુળદેવી બોલ્યાં 'રાજા ! કોઈ તો તેના લલાટે લખેલો છે. તે તો નહિ મટે. પણ લગ્નની રાત્રિએ પોતાની ઓરમાન મા અને સ્ત્રીની પાછળ મધ્યરાત્રિ પછી આભાપુરીનો રાજા ચંદ્ર વિમળાપુરી આવશે અને તે પ્રેમલાલચ્છીને પરણશે. પરણવાની મુશ્કેલી તો આ રીતે ટળશે.'

રાજા વધુ વિનંતિ કરે ત્યાં તો કુળદેવી અંતર્ધાન થયાં. સારા દીવસે અને સારા મુહુર્તે જાન ઉપડી. અમે મોટું સાજન લીધું. હાથી ઘોડા પાયદળ લઈ કનકધ્વજને પડદામાં રાખી બધા અહિં આવ્યા. આજે લગ્નની રાત છે. અમે તમારી રાહ જોતા હતા ત્યાં તમે પેલો બે સ્ત્રીઓ પાછળ આવ્યા. આમ દેવીના વચનથી અમે તમને ચંદ્રરાજા તરીકે જાણ્યા છે.

આભાનગરીભૂષણ ચંદ્રરાજા !

વહાલો સહુને કામ વહાલો ચામ નહીં રી
સાચી એ જગરીત ચંદ્રજી જાણો સહી રી

આ આખા જગતમાં સહુ પોતાના કામ માટે આવો પાછો થાય છે. હવે તમે આ પ્રેમલાલચ્છીને અમારા કુમાર માટે પરણી આપો. અમારી લાજ તમારે હાથે છે. અરે લાજ શું અમારાં જીવન પણ તમારે હાથે છે. રાત હવે થોડી છે. વિચારવાનો બહુ વખત નથી. ભાડે પરણવું આ કાંઈ પહેલ વહેલું તમે કરતા નથી. પહેલાં આવાં ઘણાં લગ્ન થયાં છે.

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૨૩

ચંદ્ર ખોલ્યો ‘તમે મને મુશ્કેલીમાં મુક્યો છે. ભાડે લગ્ન કરું તેમાં કાંઈ ક્ષત્રિયવટ થોડી છે અને માણસાઈ પણ થોડીજ છે. તમે તો આજસુધી ખોટેખોટું ચલાવ્યું હવે તેમાં મને ભેળવો છો મારાથી એ કેમ અને ?’

સિંહલરાજ અને મંત્રીની અનેક વિનવણી પછી ચંદ્ર રાજ્યે મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરી ‘સાડું હું પરણીશ.’ એમ કહ્યું એટલે વરઘોડાની તૈયારી થઈ ચંદ્રરાજ વરઘોડે ચડયા. સિંહલરાજ હિંસક મંત્રી વિગેરે સાજન બન્યું.

(૪)

રાત્રિનો સમય હતો. છતાં પણ વિમળાપુરીમાં દીવસ જેવાં અજવાળાં હતાં. ઠેર ઠેર દીવાઓ ઝગમગતા હતા. અને નગરના તમામ લોકો સિંહલદેશના રાજકુમાર કનકધ્વજનો વરઘોડો જોવા એકઠા થયા હતા. આ જોનારામાં વીરમતી અને ગુણાવળી પણ હતાં. તે વિમળાપુરીમાં આવ્યા પછી થોડું ક્ષ્યાં અને એક જગ્યાએ ઉભા રહી વરઘોડો જોવા લાગ્યાં.

ચંદ્રરાજને જોઈ વિમળાપુરી નગરીનાં લોકો ખોલતા ‘શું પ્રેમલા લચ્છીનું ભાગ્ય! દેવને પણ લગ્નવે એવો તેને શું સુંદર વર મળ્યો છે?’ સાજનમાં આવેલા સિંહલપુરના લોકો ખોલતા ‘કનકધ્વજ નજર લાગે તેવો છે માટે ભોંય-રામાં રાખ્યો છે તે વાત આજે તેને જોઈએ છે ત્યારે ખરેખર સાચી લાગે છે.’ ઢાલ સરણાઈ વજ્રિત્રો વાગતાં હતાં. સાજનમાં સિંહલરાજ અને હિંસક મંત્રી વિગેરે મલકાતા હતા. સ્ત્રીઓ વેવાઈનું ધર નજીક આવતાં ડબલ જોસથી ગાણું ગાવા લાગી. કનકધ્વજનો-ચંદ્રનો વરઘોડો તોરણે આવ્યો.

૨૨૪

કથાસાગર

જમાઈના લાગા ઠેર ઠેર મકરધ્વજ રાજ્યે ચૂકવ્યા અને વરને માયરામાં બેસાડયો.

થોડીવારે પ્રેમલાને રેશમી કપડામાં લપેટી સામે બેસાડી. લોકો બોલ્યા ‘કનકધ્વજ અને પ્રેમલાના લગ્ન નથી પણ સાક્ષાત્ કામદેવ અને રતિ પરણે છે.’ સૌની નજર આ બંને ઉપર હતી ત્યાં ગુણાવલી વીરમતી સાસુને કહેવા લાગી

બાઈ વર બીજો નહીં એ સુજ પ્રીતમ કોક
થઈ ખરી એ પ્રેમલા સાચી સુંદર શોક્ય,

‘સાસુજી! આ સામે જે વરને બેઠાંએ છીએ તે કોઈ બીજો વર નથી પણ મારા નાથ! વર બની પરણે છે. આ લગ્નથી પ્રેમલા મારી સાચેસાચ શોક્ય બની છે.’

વીરમતી બોલી ‘ગાંડી! કચપચ ન કર. લગ્ન બેવા દે. તને તો બધે ચંદ્ર ચંદ્રજ લાગે છે. ચંદ્ર તો આભાપુરીમાં ગારુડી મંત્રથી નાગ બંધાઈ રહે તેમ મારા મંત્રથી બંધાઈ ઉંધે છે. આ તો કનકધ્વજ રાજકુમાર છે. મેં તને નહોતું કહ્યું કે ચંદ્ર ચંદ્ર શું કરે છે, ચંદ્ર કરતાં સવાયા રૂપવાળા કેઈ માણસો છે. તને આ પ્રત્યક્ષ થયું કે નહિ કનકધ્વજ ચંદ્ર-કુમારથી ચડે તેમ છે કે નહિ?’

ગુણાવળીને સાસુના વચન ઉપર જરાપણ શ્રદ્ધા ન આવી પણ તેની આગળ વધુ દલીલ થાય તેમ નહતું તેથી તે મૌન રહી.

રાજા મકરધ્વજને આનંદનો પાર ન હતો. તે માનતો હતો કે જેવી મારી પુત્રી હતી તેથી મને વર સવાયો મળ્યો. પ્રેમલા પણ ઘુંઘટમાંથી ઝીણી આંખે વરને બેઠાં મલકાતી. વિધાતાનો આભાર માનતી હતી કે ‘હૈવ! તું ખરેજ અનુકુળ છે.

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૨૫

ભતારને મેં જોયો નહોતો. પણ મનભાવતો તેં મેળવી આપ્યો? તેવામાં પ્રેમલાનું જમણું અંગ ફરકવા માંડ્યું. પ્રેમલા વિચારમાં પડી. અનિષ્ટ સૂચક જમણું અંગ કેમ ફરકે છે? થોડી વાર થઈ ત્યાં લગનની વિધિ પુરી થઈ અને વરકન્યા પાસા રમવા બેઠા. ચંદ્રરાજએ હાથમાં પાસા લીધા પણ તે પાસા ફેંકતાં ફેંકતાં એક સમસ્યા બોલ્યા.

આમાપુરમ્મિ નિવસહ વિમલપુરે સસિહરો સમુગ્ગમિઓ

અપ્પત્થિઅસ્સ પિમ્મસ્સ વિહિહત્થે હવહ્ નિવ્વાહો

‘આશાપુરીમાં વસનારો ચંદ્ર વિમલપુરીમાં આવી ઉગ્યો છે. તેને નહિ માગ્યો પ્રેમ મળ્યો છે. પણ હવે તેનો નિર્વાહ કેમ થાય છે તે તો વિધિના હાથમાં છે.’

પ્રેમલા ચતુર હતી પણ આનો અર્થ કાંઈ ન સમજી. બીજી ત્રીજીવાર ચંદ્રરાજએ પાસા ફેંક્યા અને એજ પ્રલોક ફરી ફરી બોલ્યા. એટલે પ્રેમલા બોલી.

વસિઓ સસિ આગાસે, વિમલપુરે ઉગ્ગમીઓ જહાસુલ્લં

જેણામિભૂઓ જોગો, સ કરિસ્સહ તસ્સ નિવ્વાહો

‘આકાશમાં વસનારો ચંદ્ર અત્યારે તો સુખપૂર્વક વિમલાપુરીમાં ઉગ્યો છે. જેણે વિમલાપુરીમાં યોગ કરાવ્યો છે. તે તેનો નિર્વાહ પણ કરશે. ચિંતા કરવાથી શું?’

ચંદ્ર પ્રેમલાલક્ષ્મીની આ સમાસ્યાથી સમજ્યા કે પ્રેમલા મારી વાત ખરાબર બાજુતી નથી. તેથી પ્રેમલા સિવાય બીજું કોઈ ન બાજુ તે રીતે બોલ્યા.

પૂરવદ્દિશિ એક આભા નગરી, ચંદનૃપતિ તિહાં રાજા
છો તસ મંદિર રમવા જેવા, સારીપાસા તાજા.

પ્રેમલા વિચારમાં પડી. કનકધ્વજ સિંહલનો રાજકુમાર છે. અને તે સિંહલને નહિ સંભારતાં આલાનગરીના ચંદ્રરાજ અને તેના નવા પાસા રમવા જેવા છે એમ કેમ જોલે છે? લગ્ન તેમજ પ્રેમથી કર્યાં પણ આ પાસા રમતાં આકુળવ્યાકુળ કેમ થાય છે? શું આ સિંહલના રાજકુમાર કનકધ્વજને બહલે આલાપુરી નરેશ ચંદ્ર તો નહિ હોય ?

શારીપાસાની રમત પુરી થઈ. વર વહૂ કંસાર જમવા બેઠાં. જમતાં જમતાં ચંદ્રે પાણી માંગ્યું પ્રેમલાએ પાણી આપ્યું ત્યારે ચંદ્રરાજ જોલ્યા.

‘જે સુરસરિતા જળ હુવે તો આવે આનંદ’

જે ગંગાનું પાણી હોય તોજ મીઠું લાગે.

આ શબ્દ સાંભળતાં પ્રેમલાની શંકા વધુ દઢ થઈ. આલાનગરી ગંગાના કાંઠે છે. સિંહલ સિંધુ પાસે છે. નક્કી આ ચંદ્ર રાજ હોવા જોઈએ. અગર કનકધ્વજનું ત્યાં કદાચ મોસાળ હોય તો જુદી વાત. તેના હૃદયમાં આ વર સિંહલનો રાજકુમાર છે કે આલાનગરીનો ચંદ્ર છે તેની શંકાના હિંડોળે હિંચવા લાગ્યું.

સિંહલરાજે ચંદ્રને ખાનગીમાં કહ્યું ‘રાત થોડી છે. હજી કામ ઘણું બાકી છે માટે જલદી પતાવો, હું સમજું છું કે આવો પ્રેમલા સાથેનો વિનોદ મુકવાનું તમને શાનું મન થાય? પણ સજ્જને આપેલા વચનનો વિચાર કરવો જોઈએ.’

હાથી ઘોડા વિગેરે સુંદર પહેરામણી લઈ લગ્નવિધિ પતાવી ગાજતે વાજતે વરવધૂ સિંહલ રાજને ઉતારે આવ્યાં. એકાંતમાં બેઠાં પણ ઘડીક ચંદ્રરાજ ઉભા થાય અને ઘડીક બેસે. પ્રેમલા સમજી ગઈ કે આમાં કાંઈક ભેદ છે. તેથી તેણે

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૨૭

સ્રણ પણ ચંદ્રરાજને અળગા થવા ન દીધા તેવામાં હિંસક મંત્રી ચંદ્રરાજ સામું તાક્યો અને કરસંજ્ઞાથી તેણે ચંદ્રરાજને જણાવ્યું કે ‘હવે પ્રેમલાનો મોહ છોડી જલદી વિદાય થાઓ વિલાંબ ન કરો.’

ચંદ્રરાજએ વડીશંકા જવાનું બાનું કાઢી છટકવા વિચાર્યું પણ પ્રેમલા સાથેજ આવી એટલે તેમાં તેને નાસી જવાનો લાગ ન મળ્યો.

(૫)

હિંસક મનમાં ખુબ અકળાયો તેને થયું કે ‘સવાર પડશે તો આ બધી વાત ખુલ્લી થશે કનકંધવજનાં લગ્ન લગ્નના ઠેકાણે રહેશે અને મારે તથા રાજને સિંહલ પહોંચવું બારે પડશે.’ તેણે ઘણી ઘણી સંજ્ઞા કરી પણ ચંદ્રરાજ પ્રેમલાથી જલદી છૂટા ન પડયા એટલે અન્યોક્તિથી તે બોલ્યો.

વહેલો થા નિશિભુપ હો, દિનકર જે તુજ દેખશે
પડશે પ્રગટ સવિ રૂપ હો.

‘હે ચંદ્રરાજ! તું ઉતાવળ કર. સૂર્ય ઉગશે તો તરત બધું સ્વરૂપ પ્રગટ થશે અને અમારી ક્ષેત્રી થશે.’

જેમ જેમ હિંસક ઉતાવળ કરવા માંડ્યો તેમ તેમ પ્રેમલા પતિને વધુ લાડ લડાવા માંડી અને તે બોલી. ‘નાથ! હું બધું સમજી ગઈ છું કે તમે આલાપુરીના રાજા ચંદ્ર છે. હું અંધારામાં હોત તો તમે ગમે તે બાનું કાઢી છટકી શકત પણ જેમ રાહુ કે મંગળ નડે છે તે બાણ્યા પછી તે અહ બહુ નડતો નથી તેમ તમે હવે જણાયા હોવાથી જલદી અહિંથી નહિં છૂટી શકો. આ શું મોટામાણસની રીત છે કે ચરણ્યા પછી પરણેતરને તરછોડવી. હું તમને મુદ્દલ નહિ

૨૨૮

કથાસાગર

જવા દઉં, કદાચ અહિંથી છેતરીને જશે તો આભાપુરીએ પણ હું આવીશ.’

ચંદ્ર ખોલ્યો. ‘દેવિ! આગ્રહ ન કર. હું વચનથી બંધાયેલ છું. હું તને અત્યારે મારી બધી કથની કહી શકું તેમ નથી. આમ કહી જેવો ચંદ્ર ઉભો થયો કે તુર્ત પ્રેમલાએ ચંદ્રનો છેડો પકડ્યો અને ખોલી ‘નાથ! નહિ જવા દઉં’

હિંસક મંત્રી તુર્ત આગળ આવ્યો. પ્રેમલાએ રાજ્યના જુના મંત્રીની લાજ કાઢી અને તેનો છેડો મુક્યો એટલે હિંસક તુર્ત ચંદ્રને બહાર ખેંચી ગયો.

પ્રેમલા પછાડ ખાઈ જમીન ઉપર પડી. અને ચંદ્ર હિંસક સાથે સિંહલ રાજ પાસે ગયો.

ચંદ્રે ગળે ડુમ્બો લાવી એટલુંજ માત્ર કહ્યું ‘રાજન્ હું જાઉં છું પણ સુંદરી રોતી છે. હવે પછીની તેની સંભાળ કે લાજ તમારે હાથ છે.’

ચંદ્રરાજ સિંહલરાજથી જુદા પડ્યા. પણ તે રાતનું વૃત્તાંત તેમની નજરથી જરાપણ ખસ્યું નહીં. તે સીધો વિમલાનગરી ગામને સીમાડે આવ્યો અને તેજ આંખાની બખોલમાં ભરાયો.

થોડીજ વારે સાસુ વહુ બન્ને આવ્યાં અને સડસડ કરતાં આંખા ઉપર ચઢ્યાં. વીરમતી ચડતાં ચડતાં ખોલી અડધો પહોરજ રાત્રિ છે. કંખાની સોંટી આંખા ઉપર લગાવી ખોલી. ‘આંખા! લઈજા અમને આભાપુરી.’

આંખો આકાશમાર્ગે ઉડ્યો અને સાથે સાથે તેના ઉપર બેઠેલાં સાસુ વહુ અને બખોલમાં ભરાયેલ રાજ પણ ઉડ્યો.

૧૨૮

પતિપત્નીનો સંવાદ યાને ચંદ્રરાજ અને ગુણાવલી (૧)

‘ગુણાવલી ! જોયુંને કૌતુક. ઘેર રહી હોત તો પ્રેમલા અને કનકધ્વજનાં લગ્ન જોવા મલત ખરાં?’ માર્ગમાં વીરમતી બોલી.

ગુણાવલીએ કહ્યું ‘બાઈ ! તમારી શક્તિ અપાર છે. પણ તમે જે કનકધ્વજ માનો છો તે મારા માન્યામાં આવતું નથી. કહો કે ન કહો તે તો તમારા પુત્રજ હતા.’

વીરમતી બોલી ‘તું બહુ વરઘેલી છે. એટલે જ્યાં સારો રુપાળો પુરુષ દેખે છે એટલે તને ચંદ્રજ લાગે છે. પણ અહિં સુધી તે આવે શી રીતે? સરખી આકૃતિના ઘણા માણસો શું નથી હોતા?’

ચંદ્રરાજ આ બધું સાંભળે છે અને વિચારે છે કે ‘ગુણાવલી કેવી ભોળી સ્ત્રી હતી. વીરમતીના કુસંગને લઈ એ કયાં પહોંચશે તેની ખબર નથી.’ એટલામાં આભાપુરી આવી. અને ઉપવનમાં વૃક્ષ સ્થિર થયું. સાસુ વહુ હેઠાં ઉતરી પાસેની વાવમાં હાથ પગ ધોવા ગયાં એટલે ચંદ્રરાજ કોઈ ન બાણે તે રીતે સીધો મહેલે જઈ રાજનાં કપડાં પહેરી ઘસ-ઘસાટ ઉંઘવાને ડાળ કરી ઓઢી સૂતો.

(૨)

વીરમતી અને ગુણાવલી હસતાં હસતાં આવાસે આવ્યાં. પછી વીરમતીએ નગર ઉપરથી નિદ્રા સંહરી એટલે આખું નગર જાગ્યું અને ગુણાવલીને કંબા આપી તેના પતિ ઉપર ફેરવવાથી તે જાગશે તેમ જણાવી તેના આવાસે મોકલી. ગુણાવલી કંબા ફેરવ્યા બાદ પતિને જગાડતાં બોલી 'નાથ ! જાગો કુકડો બોલે છે. મને આખી રાત ઉંઘ આવી નથી અને તમે તો ઠંઠોળાતા છતાં પણ કાંઈ જાગતા નથા.'

રાજા હાંફળો ફાંફળો થતો બેઠો થયો અને બોલ્યો. 'અહાહા ! ખુબ મોડું થયું. રાતે માવઠું પડ્યું તેથી ઠંડકથી ઉંઘ ખુબ આવી અને ખબર ન પડી.'

રાણી ! તમારે ઉજાગરો કેમ થયો ? એવું શું થયું કે ઉંઘ ન આવી ? કાંઈ બહાર તો નથી ગયાં ને ? રાજા રાણી સામું ધારી જોઈ આગળ બોલ્યો 'હાં ઉંઘ ન આવ્યાનો આ ઉજાગરો નથી. તમારી મને જાગાડવાની રસીલી વાણીજ કહે છે કે તમે મને સૂતો મુકી ક્યાંક રંગરાગ કરી આવ્યાં લાગો છો ?'

ગુણાવલી બોલી 'નાથ ! આલું અછતું આજ ન આપો. અને સવારના પહોરમાં પજવો નહિ. હું મહેલની નીચે દીવસે પણ થોડીજ પગ મુકું છું કે રાત્રિએ બહાર જાઉં ?'

'રાણી ! મને રમાડો નહિ. તમે કપડાં બદલી બહાર ગયાં છો એ ચોક્કસ છે. શું કરી આવ્યાં તે સાચે સાચું કહો.'

રાણીએ બનાવટી વાત કહેવા માંડી. 'રાજા ! તમે બહુ ચક્રાર છો. સાચી વાત છે. હું આજે રાતના બહાર ગઈ હતી પણ તેનો બધો વૃત્તાંત સાંભળશે એટલે તમને આનંદ થશે.

'એમ !' રાજા બોલ્યો.

(૩)

રાણીએ કહેવા માંડ્યું “વૈતાલ્યમાં વિશાળા નગરી છે. તેનો રાજા મહિપ્રભવિદ્યાધર છે. તેને ચંદ્રલેખા નામે સ્ત્રી છે આ રાજા રાણી નવા વિમાનમાં બેસી યાત્રા કરી પાછા ફરતા હતા ત્યાં આભાનગરી આવી. વિમાન વરસાદ અને ઠંડા પવનથી આગળ ચાલ્યું નહિ અને અટક્યું એટલે વિદ્યાધરીએ પુછ્યું ‘ નાથ અકાળે અહિં વરસાદ કેમ છે ? ’

વિદ્યાધર બોલ્યો ‘આ નગર ઉપર કોઈ દેવ કોપ્યો છે તેથી આ બધું થયું છે બાકી આ નગરનો રાજા બહુ પુણ્ય-શાળી છે. ? ’

વિદ્યાધરી બોલી ‘તો તેને બચાવવાનો કોઈ માર્ગ ખરો કે નહિ ?’

‘ઉપાય તો છે. પણ તે રાજાની વિમાતાના હાથમાં છે. તે, રાજાની રાણી અને તું ત્રણે જણા શાંતિનાથ ભગવાનની આગળ આખીરાત ગુણકીર્તન કરો તો દેવનું વિદ્વ ટળે.’ વિદ્યાધરે ઉપાય બતાવ્યો.

વિદ્યાધરીએ કહ્યું ‘ આપણે તેની વિમાતાને જગાડીએ અને સમજાવીએ.’ આ પછી વિદ્યાધરે વિમાતાને જગાડયાં અને બધું સમજાવ્યું. તેમણે મને બોલાવી. આથી હું વિમાતા અને વિદ્યાધરીએ આખીરાત ભગવાનનાં ગુણકીર્તન કર્યાં. હું હમણાંજ અહિં આવી અને વિદ્યાધર વિદ્યાધરી પોતાના સ્થાને ગયાં. તમને ઉંઘતા મેં જગાડયા પણ તમે તો જાગતાજ નથી. ‘ નાથ! મારી આંખ રાતી છે અને ઉંઘ નથી આવી તેનું ખરું કારણ જાણ્યું ને ? ’”

૨૩૨

કથાસાગર

રાજા બોલ્યો. ‘રાણી ! તમે મારી ચિંતા ન કરો તો ખીજું કોણ કરે ? પતિના દુઃખમાં સતી સ્ત્રીને શાની ઉંઘ આવે ? પણ મને તમારી આ વાત માન્યામાં આવતી નથી કેમકે આજ રાતે મને જે સ્વપ્ન આવ્યું છે એથી તમારી વાત કાંઈક જીદી પડે છે. મેં તો સ્વપ્નમાં એવું જોયું કે તમે અને વિમાતા વિમલાપુરી ગયાં. ત્યાં કોઈનાં લગ્ન જોઈ આવ્યાં અને પાછા અહિં આવ્યાં આવું જોયું. પણ મારું તો સ્વપ્ન હતું સ્વપ્ન થોડાંજ સાચાં હોય છે. તમે રાતે પ્રત્યક્ષ ગીત ગાન ગાયાં તેજ સાચું.’

ગુણવાલી સ્વપ્નમાં રાજાની આસ્થા ન ટકે માટે બોલી “નાથ ! સ્વપ્ન તે કાંઈ થોડાં સાચાં પડતાં હશે ? તમે

‘સ્વપ્નાની સુખલડી ભૂખ ભાંગે નહિ રે’

એ વાત નથી જાણી. ‘એક પૂજારીને સ્વપ્નમાં આવ્યું કે આખું મંદિર સુખડીથી ભરાઈ ગયું. સવારે તપાસ કર્યા વગર તેણે તેની આખી નાતને જમવાનું નોંતરૂં આપ્યું. પણ સુખલડી તેણે મંદિરમાં દેખી નહિ આથી પૂજારી દેવળનાં ખારણાં બંધ કરી ઉંઘવા માંડ્યો. નાત એકઠી થઈ ‘લાઓ ખાવાનું’ કહી તેણે ખૂમ પાડી. એટલે પૂજારી જાગી બોલ્યો ‘ઉભારહો! હમણાં સ્વપ્ન આવે એટલે તેમાંથી સુખડી લાવી પીરસાવું છું.’ પણ સ્વપ્ન આવ્યું નહિ. આથી નાતવાળા બોલ્યા ‘લલામાણુસ ! સ્વપ્નાની સુખડી તે ભૂખ ભાંગતી હશે.’ નાત ખીજાઈ અને પૂજારીને તિરસ્કારી ઘેર ગઈ. નાથ ! તેમ તમને પણ આવુંજ ખોટું સ્વપ્ન આવ્યું લાગે છે.”

રાજા બોલ્યો ‘રાણી ! તમે કહો છો તેમ સ્વપ્નાં

ચંદ્રરાજાનું ચરિત્ર

૨૩૩

સાચાં નથી. હોતાં પણ આ સ્વપ્નું તો મને સાવ સાચું લાગે છે. હું તમને ઠપકો આપતો નથી. તમે તમારે જેમ કાવે તેમ કરો. હું તમારી આડે આવવા માગતો નથી પણ મને બનાવો નહિ.

રાણી બોલી. ‘નાથ ! હસતાં હાડ ન ભાંગો. તમારો એકેક બોલ હૃદયને વિધે છે. તમને કોઈ મારા દુશ્મને ખોટી રીતે ભલેચ્યાં લાગે છે. નહિંતર મારો નાથ આમ મારા ઉપર દુશ્મણો ન થાય. ધણીને સુતો મુકે એવી સ્ત્રીઓ દુનીયામાં હશે પણ હું નહિ.’

રાજાએ કહ્યું. ‘તમે મને આડું અવળું ન સમજાવો. મારું તો કહેવું છે કે તમે કૌતુક જીવો તો મને પણ કોઈ વાર બતાવજો’ ગુણાવલી મનમાં સમજી ગઈ કે કહો કે ન કહો જરૂર ગમે તે રીતે મારા નાથ વિમલાપુરી આવ્યા છે અને તેજ પ્રેમલાને પરણ્યા છે. આંખમાં આંજીલી મેંસ હજી તેવીને તેવી છે. ગાલે કરેલાં કાળાં ટપકાં પણ તેમનાં તેમ છે. પીઠીથી ખરડાયેલું પીણું શરીર પણ હજી તેવું ને તેવું છે. મેં સાસુની સંગતે ચડી. મારા સંસારમાં પૂજો મુક્યો મેં બહુ ખોટું કયું’.

આ પછી રાજા નિત્ય કર્મથી પરવાર્યો અને રાજ સભાએ ગયો તેને રાણી ઉપર ક્રોધ તો ઘણો ચડ્યો હતો પણ તે સારીરીતે નાણુતો હતો કે ગુણાવલી આવી નથી પણ વિમાતાના સંગતે તેને કૌતુક જેવા પ્રેરી છે. આ સંગત છોડાવવા માર-જુડ કે શિક્ષા કરવી તે ઠીક નથી. પણ ધીમે ધીમે તેને સમ-જાવી છોડાવવી જોઈએ. ગુણાવળીને જો હાલ કાંઈપણ શિક્ષા

૨૩૪

કથાસાગર

કરવામાં આવશે તો વિમાતા ખીજશે અને તેનો કેપ મારે માટે અસહ્ય છે.

(૪)

“સાસુભ ! હું તમને નહોતી કહેતી કે પ્રેમલાલચીને પરણે છે તે મારા પતિ છે ? તમારી સાથે એક રાતનું કોતુક જોવાનું મને બહુ ભારે પડ્યું. મારો નાથ રોસાયો અને મારે તો આખી જીંદગીનું શલ્ય થયું. બાઈ ! ગમે એવી સ્ત્રી હોંશીયાર પણ થોડીજ પુરુષને પહોંચે છે ? તમારી પાસે જેમ આકાશ ગામિની વિદ્યા છે તેમ તેમની પાસે પણ તેવી વિદ્યા હોવી જોઈએ. તેણે તો મને સ્પષ્ટ કહી દીધું કે ‘કેમ રાતનાં લગ્ન જોઈ આવ્યાં ને ?’ મેં તો તેમને આંખા આંખલી બતાવી સાચું માન્યું નથી. પણ જેણે નજરે જોયું હોય તેને શી રીતે છેતરી શકાય ? મારા મીઠા સંસારમાં કડવાશ થઈ અને હવે તો તે મારી પ્રત્યે બધી બાબતમાં સંકોચ રાખશે. શું થાય ?”

ગુણાવલીએ. વીરમતી આગળ બળાપો કાઢતાં કહ્યું.

વીરમતી બોલી ‘ગુણાવલિ ! ગભરા નહિ હું બધું ઠીક કરીશ.’

ગુણાવલી ઘેર ગઈ પણ પતિથી ખોટી પડેલ હોવાથી તેને કેઈરીતે ચેન ન પડ્યું. તેને કોતુક દર્શન આખી જીંદગીની મીઠાશને ઘડીકમાં નાશ પમાડતું જોઈ પારાવાર ખેદ થયો પણ આનો ઉપાય તેની પાસે ન હતો માટે તેણે સાસુનો આસરો લીધો. તે માનતી હતી કે સાસુ બહુજ કુશળ અને નટખટ છે તો કેઈ એવો ઉપાય કરશે કે પતિના હૃદયમાંથી શલ્ય કાઢશે પણ આ ભોળી ગુણાવલીની આશા ખોટી પડી. તે વાત હવે પછીના વાંચનથીજ સમજાશે.

૧૨૯

ભૂલનો પશ્ચાત્તાપ ચાને ગુણ્યાવળીની ભક્તિ

(૧)

સૂર્ય અસ્ત પામવાની તૈયારીમાં હતો. આકાશ ચારે બાજુ લાલ હતું. આ લાલાશથી પણ ચડે તેવી આંખમાં અને ચહેરા ઉપર લાલાશ ધરતી ખુદ્દલી તલવાર લઈ વીરમતી કટકટ કરતી મહેલની એક બાજુની પગથારથી ઉપરના માળે આવી. અને ગોખે બેઠેલા ચંદ્રરાજને એકદમ જમીન ઉપર પછાડી છાતી ઉપર ચડી બેલી ‘ એ ચંદ્ર ! મેં તને નહોતું કહ્યું કે તું મારી પુઠં જોઈશ નહિ. છતાં તું મારી પુઠં જુવે છે. તું શોક્યનો પુત્ર છે છતાં મેં તને મારા પુત્ર તરીકે માન્યો હતો. આ મોટા રાજ્યને તને રાજવી બનાવ્યો એટલે તું મને હવે વૃદ્ધપણામાં રંજાડવા માગે છે કેમ ?’

‘ અરે દુબ્ધ પાપિયઠ શી કહી વહુને વાત ’

ચંદ્રરાજ ક્ષત્રિય હતો, ભડવીર હતો. બુદ્ધિશાળી હતો પણ આ વખતે તેનું દૈવ વિપરીત હતું. રણમાં ભલભલા શત્રુને એક આંચકે ફેંકી દેનારો તે વીરમતીને ફેંકી શક્યો નહિ. તે ડઘાઈ ગયો અને અક્ષર પણ બોલી શક્યો નહિ.

ગુણ્યાવળી ધમાલ દેખી એકદમ ત્યાં આવી પહોંચી અને વિકરાળ વીરમતીને પગે લાગી કહેવા લાગી ‘ બાઈ !

હું ભૂલી. મેં આપને વાત કરી મારા સૌભાગ્યમાં મેં પૂજો મુકયો એમની ખાતર નહિ પણ મારા ખાતર તેમને અભયદાન આપો. બાઈ ! હું જોઈએ પાથરી આપની પાસે હું સૌભાગ્યની માગણી કરું છું. છોડ કછોડ થાય પણ માતા કુમાતા ન થાય. મારી ઉપર તમારો સ્નેહ છે તો મારા પ્રાણ ખાતર તેમને છોડી દો. તેમના વિના મારું જીવન શા કામનું છે ?”

વીરમતી બોલી ‘આઘી ખસ.’ મેં એને બીચારો ખાપડો માન્યો હતો. પણ તે માથે છાણું થાપવા લાગ્યો છે. મારે એની હવે કાંઈ જરૂર નથી ?’

વીરમતી તરવાર ગળા પર મારવા જાય છે ત્યાં ગુણાવળી પોકેપોક રડતી વીરમતીને વળગી અને બોલી ‘બાઈ ! લાખ ગુન્ડા એમના અને મારા છે. મારી ઉપર દયા લાવી તે બધા ક્ષમા આપો.’

વીરમતીએ તરવાર મ્યાન કરી પણ કોઈ ન જાણે તે રીતે ચંદ્રકુમારને ગળે તેણે એવો મંત્રેલો દોરો આંધ્યો કે તેના પ્રભાવથી વીરમતી ઉભી થઈ કે તુર્ત ચંદ્રરાજ કૂકડો બની ગયો. વીરમતી ક્રોધે ધસમસતી બોલી. ‘ગુણાવળી તારા કરગરવાથી ચંદ્રને જીવતો છોડ્યો છે. પણ આપણા છિદ્ર જીવાનું ક્ષણ મેં તેને કુકડો બનાવી આપી દીધું છે.’

ગુણાવળી હસકે હસકે રોતાં બોલી “બાઈ ! જે માણસ કળવિકળ ન સમજે તે પંખીજ છે ને ? તે તમારી શક્તિને સમજ્યા હોત તો થોડુંજ આમ કરત. આમ પંખી બનાવવાથી શું ? રાજ પંખી થશે તેથી હુંજ દુનીયામાં વગોવાઈશ. લોકો કહેશે કે ‘રાજને એવી નાલાયક રાણી મળી

ચંદ્રરાગનું ચરિત્ર

૨૩૭

કે તેને પંખી થવું પડ્યું. બાઈ! હું વગોવાઈ જીવું તેનાં કરતાં તો તમે મને મારી નાંખો. મારા ઉપર દયા લાવી તેમને અસલ રૂપ પમાડો ફરી આવી ભૂલ કોઈ દીવસ નહિ થાય.’

વીરમતી ક્રોધથી ધમધમતી બોલી ‘હવે તારૂં બોલવું બંધ કર. જો વધુ બોલીશ તો આ કુકડાને પણ મારી નાંખીશ અને તને પણ કુકડી બનાવી દઈશ.’

વીરમતી કડકડ કરતી પગથીઆ ઉતરી પોતાના આવાસે ચાલી નીકળી અને ગુણાવળી પછાડ ખાઈ જમીન પર પડી.

(૨)

કુકડાને ખોળામાં લઈ એક દીવસે ગુણાવળી બોલે છે ‘નાથ! આ બધા અનર્થ આપને પમાડનાર પાપી નારી હું છું. હું ભોળી કૌતુક જોવાને વશે ભોળવાણી અને આપને મેં દુઃખમાં નાંખ્યા. એકવાર કુકડો ફૂકરે કુકક કરી બોલી આપને જગાડતો ત્યારે મને તમારો વિયોગ થશે તેમ માની હું કુકડાના અવાજને અકારો ગણતી તેજ મેં આપને કુકડો બનાવ્યા. નાથ! જે થવાનું હતું એ થયું. હું અને તમે શું કરો. જીનેશ્વર ભગવંત કહે છે કે સૌને કરેલાં કર્મ ભોગવાનાં છે તેમ મારે તમારે અને સાસુને કોઈ પૂર્વભવનાં એવાંજ ઋણાનુબંધ હશે કે મારા નિમિત્તથી આપને દુઃખ પડવાનું. હું તમને જરાપણ અજગા મુકતી ન હતી અને આંખની કીકીની પેટે જતન કરી ચાહતી હતી તેજ મેં આપને પંખી બનાવી દુઃખમાં નાંખ્યા. નાથ! મેં તમારાં રાજબેસણાને બદલે આપને ઉકરડા તરફના બેસણા સન્મુખ

બનાવ્યા છે. ગુણાવળી ઘડીક કુકડાને છાતી સરસો ચાંપે છે અને ઘડીક નીસાસા નાંખી રહે છે.

ઠાસીઓ બોલી 'રાણી! અકળાઓ નહિ. કુકડાને રાજા માનો તેની ઉપાસના કરો. રાજમાતા વીરમતીને બરાબર પ્રસન્ન રાખો. હમણાં તે ખીબ્યાં છે પણ જ્યારે તે શાંત થાય ત્યારે તેમનેજ પ્રસન્ન કરી રાજાનું કુકડાપણું છોડાવો. રાએ દીવસ નહિ વળે.'

રાણીએ કુકડા માટે સોનાનું પાંજરું કરાવ્યું. તેને પાણી પાવા સોનાનું કચોલું બનાવ્યું તેને જમાડયા પછીજ તે ખાતી. તેના પગ પખાળતી. વધુ શું લક્ષ્ય દેરાસરને પૂજે તેમ ગુણાવળી કુકડાને અને તેના પાંજરાને પૂજે જતી હતી.

(૩)

એક વખત ગોચરીએ નીકળેલ કોઈ મુનિરાજ ગુણાવલીને ત્યાં ધર્મ લાભ દઈ વહોરવા પધાર્યા. મુનિએ વહોર્યું પણ સોનાના પાંજરામાં રહેલ કુકડા પ્રત્યે રાણીની ખુબ મમતા દેખી તે બોલ્યા. 'ભદ્રે ! તમે કુકડાને સોનાના પાંજરામાં રાખ્યો છે. પણ તેને મન તો તે બંધન છે અને શ્રાવકે પક્ષિઓને પાળવાં તે એક કર્મદાન છે. અને તે શ્રાવકને ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

મુનિનું વચન સાંભળતાં રાણીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને તેણે પોતાની બધી કથની કહી. મુનિ સાંભળી રહ્યા પણ જતાં જતાં બોલ્યા 'આશ્વાસન રાખો. ધર્મ કરણીમાં વધુ દૃઢ બનો એટલે દુઃખ જે કર્મથી થાય છે. તે કર્મ વિખરાશે અને સુખ મળશે.'

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૩૮

મુનિ વિદાય થયા. ગુણાવલી ધર્મમાં વધુ દૃઢ બની અને પક્ષિને પણ ધર્મ સંભળાવી કુકડાપણાનું દુઃખ મનમાં ન લાવવા જણાવતી હતી.

એક વખત રાજ્ય મહેલનો પાસેથી પસાર થતા કેટલાક પુરુષોમાંથી એક બોલ્યો ‘હમણાં ચંદ્રરાજ ! ઘણા વખતથી દેખાતા નથી. શું શિકારે ગયા છે કે કેમ ?’

બીજો બોલ્યો ‘વીરમતી રાજ્ય ચલાવે એટલે ચંદ્રરાજની કોને ઉણપ લાગે છે.’

‘ઉણપ નહિ પણ મેં તો સાંભળ્યું છે કે ચંદ્રરાજને વીરમતીએ કુકડો બનાવી દીધો છે’ ત્રીજાએ કહ્યું.

ચોથો બોલ્યો ‘વીરમતી મહાદેવતાઈ છે. ધારે તે કરે. ના કહેવાય નહિ. ત્યાં કુકડે કુકૂક કર્યું’. પેલાઓએ ઉપર જોયું તો ગુણાવલીના ખોળામાં કૂકડો હતો. વાતો કરનારા સમજ્યા કે આજ ચંદ્રરાજ, તેઓ તેને નમ્યા. અને કોઈ ન જાણે માટે વાતો કરતા બંધ થઈ છૂટા પડ્યા.

(૪)

વાત વાયરે જાય તેમ વાત તો આખા નગરમાં પ્રસરી કે ચંદ્રરાજ કુકડો બન્યો છે. વીરમતીએ આ વાત સાંભળી એટલે તે ધસમસતી ગુણાવલી પાસે આવી અને કહેવા લાગી કે મારે તો ચંદ્રને મારીજ નાંખવો હતો પણ તારી આજીવનથી જીવતો છોડ્યો છે. શું થયું અને શું ન થયું તે આપણે જાણીએ. તારે કુકડાને લઈ ગોખે બેસવું નહિ અને લોકોને શંકા પડે તેવી મમતા દેખાડવી નહિ. તું થોડામાં સમજે તો સારું છે નહિતર હું કુકડાને હલાલ કરીશ.”

ગુણાવળી કંપી અને તે બોલી. ‘ સાસુજી ! મારી બૂલ થઈ હવે હું કોઈ દીવસ તેમ નહિ. કફ અને ગોખે નહિ બેસું.

ગુણાવળી ગોખે બેસતી મટી અને લોકો કૂકડાને જોતા મટયા પણ રાજને ન દેખતાં પ્રભ અકળાણી. રાજ ગયા ક્યાં ? કોઈ દીવસ દેખાતા કેમ નથી ?’ પણ કોઈ વીરમતીની બીકથી બોલતું નહિ.

ગુણાવળી પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતી હોય તેમ તેની પુરી સંભાર રાખતી. કુકડાને ચંદ્રરાજ માની અનેક લાડ લડાવતી અને મારા લાલ કરી સંખોધી રીસાતી મરડાતી અને પાછી કુકડાને પ્રસન્ન પણુ કરતી. કુકડો તેનું બીજું હૃદય હતો. સર્વસ્વ હતો. કુકડામાંથી તે ચંદ્ર ક્યારે થશે તેની તેને ખબર ન હતી પણુ મુનિના વચનથી આશા હતી કે જરૂર કોઈ એક ધન્ય પળે ચંદ્ર થશે અને મારો નાથ મને મળશે. કેમકે દુનીયાનું આખું તંત્ર આશા ઉપરજ નભે છે.

ચાલો જગત મંડાણુ સકળ આશા વડે
આશા જળ વિશાળ બંધાણી છે બધે.

ગુણાવળી વીરમતીને હૃદયથી તેા તિરસ્કારતી પણુ કોઈ એક પળે હું તેને વશ કરી મારા નાથને સારો બનાવીશ તે આશાએ તેનું કહ્યું કરતી અને તેનું પાયું પાણી પીતી. સાસુ કહે ત્યારે કૌતુક તે જોવા જાય છે. અને તેના હુકમ ઉઠાવે છે પણુ બધે કુકડાને અને પાંજરાને સાથેને સાથે રાખે છે.

હવે આપણે ચંદ્રકુમાર વિમળાપુરીથી નીકળ્યા પંછી પ્રેમલાલચીનું શું થયું તે જોઈએ.

૧૩૦

કપટ નાટક

યાને

કનકદ્વજ કુમાર

(૧)

‘તમે કોણ છો? કેમ અહિં આવ્યા છો? આ તમારું મકાન નથી? ભૂલ્યા પડ્યા છો કે શું? ચાલ્યા જાઓ.’ આમ આક્રોશભર્યા વચને હિંસકની શિખામણથી પ્રેમલાલચીના આવાસે આવેલા કનકદ્વજને પ્રેમલાલચીએ તિરસ્કાર્યો.

ચંદ્રકુમારના ગયા પછી પ્રેમલાલચીએ તેની ઘણી ઘણી વાટ જોઈ પણ ચંદ્રકુમાર ન આવ્યો એટલે બોલી.

હજીય ન આવ્યો વાલહો ગયા ગળાંતી રાત,
બાજી બાજીગર તણી ખેલી કરી અખ્યાત;
હજીયો હતો વિમળાપુરી સોળે કળા સમેત,
ચંદ્ર ગયો ઘર આપણે ન લહ્યો કાંઈ સંકેત.

રાત ગળવા માંડી છે. મારો નાથ બાજીગરની પેઠે બાજી ખેલી ગયો. તે વિમળાપુરીમાં સોળે કળાએ ખીલ્યો હતો પણ સવાર પડતું હોવાથી ચંદ્ર અસ્ત પામ્યો છે તેમ તે પણ તેને ઘેર આલાપુરી ગયો લાગે છે.

પ્રેમલા સમજી ગઈ. આમાં કાંઈક જરૂર કપટ નાટક છે. મારા પતિને આ લોકોએ જ ખસેડ્યો છે.

ચંદ્રકુમારના ગયા પછી હિંસકે થોડીવારે ચંદ્રકુમારનાં કપડાં પહેરાવી કનકદ્વજને પ્રેમલાના ખાંડમાં મોકલ્યો. ચતુર

પ્રેમલા કપડાં ભલે કનકધ્વજે ચંદ્રકુમારનાં પહેર્યાં હતાં પણ આ ચંદ્રકુમાર નથીજ તે તેને ઓળખતાં જરાપણ વાર ન લાગી. એટલે તેણે તેને ઉપર પ્રમાણે તિરસ્કાર્યો.

કનકધ્વજ બોલ્યો ‘પ્રિયે! આવું શું બોલે છે? લગ્નનો શું એટલો બધો ઉન્માદ છે કે ઘડીમાં પરણેલા પતિને પણ તમે વિસરી ગયાં?’

આમ બોલી કનકધ્વજ સીધો પલંગ ઉપર બેઠો એટલે એકદમ પ્રેમલા પલંગ ઉપરથી ઉતરી દૂર ઉભી રહી.

પલંગ ઉપર બેઠેલ કનકધ્વજ હસતો હસતો બોલ્યો ‘કેમ દૂર ભાગે છે? આપણું ઉત્તમ જોડું દૈવે મેળવ્યું છે તેને સુખથી સંકળ કરીએ. હું સિંહલનો રાજપુત્ર અને તું સૌરઠની રાજપુત્રી. તારે તારા પિતાને ત્યાં કે મારે ત્યાં શું કમીના છે? દેવિ! પ્રથમ રાત્રેજ રીસાઓ તે કેમ કામ આવે?’

કનકધ્વજ ઉભો થઈ હાથ પકડવા ગયો ત્યાં રાજકુમારી બોલી ‘છેટો ઉભો રહે. તારામાં એવું શું રૂપ નીતરી જતું હતું કે તને ભોંયરામાં રાખ્યો હશે? તારા આખા શરીરે તો કોઠ છે. પરણનાર મારો પતિ તું નથી.’

ત્યાં તો ધાવમાતા કપિલા આવી. અને બોલી ‘વહુ આમ શરમાઈ દૂર શું ઉભાં છે? તમને ભ્રમ થયો કે શું? પરણે પુરો કલાક થયો નથી ને વરને કહ્યો છે કે આ મારો વર નહિ. આ તો રાજનો પડાવ.. ખીજું અહિં પેસવાની કૌણ હિંમત કરે?’

પ્રેમલા બોલી ‘ડાશી વિચારીને બોલો. તમે લાકડે માંકડું વળગાડવાનો ધંધો લઈ બેઠાં લાગો છો. એમ વળગી પડે હહાડો નહિ વળે સમજ્યાં?’

ચંદ્રભાનું ચરિત્ર

૨૪૩

(૨)

સવાર પડયું સૂર્ય રથ લઈ પધારે તે પહેલાં તે તેના અગ્રચર તરીકે અરુણ આવી પહોંચ્યો હતો. ત્યાં એકાએક કપિલા રાજભવનમાંથી બહાર આવી અને બોલી

ધાઓ રે ધાઓ કોઈ જે હોય વિદ્યાપુષ્ઠ
થયો કનકદંવજ કુંવરનો તનુ સરોગ કુખ્ઠ.

‘હોહો, હોહો, કનકદંવજ કુમારનું શરીર રોગી થયું છે. આખા શરીરે કોઢ થઈ ગયો છે.’

આ શબ્દ સાંભળતાં કનકરથરાજ, હિંસક મંત્રી કનકાવલી વિગેરે બધાં દોડી આવ્યાં અને રોકકળ કરતાં બોલ્યાં ‘ઓ ! અમારા ભોગ લાગ્યા કે આ કન્યાને વેરે અમે કુંવરને પરણાવ્યો. અરે કન્યા કેવી રૂપાળી લાગતી હતી પણ આતો વિષ કન્યા નીકળી. અરે પુત્ર ! તને આ એકાએક શું થયું. દેવકુમાર જેવો તું એકદમ આમ કોઢીઓ કેમ થઈ ગયો ?’

આ વાત કણોપકર્ણ મકરદંવજને કાને પહોંચી. મકરદંવજ રાજ પોતે આવ્યો. તેની આગળ સિંહદ્ર રાજ, રાણી, હિંસક અને કપિલા બધાં વધુ રોકકળ કરવા લાગ્યાં. રાજ મકરદંવજને પ્રેમલાએ કાંઈ કહ્યું નહિ કેમકે તેને લાગ્યું કે મારી વાત અત્યારે મારી જશે. રાજએ ક્ષણભર વિચાર કર્યો અને મંત્રીને પુછ્યા ગાછ્યા વિના સીધો ચાંડાલોને હૂકમ આપ્યો કે પ્રેમલાને ગરદન મારો. આવી પુત્રી મારે ન જોઈએ.

વિમળાપુરીના શાણા મંત્રીએ રાજને ધણું સમજાવ્યો કે ‘રાજ ! ઉતાવળ થાય છે. આ કોઢ મને તુર્તનો લાગતો નથી. બધું કપટ નાટક છે.’

પણ પ્રેમલાનું દૈવ વિપરીત હોવાથી તેના માન્યામાં

કાંઈ ન આવ્યું. રાજરાણીને પણ પ્રેમલા દોષિત લાગી.

મહાજનના અગ્રેસરો ભેગા થયા અને તે પણ રાજા આગળ આવી કહેવા લાગ્યા ‘રાજા ! પુત્રી જેવી પુત્રીને આમ તે વગર વિચારે ગરદન ન મરાય. દોષ તેના કર્મનો છે. એમાં એ બિચારી શું કરે ?’

રાજાને તો કન્યા કરતાં તેની આબરૂ દેશ પરદેશ ખોટી ફેલાય તેનો ભય હતો. તેથી તે કન્યાનું મોંદું જેવા માગતો નહતો કે તેને સાંભળવા પણ માગતો નહતો તેથી તેણે કોઈનું ન સાંભર્યું અને મારાઓને કહ્યું ‘મારી આજ્ઞાનો તુર્ત અમલ કરો. પ્રેમલાને ગરદન મારો.’

ચંડાળો પ્રેમલાને રૂમશાને લઈ ગયા. અને બોલ્યા ‘રાજ-પુત્રી ! ઇષ્ટદેવને સાંભાળ, અમારી જાતને ધિક્કાર છે કે અમારે આવી કુલની કળી જેવી બાળાને હણવી પડે છે.’

પ્રેમલા ખડખડ ખુબ હસી અને બોલી. “ગભરાઓ નહિ. તમે તમારી ફરજ બજાવો બાપ જેવા બાપ અને માતા મને ન બચાવે પછી તમારો શું દોષ ? જીંદગીભર સુધી કોઢીયાને દેખી બળું તેમાંથી બચાવનાર તમને મારા શત્રુ હું કેમ માનું ? તમે મારા ઉપકારી છો ! મને જલ્દી મારી નાંખો. મને દુઃખ કશું નથી પણ દુઃખ માત્ર એટલું છે કે રાજા મારો વધ કરવાનું ફરમાવે છે પણ મને પુછતા સરખા નથી કે પુત્રિ ! આ શું થયું.”

ચંડાળ અટક્યા તેઓ રાજકુમારીને દૂર રાખી મંત્રીને મળ્યા અને કહ્યું કે ‘મંત્રિવર ! રાજબાળા નિર્દોષ લાગે છે. તે રાજાને ખુલાસો કરવા માગે છે.’

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૪૫

મંત્રી બોલ્યો 'હું પણ માનું છું કે રાજબાબા નિર્દોષ છે. પણ રાજા કપટનાટકથી મુંઝાયા છે ? શું થાય ?'

તે ફરી રાજા પાસે ગયો અને તેણે રાજાને બધી વાત ગળે ઉતારી રાજા પાસે પ્રેમલાને હાજર કરી.

(૩)

'પિતા ! હું શું મારી કથની કહું ? આપ પૂજ્ય આગળ મારા ખાનગી જીવનની કથા કહેતાં મને બહુ શરમ આવે છે પણ મારે તે કહ્યા વિના છૂટકો નથી માટે કહું છું.'

જેહને પરણાવી તુમે તે નહીં પ્રીતમ એહ

જાણું છું અનુમાનથી એમાં નહિ સંદેહ

પૂરવદિશી આલાપુરી વીરસેનનો જાત

ચંદ્રનૃપાત પાત માહરો તુમે અવધારો તાત.

મને નગરીના લોકો સમક્ષ ચોરીમાં પરણાવી તે મારો પતિ તો આલાનગરીનો રાજા ચંદ્રરાજ હતો. તેણે લગ્ન પછી પાસે રમતાં મને સંકેતમાં સમજાવી દીધી હતી. ત્યાર પછી કંસાર ખાતાં પણ મને સંકેતમાં તેણે પોતાનું સ્થાન જણાવ્યું હતું. અમે હાસ્યનો આનંદ લેતાં હતાં ત્યાં હિંસક મંત્રી આવ્યો અને તેણે મારા નાથને સંજ્ઞા કરી ઉઠાડ્યો. મેં તેને ઘણું રોક્યો પણ મંત્રી મારા ઉપર ક્રોધ કરી મારા સ્વામિને લઈ ગયો. પહેલી રાત હતી. સસરાનું ઘર હતું. હું અજાણી હતી એટલે હું શરમાઈ અને કાંઈ ન બોલી. મારા નાથ ગયાને થોડો વખત થયો ત્યાં આ કોઠીઓ વર બની મારા આવાસમાં આવ્યો. હું તેની ચાલ અને અવાજ ઉપરથી ઓળખી ગઈ કે આ મારો પતિ નથી. તેથી હું દૂર ઉભી રહી. આ પછી તેની ધાવ આવી અને તેણે કોલાહલ કરી બધાને

૨૪૬

કથા સાગર

બોલાવી રડાકુટ કરી મને વિષ કન્યા ઠરાવી. પિતાજી! હું આ અક્ષરશઃ સાચું કહું છું મેં સિંહલરાજનો કોઈ અપરાધ કર્યો નથી છતાં મારા ઉપર આવું અછતું કલંક ઉભું કર્યું તેમાં હું મારા નસીબનોજ વાંક સમજું છું. પિતાજી! પુત્ર અને પુત્રીમાં બહુ ફેર હોય છે. પુત્રને તો બાપની વાત ન ગમે તો ચાલ્યો જાય. પણ પુત્રીથી આમાંનું કોઈ થતું નથી. જીવાડો તો પણ આપ અને ન જીવાડો તો પણ આપ.’

મકરધ્વજ બોલે તે પહેલાં મંત્રી બોલ્યો ‘રાજન્! મને તો પ્રેમલાની વાત સાવ સાચી લાગે છે. અને સિંહલરાજનું આ બધું કપટ છે. છતાં આ બાબતનો ખરા ખોટાનો નિશ્ચય કરવામાં શું વાર છે? આપણે પેલા ચાર પ્રધાનોને સગપણ કરવા મોકલ્યા હતા તેમને બોલાવીએ અને પુછીએ કે તમે જે વર જોયો હતો તે આ છે કે બીજો? અને બીજી બાબત આલાનગરી માણસ મોકલી તપાસ કરાવીએ કે ત્યાં ચંદ્રરાજ નામનો રાજા છે કે નહિ? અને તે પરણવા અહિં આવ્યો હતો કે નહિ?’

રાજાને કાંઈ હવે બોલવા જેવું રહ્યું ન હતું તેને લાગ્યું કે જે થયું તે સાચું થયું. ચંડાળોએ ઉતાવળ કરી હોત તો હું પુત્રી ઘાતક અને અવિચારી કહેવાત. તે બોલ્યો ‘મંત્રીવર! તમે કહો છો તે બરાબર છે. પુત્રીને મહેલે મોકલો અને મંત્રીઓને હમણાંજ બોલાવો. પ્રેમલા આ પછી પિતાને નમી પોતાના અવાસે ગઈ.

(૪)

“સાચે સાચું બોલજો. મેં તમોને ચારે જણને વર જોઈ તપાસી ખાત્રી કરી પ્રેમલાનો વિવાહ કરવા સિંહલપુરી

ચંદ્રામનું ચરિત્ર

૨૪૭

મોકલ્યા હતા કેમકે તે લોકો પરદેશી છે માટે જાતે તપાસ કરી જોઈ વિચારી વેવિશાળ કરજો તેમ કહ્યું હતું. તમે તો જમાઈને જોયો હશે ! તે વખતે તે કોઠીઓ હતો કે સારો હતો ? તે લોકો કહે છે કે પ્રેમલાલચી વિષ કન્યા છે તેના સ્પર્શથી અમારો પુત્ર કોઠીઓ થઈ ગયો છે. ખીજી બાજુ પ્રેમલાનું સ્પષ્ટ કહેવું છે કે મારી સાથે જેનાં ચોરીમાં લગ્ન થયાં તે વર આ નથી. પણ આલાનરૈશ ચંદ્ર છે. આ બાબતમાં તમેજ ખરાસાક્ષિ છો.”

પહેલો મંત્રિ ઉભો થયો અને બોલ્યો ‘ મહારાજ ! હું મારી વાત સાથે સાચી કહું છું. અમે રાજના આવાસે વેવિશાળ કરવા જતા હતા ત્યાં મને મારી વીંટી ઉતારે ભૂલી ગયો હતો તે સાંભળી. તેથી હું તે લેવા ગયો. હું વીંટી લઈને આવું તે પહેલાં તો આ ત્રણ જણાએ પ્રેમલાનું વેવિશાળ કરી નાંખ્યું. મેં માન્યું કે ત્રણને ગમ્યું તે કબુલ.

‘ ત્યારે તમે તો કનકંઠવજને જોયો જ નથીને ? ’ રાજાએ સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું.

‘ હા. મેં જોયો નથી. ચોરીમાં પરણતો હતો અને લોકો કનકંઠવજ કહેતા હતા તેથી મેં પણ કનકંઠવજ માન્યો.’ મંત્રીએ કબુલ કયું.

બીજો મંત્રિ ઉભો થયો અને બોલ્યો. ‘ મહારાજ ! આ વાત ગલત છે આ મંત્રી હાજર હતો. હુંજ હાજર ન હતો કેમકે વેવિશાળ કરવાને વખતે મને એકદમ જંગલ જવાની હાજત થઈ એટલે આ ત્રણને પડતા મુકી હું જંગલ ગયો. અને આવ્યો તે પહેલાં તો વેવિશાળ થઈ ગયું હતું. મેં તો મુદ્દલ સિંહલરાજના રાજકુમારને જોયોજ નથી. એ કુમાર કાળો છે કે ગોરા છે.’

ત્રીને મંત્રી એકદમ ઉભો થયો અને બોલ્યો ‘ મહારાજ! આ બધા ગપ હાંકે છે. આપને જે ઠીક લાગે તે કરજો બાકી હું તો સાવ સાચું કહું છું આ વેવિશાળ કરવા અમે ગયા તે વખતે રાજમહેલમાં ધમાલ ચાલતી હતી. કેમકે તેજ વખતે સિંહલરાજાનો ભાણેજ રીસાઈ ચાલ્યો હતો હતો. તેથી હું તેને મનાવવામાં રહ્યો હતો ત્યાં આ ત્રણ જણે વેવિશાળ કર્યું. આ ત્રણમાંથી કોઈ દેહ ચિંતા માટે ય નહોતું ગયું કે કોઈ વીંટી લેવાય ગયું ન હતું.’

ચોથા મંત્રીનો વારો આવ્યો એટલે તેણે વિચાર્યું કે ‘પોલ પકડાઈ ગયું છે. સાચી વાત હવે પ્રગટ થવામાં બહુ વાર નથી. રાજા માલમિલકત લઈ ગરદન મારશે ત્યારે માલમિલકત અને જીવ બંને ખોઈશું અને ખોટા ગણાઈશું તો સાચીજ વાત કહેવા હોને?’ તે બોલ્યો ‘રાજા સાચીવાત એમ બની છેકે અમે ચારે જણા હાજર હતા ત્યારે વિશાળ કર્યું છે. વેવિશાળ પછી કુંવરને જોવાનો અમે આગ્રહ કર્યો ત્યારે આ હિંસક મંત્રીએ કહ્યું કે કુંવર તો તેના મોસાળ છે. હમણાં દેખાડવાનું બને તેમ નથી. આમ કહી અમને દરેકને તેણે કોડ કોડ સોનૈયા આપી ફેાડી નાંખ્યા. અમે સેવક ધર્મ ચૂક્યા. સોનૈયામાં લપટાયા અને ચારે જણાએ આપને ખોટે ખોટું કહી ભોળવ્યા. રાજા! અમેજ આ પ્રેમલાને વિપત્તિમાં નાંખનારા પાપી મંત્રીએ છીએ. ધન લેતાં તો મેં લીધું છે. પણ જ્યારે સાંભળ્યું કે કનકંવજ કોઢીયો છે. ત્યારે મને ખુબ પશ્ચાતાપ થયો કે આ ધન કેમ પચશે? પરભવે અમારું શું થશે. મહારાજા આપને જે શિક્ષા કરવી ઘટે તે કરો અમે બધાય ભય કર શિક્ષાને લાયક છીએ. વીટીનું,

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૪૯

દેહ ચિંતાનું અને રીસાયાને મનાવવાનું આ બધું ગોઠવાયેલું પાપી પેટના માટેનું કારસ્તાન છે.

આ સાંભળી ત્રણે મંત્રીઓ ઠરી ગયા.

રાજા ઘડી પહેલાંનો ઉતાવળા સ્વભાવનો હતો તે હવે સ્થિર થયો હતો. તેણે ચારે મંત્રીઓને ઠપકો આપી માફી આપી. મકરંધવજ રાજાએ સિંહલરાજા, તેનો પુત્ર કનકંધવજ, હિંસક, કનકાવતી અને કપિલાને જ્યાંસુધી પુરી તપાસ ન થાય ત્યાંસુધી વિમળાપુરી રોકી રાખ્યા અને બાકીના બધા સિંહલપુરીના રસાલાને સિંહલ વિદાય કર્યો.

(૫)

મકરંધવજ રાજાએ એક મોટી દાનશાળા આરંભી તેની અધિકારીણિ પ્રેમલાને બનાવી. પ્રેમલા સૌ કોઈને દાન આપે છે અને ચંદ્રરાજાની તપાસ કરે છે. રાજાએ આ ઉપરાંત આલાપુરી પણ માણસો તપાસ કરવા મોકલ્યા.

થોડા દીવસ થયા ત્યાં વિમળાપુરીમાં સાધુ ભગવંત પધાર્યા. સાધુ ભગવંતની દેશના સાંભળી પ્રેમલા ધર્મમાં સ્થિર થઈ અને સવિશેષ ધર્મકરણી અને નવકારનું સ્મરણ કરવા લાગી. એક રાત્રિએ પ્રેમલાને સ્વપ્નમાં કોઈ દેવિએ કહ્યું ‘પ્રેમલા ! તું મુંઝાઈશ નહિ તારો નાથ ચંદ્ર તને સોળવર્ષે મળશે. તું ખુબ સુખી થઈશ. તારૂં કલંક ઉતરશે.’

સ્વપ્નની બધી વાત તેણે પોતાના પિતાને કહી. પિતા રાજા થયા. પ્રેમલા ધર્મધ્યાનમાં સમય કાઢે છે દાન આપે છે અને યાચકોને આલાપુરી અને ચંદ્ર નરેશના સમાચાર પુછે છે.

એક વખત વિમળાપુરીમાં કોઈ એક યોગિની આવી. તેના હાથમાં વીણા હતી. વીણાના સૂરમાં તે ચંદ્રરાજના ગુણ ગાતી હતી. આલાપુરી અને ચંદ્ર નરેશનું નામ સાંભળી પ્રેમલા એકદમ તેની પાસે દોડી ગઈ તેણે અમૃત રસ માફક તેનું ગાયન સાંભળ્યું અને પછી પુછ્યું ‘ યોગિની ’ તમે કોણ છો ? ક્યાંથી આવો છો ? અને જેનું ગાન ગાયું તે આલાપુરી ચંદ્ર નરેશને તમે જ્ઞેયો છે ખરો ?’

યોગિની ખોલી. ‘પુત્રિ ! હું યોગિની છું. આલાપુરીથી આવું છું. ચંદ્રનરેશ જેવો ઉદાર અને ગુણવાન રાજવી મેં કોઈ જ્ઞેયો નથી. પણ આવા મોટા માણસ ઉપર મહા વિતક આવી પડ્યું છે. તેની ઓરમાન માતા વીરમતીએ તેને કુકડો બનાવી દીધેલ છે વિગેરે બધો વૃત્તાંત કહ્યો.’

ચંદ્રનું નામ સાંભળી પ્રેમલા આનંદ પામી પણ જ્યારે તેને કુકડો બનાવ્યો છે તે સાંભળી તે દુઃખી થઈ. પરંતુ તેને દેવીના વચન ઉપર વિશ્વાસ હતો કે સોળવર્ષે મારો પતિ મને જરૂર મળશે. અને ત્યારે તે ચંદ્રરાજ રૂપે જ થશે.

પ્રેમલાએ આલાપુરી અને ચંદ્રરાજની બધી વાત યોગિનીદ્વારા રાજને પણ જણાવી. રાજ ખોડ્યો ‘પુત્રિ તું જરૂર સાચી છે અને જરૂર તારા મનોરથ ફળશે. તારા ઉપર આવેલ વિપત્તિ ટળશે. અને બધાં સારાં વાનાં થશે.’

હવે આલાપુરીમાં કુકડો થયેલ ચંદ્રરાજનું શું થયું તે જ્ઞેયો.

૧૩૧

મિથ્યા ગુમાન

યાને

હૈમરથ

(૧)

આભાનગરીના નગરવાસીઓ રાજસભામાં આવ્યા અને યોદ્યા ‘મંત્રિવર! આજે એક મહિનાથી રાજનાં દર્શન થયાં નથી. તરેહ તરેહની વાતો ગામમાં ચાલે છે તો રાજનાં અમને દર્શન કરાવો.’

રાજ્યનો મૂખ્ય મંત્રી સુમતિ યોદ્યો ‘નગરવાસીઓ! તમે જેમ રાજને દેખ્યા નથી તેમ મેં પણ બરાબર મહિનાથી રાજને જોયા નથી. હું આજેજ એની રાજ્યમહેલમાં તપાસ કરાવું છું અને તમને બધાને બંધ આપું છું.’

મંત્રી રાજમાતા વીરમતીના આવાસે પહોંચ્યો અને તે તેને પગે લાગી યોદ્યો ‘રાજમાતા! સમગ્ર પ્રજાજન રાજના દર્શન વિના અકળાય છે અને આ બધા આમાં તમારો વાંક કાઢે છે. માટે જે સત્ય હોય તે કહો એટલે લોકોને નિરાંત વળે.’

વીરમતી ધુરકી યોદ્યો ‘મારો વાંક ?’

‘હા. તમારો વાંક લોકો યોદ્યો છે. કહે છે કે રાજનું માહું વીરમતીએ કયું છે.’

૨૫૨

કથાસાગર

‘મંત્રી ! સંભાળીને બોલો. હું કહું છું કે રાજની હત્યા તમે કરી છે. લોકો ભલે મારો વાંક કાઢે પણ હું તમારો વાંક કાઢું છું શું કહેવું છે?’ વીરમતીએ આંખ લાલ કરી બોલી.

મંત્રી બોલ્યો ‘રાજમાતા ! આ શું બોલો છો? રાજને ભક્ત હું રાજવીનો હત્યારો કેમ બનું? શા માટે રાજને હણું? તેનો પુરાવો કાંઈ ખરો કે એમને એમ આળ?’

‘જેવું તેં મને કહ્યું તેવું મેં તને કહ્યું. દુનીયામાં આઠે લાકડે આઠો વેહ કર્યો સિવાય મેળ કર્યા મળે તેમ છે? માટે કહું છું કે ચૂપ રહો. આ વાતમાં ઉંડા ઉતરો નહિ. લોકોને કહી દો કે રાજ વિદ્યાની સાધના કરે છે માટે હાલ દર્શન નહિ દે. અને તમે જાહેર કરી દો કે રાજનું તમામ કૃત્ય વીરમતી રાણી સંભાળશે. તેનો હૂકમ એ રાજનો હૂકમ અને હાલ રાજ તરીકે વીરમતીનેજ માનવી. જોઈ છું કે પછી કોણ આડું જાય છે. ઢીલું તંત્ર રાખીએ તો પ્રજા માથે ચડી બેસે. રાજ નથી, રાજ નથી તેમ ખૂમ પાડવાની જરૂર નથી. હું રાજ તું મંત્રી પછી શું કામ અટકી પડવાનું છે?’

મંત્રી વીરમતીની ઉચ્ચતા સમજી ગયો અને હાજી હા કરતો થઈ ગયો તેણે માન્યું કે ‘જો આપણે વધુ ચીકાશ કરશું તો આ વૃદ્ધા કોઈ એવું સ્ત્રી ચરિત્ર કરશે કે રાજની હત્યા કરનાર તરીકે મને જાહેર કરાવશે. લોક સત્યાસત્યને; નિર્ણય થોડુંજ કરવાનું છે. વાત વહેતી થઈ તો કોઈ કાંઈ તો કોઈ કાંઈ આડું અવળું બોલશે. માટે હમણાં તો તેને અનુકુળ થવામાંજ ફાયદો છે.’

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૫૩

મંત્રી બોલ્યો ‘સાઈ રાજમાતા ! આજેજ પડકો વગડાવીશ. આપજ હવેથી રાજ. આપની સામે આવનાર બે ચાર જણને સખ્ત શિક્ષા કરી એટલે બધા ચૂપ.’

(૨)

આલાનગરીમાં ઘોષણા થઈ કે રાજના તમામ અધિકાર વીરમતી રાજમાતા સંભાળશે તેની અવગણના કરનાર શિક્ષાપાત્ર થશે. લોકો રૂપ સમજ્યા અને રાજ્ય આજ્ઞાને માથે ચડાવી. આમ આલાનગરીમાં ત્રિચારાજ્ય થયું.

વીરમતીએ કડકરીતે રાજ્યનું સુકાન સંભાળ્યું. મોટા મોટા સામન્તો તેને અનુસરવા લાગ્યા. અને તેનું રાજ્ય ચંદ્રકુમાર કરતાં પણ સવાયું સીધીરીતે ચાલવા લાગ્યું. કોઈ ચુંકે આ કરી શક્યું નહિ.

સુમતિ પ્રધાન પણ રાજ માતાનો અનન્ય ઉપાસક થયો અને તે એક વખત તેની પાસે આવી કહેવા લાગ્યો. ‘રાજમાતા ! શું રાજ્યનો સરસ દ્વેર ચાલે છે. વાઘ અને બકરી તમારા પ્રતાપથી એક આરે પાણી પીએ છે. તમારી હાક નગરીમાં એવી બેસી છે કે તમે એક વખત ચામડાનું નાણું ચલાવો તો પણ કોઈ ચુંચા કરે તેમ નથી. દુનિયામાં તો વૃદ્ધ થાય ત્યારે નમે પણ તમે તો બીજા બધાને નમાવ્યા છે.’

વીરમતી ખુબ રાજી થઈ અને તેને લાગ્યું કે હવે આપણું કોઈ નામ દે તેમ નથી.

(૩)

એક વખત મંત્રી વીરમતીના આવાસે આવ્યો. ત્યારે વીરમતીની પાસે એક સોનાનું પિંજર પડ્યું હતું અને તેમાં

કુકડો આમ તેમ કુદતો હતો. મંત્રી બોલ્યો ‘રાજમાતા ! આ કુકડો પાળવાનો શોખ તમને ક્યારે થયો ?

રાજમાતા બોલી. ‘મને તો કુકડાનો શોખ નથી. પણ વહુને આનંદ કરવા આ કુકડો ખરીદ્યો છે. ભલે બિચારો ખાય પીએ અને તેનું નસીબ હોય ત્યાંસુધી આનંદ કરે.’

સુમતિ મંત્રી બોલ્યો ‘ખરીદ્યો હોય તો તેનું ખર્ચ રાજ્યમાં પડવું જોઈએને ? તે તો પડવું નથી તેથી લાગે છે કે તમને કોઈએ આપ્યો હશે ?’

‘મંત્રી ! તમને ફરી એકવાર કહી દઉં કે હું કાંઈપણ કહું તેમાં શંકા કે તર્ક વિતર્ક ન કરવા. મારી બાબતમાં કોઈની આંપલાશ મને ગમતી નથી. શું અમારી પાસે એવું કાંઈ નથી કે કુકડો ખરીદવા રાજ્યની તિજોરીમાંથી પૈસા લઈએ તોજ ખરીદાય ? અમારે કેટલોક ખર્ચ રાજ્યમાં ન નોંધાવવો હોય તો ન પણ લખાવીએ તેથી શું ?’ કડક અવાજે વીરમતીએ કહ્યું.

‘માતા ! હું ભૂલી ગયો મને તો પેલી રાજની હિસાબી વહીવટની ચિકાસ કરવાની ટેવ પડી ગયેલી એટલે બોલ્યો. મારા બોલવામાં તમે જરા પણ ખોટું ન લગાડશો.’ વાત ફેરવી વાળતાં મંત્રી બોલ્યો.

આ વાત વખતે ગુણાવળી પાસેનાજ ખંડમાં હતી. વીરમતી ઉભી થઈ ગઈ અને મંત્રી પણ ઉભો થયો. જતાં જતાં તેણે રોઈ રોઈ રાતો કરેલ આંખવાળી ગુણાવહીને જોઈ. મંત્રીને શા માટે રડો છે ? તે પુછવાનું મન થયું પણ વિમાતાની ખીકે તે કાંઈપણ પુછ્યા વિના ચાલવા લાગ્યો તે વખતે ગુણાવળીએ કર સંજ્ઞાથી મંત્રીને સમજાવી દીધું કે ‘ચંદ્રરાજ જ આ કુકડો થયા છે અને તેને વિમાતાએ ખનાવ્યા છે.’

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૫૫

મંત્રીએ આ જાણ્યું પણ તેનો પ્રતિકાર કરવાની તેનામાં તાકાત નહોતી તેથી મનમાં દુઃખ ધરી પોતાને ઘેર આવ્યો.

(૪)

વીરમતી નિરભય થકી પાળે રાજ્ય અખંડ
આવીને કેઈ નમ્યા પૃથ્વીપાળ પ્રચંડ.

વીરમતીની આભાનગરીમાં પુરી ધાક હતી પણ બીજે તો એવી વાત ઉઠી. કે આભાનગરીના રાજ્ય કુટુંબમાં કલેશ છે અને તેને લઈ વિમાતા વીરમતીએ ચંદ્ર રાજને કુકડો બનાવી પોતે રાજ બની બેઠી છે. સ્ત્રી ગમે તેવી હોંશીયાર હોય પણ તેની બુદ્ધિ તો પગની પાનીએ ને ? તેની પાસેથી રાજ્ય ખુંચવી લેવું તેમાં શી વિસાત ? આ તકનો લાભ લેવાનું પડોશના હેમાલયના રાજ હેમરથનું મન થયું. તેણે એક દૂત વીરમતી પાસે મોકલ્યો. આ દૂત તેના રાજનો સંદેશો લઈ આભાનગરી રાજસભામાં આવ્યો.

રાજના સિંહાસન ઉપર વીરમતી બેઠી હતી સામે બધાં મંત્રીઓ અને રાજ્ય કર્મચારી બેઠા હતા ત્યાં તે બોલ્યો. મારા રાજ કહેવરાવે છે કે 'રાંડ ! તે રાજ્ય કરી શકતી હશે. રાજ્ય પાલન તો મરદનું કામ છે. વીરમતી ! રાજ્ય અમને હવાલે કર અને રાણી વાસમાં પેસી જા. સીધીરીતે માનીશ તો સાડું નહિતર ચોટલો ખેંચી હેમરથ બળતકારે કાઢશે.'

દૂત હજી પૂરું બોલે તે પહેલાં તો વીરમતી ક્રોધથી સળગી ઉઠી અને બોલી. 'એ ચૂપ કર. તારો રાજ કેઈ ક્ષત્રિયા-ણીનો છેકરો નથી લાગતો. કેઈ રાંડીરાંડનો પાછળથી જન્મેલો લાગે છે. બોલે શું વળે. ક્ષત્રિય પુત્ર હોય તો બહેલો થઈ લડવા

૨૫૬

કથાસાગર

આવે. પાછલા દીવસનો પરાભવ મને લાગે છે કે તે ભૂલી ગયો છે. આભાનું તો પરાક્રમ તેનું તેજ છે. વીરમતીને હજી તેણે જોઈ નથી તેથીજ તે ઉંચો નીચો થતો લાગે છે. કીડીને પાંખ મરવા માટેજ આવે છે તેમ તેનો તરખરાટ નાશ માટેજ છે. આ પછી વીરમતીએ દૂતને ગળું પકડી બહાર ધકેલ્યો.’

દૂત હેમરથ રાજા પાસે પહોંચ્યો. તેણે રાજાને સ્પષ્ટ કહ્યું ‘રાજાન્! વીરમતી સ્ત્રી છે તેથી તેનું રાજ્ય જલદી ખુંચવી લેવાશે તેમ માનવું ભૂલ ભરેલું છે. તે તો સાક્ષાત્ ચંડિકા જેવી છે. તેનું તેજ અને કડપ ભલભલા રાજામાં ન હોય તેવાં છે. માટે જે કરો તે વિચાર કરી કરશો.’

અભિમાનની પરાકાષ્ટાએ ચડેલ હેમરથે આ ન માન્યું અને તેણે યુદ્ધની નોખત વગાડી. સૈન્ય એકત્ર થયું અને તે કૃચ કરતું આભાના સીમાડે આવ્યું. આભાની પાસે આવતાં હેમરથને ખખર પડી કે આભાનગરીમાં ભલે પુરુષ રાજા ન હોય પણ સ્ત્રી રાજાએ તેનો દોર વ્યવસ્થિત સંભાર્યો છે. આભાનગરીના લોકોનો વીરમતી ઉપર જરૂર અભાવ છે. છતાં પોતાના રાજ્ય માટે તો મગરૂર એટલા બધા છે કે કોઈપણ ભોગે અન્યનો તો પગ આભામાં નજ જોઈએ.’

વીરમતીએ સુમતિને ઘોલાવ્યો અને કહ્યું ‘પ્રધાન ! તમે લશ્કર લઈ જાઓ અને હેમરથનો પરાભવ કરો. હું લશ્કરની આગેવાની લેવા અને લડવા તૈયાર છું પણ મને આ નામદ્ સારું લડતાં શરમ આવે છે. મારી તો તાકાત તેને તેના સૈન્યમાંથીજ એકલો ઉપાડી લાવવાની છે પણ તેમ નથી કરવું. તમે જે રીતે થતું હોય તે રીતે તૈયારી કરી લડી તનો પરભવ કરો. 1ન:શંક જય આપણો છે.

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૫૭

તરવારો ખખડી સુમતિ લશ્કરનો આગેવાન બન્યો સામ-
ન્તો અને સૈન્યો આલને કાળે લડાઈમાં ઝુક્યા. તેઓએ હેમરથના
લશ્કરનો કચરઘાણ વાળી ચારે બાજુથી હેમરથને જીવતો પકડી
તેમણે પાંજરામાં નાંખ્યો અને તે મુછાલા ગણાતા હેમરથને
વીરમતી પાસે હાજર કરવામાં આવ્યો. વીરમતી બોલી. ‘કેમ
મુછાળા નરેશ ! હું તો રંડા એટલે રંડેલી નારી છું. પણ
તું તો રંડાપુત્ર રાંડીરાંડનો પુત્ર પુરુષાતન ગુમાવી બેઠેલ
પંઠ છેને ? એ ઉંચું તાક અને જવાબ આપ. અબળા હું કે
તું ? હવે તારૂં અભિમાન ઉતર્યું કે નહિ ? કેટલીયેવાર આભાએ
તને પરાલવ કર્યો છે છતાં તને કેમ લડવાનું ગાંડપણ થઈ
આવે છે ?’

સુમતિ મંત્રી બોલ્યો. ‘માતા ! હવે તે પામરને વધુ
કહેવાનો શો અર્થ છે ? દુનિયામાં તેના જેવા કેઈ મૂર્ખ
હોય છે કે જે પોતાની શક્તિનો વિચાર કર્યા વિના કુદાકુદ કરે
છે અને પછીથી પસ્તાય છે.’

હેમરથ બોલ્યો. ‘માતા ! હું ભૂલ્યો. મને તમારી
શક્તિનું ભાન ન હતું. મેં આજે જાણ્યું કે આપ સ્ત્રી નથી
પણ દેવી છો. હું તમારી આજ્ઞાને હવે નહિ ઢોપું મને
જીવિતદાન આપો.’

મંત્રી અને રાણીએ વિચાર કરી તેને જીવિતદાન આપ્યું
હેમરથ આભાનો ખંડીયો રાજ થયો.

વીરમતીની હાક રાજ્યમાં તો હતી પણ દેશ પરદેશ
પણ ફેલાઈ. હવે કોઈ આભા સામે નજર નાંખે તેમ હતું નહિ.

૧૩૨

દાનની ઉત્સુકતા

યાને

કૂકડો

(૧)

‘રાજ્યમાતા ! માઈં નામ શિવકુંવર મારી સાથે મારા પાંચસો સાથીદાર છે. બધા નાટક કળામાં કુશળ છે. આ પાંચસોમાં પણ મારી પુત્રી શિવમાળા સર્વશ્રેષ્ઠ નૃત્યકળા કુશળ છે. અમે ગામેગામ નાટક કરીએ છીએ અને લોકો તથા રાજાને રંજન કરી દાન લઈ અમારો નિર્વાહ કરીએ છીએ અમે આલાનગરીનો વૈભવ અને કીર્તિ સાંભળી અહિં આવ્યા છીએ તો અમાઈં નાટક જુઓ.’ રાજસભામાં વીરમતીને શિવકુંવર નાટકીયાએ વિનંતિ કરી.

વીરમતી પણ હેમરથની જીત પછી કોઈ એક આનંદ ઉત્સવ આભામાં ઉજવાય તે ઈચ્છતી હતી તેથી તેણે નાટક કરવાની સંમતિ આપી.

આલાનગરીના ચોકમાં નાટકીયા શિવકુંવરે મોટો વાંસ ફાપ્યો. એ વાંસને તેણે ચારેબાજુ દોરડાબાંધી મજબુત કર્યો અને પછી વાંસ ઉપર એક ખીલો ઢોકરો અને તેના ઉપર સોપારી ઝોઠવી. નગર લોક બધું ચોગાનમાં એકઠું થયું. રાજ્યમાતા વીરમતીનું સિંહાસન પણ મંડાયું. ગુણાવળી પણ ગોખે આવી કુકડાનું પાંજરું પાસે રખી નાટક જોવા બેઠી.

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૫૯

નાટકીયાઓએ ધોળાં મોંઠા કયાં, હોઠ લાલ કયાં, રંગ-એરંગી પાયબમા પહેર્યા અને ઢાલ મુંદગ અને કાંસી જોડા વગાડતા 'અહો અહો ભલા ભલા'ની ખૂમ પાડતા. લોકોની નજરને તેમણે તેમની સન્મુખ કરી.

પગે ઘુઘરીઓનો ધમકાર કરતી શિવમાળા આવી. શરણુધ અને મૂદંગના અવાજ વચ્ચે તે કીટકીટ કરતી વાંસ ઉપર ચડી અને બરાબર સોપારી ઉપર પોતાની નાભિ ટેકવી વાંસ ઉપર ચક્કર ફરતું હોય તેમ તેણે તેના શરીરને ફેરવ્યું. લોકો આ જુએ છે ત્યાં તે શિવમાળાએ ગુલાંટ મારી આખું શરીર ઉંધું કરી માથા નીચે સોપારીને રાખી ફરતી ઉંધી પુતળીની પેઠે શરીરને ફેરવ્યું. બધા એકીટસે જોતા હતા ત્યાં ખીજી ગુલાંટ ખાઈ સોપારીને એક પગ નીચે રાખી ખીજો પગ અદ્ધર કરી તેણે પોતાની કાયાને ભમાડી. નીચે નટો જોસથી વાંજિત્રો વગાડતા હતા તેઓ અદ્ધર શ્વાસે શિવમાળા સામે જોતા હતા તે ક્ષણભર લોકોની સામે તેમના હાવભાવ નિહાળતા હતા. બધાનું ચિત્ત અને નજર શિવમાળાની નાટકકળામાં એતપ્રોત હતી. વખત ખુબ થયો એટલે શિવકુંવરે તેને નીચે ઉતારી. નટો બધા તેને ભેટ્યા અને થ થ કરતા ચંદ્રરાજના ગુણ-ગાવાં લાગ્યા. 'ભલે ભલે આભા, અને તેના ભલા ભલા રાજચંદ્ર.'

વીરમતીને નાટક ગમ્યું. પણ ચંદ્રનો યશ ન ગમ્યો. વીરમતી આગળ નટીએ હાથ ધર્યો પણ તેને કાંઈ ન મળ્યું એટલે તેણે ખીજી ત્રીજીવાર અનેક નાટક કળા બતાવી. અને ફરી ફરી ચંદ્રરાજના અને આભાના ગુણ ગાયા.

લોકો બધા દાન આપવા તૈયાર થયા પણ રાજમાતા વીરમતી જ્યાંસુધી કાંઈ ન આપે ત્યાંસુધી ખીજો કોણ આપે ?

૨૬૦

કથાસાગર

પાંજરામાં રહેલ કુકડા અનેલ ચંદ્રરાજને પાંજરામાં રહે એન ન પડયું. નટ લલા લલા કરી ચંદ્રરાજની ઘોષણ કરે ત્યારે કુકડા પાંખ ફફડાવી બહાર નીકળવા મથતો અને વિચારતો કે ‘આતો નટની જાત દાન મળે તો ગામે ગામ વખાણ કરે અને ન મળે તો નીંદે. આજે દાન અપાશે તો સાડું નહિતર તે ઠેર ઠેર મારા અને આભાના અવગુણ ગાશે. એને બિચારાને ખબર નથી કે ચંદ્ર તો કુકડો થયો છે. તે રાજા હોત તો તેને ક્યાં-રનો ધનથી ભરી દીધો હોત. શું કરું? શું આપું. તેણે પાંખોને જોસથી ફફડાવી અને પાસે પડેલું સોનાનું કચોળું ધબ કરીને નીચે ફેંકયું.

હર ઉભેલા શિવકુંવરે આ જોયું અને તે તેણે ઝડપ કરીને લઈ લીધું. શિવકુંવર લલા લલા ચંદ્રરાજ બોલતો સુવર્ણ કચોલાને લઈ નાચવા માંડયો ત્યાં તો નગરજનો તરફથી એક પછી એક એનેક ભેટોનો વરસાદ થયો. નટો રાજી રાજી થઈ ગયા. લોકો વેરાણા. વીરમતી પણ ત્યાંથી પોતાના આવાસે આવી પણ તેને મુદ્દલ ખબર ન હતી કે આ કચોળું ફેંકનાર કુકડો છે તેથી તેણે મંત્રીને બોલાવી કહ્યું. ‘ગામમાં એવો કચો પાક્યો છે કે મારા પહેલાં તેણે દાન આપ્યું? મને લાગે છે કે મને જોળખનારામાંથી તો કોઈ એવો નહિ હોય પણ કોઈ જોસાળે મોટો થયો હોય અને અજાણ્યો અહિં આવ્યો હોય તેણે ધનના ઉત્પાદથી આમ કયું લાગે છે. મેં કેણે દાન આપ્યું તે જાણ્યું નથી. જો જાણ્યું હોત તો તેની પુરી ખબર લઈ લેત.

મંત્રી બોલ્યો. ‘માતા ! રાષ ન કરો. ગમે તેણે દાન

અંદરાબનુ ચરિત્ર

૨૬૧

આપ્યું હોય તો પણ તે તમારી તો પ્રબળ છે ને? તેણે આપણે તો યશજ વધાર્યો છે ને?”

વીરમતી બોલી ‘ મંત્રી ! આવું ન બોલો. પ્રબળ એટલે શું? એણે વિવેક તો રાખવો જોઈએ કે નહિ ?

મંત્રી ચૂપ રહ્યો. અને પોતાના સ્થાને ગયો, વીરમતીને આખીરાત ઉંઘ ન આવી. તેને ચંદ્રના પ્રબળનો વચ્ચે જોર-શોરથી વખાણ થાય તે ન ગમ્યા. તેણે ફરીવાર નાટકીયાઓને નાટક કરાવવાનું ઇચ્છ્યું અને તેને આ દાન આપનાર ચંદ્રનો પ્રશંસક કોણ છે. તે શોધી કાઢવાનું મન થયું.

(૨)

બીજે દીવસે પણ નાટકીયાઓને નાટક કરવાનું તેણે ફરમાન કર્યું. નાટકીયાઓએ ગઈ કાલ કરતાં પણ સવાયાં ભરત વિગેરેનાં અનેક નાટકો કર્યાં. નાટક પૂર્ણ કર્યા બાદ નટ ચંદ્ર-રાબની જય બોલતો વીરમતી પાસે આવી ઉભો. વીરમતીએ કાંઈ ન આપ્યું એટલે કુકડા થયેલ ચંદ્રરાબને જોસથી પાંખો ફફડાવી બીજું સોનાનું કચોળું પાડી ભેટ કર્યું. આ ભેટ થતાંજ પ્રબળે પણ નાટકીયાને દાન આપ્યું.

આ ભેટ કુકડા બનેલ ચંદ્રરાબને કરી છે તે વીરમતી અરાબર જોઈ ગઈ. તેના ક્રોધ એકદમ ભભૂકી ઉઠ્યો. પણ તે તેણે તુર્ત તો મનમાં સમાવ્યો, પરંતુ લોકોના વેરાયા બાદ તે તલવાર લઈ સીધી ગુણાવળીના આવાસે પહોંચી અને પાંજરું હાથમાં પકડી કુકડાને ક્રોધથી કહેવા લાગી.

‘હુબ્ટ! હુબ્ટ પણ તને શાન આવતી નથી? જીવતો રાખ્યો એટલે આ બધા ચાળા કરે છે અને હું ચંદ્ર છું તેમ જણા-

૨૬૨

કથાસાગર

વવા માગે છે કેમ ? પણ ચાહ રાખ કે હું આજે તને જીવતો છોડવાની નથી.' કુકડો તરફડવા લાગ્યો. તેને લાગ્યું કે હવે હું બચીશ નહિ.

ગુણાવળી વચ્ચે પડી અને વિનવણી કરતી કહેવા લાગી 'માતા ! એને બિચારાને દાનની થોડીજ ખબર પડે છે. પાણી પીતાં કચોલું પડી ગયું લાગે છે. પૈસાના અર્થી નાટકીએ માન્યું કે મને એણે દાન આપ્યું. એ બિચારો દાનમાં શું સમજે છે ?'

ગુણાવળીએ માંડમાંડ વીરમતી પાસેથી કુકડાને બચાવ્યે વીરમતી 'ફરી આવી ભૂલ કરી તો મર્યા સમજજે' કહી ધમકાવતી પોતાના આવાસે ગઈ.

(૩)

ત્રીજા દીવસે પણ નાટકીયાએ નાટક આરંભ્યું. થા થ થ થ થવા માંડ્યું. આ વખતે કુકડે શિવમાળાને કહ્યું. 'હે બાબા ! તું પશ્ચિની ભાષા સારી રીતે જાણે છે તેથી હું તને મારી વાત કહું છું હું પોતે ચંદ્ર રાજા છું મને વીરમતીએ કુકડો બનાવ્યો છે. આ નાટકમાં તું વીરમતીને પ્રસન્ન કરી મને લેટમાં માગી લેજે. પૈસાનો લોભ તું રખે રાખતી. હું તારી પાસે આવીશ પછી હું મારી બધી આપવીતી કહીશ.'

શિવમાળાએ આ બધી વાત તેના પિતા શિવકુમારને કહી. નાટક પુરૂં થતાં શિવકુમાર ભલા ભલા કહેતો વીરમતીની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. વીરમતી હવે આનંદ પામી અને બોલી 'માગ માગ, માગે તે આપું.'

શિવકુમારે કહ્યું 'એમજ છે તો મારી પુત્રીને રમવા

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૬૩

માટે આ પાંજરામાં રહેલ કુકડો આપો મારે પૈસા ટકાની કાંઈ જરૂર નથી.’

વીરમતી ખોલી ‘અરે તેમાં તેં શું માગ્યું. તું હાથી, ઘોડા, હીરા ખીન્નું ગમે તે માગ. આ કુકડો તો વહુને રમવા માટે રાખ્યો છે. તેને હું આપું તો તે બિચારી દુભાય માટે ખીન્નું માગ.’

નટ બોલ્યો ‘કુકડો આપતાં તમે અચકાઓ છો તે પછી ખીન્નું શું આપવાનાં છે?’

નટ એકનો બે ન થયો એટલે વીરમતીએ કુકડો લેવા પ્રધાનને ગુણાવળી પાસે મોકલ્યો. તે ગુણાવળી પાસે ગયો અને તેણે નાટકીયાને ભેટ આપવા કુકડાની માગણી કરી. સાથે સાથે કહ્યું ‘રાણી! આમાં બહુ વિચાર ન કરો. કુકડો જીવતો હશે તો કોઈ દીવસ ચંદ્રરાજ યશે. પણ અહિં રહેવાથી કોઈ વાર વીરમતીના હાથે મૃત્યુ પામ્યો તો હંમેશ માટે ખોઈ બેસશો. માટે મોહ છોડો અને ભવિષ્યનો વિચાર કરી સુખત કરો.’

કરે કબ્જમાં પાડવા દુર્જન કોડ ઉપાય

પુણ્યવંતને તે સવિ, સુખના કારણ થાય,

વીરમતી ભલે એમ માનતી હોય કે હું કુકડો નાટકીયાને આપું એટલે તે ગામેગામ નાચશે અને દુઃખી થશે. પણ વાસ્તવિક રીતે નાટકીયાને આપવાથી તે સુખી થશે. તે પુણ્યશાળી છે એટલે તેને તો ઠર ઠર માનજ મળવાનું છે.

ગુણાવળીને મંત્રીની વાત ગળે ઉતરી પણ કુકડાને આપતાં તેનો જીવ ન ચાલ્યો. તેણે નાટકીયાને ફરી સમ-

૨૬૪

કથાસાગર

બંધી કુકડાની જીદ છોડાવવા માટે મંત્રીને વિનવણી કરી. પણ મંત્રીએ તે ન માન્યું એટલે તેણે તેના હાથમાં પાંજરું આપતાં કુકડાને કહ્યું ‘નાથ! મને ન ભૂલશો. હું તમને છૂટા પાડવા માગતી નથી પણ છૂટા પડવામાં ભવિષ્યમાં હિત છે તેમ મારી છૂટા પાડું છું. નાથ! મારા બધા અપરાધની ક્ષમા આપશો. મને તો તમે હૃદયથી જરા પણ વિસરશો નહિ અને તમે પણ મને વિસારશો નહિ.’

કુકડાએ પણ પગ વતી અક્ષર લખી કહ્યું

ધણ મન હરણી મ કરીશ ફીકર લગારજો
ન ભલે તુજ મેળો જાત ગયા પછી રે લો

પ્રિયે! મારી ફીકર કરીશ નહિ. હું જીવતો હોઈશ તો તને મળ્યા વિના નહિ રહું. અને મને છૂટો કરવામાંજ મારા પ્રાણ અખંડ રહેશે.

કુકડો અને ગુણાવળી બન્ને આંસુ સાથે છૂટાં પડ્યાં પ્રધાને પાંજરું લાવી વીરમતીને આપ્યું અને વીરમતીએ તે પાંજરું શિવકુમાર નાટકીયાને સોંપ્યું.

નાટકીયાએ ‘ભલા ભલા’ કરી વીરમતીના અનહદ વખાણ કર્યાં.

(૪)

શિવકુમાર અને શિવમાળા કુર્કુટ મળતાં ખુબ આનંદ પામ્યાં. તે પાંજરાને પોતાના આવાસે લાવ્યાં અને શય્યા ઉપર મુકી તેની સામે હાથ જોડી તે બોલ્યાં. ‘કુર્કુટરાજ! તમે અમારા રાજા છો અમે તમારા સેવક છીએ. અહિં કાંઈ પણ મનમાં એછું આણુશો નહિ.’ આ પછી શિવમાળા રાજા કુર્કુટની ભક્તિ કરતી અને તેની આગળ મેવા મીઠાઈ મુકતી.

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૬૫

ગુણાવળી પાંજરું જતાં સાવ હતાશ થઈ તેને તેનો મહેલ સુનો ભાસવા લાગ્યો. જીવન આકારું લીગવા માંડયું. આ નટ લોકો શું મારા નાથને ગામે ગામ નચાવશે. હજારોનું દાન આપનાર મારા નાથને આગળ કરી શું આ યાચકો ભીખ મંગાવશે ? તેની સારસંભાળ કોણ કરશે ? ગુણાવળીએ ચંદ્રના ભક્ત સામંત રાજાએને ‘ચંદ્રરાજ કુકડો થયા છે અને તે નાટકીયાને સોંપાયા છે’ માટે તેની સાચવણી રાખવાની ખાનગી સૂચના આપી. આ સામંતો પણ નાટકીયાને મળ્યા અને કુકુટરાજાની રક્ષા માટે સૈનિકો ખની તેમની સાથે જોડાયા.

(૫)

એક વહેલી પરોઢે નાટકીયાનો મુકામ ઉપડ્યો ઢાલ શરણાઈઓ વાગી. ગુણાવળી અદ્ધર શ્વાસે મહેલ ઉપર ચડી અને નજર પહોંચી ત્યાં સુધી શિવમાળાના મસ્તકે રહેલ કુકુટને તેણે જોયા કર્યો શિવમાળા અદ્દશ્ય થતાં ગુણાવળીને અંધારાં આવ્યાં અને તે એકદમ જમીન ઉપર પટકાઈ પડી. થોડીવારે શુદ્ધિ આવતાં સખીઓએ સમજાવી શાંત કરી. પછી વીરમતી આવી તેને કહેવા લાગી. ‘ગુણાવળી મારા તારા વચ્ચેની આ ડખલ ટળી. જોઈતું હતું અને વૈદ્યે કીધું. ચંદ્રને મારે દૂર કરવો હતો અને નાટકીયે માગ્યો એટલે મેં તેને આપી દીધો હવે તેને જોવોય નહિ અને દાઝવું ય નહિ.’

ગુણાવળીને સાસુનું આ વચન આકરું તો ઘણું લાગ્યું પણ તેનો હાજી હા કર્યા વિના છૂટકો ન હતો એટલે તે મન વિના હાજી હાજી કરવા માંડી.

વીરમતીએ માન્યું કે ‘વહુ ખરેખર આજ્ઞાધારી અને જોળી છે. હું કહું તે બધું તેને કબુલ છે.’

૨૬૬

કથાસાગર

વીરમતી પોતાના આવાસે ગઈ. આ પછી ગુણાવળીને ચંદ્રની વિરહજ્વાળા જાળવા લાગી તેણે મન ધણું વાળવા પ્રયત્ન કર્યો પણ તેને સ્વામિ યાદ આવ્યા વિના રહેતા નહિ છેવટે તે મન વાળી આશીર્વાદ આપી બોલી.

પિયુ સુરગિરિ સમજીવજો, વધજો વડ વિસ્તાર
મેળાવે સંભારજો અહો જીવન આધાર

આ પછી તેણે તેનું જીવત તપ અને ધ્યાનમાં પરોવ્યું કેમકે ધર્મ એજ દુઃખનું ખર્જ ઔષધ છે.

(૬)

શિવકુંવર નટનો કાફલો એક રાજના કાફલા જેવો બન્યો હતો. કેમકે કુર્કુટનું પાંજરું રહેતું તેની આસપાસ ચામર વિંજનારા ચામર વિંજતા હતા અને ઘણી ખમ્માના પોકાર કરનારા પોકાર કરતા હતા.

ગામે ગામ નટો નાટક કરતા તેમાં જે ભેટ મળતી તે બધી સૌ પ્રથમ તેઓ કુર્કુટ રાજને ધરતા અને પછીજ તેનો તે ઉપયોગ કરતા.

પ્રયાણ કરતાં કરતાં નાટકીયાઓ પૃથ્વીભૂષણ નગરમાં આવ્યા. આ નગરના રાજા અરિમર્દને જાણ્યું કે કુર્કુટ એ ચંદ્રરાજ છે તેથી તેણે કુર્કુટરાજની અત્યંત ભક્તિ કરી અને તેણે અનેક ભેટો નાટકીયાઓને આપી. ખુદ રાજા ઘણું દૂર સુધી તેઓને વળાવવા ગયો.

નાટકીયાઓ આ પછી સિંહલદ્વીપ ગયા. અહિંના રાજાની રાણીએ નાટકીયાઓ પાસે કુકડાનીજ માગણી કરી. નાટકીયા-

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૬૭

આએ રાજને કુકડા આપવાની સાફ ના સુણાવી. આના પરિણામે નાટકીયા અને સિંહલરાજ વચ્ચે ઝપાઝપી થઈ. પરિણામે નાટકીયાજ ચંદ્રરાજના પ્રતાપે જીત્યા પરંતુ તેમને કાંઈ સિંહલમાં રાજ્ય નહોતું કરવું તેથી તેઓ તે રાજ્ય તેનેજ પાછું સોંપી તેની પાસેથી દાંડ લઈ આગળ ચાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં પોતનપુર આબ્યા.

(૭)

પોતનપુર નગરમાં જયસિંહ નામે રાજ રાજ્ય કરતો હતો તેને સુબુદ્ધિ નામનો બુદ્ધિ નિધાન મંત્રી હતો. આ મંત્રીને લીલાવતી નામે રૂપ રૂપના અંબા સરખી પુત્રી હતી. આ લીલાવતીનાં લગ્ન કામદેવ સરખા તે નગરના લીલાધર નામના ઐષ્ટિપુત્ર વેરે થયાં.

લીલાધર અને લીલાવતી સુખ પૂર્વક જીવન જીવતા હતા. ત્યાં એક વખત લીલાધર પાસે એક ભિખારીએ ભીખ માગી. લીલાધરે અભિમાનથી તેને તિરસ્કાર્યો એટલે તે બોલ્યો.

થોડા કરીએ ઠમકા જાવા ઘો ઇમ ધરણી ધમકા
ચપલા વીજળી ચમકા ગરવ ન કીજે રે એ

સદ્ગુરુ શિખલડી.

જે નજ ભુજબળ ધન ન કમાવે ધિગ ધિગ
જીવિત તેહનું.

કુમાર ! બહુ જીર ન રાખો આ બધી સંપત્તિ અને યોવન વિજળીના ચમકારા જેવું છે. તમે આટલો બધો ગર્વ શાના ઉપર કરો છો ? આ કાંઈ તમારી કમાણી નથી ?

૨૬૮

કથાસાગર

લીલાધરને ચાનક લાગી અને તેણે પરદેશ જવાનું નક્કી કર્યું.

લીલાવતીએ પતિને ઘણું સમજાવ્યો પણ તે એકનો એ ન થયો. આખરે મંત્રી લીલાધરને ઘેર આંબ્યા અને કહ્યું ‘શેઠ પરદેશ જવું હોય તો ભલે જાઓ પણ સાડું મુહૂર્ત જોવાવશો કે એમને એમ જશો ?’

લીલાધરે મુહૂર્તની વાત કબુલ કરી. જોશીઓ આંબ્યા તેઓએ પંચાંગને આમતેમ ફેરવ્યું અને જોડ્યા. ‘છ મહિનામાં તો કેાઈ સારો યોગ પ્રયાણનો નથી પણ જ્યારે સવારે ઠંડો કુકડો જોલે ત્યારે પ્રયાણ કરવામાં આવે તો અખુટ ધન મળે.’ લીલાધરે આ મુહૂર્ત કબુલ કર્યું. તે રોજ સવારના કુકડાના શબ્દની ઝંખના કરે પણ પોતાનપુરમાં એક પણ કુકડો મંત્રીએ રહેવા દીધો હોય તો તે જોલેને ? કેમકે

સ્વાસ્થ સાધન કાજ ચતુરનર તે કિમ અવસર ચુકેરે

સ્વાસ્થ સાધવા ચતુર નર અવસર ચુકતા નથી. તેમ મંત્રીએ રખેને કુકડાનો શબ્દ સાંભળી લીલાધર પરદેશ ન ચાલ્યો જાય માટે કુકડોજ રહેવા દીધો ન હતો.

આ વાતને ધરાધર છ મહિના થયા હશે ત્યાં શિવ-કુંવરનું નાટકમંડળ પોતાનપુરમાં આંબ્યું અને મંત્રીના ઘરની નજીકજ ચોકમાં તેમણે પડાવ નાંખ્યો.

આગલી રાતે નટરાજે કુર્કટને કહ્યું ‘કાલે સવારે અવાજ ન કરશો. કેમકે મંત્રી કુર્કટનો દુશ્મન છે.’

કુર્કટે આ વાત સ્વીકારી પણ રોજની ટેવને લઈ સવાર થતાંજ તેણે ‘કુર્કરે કૂક’ કર્યું.

ચંદરાબનું ચરિત્ર

૨૬૯

લીલાધર આ શબ્દ સાંભળતાંજ ઘોડી પલાણી પરદેશ ઉપડી ગયો.

લીલાવતીએ આ વાત પોતાના પિતા મંત્રીને કહી અને તે રાતાં રાતાં યોલી 'પિતાજી ! મારો દુશ્મન છેવટે કુકડો થયો. આ દુશ્મન મને શોધી આપો અને મને સોંપો.'

મંત્રીએ તપાસ કરી તો નટ મંડળ પાસે રહેલો કુકડો યોલેલો જણાયો. પણ તેમની પાસેથી તે કુકડો લેવો તેને અશક્ય લાગ્યો. કેમકે તે નટો ઋદ્ધિવંત હતા. સામંત વિગેરેના સૈન્યવાળા હતા અને પરદેશી હતા. તેથી તેણે માત્ર તેમની પાસે એટલીજ માગણી કરી કે 'નટરાજ ! મારે તમારો કુકડો સદા માટે નથી જોઈતો. પણ ક્ષણભર મારી પુત્રીને રમવા આપો. તમને મારો ભરોંસો પડે તે માટે તેના બદલામાં હું મારો પુત્ર તમારે ત્યાં સુકુ છું. હું તમને કુર્કુટ આપું પછી તમે મને મારો પુત્ર પાછો આપજો. મારો અણુભરોંસો ન રાખશો.' આ પછી શિવકુમારે પાંજરું મંત્રીને આપ્યું અને મંત્રીએ તે લીલાવતીને આપી કહ્યું. 'પુત્રિ ! કુર્કુટને ઠપકો આપવો હોય તો ભલે આપજો પણ તેનું કંઈ વિરૂપ ન કરીશ. મેં પુત્ર સુકી આ કુર્કુટ તને આપ્યો છે માટે આને થાપણુ સમજજો.'

લીલાવતીને પાંજરું લેતાં તો કુર્કુટ ઉપર દ્રેષ હતો પણ કુર્કુટને જોતાંજ તેનો દ્રેષ દૂર થયો. તે કુર્કુટ પ્રત્યે યોલી. 'રૂપાળા કુર્કુટ ! તમે ઉપરથી તો સુંદર દેખાઓ છો પણ અંદરથી સુંદરહોતતો મારી સાથે જરૂર ફેગટ વૈર ન બાંધત. તમે મોઢ્યા એટલે મારો પતિ પરદેશ ગયો. હું વિરહિણી બની. પક્ષિરાજ !

વિરહિણીના દુઃખની તમને શી ખબર પડે? પૂર્વભવે કેઈના વિરહ પાડેલા ત્યારે તો તમારે પક્ષિ થવું પડ્યું અને હવે પણ શામાટે આવા વિરહ પાડો છો ?

લીલાવતી વધુ બોલે તે પહેલાં તો કુકુટ તરફડવા લાગ્યો અને વિહ્વળ બની મૂચ્છાં પામ્યો. લીલાવતી ચમકી આ શું થયું? તે બોલી. ‘પક્ષિ! તમને મારો બોલ કેમ આટલો બધો આકરો લાગ્યો? મારા કરતાં પણ શું તમે વધુ વિરહી છો કે કેમ?’

પક્ષિએ નખથી લખી પોતાની આત્મ કથા જણાવી કહ્યું ‘લીલાવતી! તારો પતિ તો પરદેશ ગયેલો કાલે પાછો ફરશે પણ મારી ગુણાવળીનું શું થશે? અમે વિષ્ણુનાં પડેલાં ક્યારે મળશું તેનું થોડુંજ લેખું છે? દુઃખ તારે વધુ છે કે મારે? મારી નાર મારા પ્રત્યે ખુબ ઘેલો છે. છતાં મારે છોડવી પડી છે. તેનું શું?’

લીલાવતી કુકુટની વાત સાંભળી ધીરજ પામી અને બોલી. ‘ભાઈ! તું ધીરજ ધર કાલે સૌ સારાં વાનાં થશે. તારું પક્ષિપણું ટળે ત્યારે મને તું જરૂર યાદ કરજે. હું તારી આજથી બહેન છું અને તું મારો ભાઈ છે.’

કુકુટે આ વાત કબુલ કરી એટલે લીલાવતીએ કુકુટ મંત્રીને પાછો સોંપ્યો. મંત્રીએ કુકુટ સહિત પાંજરું નાટકીયાઓને આપ્યું.

આ પછી નાટકીયાઓ અનેક ભેટો લઈ પોતાનપુરથી ફરતા ફરતા આભાપુરી છોડ્યા પછી બરાબર નવવર્ષે વિમલાપુરી આવ્યા.

૧૩૩

સૂરજકુંડનો મહિમા

યાને

કૂકુટમાંથી ચંદ્રકુમાર

(૧)

સખિઓ ! સાઈં ડાણું અંગ ફરકે છે. શરીરનાં રૂવેરૂવાં ખડાં થાય છે, દેવીતું વચન સોળ વર્ષતું હતું તેથી મને લાગે છે કે મને મારો નાથ આજ કાલમાં મળશે. પણ ખીજી શંકા એ થાય છે કે ૧૮૦૦ યોજન દુર રહેલ આલાપુરીથી મારો નાથ અચાનક આવે તે અને કેમ ? સોળ સોળ વર્ષના ંહાણામાં તેણે મારી ખખર પણ પુછાવી નથી ? કાગળ પત્ર પણ કોઈ દીવસ લખ્યો નથી. તે તો તદ્દન નિસ્નેહી બની મને સાવ વિસરી ગયો છે એ એકાએક કેમ આવે ? ' પ્રેમલાએ સખિઓને કહ્યું.

સખિઓ બોલી. ' એતું કાંઈ ન કહેવાય ? એ તો વિચાર પલટાયો હોય તો જેમ તને અહિં પરણવા આંચ્યા હતા તેમ આવી પણ પહોંચે. દેવવચન મિથ્યા થોડુંજ થાય ? એન ! પિયરતું સુખ ગમે તેટલું હોય પણ સ્ત્રીને તો સાસરું જ સાઈં લાગે.'

આ વાતો ચાલે છે ત્યાં એક રાજસેવક આંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો 'બહેન ! આપને રાજ રાજસલામાં બોલાવે છે. આલાપુરીથી એક નટમંડળ આંચ્યું છે. તે અવનવા ખેલ

૨૭૨

કથાસાગર

કરે છે તે જોવા પધારો. સંભવ છે કે તેની પાસેથી આલા નરેશની પણ કેટલીક વિગત મળે.

પ્રેમલા આ સાંભળી આનંદ પામી. સખિઓ સાથે પરવારી રાજસભા તરફ ચાલી.

(૨)

કુર્કુટે વિમલાપુરીના પરિસરમાં પેસતાંજ જ્યાં આંખો ઉભો રહ્યો હતો તે જગ્યા ઝોળખી, પછી કનકરથનો ઉતારો જોયો અને જ્યાં પ્રેમલા સાથે હાથ મેળાવો કર્યો હતો તે જગ્યા પણ જોઈ. કુકડો તેના પક્ષિપણાનું દુઃખ ભૂલ્યો. તે આનંદથી નાચી ઉઠ્યો અને મનમાં જોલ્યો. ‘વિમાતા વીરમતી તારૂં કલ્યાણ થજે. તેં મને જો કુકડો ન બનાવ્યો હોત અને નટોને ન સોંપ્યો હોત તો આ નગરને હું જોવત શી રીતે ?’

નટમંડળ કરતું કરતું રાજસભામાં આવ્યું અને રાજાને નમી આજ્ઞા લઈ નાટક કરવા માંડ્યું. ચોકમાં વચ્ચે વચ્ચે વાંસ રોખ્યો દોરડાં બાંધ્યાં. શિવમાળા સુંદર વસ્ત્રો પહેરી વાંસ નીચે ઉભી રહી. સૌ પ્રથમ તે પુષ્પના ઢગલા ઉપર મુકેલા પાંજરામાં રહેલ કુર્કુટરાજાને નમી અને તે પછી સડસડ કરતી વાંસ ઉપર ચડી તેણે અનેક કળાઓ બતાવી. લોકોનું ચિત્ત તો વાંસની કળાઓ જોવામાં તક્લીન બન્યું પણ પ્રેમલાનું ચિત્ત તો પાંજરા અને કુર્કુટ ઉપરજ ચોંટ્યું. કુર્કુટ પણ પ્રેમલાને જોતાં તુર્ત તેને ઝોળખી ગયો અને કુદાકુદ કરવા માંડ્યો. ખેલ પુરો થતાં શિવમાળાને અનેક ભેટો પ્રજ્ઞ જનોએ આપી.

શિવમાળાએ બધી ભેટો કુર્કુટ સમક્ષ ધરી તેને તે પગે

ચંદ્રરાજવું ચરિત્ર

૨૭૩

લાગી. એટલે મકરધ્વજે આ કુર્કુટ કોણુ છે ? અને તમે કેમ આટલું બધું તેનું સન્માન સાચવો છો તે પુછ્યું.

શિવમાળા બોલી 'રાજન્ આ અમારો રાજ છે. અમે આભાપુરીમાં ગયા હતા. ત્યારે અમને રાજ્ય માતા વીરમતી તરફથી આ ભેટમાં મળ્યો છે. એના આઠ્યા પછી અમને ઘણી ઋદ્ધિસિદ્ધિ મળી છે. એના પ્રતાપથી અમે ઠેર ઠેર સન્માન પામીએ છીએ. એ અમારું હૃદય છે. તે અમારો નાથ છે. અમે તેના સેવકો છીએ. માટેજ અમે તેને જરાપણુ અળગો મુકતા નથી.

મકરધ્વજે પાંજરું હાથમાં લઈ તેમાં રહેલ કુકડાને હાથમાં લીધો. કુકડો અને રાજ ખુબ હર્ષિત થયા. આ પછી રાજએ કુકડાને પ્રેમલાના હાથમાં આપ્યો. કુકડો પ્રેમલાના હાથમાં આવતાં તો પુલક્રિત બની ખુબ નાર્યો. જાણે તે તેના હૃદયમાં પેસવા મથતો હોય તેમ તેણે ઘણી પાંખો ફેરવવી. પ્રેમલા પણ આનંદ આનંદ થઈ તેને ભેટી. તેને સોળ વર્ષનો પતિનો વિયોગ પતિના ઘરનો કુકડો મળતાં એણે થતો હોય તેમ લાગ્યો. તે તેને ચૂમી અને પક્ષિપણુ તેને ચૂમતો હોય તેમ કરવા લાગ્યો.

રાજએ થોડીવાર પછી પાંજરું નટને આપ્યું અને કહ્યું 'નટરાજ ! અહિં વધુ દીવસ રહો તો સારું. તમારું નાટક અમને બહુ ગમ્યું છે. અહિંથી જવાની ઉતાવળ ન કરશો.'

નટરાજ બોલ્યો 'રાજન્ અમારી ઇચ્છા તો તમે આજ્ઞા આપો તો ચારમાસ અહિં રહેવાની છે કેમકે ચોમાસું બેઠું છે એટલે બીજે જઈ સ્થિરતા કરીએ તે કરતાં અહિં થું

ખોટું છે ? તમારો અમારા ઉપર ભાવ છે તો અમારે ખીજે જવાની શી જરૂર છે ?

મકરધ્વજ રાજાએ કહ્યું ' સુખેથી ચારમાસ રહો અમને આનંદ રહેશે. પણ મારી એક વિનતિ માનશો. આ કુર્કુટ મારી પુત્રી પ્રેમલાના પતિના ઘરનો છે. પતિને જંખતાં તેણે સોળ વર્ષ કાઢયાં છે. તેને આ પક્ષિ ચારમાસ પુરતો આપો તો તે તેને રમાડી કાંઈક સંતોષ પામે. '

નટરાજે કહ્યું ' એનો જવાબ વિચારી કાલે આપીશ. '

નટરાજ આવાસે આવ્યો અને શિવમાળાને રાજાની માગણી કહી. આ સાંભળી કુર્કુટ યુગ્મ આનંદ પામ્યો તેને તો ભાવતું હતું અને વૈદ્યે કીધું તેના જેવું થતું હતું. શિવમાળા સમજી ગઈ કે કુર્કુટ અહિં રહેવા માગતો નથી તેથી તે તેની ભાષામાં ખોલી 'નાથ ! અમે આપને ઘણું ઘણું સાચવ્યા છે. તમારા કાજે માર્ગમાં કેઈના ઝઘડા ઠોડાર્યા છે અને હૃદયથી જરાપણ વિસારે પાડયા નથી છતાં કેમ અચાનક તમને અમારાથી છૂટા થવાનું મન થાય છે. '

કુર્કુટે પ્રેમલાને કહ્યું

એ નગરના રાવની, છે પુત્રી ગુણવંત
નટકન્યે હું એહનો, કહું તુજને છું કંત
એ માટે પંખી કર્યો સુજને જે વિમાત.

' ભોળી બાળા ! તું મનમાં દુઃખ ન લાવ. હું તારો આશિંગણ છું તેં મને જીવતદાન આપ્યું છે. હૃદયના પેઠે સાચવ્યો છે. પણ આ પ્રેમલા મારી સોળ વર્ષ પહેલાંની પરણેતર સ્ત્રી છે. તેના કારણેજ મારા ઉપર વિમાતા વીરમતી ખીબાઈ અને મને પક્ષિ બનાવ્યો છે. મારો અને એનો સંયોગ

અંદરાબનું ચરિત્ર

૨૭૫

તમે ન મળ્યાં હોત તો બનતજ નહિ. આથી હું તેની પાસે જવા ઇચ્છું છું. તમે મારા ઘણા ઉપકારી છો બાકી હું તમારા ઉપકારને કેમ ભુલું.’

શિવમાળા બોલી ‘રાજન્! સાડું હું તમારી ઇચ્છા છે તો ચાર માસ માટે તમને પ્રેમલાને સોંપું છું. મને પણ આનંદ થાય છે કે અમારી કરેલી ચાકરી આજે સફળ થઈ.’

શિવકુમારે કુર્કુટનું પાંજરું રાબને આપ્યું અને કહ્યું ‘રાજન્ આ સામાન્ય પક્ષિ ન સમજશો તે અમારો રાબ છે. તમારા ત્યાં તેનું કલ્યાણ થાઓ અને તમારું પણ કલ્યાણ થાઓ.’

રાબએ તે કુર્કુટ પ્રેમલાને સોંપ્યો.

(૩)

સુણુ પાંખી તુજ નગર કેરો ભૂપતિ સુજ વાલામિઓ
પણુ મેં દ્રમક દષ્ટાન્તે હાથે આલ્યો ગમિઓ
કરવો નેહ જગમાં સોહલો પણુ હોહિલો નિરવહવો

કુર્કુટ! તું આભાના રાજકુટુંબમાં રહ્યો છે. મારો પતિ અંદરાબ છે. તારો રાબ રૂપાળો કળાવાન પણુ શું એવો નિર્હય છે કે મને પરણે સોળ વર્ષ થયાં છતાં તે મને યાદ પણુ નથી કરતો? મોટા માણસ તો સામાન્ય રનેહને પણુ પાળે છતાં તે તો બધા વચ્ચે મને પરણ્યો છે છતાં કાયર થઈ ચાલી નીકળ્યો અને કાગળ પણુ નથી લખતો? કુર્કુટ! મારું મન તો આભા પહોંચવા ઘણું તકસે છે પણુ હું ત્યાં બહાં શી રીતે? વગી મારા આ વિરકની કથા એવો કોણુ પરાપકારી છે કે જે જઈને તેને કહે. કુર્કુટ! તેં રાજકુળમાં

૨૭૬

કથાસાગર

વસતાં કોઈવાર મારી કથા રાજ પાસેથી સાંભળી છે ખરી ? દુનીયામાં સ્નેહ કરવો સહેલો છે પણ નિર્વાહવો બહુ કઠણ છે. પક્ષિરાજ ! તું મને ગાંડીધેલી ન સમજતો. મેં તને મારા ઘરનો માણસ માની મારા હૃદયની વાત કરી છે જો કે તું તેમના ઘરનો પક્ષિ છે પણ મારે મન તો મારા પતિ સાક્ષાત્ મને આજે મળ્યા હોય તેમ થાય છે. તને દેખી મારા રુવેરુવાં ખડાં થાય છે અને જાણે હું પતિને મળતી હોઉં તેટલી વિકસ્વર થાઉં છું.’

કુર્કુટ કાંઈ ન બોલ્યો. માત્ર તેણે પ્રેમલા પાસે પાંખો પટ્ટાવી આનંદ વ્યક્ત કર્યો.

પ્રેમલા કુર્કુટ સાથે રોજ આવો વિનોદ કરે છે. તે કેટલીકવાર ચંદ્રરાજને ઉપાલંબ આવે છે. કેટલીક વાર તેનેજ ચંદ્ર સમજી છાતી સરસો ચાંપે છે તો કેટલીક વાર પક્ષિ આગળ બહુ બોલ બોલ કરવાથી શું તેમ પણ માને છે. શિવમાળા પણ ત્યાં આવે છે અને વાતોમાં વખત કાઢે છે.

આમ કરતાં કરતાં બરાબર ચાર મહિના વીન્ધા. વિમળાપુરી નગરી એ સિદ્ધાચળની તળેટીમાં હતી. તેથી પાંખડું સાથે લઈ પ્રેમલા આતુર્માંસ વીતે સિદ્ધાચળની યાત્રા કરવા ચાલી. પગલે પગલે અનેક જીવો કલ્યાણ પામેલા તે તીર્થભૂમિને જોઈ કુર્કુટરાજની ભાવવૃદ્ધિ થઈ. પ્રેમલાની સાથે તેણે પણ ઋષભદેવ ભગવાનને જીહાર્યા અને રાયણની આસપાસ પ્રદક્ષિણા લઈ તેના કૃણને મોંઢામાં નાંખી પોતાના જીવનને ધન્ય ધન્ય બનાવ્યું.

પ્રેમલા ભગવંતને જીહારી કુર્કુટરાજને લઈ સૂરજકુંડ

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૭૭

પાસે આવી. કુંડના કાંઠે બેસી ખોળામાં કુર્કુટને લઈ ગિરિ-
રાજનાં દરશો બતાવતી હતી તે વખતે કુર્કુટને અચાનક
વૈરાગ્ય જાગ્યો.

અમદા કને પંખી થઈ નિશિ વાસર કિમ જાય
દેખી ફેગટ ઝુરવું ચિંત્યું કિમપિ ન થાય.

‘મને તિર્યંચ બને સોળ વર્ષ થયાં છતાં હું
તિર્યંચ મટી માનવ ન થયો. હું આમ ક્યાં સુધી દેખીને
દાઝયા કરીશ. પ્રેમલા મળી પણ પક્ષિપણામાં રહી તેનું
અને માફું શું સાર્થક છે? ખરેખર પ્રેમ એક બીજાનો પર-
સ્પર ગમે તેટલો હોય પણ દુઃખ તો માણસને પોતાનેજ
ભોગવવું પડે છે. બધી માયા સ્વાર્થની છે. સગાં વહાલાં
બધાં સ્વાર્થી છે. આ જીવન જીવવાથી શું લાભ છે? આ પછી
કુકડાએ આત્મઘાતનો વિચાર કર્યો અને તે તુર્ત પ્રેમલાના
હાથમાંથી છટકી કુંડમાં પડ્યો.

પ્રેમલા ગભરાઈ બચાવો બચાવોની બુમો પાડી તે પણ
કુર્કુટની પાછળ કુંડમાં પડી અને પક્ષિને પકડવા જતાં
વીરમતીએ તેના ગળામાં બાંધેલો દોરો તેના હાથમાં આવ્યો
દોરો જીર્ણ હોવાથી તે ખેંચતાં તુટ્યો કે તુર્ત કુકડો મટી
સાચો ચંદ્રરાજ થયો. સખીયો એક પછી એક પ્રેમલાની
પાછળ કુંડમાં પડી હતી પણ જ્યારે તેમણે કુંડમાં ચંદ્રકુમારને
દેખ્યો એટલે તે બધી લજવાણી. તે બોલી અહોહો! આ
તો ચંદ્રરાજ.

ગિરિરાજના અધિષ્ઠાપદ દેવોએ ચંદ્રરાજ ઉપર પુષ્પની
વૃષ્ટિ કરી. ચંદ્રરાજથી તીર્થનો મહિમા વધ્યો, સુરજકુંડનું

૨૭૮

કથાસાગર

જળ પાપને દૂર કરનારું મહિમાવંતુ ગણાયું. આ પછી સુરજ-કુંડમાં ફરી સ્નાન કરી પ્રેમલા અને ચંદ્ર રાજાએ ઋષભદેવ ભગવંતની અતિ ભાવથી ભક્તિ કરી અને એ તીર્થને પોતાને જીવિતદાન આપનાર માની તેની ભક્તિમાં હમેશાં ચંદ્ર તદલીન થયો.

(૪)

પ્રેમલા અને ચંદ્રકુમાર આનંદ પામતાં ગિરિરાજથી હેઠાં ઉતર્યાં પણ તે પહેલાં તેા વિમળાપુરીમાં ઠેર ઠેર વાત પ્રસરી ગઈ હતી કે તીર્થના પ્રભાવથી કુકડો મટી ચંદ્રરાજ થયેલા છે. તેથી જ્યારે પ્રેમલા અને ચંદ્રકુમાર તળેટીએ આવ્યા ત્યારે રાજા, નગરના બધા લોકો, નટો અને સામંતો વિગેરે વાજિંત્રો સાથે તેમનું સ્વાગત કરવા હાજર હતા. ચંદ્રકુમારનું ભવ્ય સામૈયું થયું. તેમનો આનંદથી મકરધ્વજ રાજાએ ભવ્ય નગરપ્રવેશ કરાવ્યો.

રાજાએ અને ચંદ્રકુમારે યાચકોને ખુબ છૂટે હાથે દાન આપ્યું. ઠેર ઠેર વિમળાપુરીમાં આનંદ મંગળ ઉજવાયા.

શિવકુમાર નટ શિવમાળા અને કુર્કુટની સેવા કરવા રોકાયેલા સામંતોનો હર્ષ ન માયો. તેમને તેમણે કરેલો પ્રયત્ન સફળ લાગ્યો. મકરધ્વજ રાજાએ અને પ્રેમલાએ દેવની પેઠે નટ અને સામંતોને પોતાના મહાઉપકારી માન્યા.

કુર્કુટનું મનુષ્યપણું થવાથી વિમળાપુરીમાં તીર્થ ઉપરની ભક્તિ અનહદ વધી અને સુરજકુંડનો મહિમા પણ જગતમાં ખુબ વિસ્તર્યો.

પ્રેમલા સાચી ઠરી તેનું કલંક ઉતર્યું મકરધ્વજ રાજાને

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૭૬

પોતાના અવિચારીપણા માટે શરમ ઉપજી. પ્રેમલાની તેણે ક્ષમા માગી. આ પછી ચંદ્રકુમાર તથા પ્રેમલાની જોડી દુનીયામાં અજોડ પ્રીતિપાત્ર મનાઈ. પ્રેમલા અને ચંદ્રકુમારે જેવું દુઃખ લોગવ્યું હતું તેવું સુખ મેળવ્યું. સોળ વર્ષનો વિરહ તેમણે સમાવ્યો અને સંસાર સુખ લોગવ્યું.

(૫)

આનંદના પુર સહજ સમ્યાં એટલે મકરંધવજ રાજાએ ચંદ્રરાજને કહ્યું ‘ રાજન ! સોળ વર્ષે પણ અમે તમારી નગરીનો પત્તો ન મેળવી શક્યા તે તમે કઈ રીતે એક રાતમાં અહિં આવ્યા હતા ? અને પાછા કઈ રીતે ગયા ? તમે શાથી કુકડા થયા ? તે વાત જો કે અમે ભિન્ન ભિન્ન રીતે ઘણી સાંભળી છે પણ આપજ આપના મોંઠે સ્પષ્ટ કહો.

ચંદ્રકુમાર બોલ્યો ‘ રાજન્ ! દુઃખ કથાને સંભાળવાથી દુઃખ તાજું થાય છે છતાં તમારી સાંભળવાની ઇચ્છાજ હોય તો કહું. ‘ મારી ઓરમાન માતા વીરમતી વિદ્યાવંત છે. તે અને મારી પ્રથમની સ્ત્રી ગુણાવલી બંને આંખા ઉપર બેસી અહિં આવવા તૈયાર થયાં. હું છૂપીરીતે આ વાત સાંભળી તે આંખામાં ભરાયો. આંખો ઉડયો અને ચાર ઘડીમાં અહિં આવ્યો. તે બે સાસુ વહુ આંખા ઉપરથી ઉતરી આગળ આલ્યાં એટલે હું પણ પાછળ આલ્યો. ત્યાં હિંસક મંત્રીના માણસોએ મને પકડયો અને પ્રેમલા સાથે ભાડે પરણાવવાનું કબૂલ કરાવ્યું. પરણતાં પરણતાં મેં સમસ્યા દ્વારા મારી ઓળખાણ આપી. હું બાનું કાઢી પ્રેમલાથી છટકયો અને તેજ આંખામાં ફરી ભરાઈ આભાપુરી પહોંચ્યો. રાજન્ ! આ વાત પ્રગટ થઈ એટલે

વિમાતાને મારા ઉપર ક્રોધ ઉતર્યો. તેણે મને કુકડા બનાવ્યો. આ પછી એક વખત આ નટો આલાપુરી આવ્યા તેમણે મને વિમાતા પાસેથી માગી લીધો અને તેઓ ફરતા ફરતા મને અહિં લાવ્યા. હું અહિં વિમળગિરિના પ્રભાવથી મનુષ્યપણું પામ્યો આ છે મારી સંક્ષેપ આત્મકથા.'

મકરદેવજી રાજાએ કહ્યું. 'કુમાર! 'જીવતો નર ભદ્રા પામશે' એ કહેવત કેવી સાચી ઠરી. કુકડા પામેલ તમે સોળ વર્ષે માનવ થયા. કુમાર! તમારા ગયા પછી સિંહલરાજે કપટ નાટક કરી પ્રેમલાને વિષ કન્યા ઠરાવી. ઓછી બુદ્ધિના મેં પ્રેમલાને દોષિત માની મારવા હૂકમ આપ્યો પણ ડાહ્યા મંત્રીથી તે થતું અટક્યું. જો આ ખરેખર બન્યું હોત તો હું નિર્દોષ પુત્રીઘાતક ઠરત અને વધુમાં મૂર્ખ ગણાત.

(૬)

રાજાને કનકદેવજી અને તેના સાથીતો યાદ આવ્યા. તેણે સેવકો દ્વારા તે બધાને રાજસભામાં બોલાવ્યા અને કહ્યું 'તમે મારી પુત્રીને વિષકન્યા ઠરાવી હતી પણ જુઓ તેનો બધો ભેદ આજે પ્રગટ થાય છે. પુત્રીને પરણનાર ભાગ્યશાળી આ ચંદ્ર-રાજા તમારી સામે બેઠા છે તે છે. અરે ક્ષત્રિય પુત્ર થઈ આવું કપટ નાટક આરભ્યું તે શું તમે ઠીક કર્યું છે? કોઢીયા પુત્ર સાથે કપટથી અનૂપમ બાળાને પરણાવી તમે શું લ્હાણુ કાઢવાના હતા? ભલા માણસો! આ બાળાએ તમારું શું બગાડ્યું હતું કે તમે બધા ભેગા થઈ બૂમાબુમ કરી તેને વિષ કન્યા ઠરાવી? તમે ફાંસીની શિક્ષાને યોગ્ય છે? આથી હું તમને બધાને ફાંસી આપું છું.'

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૮૧

સિંહલરાજ કે હિંસક મંત્રી કાંઈપણ ઉત્તર આપી શક્યા નહિ આથી ચંદ્રકુમાર બોલ્યો. ‘ રાજા ! અવગુણ કરનારનો અવગુણ કરવો તે તો દુનીયાનો સ્વભાવ છે. પણ અવગુણ કરનારનો પણ ગુણ કરવો તેમાંજ વડાઈ છે. કોઠીયા પુત્રથી સિંહલરાજ દુઃખી છે તે જીવતા મરેલા જેવા છેજ. તેને મારી શું વધુ લાભ લેવો છે ? એ બિચારા શું કરે ? એ તો નિમિત્ત માત્ર છે. સૌને સૌનું ભોગવવું પડે છે. ’

આ બધું ચાલતું હતું ત્યાં પ્રેમલા રાજસભામાં આવી અને તે પણ બોલી ‘ પિતા ! તેઓનો વધ ન કરો. અપકારીને પણ ઉપકારીથી આપણે જીવતા જોઈએ. જો તેમણે આ ન કર્યું. હોત તો હું જગતમાં આવી કેમ બનત ? ’ પ્રેમલાએ સર્વ સમક્ષ ચંદ્રકુમારના પગ ધોયા અને તે પાણી ક્રાંત કરી કનકધ્વજ ઉપર છાંટ્યું. કનકધ્વજનો કોઠ તત્કાળ ગયો અને આકાશમાં દેવબાણી ગઈ ‘ચંદ્રકુમારની તીર્થ ભક્તિથી અમે પ્રસન્ન છીએ તેનું પગલે પગલે કલ્યાણ છે અને તેનો કોઈ વાળ વાંકો નહિ કરી શકે.’ સિંહલરાજ વિગેરેએ મકરધ્વજ અને ચંદ્રકુમારને પગે પડી માફી માગી.

મકરધ્વજ રાજાએ સૌને જીવિતકાન આપ્યું. કનકરથ હિંસક વિગેરે સૌએ ચંદ્રકુમારને મહા ઉપકારી માન્યો અને તે બધા વારંવાર તેને નમી પોતાને દેશ ગયા.

હવે ચંદ્રરાજ વિમલાપુરીમાં પ્રેમલાના પ્રેમમાં લીન થયા. તેમને દુઃખના દીવસો સ્વપ્ન જેવા બન્યા. રાજાએ આપેલા પોતાના આવાસે તે સુખપૂર્વક કાળ પસાર કરવા લાગ્યા.

૧૩૪

પૂણ્યશાળીનો જય

યાને

વીરમતીનું મૃત્યુ

(૧)

ચાહે તેને ચાહિયે, જ્યાં લગે ઘટમેં પ્રાણુ
સયણુભણી સંભારાવો, એહ તેહ નીસાણુ !

એક મધ્યરાત્રિએ ચંદ્રરાજની ઉંઘ ઉડી ગઈ તેને ગુણુ-
વળીનો સ્નેહ યાદ આવ્યો તે વિમાતાની સંગથી ઉન્માર્ગે
ચડી પણ તેનો મારા પ્રત્યે જરાયે પ્રેમ એછો ન હતો. તેણે
પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ આંસુની ધારા વરસાવી મારી આગળ
પુરો કર્યો છે. અને મારી ભક્તિમાં તેણે જરાયે કમીના નથી
રાખી. તેનાથી છૂટા પડતાં મેં તેને વચન આપ્યું છે કે હું
માનવ થઈશ તો તને મળ્યા વિના નહિ રહું.’

તેણે એક કાગળ લીધો અને લખ્યું ‘વિમળગિરિના પ્રભા-
વથી મને મનુષ્યપણું મળ્યું છે. તમે ખુબ યાદ આવો છો
હું થોડા વખતમાં ત્યાં આવીશ. ધીરજ ધરજો. હવે આભા-
પુરીનું રાજ્ય લેવામાં અને ભોગવવામાં કાંઈ અંતરાય નહિ
થાય. વીરમતીનું સોખતનું ક્ષણ તમે આપ્યું છે તો હવે તેથી
ચેતીને ચાલજો. રાણી !

તુજ અવગુણુ સંભારતાંજી મનમાં આવે છે રોષ
પ્રાંતિ દશા સંભારતાંજી, બહુ ઉપજે છે સંતોષ

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૮૩

તમારા જ્યારે હું વીરમતીની સોબતના અવગુણ સંભારું છું ત્યારે મને મનમાં તમારા પ્રત્યે ખુબ ક્રોધ ચડે છે પણ છેલ્લે છેલ્લો તમે મારી પ્રત્યે જે પ્રેમ બતાવ્યો છે તે સંભાળું છું ત્યારે તે બધું હું ભૂલી જાઉં છું અને તમારા ઉપર અધિક સ્નેહ ઉપજે છે. અહિં અમને આનંદ છે છતાં તમને મળવાની ખુબ હોંશ છે. રાણી ! તમને મળશું ત્યારે અમે તમને અમારી બધી આત્મકથા કહીશું. ’

ચંદ્રરાજએ એક વિશ્વાસુ કાસદને તૈયાર કર્યો અને તેને કોઈ ન જાણે તે રીતે એક કાગળ મંત્રીને અને એક કાગળ ગુણાવલીને આપવાનું કહી આભા નગરી મોકલ્યો.

કાસદ આભાપુરી ગયો તે સૌ પ્રથમ મંત્રીને મળ્યો અને ત્યારબાદ છૂપીરીતે ગુણાવલીને મળ્યો.

કાગળ વાંચતાં ગુણાવલીનાં હર્ષનો પાર ન રહ્યો. તે ગાંડી ઘેલી થઈ ગઈ. જાણે સાક્ષાત્ પોતાના પતિ હોય તેમ તે કાગળને તેણે ચૂંચ્યો અને છાતી સરસો ચાંચ્યો અને વારંધડી વાંચ્યો. કૂકડાપણું ટળી પતિ ચંદ્રરાજ થયા છે તે જાણ્યું ત્યારે તો તે ખુબ નાચી. આવેલ સંદેશ વાહકનો બધો વૃત્તાંત સાંભળી તેના રૂવેરૂવાં ખંડાં થયાં. તેણે તેનો ખુબ સત્કાર કર્યો. અને તેને કહ્યું ‘ભાઈ ! રાજાની વિમાતા વીરમતી ભયંકર છે માટે તમે કોઈને અહિં કાંઈ કહેશો નહિ કે ચંદ્રરાજ કૂકડો મટી મનુષ્ય થયા છે. ’

કાસદે ‘આ બધું હું જાણું છું અને કોઈને નહિ કહું.’ કહી ગુણાવલીથી સત્કાર પામી કોઈ ન જાણે તે રીતે આભાનગરી છોડી ચાલતો થયો.

(૨)

‘વાત તો વાયરે બન્ય’ તેમ આ વાત ગમે તેવી છૂપી રાખેલી હતી છતાં પણ અભાનગરીમાં ઠેર ઠેર પ્રસરી ગઈ. ‘ચંદ્રરાજ કુકડો મટી મનુષ્ય થયા છે. અને અહિં થોડાજ દીવસમાં આવવાના છે.’

આ વાત વીરમતીએ સાંભળી એટલે તે મનમાં ખેલી ‘ખોટી વાત ! કુકડો થયેલ ચંદ્રને મનુષ્ય બનાવનાર છે કોણ ? મેં કુકડાને જીવતો રાખ્યો તે ભૂલજ કરી છે. તેને મારી નાંખ્યો હોત તો આ સાંભળવું પણ ન પડત. લોકો તો વળી કહે છે કે ચંદ્ર અહિં આવવાનો છે અને રાજ્ય લેવાનો છે. શું આ બધી સંભવિત વાત છે ?’

વીરમતી સીધી ગુણાવલીને આવાસે ગઈ અને ખેલી ‘ગુણાવલી ! ચંદ્ર કુકડો મટી મનુષ્ય થયો છે અને અહિં આવવા માગે છે એ વાતમાં શું તથ્ય છે ? યાદ રાખ કે હવે હું એને જીવતો નહિ છોડું. તારી વિનવણીથી તેને કુકડા તરીકે રહેવા દીધો એટલે આવા ગામ ગપાટા પણ ચાલે ને ? અને તેનો મારે ઉબગારો પણ રાખવો પડે ને ? તેને મારી નાંખ્યો હોત તો કાંઈ ચિંતા રહેત ખરી ?’

ગુણાવલી ખેલી ‘સાસુજી ! લોકોને ક્યાં ધંધો છે એ તો ગમે તેવા ગપાટા ઉભા કરે છે. કુકડો થયેલ તે થોડાજ મનુષ્ય થાય છે. અને જેણે આવું પરાક્રમ દેખ્યું હોય તો આભા સામે નજર પણ શાની નાંખે ? હું તો આ વાત સાચી માનતી નથી.’

વીરમતીને ગુણાવલીના વચનથી સંતોષ ન થયો. તે

ચંદ્રાબનું ચરિત્ર

૨૮૫

પોતાને આવાસે આવી. તેણે મંત્રો ભણી પોતાના દેવોને સાધ્યા અને કહ્યું કે ‘ચંદ્ર મનુષ્ય થયો છે તેવી વાત ફેલાણી છે તે સાચી છે કે કેમ અને જો સાચી હોય તો તેને પકડી મારી પાસે લાવો એટલે તેને જીવતો હું મારી નાખું.’ દેવો બોલ્યા ‘વીરમતી ! આ જીવ છોડો. હવે પૂણ્યશાળી ચંદ્રનું કોઈ વિરૂપ કરી શકે તેમ નથી. કેમકે અમારાથી પણ બળવાન દેવો તેની રક્ષા કરે છે. તે વિમળગિરિના પ્રભાવથી કુકડો મટી માનવ થયો છે અને વિમળગિરિના અધિષ્ઠાયક દેવ તેના હાલ રક્ષક છે તેથી તેની આગળ અમારું કાંઈ ચાલે તેમ નથી.’

ક્રોધે ધમધમતી વીરમતી હાથમાં ઢાંતી લઈ તે દેવોને સાથે લઈ વિમળાપુરી તરફ ઉડી. એક દેવે અગાઉથી ચંદ્રને ખબર આપી કે ‘વિમાતા તમને મારવા આવે છે માટે સાવધ રહેજો.’ ચંદ્રકુમાર તલવાર લઈ માતાનું સ્વાગત કરવા સામે આવ્યો.

આકાશમાં ક્રોધથી ધમધમતી સગડી સરખી જોસ ફેર આવતી વીરમતી ચંદ્રને સામે આવતો જોઈ હેઠે ઉતરી અને બોલી ‘દુષ્ટ ! હજી તું જીવે છે ?’

ચંદ્ર બોલ્યો ‘માતા ! હું તો તમારાથી નાનો છું એટલે આપના મર્યા પહેલાં હું કંઈ રીતે મરું.’

ક્રોધથી કંપતી વીરમતીએ દિવ્ય તલવારનો ધા ચંદ્ર ઉપર કર્યો પણ પૂણ્યશાળી ચંદ્રના બખતરથી તે તરવાર અથડાઈ સીધી વીરમતીની છાતીમાં ભોંકાઈ.

ચંદ્રે દુષ્ટને શિક્ષા કરવી જ જોઈએ તેમ માની તેનો ચોટલો પકડ્યો અને તેને શિલા ઉપર અક્ષણી પૂરી કરી. વીરમતી ક્રોધથી ધમધમતી મૃત્યુ પામી છઠ્ઠી નરકે ગઈ.

વિમળાપુરીમાં ચારે બાજુ વાત પ્રસરી કે ચંદ્રકુમારને મારવા આવેલી વીરમતી ચંદ્રકુમારને હાથે મૃત્યુ પામી છે. સારા લોકોના મૃત્યુથી લોક આંસુ સારે અને દુર્જનના મૃત્યુથી લોક આનંદ પામે તેમ વીરમતીના મૃત્યુથી વિમળાપુરીમાં ખુબ આનંદ ફેલાયો. ચંદ્રરાજનું ફરી વિમળાપુરીએ સુંદર સ્વાગત કર્યું. ચાચકોને નગરીમાં છૂટે હાથે દાન અપાયાં.

(૩)

વીરમતીના મૃત્યુની વાત આલાપુરીમાં પણ પહોંચી. કેમકે વીરમતી કાતી લઈ ચંદ્રને મારવા માટે ઉપડી હતી તેથી સમગ્ર લોક ગમગીન હતા તેમણે જ્યારે વીરમતી ચંદ્રના હાથે હણાઈ તે જાણ્યું ત્યારે તેમના હર્ષનો પાર ન રહ્યો.

વીરમતીના મૃત્યુને આલાનગરીએ શોકથી નહિ પણ ખુબ આનંદથી ઉજવ્યું. સુમતિ મંત્રી અને ગુણવળીને પણ હર્ષ ન પાર રહ્યાં.

સુમતિ મંત્રીએ પ્રજના આગેવાનોની સહીએ સાથે એક પત્ર તૈયાર કર્યો. તેમાં લખ્યું કે રાજા અહિં વહેલા પધારો અને આલાનું રાજ્ય સંભાળો. વીરમતીના દુઃખથી પ્રજાને મુક્ત કરી તેમ તમારા સુખથી પ્રજાને સંતોષ કરો આ કાગળ મુદાના માણસ સાથે વિમળાપુરી મોકલ્યો.

(૪)

પતિનું માનવ થવું અને વીરમતીનું મૃત્યુ થવું આ બેથી ગુણવળીને સુખ થયું હતું પરંતુ પતિનો વિરહ તેને ખુબ સાલતો હતો. તે રાજા ચંદ્રરાજને સંભારતી અને આંસુથી

અંદરામનું ચરિત્ર

૨૮૭

કપડાં લિંબવતી. એક વખત એક પોપટ આંસુ સારતી ગુણુ-
વલીને જોઈ બોલ્યો 'રાણી ! આપ શા માટે રડો છો ?

રાણી બોલી 'ભાઈ ! મારો પતિ વર્ષો થયાં પરદેશ
છે. તે છે તો પુરો સુખી પણ હું ત્યાં જઈ શકતી નથી
કે મારો સંદેશો કોઈ વિશ્વાસુ માણસ તેને પહોંચાડે તેમ નથી.
તેથી હું દુઃખી છું.'

'પોપટ બોલ્યો 'સંદેશો મને લખીને આપો. હું તમારા
નાથને હાથોહાથ આપીશ.'

ગુણુવલીએ આંસુ ડુંછયા અને તે કાગળ લખવા બેઠી
સ્વસ્તિશ્રી (વિમલાપુરે વીરસેન કુલચંદ
રાજ રાજેશ્વર રાજ્યા સાહિબ ચંદ નરંદ

એક બાબુ મનના બળાપાના, પોતાના અવગુણના અને સ્વા-
મિના સ્નેહના બોલ તેણે લખ્યા પણ આંસુની ધાર એટલી
બધી જોરથી કાગળ ઉપર પડતી હતી કે તે બધા અક્ષરો
રોળાઈ જતા હતા. કાગળ પુરો કરતાં કરતાં ગુણુવળીને ડૂમો
ભરાયો તેથી સ્નેહ હંમેશાં પૂર્ણ ન થાય તેમ સ્નેહનો કાગળ
પણ અધૂરોજ પોપટને તેણે આપ્યો. પોપટ કાગળ લઈ વિમલા-
પુરી પહોંચ્યો અને તેણે ચંદ્રરાજને હાથોહાથ તે કાગળ આપ્યો.

રાજાએ કાગળ જોલ્યો. વાંચવા લીધો પણ ઠેર ઠેર
આંસુથી રોળાયેલા અક્ષર દેખી કાગળના શબ્દો જે ભાવ ન
કહે તે ભાવ તે આપોઆપ સમજ્યો. અને નેથી તેની આંખમાં
પણ આંસુ ઉભરાઈ આવ્યાં.

ચંદ્રકુમારે આ કાગળ વાંચી આલાપુરી જવાનો નિર્ણય કર્યો.

(૫)

એક વખત ચંદ્રરાજને ગમગીન દેખી પ્રેમલાએ પુછ્યું
‘ નાથ ! તમે કેમ ઉદાસ અને વિચારમગ્ન લાગો છો ? ’

ચંદ્ર બોલ્યો ‘ પ્રેમલા ! મને ગુણાવલી અને મારી
નગરી યાદ આવે છે. ગુણાવલીએ ભૂલ કરતાં શું કરી પણ
પછી તેણે એછો પશ્ચાતાપ કર્યો નથી. તેમજ મારી આલા-
નગરી આજે મને બોલાવે છે. તે સુની પડી છે. તેથી હું
ત્યાં જવા માંશુ છું ’

પ્રેમલાને પણ શ્વસુર ભૂમિ જોવાના કોડ હતા તેથી
તેણે પણ તેમાં સંમતિ આપી.

ચંદ્રરાજએ મકરધ્વજને કહ્યું કે ‘ રાજન ! હું આલા-
નગરીએ જવા માંશુ છું મારી પ્રજા હાલ રાજ વિના સુની
છે મને તે બોલાવે છે માટે મને ત્યાં જવા અનુમતિ આપો. ’

મકરધ્વજે ઘણો ન જવા આગ્રહ કર્યો પણ તેણે ન માન્યો
એટલે તેણે માન્યું કે બાંધ્યા કણ્ઠીએ ગામ ન વસે તેમ
ચંદ્રને પરાણે રોકવાનો કાંઈ અર્થ નથી તેથી તેણે તેને આલા
નગરી જવા સંમતિ આપી.

ચંદ્રરાજ આલા જવા તૈયાર થયા એટલે પ્રેમલા પણ
પતિ પાછળ જવા તૈયાર થઈ. પ્રેમલાને રાજમાતાએ રોકાવા
ઘણું કહ્યું પણ તે ન માની એટલે રાજમાતા બોલી.

પ્રસવે જનની જે કોઈ, પ્રસવો સુત નિરવાણુ
પણુ પુત્રી પ્રસવો રખે, પિયર વિમુખી જાણુ.

ગમે તેવી છોકરી વ્હાલી હોય તો પણ તે પિયરથી
વિમુખ રહેવાની તેને ત્યાં ગમે તેટલું ધન સંપત્તિ હશે તો

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૮૯

પણ તે તો આપને ત્યાંથી કાંઈ લઈ જવાનીજ ભાવના રાખવાની. આથી તેણે પણ તેને બહુ આગ્રહ ન કર્યો અને પતિ પાછળ જવાની રજા આપી.

મકરધ્વજ રાજાએ ચંદ્રરાજને ખુબ દાયજો આપ્યો. નોકર પરિવાર અપ્યા તથા સોના હીરા અને મોતીના ઢગ આપ્યા. આ પછી પુત્રીને વળાવતાં અનેક શિખામણુ આપ્યા બાદ તેણે ચંદ્રરાજને કહ્યું.

‘વહિલા મળજો વડ જીમ ફળજો
રખે જો કહીએ વિસારો.

વહેલા વહેલા આવજો, વડની પેઠે તમારો વંશ વેલો વધજો અને અમને હૃદયથી જરાપણુ ભૂલશો નહિ.’

પ્રેમલાની સખીઓએ, દાસીઓએ નગરજનોએ અને ચિરપરિચિત સીમાડાના વૃક્ષોએ બધાએ આંસુસારી વિદાય આપી. ચંદ્રરાજ વિમળાપુરીથી નીકળી સૌ પ્રથમ ગિરિરાજની યાત્રા કરી અને ભગવંતની ભક્તિ કરી તે બોલ્યો ‘ભગવંત ! આ જીવન, આ ઉદય અને આ સૌભાગ્ય એ બધા આપની ભક્તિનો પ્રતાપ છે.’

આ પછી ચંદ્રરાજાએ કંમે કંમે પ્રયાણુ કર્યું અને તે પોતનપુર આવ્યો.

(૬)

આ પોતનપુર નગર તેજ છે કે જ્યાં આગળ ફૂકડાપણામાં ચંદ્રરાજ અને લીલાવતીને સંવાદ થયો હતો. જે દીવસે ચંદ્રરાજ પોતનપુર આવ્યા તેજ દીવસે લીલાવતીને પતિ લીલાધર પરદેશથી આવ્યો હતો. આથી તેના કુટુંબમાં ખુબ

૨૬૦

કથાસાગર

આનંદ હતો. લીલાવતીએ પતિની આજ્ઞા લઈ ચંદ્રરાજને પોતાને ઘેર આમંત્રણ આપ્યું. એન ભાઈને ભોજન આપે તે રીતે તંબુ તેને જમાડ્યો અને ચંદ્રે પણ લીલાવતીને પોતાની નાની એન માની ખુબ દાયલો આપ્યો. (૭)

ચંદ્રરાજ સાંજના ભોજન બાદ ગોખી કરી પોતાના તંબુમાં સૂતા હતા. રાત્રિએ પોતાનો અંધાર પછેડો ધીમે ધીમે જગત્ ઉપર પાથર્યો હતો. સૌ કોઈ શાંત હતા ત્યાં એક સ્ત્રીનો ઢુસકે ઢુસકે રડવાનો અવાજ આવ્યો. ચંદ્રરાજની ઉંઘ ઉડી. તે એકદમ બેઠા થયા અને તલવાર લઈ રડવાના અવાજની દિશાએ ગયા તો એક સ્ત્રી મોંફાટ રોતી હતી. ચંદ્રરાજએ કહ્યું 'શા માટે રડે છે બાઈ ? તને શું દુઃખ છે ? તે કહે તો તેને કાંઈ ઉપાય કરું ?'

રડનાર સ્ત્રી રૂપ રૂપનો અંબાર હતી. તે બોલી 'હું વિદ્યાધર પુત્રી છું. મારો પતિ મને વાંક વિના મધ્યરાત્રિએ છોડી ચાલ્યો ગયો છે. રાજન્ ! હું અબજા મારો જન્મારો કઈ રીતે કાઢીશ ? તેને જો મારા ઉપર પ્રેમ નથી તો મારે પણ તેના ઉપર પ્રેમ રાખવાથી શું ? માઈં રુદન તમે સાંભળ્યું છે અને મારી વારે ધાયા છે તો હે સત્પુરુષ ! હું તમારી સ્ત્રી થવા ઇચ્છું છું. પ્રેમીની સાથે પ્રેમ કરવાથી અર્થ સરે નિષ્પ્રેમીને વળગી રહેવાથી શું ?'

ચંદ્ર એકદમ આઘો ભાગ્યો અને બોલ્યો 'બાઈ આવું ખરાબ ન બોલ. સારા માણસ એકી વસ્તુને ન ખાય. તું ગમે તેવી રૂપાળી પણ પરસ્ત્રી, મારે ન ખપે. તારી ઇચ્છા હોય તો તારા પતિને શોધી તેની પાસે પહોંચાડું.'

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૯૧

સ્ત્રી બોલી 'પ્રેમ વિનાના તેની પાસે જઈને મારે શું કરવાનું? તે હમણાં રાખશે પણ પછી મારો ત્યાગ કરે તેનું શું? ચંદ્ર! મારો અત્યારે કોઈ આસરો નથી તેથી તું નહિ સ્વીકારે તો હું તને સ્ત્રીહત્યા આપીશ.'

ચંદ્ર બોલ્યો 'એથી હું નહિ ડરું. સ્ત્રીહત્યા કરતાં દુરાચારએ મહાન પાપ છે. રાવણ પત્નીત્તર ભસ્માંગદ આ બધાનો દુરાચારની બુદ્ધિથી ભયંકર અંતમ આવ્યો છે તે હું બાણનાર દુરાચારને કેમ કહું? બાઈ! તું મારી બહેન છે. હું તારો ભાઈ છું. તું કહે તે મદદ કરું. બાકી તારી ખરાબ ઈચ્છાને તો હું વશ નહિંજ થાઉં.'

શેતી સ્ત્રી જ્ઞેત જ્ઞેતામાં દેવ રૂપ બની અને તે દેવ ચંદ્રકુમાર સામે હાજર થઈ બોલ્યો.

'ચંદ્રકુમાર! તમે ખરેખર શિયળવંત છો. આજે ઈંદ્રે તમારી શિયળની જેવી પ્રશંસા કરી હતી તેથી તમે સવાયા છો ઈંદ્રે ભરસલામાં કહ્યું હતું કે પોતાનપુરના સીમાડામાં રહેલ ચંદ્રરાજ નિશ્ચળ શિયળવંત છે. તેને દુનીયામાં કોઈ ડગાવી શકે તેમ નથી.' મને આમાં શંકા ઉપજી અને તેથી હું તમારી પરીક્ષા કરવા આ સ્ત્રીનું રૂપ કરી અહિં આવ્યો અને આ બધું નાટક કર્યું. ચંદ્રકુમાર! તમે ભાગ્યવંત છો. આમ દેવ પ્રશંસા કરી પોતાના સ્થાને ગયો. રાજા પણ તંબુમાં ત્યાર પછી નિરાંતે સુતો.

(૮)

ચંદ્રરાજએ પોતાનપુરથી પ્રયાણ કર્યું. ગામે ગામ પોતાનો પ્રભાવ જમાવી, માર્ગના રાજાઓને વશ કરી તેની

૨૯૨

કથાસાગર

લેટો સ્વીકારી તે પ્રયાણ દરમિયાન ૭૦૦ સ્ત્રીઓને પરણ્યા અને અનુક્રમે તે આલાનગરીની નજીક આંચ્યા.

આલાનગરીમાં ચંદ્રરાજને પ્રવેશ મહોત્સવ ઉજવાયો. ઘેર ઘેર ધ્વજો ધ્વજો અને આંગણે આંગણે મોતીના ચોક પૂરાયા. સુવાસણ સ્ત્રીઓએ ધ્વજમંગળ ગાયાં. ખુબ વખત સુધી પ્રજાએ ચંદ્રરાજને ધારી ધારી નિરખ્યો. સૌનાં હૃદય હર્ષિત થયાં. સુમતિ પ્રધાન અને ગુણાવલીને તે હર્ષ હૃદયમાં પણ ન માયો.

ચંદ્રરાજએ રાજ્યની લગામ હાથમાં લીધી, પ્રજાને ખુબ સુખી બનાવી. ગુણાવલીને સાતસો સ્ત્રીઓની પટરાણી બનાવી. અને આ સાતસોએ સ્ત્રીઓ જાણે સગી બેન હોય તેવી રીતે એક બીજા સાથે પ્રેમથી વર્તવા લાગી.

(૯)

એક વખત ગુણાવલી અને ચંદ્ર રાજ વિનોદે ચઢ્યાં. ગુણાવલીએ પ્રેમલાનાં વખાણ કર્યાં અને કહ્યું ‘તું ખરેખરી ઉપકારી. તેણે તમને પંખીમાંથી માનવ બનાવ્યા. પણ નાથ! ખોટું ન લગાડશે. પ્રેમલાને મેળવી આપનાર તો હુંજ છું ને? સાસુના વચને હું વિમળાપુરી ગઈ તો તમે ત્યાં આંચ્યા અને પરણ્યાને? આથી તમારે મારો ઉપકાર માનવો જોઈએ.’

ચંદ્રરાજએ કહ્યું ‘તમારો ઉપકાર સો વખત. તમે મને પ્રેમલા સાથે પરણાવ્યો અને પંખી પણ તમેજ બનાવ્યો ને?’

‘પંખિ બન્યા તોજ તમે વિમળાચળને સ્પર્શ્યા અને પાવન થયા તે કેમ યાદ કરતા નથી? મારા બધા દુર્ગુણ સંભારો છો પણ કોઈ ગુણ તો સંભારો. તમે પંખિ થયા પછી,

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૯૩

મેં જે દુઃખમાં દીવસો કાઢ્યા છે તે શું તમે નથી જાણતા? આવું દુઃખ તો દુઃસ્મનને પણ ન પડે.' ગુણાવલીએ કહ્યું.

ચંદ્રરાજને કહ્યું 'હું એ બધું જાણું છું માટે તો આહું છું નહિતર મને પંખિ બનાવનારને વૈરી ન માનું? હું વિમલાપુરીમાં મનુષ્ય થયો કે મેં તુર્ત તમને યદ્દ કર્યાં. ત્યાં પ્રેમલા હતી અને રાજનું ઘણું બહુમાન હતું છતાં તમે મને ઘડી પણ વિસર્યાં નથી તે તમારી નિર્મળ પ્રીતિને લઈનેજ ને ?'

હા! હા! નાથ! બરાબર કહી ગુણાવલી ભેટી પડી.

(૧૦)

પ્રેમલા અને ગુણાવલી સગી બેનોની માફક પરસ્પર હેત રાખતી. ચંદ્રરાજ સાથે સંસાર સુખ ભોગવતાં તે બન્નેને એક એક પુત્ર રત્નનો જન્મ થયો. ગુણાવલીએ જે પુત્રનો જન્મ આપ્યો તેનું નામ રાજને ગુણુશૈખર પાડ્યું અને પ્રેમલાએ જન્મ આપેલા પુત્રનું નામ મણિશૈખર પાડ્યું આ બન્ને પુત્રો ધાવમાતાથી ઉછેરાતા વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યા અને પરસ્પર સગા ભાઈના સ્નેહથી વધવા લાગ્યા.

ચંદ્રરાજ આમ સર્વ રીતે સુખી થયા. તેની આજ્ઞા ત્રણે ખંડમાં પ્રવર્તી. ચંદ્રરાજ રાજરાજેશ્વર થયો છતાં તે ઘડી પણ વિમળાચળને હુદયથી વિસારતો નહતો. તેણે વિમળાચળમાં અનેક બિંબો ભરાવ્યાં અને ઘણી પ્રતિષ્ઠા કરાવી તે તીર્થની પ્રભાવના કરી.

૧૩૫

પૂર્વભવ શ્રવાણુ

યાને

ચંદ્રરાજનું સંયમ

(૧)

એક વખતે વનપાળકે આવી ચંદ્રરાજને વધામણી આપી.
‘રાજન્! ઉદ્યાનમાં ભગવંત મુનિસુવ્રતસ્વામિ તીર્થંકર
પધાર્યા છે.’

ચંદ્રરાજ આ સાંભળી ખુબ હર્ષિત થયો તેણે વનપા-
લકને સાત પેઠી ચાલે તેટલું ધનામ આપ્યું. રાજ્યે ચતુ-
રંગી સેના તૈયાર કરી. નગરને ધ્વજ પતાકાથી શણગાર્યું.
હાથી, ઘોડા, રથ પાલખી શણગાર્યાં અને તે સર્વ પરિવાર તથા
પ્રજાજનોને સાથે લઈ રાજ નગર બહાર આવ્યો. ભગવાનનું
સમવસરણુ જોતાં તે પુલકિત થયો અને જેમ માણસ જીવ-
નમાં ગુણનાં પગથાર એક પછી એક ચડે તેમ તે સમવ-
સરણુના પગથાર ચડી ભગવાનને પ્રદક્ષિણા દઈ પર્ષદામાં બેઠો
સાથે આવેલા પ્રજાજનો પણ યોગ્યસ્થાને બેઠા.

સૌ શાંત બની ભગવાનની સામે સ્થિર દૃષ્ટિવાળા થયા.
એટલે મેઘના ગંભીર અવાજ સરખી વાણીએ ભગવાન ‘નમો
તિથસ્સ’ કહી બોલ્યા.

ભુલ્યો એતન નિકેત સ્વભાવનો
વિભાવે તવ આવ્યો રે

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૨૯૫

હે ભાવ્યો ! આ જીવ પોતાના જ્ઞાન દર્શન ચરિત્રના સ્વભાવને ભૂલી જડના સ્વભાવમાં રાચે છે તેથીજ અનર્થ પરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે. જીવને દેહ મારો લાગે છે. ધન માફ લાગે છે. પુત્ર મારા લાગે છે. સ્ત્રી મારી લાગે છે અને દુનીયામાં જે મુકીને જવાનું છે તે બધું માફ લાગે છે. પણ જે સદા સાથે રહેવાનાં છે તે જ્ઞાન દર્શન અને ચરિત્રરૂપ ધર્મ પરાયો લાગે છે. આ દૃષ્ટિનો ભ્રમ તેનો ન ટળે ત્યાં સુધી તેનું કઈરીતે કલ્યાણ થાય ?

જીવ અવ્યવહાર રાશિથી માંડી આમ કેઈકેઈવાર ઉંચો આવ્યો પણ આવા વિભ્રમને લઈ કેઈ વખત પાછો પટકાયો. ચેતને કલ્યાણ સાધવા સ્વભાવદશાને સમજવી અને વિભાવ દશાને ત્યાગ કરવો એજ જરૂરી છે. આ પુરેપુરું તમને સમજશે એટલે તમે કોઈની હિંસા નહિ કરો. ઇંદ્રની ઋદ્ધિ અને અનુત્તરનાં સુખ પણ તમને કાચના કકડા જેવાં લાગશે. ધર્મ ખાતર પડનારા ગમે તેવાં કષ્ટોને તમે હસ્તા મોંઠે સહન કરશો અને આપોઆપ નિસ્તાર પામશો. અને સુખદુઃખ બધામાં તમાફ ચિત્ત સમાન રહેશે. તમને કોઈ વૈરી નહિ લાગે પણ સર્વ જીવો કર્મવશ છે એમ માની સર્વ પ્રત્યે સમભાવ જાગશે. 'દેશના પૂર્ણ થઈ એટલે ચંદ્રરાજ વિચારે ચડયો વીરમતી સાથે મારી આ વૈરની પરંપરા અને પ્રેમલા, ગુણાવલી, શિવમાળા, મકરંધવજ વિગેરે સાથેનો સ્નેહસંબંધ એ પણ શું વિભાવદશાજ છે ને ? આ વિભાવદશા જીવનમાં એક પછી એક થર જમાવતી જાય છે. તેમાં પૂર્વભવનાં કર્મો કારણ હોય છે. આ પૂર્વભવનું સ્વરૂપ આવા કેવળજ્ઞાની સિવાય બીજાને કોણ કહે ?' તેથી તે

ફરી ભગવાનને નમી બોલ્યો ‘ભગવંત ! પૂર્વભવે મેં એવું કયું કર્મ કયું હતું કે જેને લઈ મને મારી વિમાતાએ કુકડો બનાવ્યો ? કયા કર્મથી મારે નટો સાથે ભમવું પડ્યું ? આ પ્રેમલાને કયા કર્મથી વિષકન્યાનું આળ આવ્યું ? અને કનકધ્વજ શાથી કોઠીએ થયો ? આ બધું અગમ અગોચર અમારું વૃત્તાંત આપ સર્વજ્ઞ ભગવંત શિવાય બીજું કોણ કહી શકે ?’

ભગવાને કહ્યું ‘રાજન્ ! આ જગત્માં પ્રેમ અને દ્વેષ સુખ અને દુઃખ એ બધા પૂર્વભવના કારણોથી થાય છે. તમારો પૂર્વભવ હું કહું તે સાંભળો. એટલે તેનાં બધાં કારણો આપોઆપ તમને સમજશે.

(૨)

વૈદર્ભ દેશમાં તિલકાપુરી નામે નગરી હતી. આ નગરને રાજા મહનબ્રમ અને તેને રાણી કનકમાળા હતી. આ રાજાને એકની એક પુત્રી તિલકમંજરી હતી. આ તિલકમંજરી રૂપાળી અને બુદ્ધિશાળી હતી પણ તેને જૈનધર્મ ઉપર દ્વેષ હતો. આમ છતાં જૈન ધર્મ ઉપર ખુબ રાગવાળી સુબુદ્ધિ મંત્રીની પુત્રી રૂપમતી સાથે તેને ખુબ સખિપણું હતું.

તિલકમંજરી અને રૂપમતીને એવાં સખિપણું હતું કે તેમણે બાળપણથીજ એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે ‘આપણે પરણવું તો એકજ વરને ? કેમકે જુદા વર વેર પરણીએ તો જુદું ઘર માંડવું પડે અને જુદા પડવું પડે ને ?’

પ્રધાનપુત્રી રૂપમતી જૈનધર્મની અભ્યાસી, સુશીલ ધીર ગંભીર, સદ્ગુણી અને સાધુસાધ્વીના પરિચયવાળી હતી. આથી એકવાર રૂપમતીને ત્યાં કેઈ સાધ્વી વહોરવા આવ્યાં.

અંદરાબનું ચરિત્ર

૨૯૭

રૂપમતી તે વખતે મોતીની બાળ પરોવતી હતી. તે એકદમ ઉભી થઈ અને સાધ્વીજીને વહોરાવવા ઉઠી. આ વખતે તિલકમંજરી પણ ત્યાં બેઠી હતી પણ તેને તો સાધ્વીજી ઉપર દ્વેષ હોવાથી તેણે તેમનો કાંઈ આદરસત્કાર ન કર્યો પણ સાધ્વીની સંગમાંથી રૂપમતીને ખસેડવા તેણે તેની મોતીની બાળ સાધ્વી ન બાણે તે રીતે તેમના કપડે ખાંધી દીધી.

સાધ્વીજી મહારાજ બહારી ઉપાશ્રયે ગયાં. રૂપમતી પોતાની બાળ શોધવા માંડી પણ જડી નહિ એટલે તેણે તિલકમંજરીને કહ્યું ‘સખિ! મારી બાળ લીધી હોય તો આપ મરકરી ન કર.’

તિલકમંજરી બોલી. ‘મેં તારી બાળ લીધી નથી.’

‘તો અહિથી લે કોણ? અહિ તારા સિવાય બીજું તો કોઈ છે નહિ’ મંત્રી પુત્રી બોલી.

તિલકમંજરીએ કહ્યું ‘બીજું કોણ? તું જેનાં ભારે-ભાર વખાણ કરે છે તે સાધ્વીએ તારી બાળ લીધી છે. તું વહોરાવવા માટે ઘી લેવા ગઈ એટલે તે તેમણે ઉઠાવી લીધી છે.’

‘સખિ! પૂજ્ય ત્યાગી મહાત્માએ ઉપર ખોટું આળ ન ચડાવીએ. તે બાળને તો શું પણ રત્નસરખાને પણ ન અડે તેવાં ત્યાગી છે.’

તિલકમંજરી બોલી ‘જેયા એમના ત્યાગ, એ તો ઢાંગી દંભી અને લોકોનાં સાંઠીનાંખરા કરનારાં હોય છે. તેમને મક્તનું ખાવું છે અને તાગડધિત્તા કરવા છે.’

રૂપમતી બોલી ‘નાહક નિંદા કરી કર્મ ન ખાંધ. બીજી વાત છોડ. તું મારી બાળ આપી દે.’

૧૮૮

કથાસાગર

‘જાળ મેં લીધી નથી તારી સાધ્વી લઈ ગયાં છે ચાલ તને પ્રત્યક્ષ કરાવું.’ એમ કહી તિલકમંજરી રૂપમતીને સાથે લઈ ઉપાશ્રયે આવી અને વાપરવા બેસતાં સાધ્વીને કહ્યું ‘મહારાજ મારી સખિની જાળ આપો. તમે બહારતાં જાઓ છો અને સાથે શું ચોરી પણ કરતાં જાઓ છો?’

સાધ્વી બોલ્યાં ‘જાઓ આ રહ્યાં પાતરાં અને કપડાં મેં જાળ લીધી નથી અને અમારે તે શા માટે લેવી જોઈએ?’

તુર્ત તિલકમંજરીએ જ્યાં જાળ બાંધી હતી તે છેડા છોડી જાળ કાઢી બતાવી. સાધ્વી એકદમ ભોંઠાં પડ્યાં.

રૂપમતી બોલી. ‘તિલકમંજરી આ બધાં કર્તવ્ય તારાં લાગે છે. સાધ્વી ઉપર તેજ ખોટો આરોપ મુક્યો છે.’

તિલકમંજરી બોલી ‘શું તારો સાધ્વી પ્રત્યેનો આવો અંધરાગ છે? જાળ ચોરેલી પ્રત્યક્ષ બતાવી અને સાધ્વી કાંઈ ખુલાસો નથી કરી શકતાં એટલે તેને બચાવવા તું મને વગોવે છે?’

રૂપમતી બોલી ‘મારા માન્યામાં આ કોઈ રીતે આવતું નથી કે સાધ્વી જાળ ચોરે. તને તેમના ઉપર દ્રેષ છે એથી તેમને વગોવવા તેં આ કામ કર્યું છે. પણ સખિ! હસતાં આવાં બાંધેલાં કર્મ બહુ દુઃખદાયક નીવડે છે.’

રૂપમતી અને તિલકમંજરી ઘેર ગયાં પણ સાધ્વીજીને આ આળ સહન ન થઈ તેથી તેમણે ગળે કાંસો ખાવા માંડ્યો. આ વસ્તુ પડોશમાં રહેલ સુરસુંદરી નામની સ્ત્રી જોઈ ગઈ અને તેથી તેણે તેમને આપઘાત કરતાં વાર્યાં. આ પછી સાધ્વી પણ શાંત થયાં અને આપઘાતની કોશીશ માટે તેમને પણ દુઃખ લાગ્યું.

અંદરાબાનું ચરિત્ર

૨૯૯

આ વાત સમય જતાં વિસારે પડી. તિલકમંજરીનાં તથા રૂપમતીનાં બેનપણામાં સ્હેજ અદેશ પડ્યો. પણ જતે દીવસે તેમનાં બેનપણાં તેવાં ને તેવાં રહ્યાં.

એક વખત વિરાટરાજ સુરસેન તરફથી તિલકમંજરીનું માણું આવ્યું. રાજાએ જવાબમાં કહ્યું 'સુરસેન સાથે તિલકમંજરીને પરણાવવામાં મને જરા પણ વાંધો નથી પણ મારી પુત્રી અને પ્રધાનપુત્રી બન્ને એકજ વરને વરવા ઇચ્છે છે આથી પ્રધાનપુત્રો રૂપમતીની ઇચ્છા બાણ્યા પછીજ નિશ્ચય કરાય.' રાજાએ રૂપમતીની ઇચ્છા બાણી લીધી અને ત્યારબાદ તે બન્નેનાં લગ્ન વિરાટના રાજા શૂરસેન સાથે થયાં. બન્ને બેનપણીઓ એકજ વરને વરી અને સાથે સુખ ભોગવવા લાગી.

તિલકમંજરી અને રૂપમતીનાં સખિપણાં જન્મથી હતાં પણ શોક્યો થતાં તે સખિપણાં ન રહ્યાં. હવે પરસ્પર એક બીજાના તે છિદ્રો બેવા લાગી. અને નજીવા કારણે પણ રોજ લડવા માંડી.

શોક્યથી શૂળી રૂડી કહી
 નહી ઇહાં મીનને મેવ રે
 (બહું બે બહેન સગિ હુવે
 તેા હિ પણ વહે દ્રેષ રે

એક વખત તિલકપુરીના રાજાને કોઈએ સુંદર કાબર ભેટ ધરી. આ કાબર રાજાએ તિલકમંજરીને મોકલી. તિલકમંજરી રોજ તેને રમાડતી અને તેની સાથે મીઠા સ્વરે વાત કરતી. તિલકમંજરી આ કાબર સાથે રૂપમતીને વાત કરવા સરખી, દેતી નહિ. આથી રૂપમતીએ પોતાના પિતા પાસે તેના

300

કથાસાગર

જેવી કાબર મંગાવી પણ તે તેને ન મળી એટલે તેણે કોશી નામનું એક પક્ષિ મોકલ્યું. તિલકમંજરી કાબરને રમાડતી અને રૂપમતી કોશીને રમાડતી. બન્નેએ તેને પાળનારા માણસ પણ જુદા જુદા રાખ્યા હતા.

એક કહે મારી કાબર રૂડી
એક કહે મુજ કોશી રે
જિમ એક ગ્રાહકે આવે વિલગે
પાડોશી બિહુ ડોશી રે

એક વખત આ બન્ને રાણીઓ વાદે ચઢી. તિલકમંજરી કહે કે મારી કાબર સારી અને રૂપમતી કહે કે મારી કોશી સારી. બન્ને એ પક્ષી માટે મીઠું ખોલાવવાની હોડ કરી. કાબરે ખુબ ખુબ મીઠા શબ્દ કર્યા પણ કોશી એક શબ્દ સરખો બોલી શકી નહિ.

તિલકમંજરીએ રૂપમતીને ચીડવી ‘જોઈને તારી કોશી મારી કાબરના હજારમાં ભાગે પણ આવે તેમ છે ખરી?’

રૂપમતી હતી ઘણુંએ ડાહી
પણ પંખીથી રોપી રે
આગળ ભાવ કોઈ ન સમજે
કુણ જાણે કુણ જોશી રે

રૂપમતી ડાહી અને શાણી હતી છતાં તે ભાન ભૂલી તેણે કોશીને ખુબ મારી. તેનાં પિછાં તોડી નાંખ્યાં. કોશીના રક્ષકે તેને વારી પણ તે બિલકુલ ન માની. પરિણામે કોશી તરફડી મૃત્યુ પામી. પણ મૃત્યુ પામતાં તેની દાસીએ તેને નવકાર સંભળાવી ધર્મ પ્રમાડયે; અને તેણે રૂપમતીને આવું કામ કરવા બદલ

ચંદ્રરાજતું ચરિત્ર

૩૦૧

ખુબ ઠપકો આપ્યો. આ પછી રૂપમતીને પણ વારંવાર પશ્ચાતાપ થયો કે 'અરે મેં પક્ષિનો જીવ લીધો તે ઠીક ન કર્યું.' પણ તિલકમંજરીએ તો રૂપમતીના આ કૃત્યને જાહેર કરી તેને અને જૈનધર્મને બંનેને ખુબ ખુબ વગોબ્યો.

રૂપમતી ઘણુંએ પસ્તાવે, કોસીને દુઃખ દેઈ
પણ કીધું અણકીધું ન હોવે

ખાપડલા રે જીવડલા તું કરજે કામ વિમાસી

વિહડે જાતું આવતું વિહડે કર્મ એ કરવત કાશી

રૂપમતીએ કોશીને મારતાં શું માર્યું પણ પછી તે ખુબ પસ્તાઈ. પણ હવે કર્યું ન કર્યું થાય તેમ નહોતું. ખરી રીતે જીવે કામ વિચાર કરીને કરવું જોઈએ કે જેથી પાછળથી પસ્તાવો ન થાય. ખરાબ કામ હંમેશાં કરતાં દુઃખ જેમ આપે છે તેમ તેતું કૃણ મળે ત્યારે પણ તે દુઃખ આપે છે.

આ પછી રૂપમતીએ તિલકમંજરી સાથે સરસાઈ કરવાનું છોડ્યું. ખુબ ધીર સ્વભાવ કેળવી તેણે ઘણું સુકૃત ઉપાજ્યું.

રાજન્ ! આ કોશી તે વીરમતી રાણી થઈ કેમકે તે કોશી ત્યાંથી મરી ગગનવલ્લભ રાજની પુત્રી વીરમતી થઈ અને વીરસેન રાજને પરણી. હે રાજ ! રૂપમતી તે તું પોતે ચંદ્ર, તિલકમંજરી તે પ્રેમલાલચ્છી, સાધ્વીને ફાંસો ખાતાં અટકાવનાર સુરસુંદરી તે ગુણ્યાવલી, ગળે ફાંસો ખાવા તૈયાર થયેલ સાધ્વી તે કનકદેવજી. કોશીનો રક્ષક તે સુમતિ મંત્રી અને કાબરનો રક્ષક તે હિંસક મંત્રી. તિલકમંજરી અને રૂપમતીનો સ્વામિ શૂરસેન તે શિવકુમાર નટ. રૂપમતીની દાસી તે શિવમાળા અને કાબરનો જીવ તે કપિલા ધાવમાતા.

શ્રી મુનિમુનત જિનજીએ ભાષ્યા

ધમિ પૂર્વભવ સહુના રે
અભાપતિ સમજ સમજ તું કહીએ તુજ કિંબહુનારે
કીધું કર્મ જે ઉદ્ધયે આવે તિહાં નહીં કોઇનો ચારો
કાઢયો છો એમ સઘળે આમ આપણો વારો રે

રાજન્ ! કોશીની પાંખો તેં ઉખેડી નાંખી હતી તેથી
વીરમતીએ આ ભવમાં તને પાંખી બનાવી વેર લીધું. તિલક-
મંજરીએ પૂર્વભવે સાધવીને ખોટું આળ આપ્યું હતું તેથી
આ ભવે સાધવીને જીવ કનકદેવજ કુબ્દીરૂપે થઈ પ્રેમલાલચી
બનેલ તેને વિષકન્યાનું આળ આપ્યું.

પૂર્વભવે કોશીના રક્ષકનું રૂપમતી આગળ કાંઈ ન
ચાલ્યું તેમ આ ભવમાં શુભાવલીનું વીરમતી આગળ રાયા
સિવાય ખીજું કાંઈ ન ચાલ્યું. મરતાં મરતાં કોશીને રૂપ-
મતીની દાસીએ નિજમણા કરાવી હતી તેથી કોશીમાંથી
બનેલ વીરમતીએ દાસીમાંથી બનેલ શિવમાળાને કુકડો ભેટ
આપ્યો. આમ ચંદ્રરાજ ! આ પ્રમાણે તમારો પૂર્વભવનો
અધિકાર અને સંબંધ છે અને તેથી આ ભવના પ્રેમ કે
વેરસંબંધો આશ્ચર્યજનક નથી. દુનીયામાં બધે આજ પર-
પરાનું સામ્રાજ્ય છે.

(૩)

આ પૂર્વભવનો સંબંધ સાંભળી ચંદ્રરાજને વૈરાગ્ય
જાગ્યો તેણે શુભશેખરને આભાનો રાજવી બનાવ્યો અને
મહિશેખર વિગેરે રાજકુમારોને ખીજાં ખીજાં રાજ્ય આપી
રાજ કર્યાં.

ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર

૩૦૩

ચંદ્રરાજની સાથે ગુણાવલી, પ્રેમલા, સુમતિ મંત્રી, શિવકુમાર, શિવમાળા અને સાતસો રાણીઓ દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ. દીક્ષાને ઉત્સવ ગુણશેખરે ખુબજ શાનદાર કર્યો. અને તે બધાએ મુનિસુવ્રત સ્વામિ પાસે લાવથી દીક્ષા લીધી.

ચંદ્રરાજ ચંદ્રરાજર્ષિ ગન્યા. સાપ કાંચળી ઉતારી આલ્યો બંધ તેમ તેમણે આલાનગરી અને તેની ઋદ્ધિ છોડી સંયમ લઈ સર્વનો ત્યાગ કર્યો. વિહાર વખતે ગુણશેખર વિગેરે સમગ્ર પ્રજાજનો આંખમાં આંસુ સારતા રહ્યા પણ તે તે 'શત્રુમિત્રે ચ સર્વત્ર સમચિત્તો' બની આલા છોડી પૃથ્વી ઉપર વિચરવા લાગ્યા.

ચંદ્રરાજર્ષિએ સંયમ લઈ સ્થવિર ભગવંતો પાસે જ્ઞાન અભ્યાસ કર્યો અને તીવ્ર તપ આરંભ્યો પરિણામે તેમણે કર્મનાં પડળો દૂર કરી કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું.

ગુણાવળી વિગેરે સાધ્વીઓએ પણ નિર્મળ સંયમ પાળી પ્રવર્તિનીની આજ્ઞાને વહન કરી પોતાનાં જીવન અજવાળ્યાં.

કેવળી ભગવંત ચંદ્રમુનિ મહાત્મા અંતકાળ નજીક બાણી ઉપકારક સિદ્ધાચળે આબ્યા અને અંતે ત્યાં એક માસની સંલેખણા કરી સિદ્ધિ પદને વર્યાં.

સુમતિ સાધુ, શિવ સાધુ, ગુણાવલી અને પ્રેમલા પણ કેવળ જ્ઞાન પામી અનેક જીવોને પ્રતિબોધી મુક્તિને વર્યાં.

શિવમાળા વિગેરે સાધ્વીઓ અનુત્તર વિમાને ગયાં અને ત્યાંથી મહાવિદેહમાં જઈ મુક્તિને વરશે.

આમ પૂર્વ ભવની લીલા સમેટી જગતને લીલા સમેટવાનો ઉપદેશ આપતું તેઓનું જીવન આજે પણ અનેકને ઉપકારક છે.

(૪)

આ ચંદ્રરાજનું ચરિત્ર ચંદ્રરાજના રાસ ઉપરથી સંક્ષિપ્તરીતે આપવામાં આવ્યું છે.

ધર્મ અને ભક્તિ તરફ જેન જનતાને વાળવા માટે પૂર્વાચાર્યોએ અનેક ગેય સાહિત્ય બનાવ્યું તેમાં રાસોનો મોટો ફાળો છે. આ બધા રાસોમાં ચંદ્રરાજનો રાસ ખુબ રસિક છે.

આ રાસના કર્તા ' બાળપણે આપણ સસનેહી ' જેવાં અનેક સ્તવનો બનાવનાર નૈસર્ગિક કવિ મોહનવિજયજી મહારાજ છે, તેમણે આ રાસ સંવત ૧૭૮૩ પોષ સુદી ૫ શનિવારે અમદાવાદમાં પુરો કર્યો છે.

આ રાસ એ કાળે અને પછીના કાળે ઘણાજ લોકોપલોગ્ય હોવો જોઈએ કેમકે તેની સુંદર સચિત્ર પ્રતિબ્ધો આજે ભંડારમાં ઘણી મળે છે.

આ ચરિત્ર મૂખ્યત્વે તો શિયળના અને શત્રુજયના મહિમાનું ઉદ્દેશ્ય છે. પણ સાથે સાથે તેમાં અનેક સુંદર વિષયો છે.

આ ચરિત્ર ખુબજ રસિક અને ધર્મ પ્રેરક છે. રાસકારની આ કૃતિ એ સામાન્ય કૃતિ નથી પણ કવિના કાવ્યના બધા લક્ષણોથી ભરપુર કાવ્યકૃતિ છે. તેને સન્મુખ રાખી સંક્ષિપ્તરીતે આ ચરિત્ર લખ્યું છે.

[ચંદ્રરાજનો રાસ]

૧૩૬

શિખામણુની રીત

યાને

શાન્તુમંત્રી

(૧)

ચડતી પડતી એ સંસારનો ક્રમ છે. આ ચડતી પડતી માણુસના જીવનમાં આવે છે તેમ કાળમાં, ગામમાં, શહેરમાં, જ્ઞાતિમાં, સમાજમાં અને ધર્મમાં પણ આવે છે.

જીવ માત્ર ઉપર કરૂણા રાખનાર, મરણાંતે પણ જીવું ન ઝોલનાર, અદત્તને કોઈપણ કાળે ન ચઢણુ કરનાર, તલવારની ધાર પેઠે પ્રહાર્યને પાળનાર અને કોડીને પણ નહિ સંઘરનાર ઉત્તમ મુનિ જીવન છે. આ મુનિ જીવનનો વેષ ધારણુ કર્યા છતાં તેના આચાર ઉપર લક્ષ ન રાખનાર એક કાળે ચત્યવાસી સાધુવર્ગ હતો. આ ચૈત્યવાસીઓ મુનિના કપડાં પહેરતા, દહેરાસરમાં રહેતા, પૈસા ટકા પાસે રાખતા અને મુનિ જીવનના વ્રતથી નિરપેક્ષ રહેતા. એમાંના એક ચૈત્યવાસી મુનિની કથા છે.

(૨)

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં શાન્તુ નામે મંત્રી હતા. મંત્રીની ઉંમર વન વટાવી વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશી હતી. તેમની ઉબવળ બુદ્ધિ તેમના મસ્તકે આવેલા સફેદવાળ તેમને રૂપનારને જણાવ્યા વગર રહેતી ન હતી અને તેમનો વૈભવ જીવનની રહેણી કહેણીમાં હંમેશ પ્રગટ થયા વિના રહેતો.

નહિ. આ બધું છતાં આ મંત્રી વૈભવ અને કુશાચ્ર બુદ્ધિ દુનીયાની માયા છે. પણ ખરૂં શ્રેય કરવાતું સાધન તો ધર્મ છે તે વિસર્થા ન હતા. તેથી રાજ્યકાજ કે દુનીયાના બધા વ્યવહારો કર્યા છતાં તે ધર્મમાં ચિત્ત રાખતા હતા.

શાન્તુ મંત્રીનો વૈભવ હવેલી. અધિશાળા, હસ્તિશાળા, અને નોકર આકરમાં જણાતો હતો તેમ તે વલવ જિનમંદિરે ઉપાશ્રયો અને અન્નાલયોમાં પણ જણાતો હતો. તેમણે ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરના મેઘ્ય ભાગમાં શાંતુવસહી નામે શત્રુજયની ટુંક જેવું જિનમંદિર બાંધ્યું હતું. જે જિનમંદિર અનેકના બોધિબીજ ઉત્પન્ન કરનારૂં અને બોધિબીજને દઢ કરનારૂં હતું.

શાન્તુ મંત્રી હંમેશાં ત્રિકાળ આ મંદિરના દર્શન કરવા આવતા અને જીવનના હરેક કાર્ય પ્રસંગે પણ તેના દર્શન કરવાતું ચૂકતા નહિ.

એક વખત રથવાડીએથી હાથી ઉપર બેસી પાછા ફરતાં શાન્તુ મંત્રી શાન્તુવસહીએ આવ્યા. પગલે પગલે ટોકરો વગાડાતો હાથી ઉભો રહ્યો. શાન્તુ મંત્રી હાથી ઉપરથી હેઠાં ઉતર્યા અને જ્યાં મંદિરના દરવાજે પ્રવેશ કરવા ગયા ત્યાં નજીકના એક ખૂણા ઉપર ઉભેલા એક યુવાન સાધુ પર તેમની નજર પડી. આ સાધુ સુંદર શણગાર સજેલી કાજલ આંજેલી રૂપવાન વેશ્યાના ખલા ઉપર હાથ મુકી ઠાઠા ઠીઠી કરતો હતો. શાન્તુમંત્રીએ તે સાધુને બરાબર જોયો પણ તે સાધુની નજર તેમના ઉપર પડી નહિ. મંત્રીએ તુર્ત જોસ ઉંચો નીચો કર્યો અને તેમની નજીક જઈ ગૌતમ સ્વામિને વાંદે તે રીતે વિનય પૂર્વક તે સાધુને ‘ ઇન્દ્રિયામિ ખમાસમણા વંદિઉ’ કહી

શાન્તુમંત્રી

૩૦૦

વંદનસૂત્ર ઝોલી વાંધા. વેશ્યાની સાથે ચેન ચાળા કરતો સાધુ વિજળી પડે અને માણસ તુર્ત ખેંચાઈ જાય તેમ આ શબ્દ સાંભળી એકદમ સ્થિર થયો. મંત્રીએ 'સ્વામિ સાતા છે જી' કહ્યું. સાધુએ માથું ધુણાવ્યું પણ તેના હૃદયમાંથી શાંતિ ક્યારનીયે ચાલી ગઈ હતી, સાધુ વિચાર કરે તે પહેલાં તો વંદન પુરું કરી 'મત્યેજી વંદામિ' કહી મંત્રી ચાલ્યા ગયા.

શાન્તુમંત્રીએ સાધુને આકોશ ભર્યા વચને ન કહ્યું કે 'મહારાજ? તમે જૈન સાધુ છે કે કૌણ? તમને મંદિરમાં રહેવા દીધા છે. તે શું આવાં પાપ કરવા? ચાલ્યા જાઓ અમારે તમારું કામ નથી? તેમજ મીઠા વચને 'મહારાજ? તમારી નાની ઉંમર છે. તમને લોકો સારા સાધુ માને અને તમે આવી રીતે વેશ્યા સાથે ઉભા રહી વાતો કરો તેમાં સાડું ન લાગે તેવા વચનથી શિખામણ પણ ન આપી.

મંત્રી પણ શાન્તુવસહીમાં જીનેશ્વર ભગવંતને વંદન કરી પોતાના આવાસે આવ્યા. મંત્રીએ આ વાત ન'તો કહી પૂજારીને કે ન'તો કહી કોઈપણ ગામના માણસોને. કૃપણ પેલા જૈન સાધુને લજ્જાનો પાર ન રહ્યો તેને તો એમજ થયું કે 'જમીન માર્ગ આપે તો પાતાળમાં સમાઈ જાઉં? હું શા મોંઢે કાલે શાંતુ મંત્રીને વંદન કરાવીશ અને કદાચ તે હાલ મારી પાસે વેશ્યા ઉભી હતી એટલે સજ્જન માણસ તરીકે કંઈ ન ઝોલ્યા પણ પુછશે કે 'મહારાજ? આ શું કરો છો?' તો શું જવાબ આપીશ?' સાધુ પુરા પશ્ચાતાપમાં પડ્યો તેણે ચૈત્યવાસ છોડ્યો ફરી દીક્ષા લીધી અને આ પાપની આલોચના માટે તેણે શત્રુજયગિરિનું શરણું પણ લીધું.

(૩)

ઉન્હાળાનેો દિવસ હતો. અપેર થયા હતા. ગિરિરાજનેો માર્ગ સૂર્યના કિરણોથી ધેમ તપતો હતો તે વખતે એક મુનિ ધીમે જોઈ તપાસી પગ મુકતા ઉતરતા ઉતરતા ગિરિરાજની તળેટીએ આવ્યા. આ મુનિનું શરીર કેવળ કલેવર જેવું હતું તેમને જોનાર તેમનાં દરેક હાડકાં ગણી શકતો છતાં તેમનું મુખારવિંદ મુગજ તેજસ્વી હતું. મુનિની ઉંમર વૃદ્ધત્વમાં પહોંચી ન હતી પણ તેમણે તપકષ્ટમાં કાઢેલ વર્ષોથી તેમની સાચી ઉંમર આંકી શકાતી ન હતી.

બરાબર તેજ વખતે શાન્તુમંત્રી ગિરિરાજથી હેઠા ઉતરી તળેટીએ આવ્યા. રાજના રીતરસમ પેઠ તેમણે જોસને આઘો પાછો કરી પુંજ તે તપસ્વી મુનિરાજને વાંઘા અને સુખસાતા પુછી તેમણે કહ્યું. ‘ભગવંત! આપને મેં કયાંય જોયા લાગે છે. પણ કયારે તેનો મને ખ્યાલ નથી. મારો વૃદ્ધાવસ્થા પરિચિતને પણ ભૂલી જાય તેવી થઈ છે. ભગવંત! આપના ગુરુનું નામ શું અને આપનું નામ શું?’

મુનિ જોલ્યા ‘મંત્રી મારા ગુરુ શાન્તુ મંત્રી આપ!’
મંત્રી જોલ્યો ‘મહારાજ! હું પામર તો આપનો શિષ્ય થવાને માટે પણ લાયક નથી.’

સાધુ જોલ્યા. ‘‘મંત્રી! સાચેજ તમે મારા ગુરુ છો.’
‘સાધુ કે ગૃહસ્થ જે જેને ધર્મ દાન આપીને શુદ્ધ ધર્મમાં સ્થાપે તે તેનો ધર્મ ગુરુ છે.’ એટલે એ રીતે તમે મને ધર્મ પમાડ્યો છે માટે તમે મારા ધર્મગુરુ છો.

મંત્રિવર! બાર વર્ષ પહેલાંની વાત યાદ કરો. તમે રચ

શાન્તુ મંત્રી

૩૦૯

વાડીએથી ફરી હાથી ઉપરથી ઉતરી મંદિરમાં પ્રવેશ કરતા હતા તે વખતે એક યુવાન સાધુ ખુણા ઉપર એક વેશ્યાના ખભા ઉપર હાથ મુકી ઉભો હતો અને તમે તેને વંદન કર્યું હતું' યાદ આવે છે ?”

મંત્રીએ કહ્યું ‘હા’ મહારાજ ! જીવ કર્મ વશ છે. કેઈ ચડે પણ ખરા અને કેઈ પડે પણ ખરા.’

‘આ સાધુને તમે કાંઈ ઠપકો ન આપ્યો. તમે વાંદી ચાલ્યા ગયા પણ તેના હૃદયમાં આ કૃત્ય માટે ખુબ લજ્જા આવી. તેને પશ્ચાતાપ થયો તેણે શ્રી ભગવંત હેમચંદ્રસૂરિ પાસે ફરી દીક્ષા લીધી. તે પોતાના પશ્ચાતાપ પૂર્વક ગુરુની આજ્ઞા લઈ શત્રુજયગિરિરાજની શીતળ છાયાએ તપ કરવા માટે આવ્યો. ભાગ્યવંત મંત્રી તે સાધુ એ હું છું’ આથી પરમાર્થથી તમેજ મારા ગુરુ છો. તમે મને કાંઈ ઉપદેશ આપ્યો નથી પણ તમારા વર્તનજ મને ધર્મમાર્ગે વાળ્યો છે.’ મુનિએ મંત્રીનો આભાર માનતાં પોતાનો ખાર વર્ષનો જીવન પટ તેની આગળ ઉકેલ્યો.

મંત્રી એલ્યા ‘ભગવંત ! એમાં હું ઉપકારી નહિ આપજ ઉત્તમ મહાત્મા કે સ્કેજમાં તરી ગયા. જુઓ અમે તો હજી એમના એમ સંસારમાં ગોથાં ખાઈએ છીએ.’

મંત્રી ફરી નમી પોતાના આવાસે ગયો. અને મુનિએ લાંબા કાળ સુધી દીર્ઘ તપ તપી કલ્યાણ સાધ્યું.

શાન્તુમંત્રી તો આજે નથી પણ તેમનું ગંભીર વર્તન તે આજે પણ તેવુંજ સંભળાય છે. [ઉપદેશપ્રાસાદ]

૧૩૭

મિથ્યાપર્વ

યાને

હોલીકા

(૧)

ભરત ક્ષેત્રમાં જયપુર નામનું નગર હતું. આ નગરને રાજા જયવર્મા હતો. તે બુદ્ધિશાળી અને પરાક્રમી હતો. આ રાજાને બહુમાન્ય મનોરથ નામે શેઠ તે નગરમાં હતો. તેમને લક્ષ્મી નામે સ્ત્રી હતી. મનોરથ બહુ ભદ્રિક પરોપકારી અને ધર્મપરાયણ હતો.

આ મનોરથ શેઠને પ્રથમ ચાર પુત્રો પછી એક પુત્રી થઈ. આ પુત્રી શેઠને ઘણી દેવ દેવીઓની પૂજા ભક્તિ અને બાધા આપડી રાખવાથી થયેલી હોવાથી શેઠ તેનું નામ હોલીકા રાખ્યું.

હોલિકાને શેઠે તેજ નગરના એક ધનાઢ્યના પુત્ર સાથે પરણાવી પણ પુત્રીના લાગ્યમાં વિધવાપણું લખાયેલ હોવાથી પરણ્યાની પહેલીજ રાતે તેને શૂળ ઉત્પન્ન થયું. અને તેથી તે મૃત્યુ પામ્યો હોલીકા બાળ વિધવા થઈ. મનોરથ શેઠને બધી વાતે સુખ હતું પણ પુત્રીના આ વૈધવ્યથી સુખ સુકાઈ ગયું. તે તેનો બલતને દુઃખી માનવા લાગ્યો.

હોલિકાએ સસરાનું ઘર છોડ્યું અને પિતાને ઘેર રહેવા માંડ્યું. પિતા હોલિકાને જરાપણ ઓછું આવવા દેતા નહિ

હોલિકા

૩૨૨

તેને ખુબ સાચવતા. તેની ઇચ્છાને મોટાભાઈએ અનુસરતા પણુ હોલિકાના હૃદયમાં સતત વિષય ભાવના રહેતી તેનું શું થાય ?

વાલરંડા તપસ્વી ચ, કીલબદ્ધશ્ચ ઘોટકઃ

અન્તઃપુરગતા નારી, નિત્યં ધ્યાયન્તિ મૈથુનમ્

બાળ વિધવા, તાપસી ખીલે બાંધેલો ઘોડો. અને અંત-પુરમાં રહેનારી સ્ત્રી હંમેશાં મથુનને જ ખે છે.

જેમ જેમ હોલિકા ઉંમરે વધવા માંડી તેમ તેમ તેના હૃદયમાં વિષયનો અગ્નિ વધુ પ્રગટવા માંડ્યો. પિતાની વહાલી પુત્રી હોવાથી તેને કોઈ કાંઈ કામ બતાવતું નહિ. તે ખાઈ પી ગોખે બેસતી અને ગોખ નીચેથી પસાર થતા યુવાનોને અને યુવતિને દેખી બળતી.

એક વખત તે નગરનો કામપાળ નામનો એક યુવાન ગોખ નીચેથી પસાર થયો. હોલિકાના હૃદયમાં તે વસી ગયો અને તેણે તેની ઉપર કટાક્ષ ફેંક્યો. ચતુર કામપાળ આ બધું સમજ્યો પણ તેનું કાંઈ ચાલે તેમ ન હતું કેમકે શેઠનું ઘર ભયુ' ભાદ્યુ' હતું તેથી હોલિકા બહાર આવવાની છૂટ લઈ શકે તેમ ન હતું. તેમજ કામપાળ પણ શેઠને ઘેર વિના કારણે જઈ શકે તેમ ન હતું.

હોલિકા કામપાળનું અને કામપાળ હોલિકાનું હંમેશાં ધ્યાન ધરતાં તેઓને ખાવામાં પીવામાં કાંઈ પણ કામ કરવામાં ચિત્ત ન ચાંટ્યું.

એક વખત હોલિકાને સુકાતી જોઈ શેઠે પુછ્યું 'પુત્રિ! તું આમ દુર્બળ કેમ થઈ થઈ છે ?'

પુત્રી પિતાને આનો શું જવાબ આપે ? તે કાંઈ બોલી

૩૧૨

કથાસાગર

નહિ અને જતી રહી. શેઠ વિચારમાં પડ્યા ‘એ બિચારી દુર્બળ ન થાય તો શું કરે? જન્મ ધરીને એ શું પામી છે? હું તેને લણાવવા વિગેરેમાં રોકું તો કાંઈક તેનું ચિત્ત સ્થિર થાય.’

આ પછી શેઠે તેને અનુકળ કોઈ લણાવનાર સ્ત્રીની તપાસ કરવા માંડી. (૨)

આ જયપુરમાં ચંડરુદ્ર નામે ભાંડ રહેતો હતો. તેનામાં કોઈ ખીજી આવડત ન હતી તેથી ભાંડચેષ્ટા કરી પોતાનો જીવન નિર્વાહ કરતો હતો. એને હુંડા નામની પુત્રી હતી. તે યુવાન થઈ પણ કોઈ તેને પરણે નહિ. કેમકે તેના બાપની સારી આબરૂ ન હતી એટલે લોકો માનતા કે બાપ જેવી એટી હશે.

જગતમાં સૌને અનુરૂપ મળી રહે છે તેમ હુંડાને પણ તેને અનુરૂપ અચળભૂતિ નામનો વર મળ્યો. હુંડાનું ભાગ્ય એવું નીકળ્યું કે પરણે થોડા દીવસ થયા ત્યાં તેનો પતિ અચળભૂતિ અને તેના બાપ ચંડરૂદ્ર બન્ને મરણ પામ્યા. હુંડા પતિ અને પિતાના કુળનો ક્ષય કરનારી અભાગણી ગણાઈ. તેને ઉદ્ધાર નિર્વાહ કરવાનું કોઈ સાધન ન રહ્યું. હુંડાનો બાપ ભાંડ હતો અને પતિ પણ ભાંડ હતો તેથી તે પણ ભાંડ કળામાં કુશળ થઈ. તે લોકો આગળ અનેક જાતની ચેષ્ટાઓ કરતી અને તે દ્વારા લોકોની પાસે ભિક્ષા માગી પોતાનો જીવન નિર્વાહ કરતી હતી.

(૩)

એક વખત હુંડા ભિક્ષા માટે મનોરથ શ્રેષ્ઠિને ત્યાં આવી. શેઠે તેનો આદર સત્કાર કર્યો અને તેને આસન ઉપર

બેસાડી તેની કુશળતા પુછી હુંઢાનેા ધંધેા પોતાના હૃદયમાં કાંઈપણ ન હોય છતાં સામાને જે પ્રિય હોય તે બોલી રીઝવવાનેા હતો. તેથી તે શેઠ ખુબ સંપત્તિશાળી હતા પણ પુત્રીના વેધવ્યને લીધે વૈરાગ્યવાળા હતા તેથી તે બોલી.

“કાલા કુશળ કિમ પુછીએ નિતુ ઉગેતે ભાણુ જરા આવે બેવણુ ખસે હાણી વિહાણુ વિહાણુ.

કાલા શેઠ ! મને શું કુશળ પુછે છે. રાજ સૂર્ય ઉગે છે. એટલે ઘડપણુ આવે છે. અને યુવાવસ્થા ચાલી જાય છે. રાજ રાજ હાની થતી જાય છે ત્યાં શી કુશળતા હોય ?

જરકુત્તો બેવણુ સસા કાળ આહેડી મિત્ર બિહુ વયરી બિચ ઝુંપડી, કુશળ તું પુછે મિત્ર

હે મિત્ર શેઠ આ યુવાનીરૂપી સસલું છે. તેની પાછળ ઘડપણરૂપી શિકારી કુતરો પડયો છે. તેમજ એક તરફ કાળરૂપ શિકારી પણ પાછળ પડયો છે. આ બે વચ્ચે માઈ શરીરરૂપી ઝુપડું છે. તેથી શી કુશળતા હોય ?”

મનોરથ શેઠને હુંઢાના આ વચનથી પ્રેમ ઉપજ્યો. તેણે વિચાર્યું કે હુંઢા યુવાન છે. છતાં તેનામાં કેવો સુંદર વૈરાગ્ય વસ્થે છે. હોલિકાને બે તેની પાસે રાખી હોય તો તેની સોબતથી તેનામાં પણ વૈરાગ્યતા આવે અને તેને વેધવ્યનાતું દુઃખ ઓછું થાય. શેઠ બોલ્યા. ‘હુંઢા યોગિની ! મારી પુત્રી હોલિકા બાળ વિધવા છે. તેને તમે તમારી પાસે રાખી અભ્યાસ કરાવો કે જેથી તે પણ વૈરાગ્યવાસિત બની વેધવ્યના દુઃખને ઓછું કરે.’

હુંઢા બોલી ‘શેઠ ? મને સંસાર કારમો લાગે છે તેને સંસારનો મોહ છે. યોગી અને સંસારીનો મેળ મળેજ કયાંથી!

યોગિનિ ! વાત તો સાચી કે સંસારી અને સાધુને મેળ ન મળે પણ મોટા માણસો પોતાના કલ્યાણ સાથે પરતું પણ કલ્યાણ ઇચ્છતા હોય છે. તેથી તમે તેને સાથે રાખી વૈરાગ્ય માર્ગે વાળો તો તેનું પણ કલ્યાણ થાય ' શેઠે આ પ્રમાણે આશ્ર્મ કરી તે તેને હોલિકા પાસે લઈ ગયો અને તેને તે સોંપી.

હુંદાએ વૈરાગ્યનાં ફૂલા છપ્પા અને ઘણી ઘણી કથાએક હોલિકા આગળ કહેવા માંડી પણ હોલિકાને તે કશામાં ચિત્ત ન ચોંટયું એટલે હુંદાએ તેને પુછ્યું ' બેન ! સાચું કહે તારા હૃદયમાં શું હુંખ છે ? '

હોલિકા બોલી ' હું બાળવિધવા છું મને વિષયની ભૂખ છે. મેં ન્યારથી કામપાળને ભેયો છે ત્યારથી માફ ચિત્ત તેનામાંજ પરોવાયેલું છે. '

હુંદા બોલી ' તું ફીકર ન કર હું તને કામપાળ મેળવી આપીશ. '

હુંદા કામપાળ પાસે ગઈ અને તેણે હોલિકાની હૃદય વ્યથા જણાવી તેને કહ્યું ' તારે કાલે સૂર્ય મંદિરે આવવું ન્યાં તમારો બન્નેનો મેળાપ થશે. '

કામપાળ ખુબ રાજ થયો અને તેણે હુંદાનો ખુબ આદર કર્યો. કહ્યું છે કે.

સત સાગર મિ ફર્યો, જંબુદ્વીપ પર્યકુ
કારણુ વિણુ જો ત્રિતડી, સો મેં કહી ન દીકુ.

' સાત સાગર અને આખો જંબુદ્વીપ હું ફર્યો પણ મેં કોઈ જગ્યાએ કારણુ વિના સ્નેહ ભેયો નથી. '

(૪)

બીજે દીવસે સવારે ઢુંઢાગુરૂણી સાથે પૂજની સામગ્રી લઈ હોલિકા સૂર્ય મંદિરે આવી. ઢુંઢા મંદિરની બહાર ગઈ એટલે કામપાળ મંદિરમાં દાખલ થયો. તે હોલિકાને કાંઈ પુછયા વિના સીધો તેને વળગ્યો અને તેણે જ્વરથી તેને આલિંગન કર્યું. કાંઈક વિચારી હોલિકાએ તેની પ્રત્યે પ્રેમ બતાવવાને બદલે ‘અરે દોડો દોડો આ દુષ્ટ વ્યભિચારીને પકડો પકડો’ એવી બૂમ મારી. ચારે બાજુથી લોકો દોડી આવ્યા અને મનોરથ શેઠ પણ આવી પહોંચ્યા. તેમણે કામપાળને પકડયો એટલે તે બોલ્યો, ‘તમારી પુત્રી મારી સ્ત્રીના જેવી હોવાથી મેં મારી સ્ત્રી છે એમ માની હું તેને ભેટયો. મારી ભૂલ થઈ છે અબાણુતાં થયું તેનું શું થાય ?’ કામપાળ નાસી ઘેર ગયો પણ હોલિકાએ પોતાના સતીપણાનું તાંડવ માંડયું. તેણે પોતાના પિતાને કહ્યું ‘પિતાજી ! હું આ પરપુરૂષના સ્પર્શને પામી માટે હું તેની શુદ્ધિમાટે અગ્નિ પ્રવેશ કરીશ. હું આ ચયપાસેજ અગ્નિસ્નાન ન કરીશ.

પિતાએ કહ્યું ‘પુત્રી ! તું હૃદયથી તેને થોડી સ્પર્શી છે ? અબાણુતાં સ્પર્શ થાય તેમાં કાંઈ પાપ નથી માટે તેનો ખેટો આગ્રહ ન રાખ.

भार्यां सुतां श्लिष्यति वै मनुष्यस्तत्रापि नित्यं मनःप्रमाणम्

મનુષ્ય માતા અને પુત્રી બન્નેને ભેટે છે પણ તે બધામાં મનજ કારણ છે. આથી તું દોષિત નથી નિર્દોષ છે.’

શેઠ હોલિકાને ઘેર લાવ્યો પણ આખા ગામમાં આ વાત ફલાતાં લોકો તો હોલિકાને મહાસતી માનવા લાગ્યા અને

૩૧૬

કથાસાગર

કહેવા લાગ્યા. ‘હોલિકા કેવી સુશીલ છે અન્નભૂ પરપુરૂષનો સ્પર્શ થતાં તે અગ્નિ સ્નાન કરવા તૈયાર થઈ.’

(૫)

હોલિકાને હવે પવિત્રતાનું પ્રમાણપત્ર મળી ગયું હતું તે ગમે ત્યારે અત્યનાં દર્શને કે ઉદ્યાનમાં જતી તો પણ કોઈ તેના માટે શંકા આણતું નહિ. તે ત્યાર પછી જુદા જુદા ઠેકાણે ઢુંઢાને છેતરી કામપાળનો સંબંધ બાંધતી અને તેની સાથે સુખ ભોગવતી. પણ તેને એકમાત્ર ઢુંઢાની ધીક હતી કેમકે તે સમજતી હતી કે ‘હું કેવી છું તે ઢુંઢા બરાબર જાણે છે તેણેજ મારો અને કામપાળનો સંબંધ કરી આપ્યો છે. આ સિવાય આખું ગામ મને પવિત્ર માને છે માટે મારે કોઈપણ રીતે ઢુંઢાનું કાસળ કાઢવું જોઈએ.’

(૬)

કાગણ સુદ ૧૫ની અજવાળી રાત્રિ હતી. સૂર્યચૈત્યમાં કામપાળ અને હોલિકા આનંદ કરતાં હતાં. પાસેજ ઝુંપડીમાં ઢુંઢા એકલી ઘસઘસાટ સુતી હતી. તે વખતે હોલિકાએ વિચાર્યું કે ઢુંઢાનું હંમેશનું કાસળ કાઢવા માટે આ સારો સમય છે. તેણે એક બીજી માનવ આકૃતિ ઝુંપડીમાં મુકી અને ઝુંપડીની ચારે બાજુ લાકડાં મુકી ઝુંપડીને સળગાવી દીધી. આ પછી કામપાળ અને હોલિકા જ્યપુર નગર છોડી ચાલી નીકળ્યાં. હોલિકાએ માન્યું કે મારી શુભ વાતની જાણ ઢુંઢા ગઈ. હવે મને કોઈનો ભય નથી.

મારૂં પિયમત્તાઈં હણૂં સુયં તહ પળાસણ અત્યં
નિયમેહં વિ પલિવહૂ નારી રાગાડરા પાવા.

હોલીકા

૩૧૭

કામી ઓ સમય પડે પોતાના ઘણીને મારે છે પુત્રને હણે છે ધનનો નાશ કરે છે અને પોતાના હાથે ઘર પણ કુટી બાળે છે.

સવારે જ્યપુરમાં આ શું થયું તેમ લોકો બોલવા માંડ્યા. એટલે શેઠે કહ્યું ‘ મેં મારી પુત્રીને યુબ આશ્વાસન આપી બળી મરતાં તે વખતે રોકી હતી પણ તેને અજ્ઞાનો થયો તેથી તે અને તેના પ્રેમને લીધે હું ઠા બન્ને બળી ગયાં લાગે છે.’ લોકોએ આ બધું સાચું માન્યું તેથી લોકોએ એ અગ્નિની આસપાસ પ્રદક્ષિણા દીધી. હોલિકાને વંદન કર્યું. અને તેની ભસ્મને પવિત્ર માની મસ્તકે ચડાવી એટલુંજ નહિ પણ દર વર્ષે સતી હોલિકાની સ્મૃતિ માટે તે જગ્યાએ અગ્નિ પ્રગટાવવાનું શરૂ કર્યું. આમ જતે દીવસે પરમાર્થ વિના લોકોમાં હૂતાશની હોળી પર્વ ચારે બાજુ શરૂ થયું.

(૭)

કામપાળ અને હોલિકા જ્યપુર છોડી નાસી તો છૂટયાં પણ કામપાળ પાસે ધન ન હોવાથી તેણે હોલિકાને કહ્યું. ‘ પ્રિય ! ધન વિના આપણો સંસાર શી રીતે ચાલશે મારે? ધન કમાવા તને છોડી દૂર દૂર જવુંજ પડશે.’

હોલિકા બોલી ‘ એ કેમ બને ? મેં તમારા માટે ઘર કુટુંબ બધું છોડ્યું હવે તમે મને છોડો તે કેમ પાલવે ?’

કામપાળ બોલ્યો ‘ હું તને ઠેર ઠેર સાથે લઈ ફર્યા કરીશ તો કાંઈ કમાઈ શકીશ નહિ અને તેથી તો હું અને તું બન્ને હુઃખી થઈશું.’

હોલિકા બોલી ‘ મારા બાપ પાસે ઘણું ધન છે માટે

૩૧૮

કથાસાગર

ત્યાંથી કોઈ કપટ કરી તે મેળવીએ તો તમારે કમાવવાની જરૂર ન પડે.’

કામપાળ બોલ્યો ‘આપણાથી ત્યાં હવે પગજ કેમ મૂકાય. ? ત્યાં તો આપણા ગયા પછી લોકોએ તારા નામનું હોળી પર્વ શરૂ કર્યું છે અને તને ભોળા લોકો સતી કહી પૂજે છે. તેથી ત્યાં જવાય શી રીતે ?’

હોલિકા બોલી ‘એ તો બધાં સારાં વાનાં થશે. આપણે ચાલોને જયપુર જઈએ.’

(૮)

સ્ત્રીને વશ અનેલો કામપાળ હોલિકા સાથે જયપુરના પાદરે આવ્યો અને મનોરથ શેઠ દુકાને બેઠા હતા ત્યારે તે એક સાડી લેવા ગયો. તે શેઠને કહેવા લાગ્યો.

‘શેઠ ! એક સારી બેઈ મને સાડી આપો ને જે તેનું મૂલ્ય લેવું હોય તે લ્યો.’

‘શેઠ એક સારી સાડી આપી અને તેના પૈસા લીધા.’

સાડી લઈ જતા પહેલાં કામપાળે કહ્યું ‘શેઠ ! આ સાડી મારી સ્ત્રીને કદાચ પસંદ ન પડે તો તમારે બદલી આપવી પડશે.’

શેઠે કહ્યું ‘એકવાર નહિ સાતવાર બદલી આપીશ.’

થોડી વાર થઈ ત્યાં કામપાળ પાછો આવ્યો અને બોલ્યો ‘શેઠ ! આ સાડી તો મારી સ્ત્રીને પસંદ નથી બીજી સારી સાડી આપો.’

શેઠે બીજી સાડી આપી તે પણ થોડી વાર થઈ એટલે પાછી લાવી બોલ્યો ‘આ પણ પસંદ નથી સારામાં સારી આપોને ?’

હોલીકા

૩૧૬

શેઠ ઝોલ્યા 'ભલા માણસ ! આમ કેટલા આંટા ખાશે. સાડી પહેરનારનેજ દુકાને લાવોને એટલે તેને નેહએ તે. પસંદ કરી લઈ લે.'

કામપાળે કહ્યું 'સાડું. તુર્ત તે હોલિકાને દુકાને લઈ આવ્યો અને તેણે આવી એક પછી એક સાડીઓ નેવા માંડી.

શેઠ સાડી બતાવે પણ તેમની નજર હોલિકાના મોંઢા ઉપરથી જરાપણ ખસે નહિ.

કામપાળે ઝોલ્યા: 'શેઠ ! આવા વૃદ્ધ થઈ મારી બુવાન સ્ત્રી સામે એકીટસે તમે બુચ્ચો તે શું સાડું છે? તમે તો વેપાર કરવા બેઠા છો? કે રમત કરવા?'

શેઠ ઝોલ્યા 'ભાઈ ! હું તારી સ્ત્રી સામે ખોટી દૃષ્ટિથી નથી જોતો. મારે તારી સ્ત્રી જેવી પુત્રી હતી પણ તેતો બળી-મરી છે તેથી હું આને નેહ રહ્યો છું કે આ અને એ કેમ સરખા મળતાં આવે છે?'

કામપાળે ઝોલ્યા 'શેઠ ! આનું પણ નામ તો હોલીકાજ છે. પણ આતો મારી પત્ની છે. શેઠ ! તમને યાદ તો હશેજ. તે વખતે સૂર્યમંદિરમાં હું તમારી ઠોકરીને મારી સ્ત્રી માની લેટી પડ્યો હતો ત્યારે તમે બધા મને ઠપકો આપ્યો હતો પણ હવે આપને લાગે છે કે નહિ તમારી પુત્રી અને મારી સ્ત્રીને નેહ ભલભલાને બ્રમ થાય કે નહિ? તમારી પુત્રી મરી ગઈ છે તે તમો જાણો છો છતાં આ મારી પુત્રી છે કે શું તેવો તમને મારી સ્ત્રી પ્રત્યે બ્રમ થયો કે નહિ? જગતમાં સરખા રૂપરંગવાળા સ્ત્રી પુરૂષો ક્યાં નથી હોતાં?'

શેઠે કહ્યું 'હા મારી પુત્રી પણ આનાજ જેવા રૂપ રંગ અને અવાજવાળી હતી.

૪૨૦

કથાસાગર

આ પછી શેઠ તે બન્નેને આગ્રહથી પોતાના ઘેર લઈ ગયો અને તે બન્નેને પુત્રી અને જમાઈ તરીકે રાખ્યાં.

(૯)

હુંઠા મરીને વ્યંતરી થઈ. તેણે વિભંગજ્ઞાનથી પોતાનો પૂર્વભવ જાણ્યો અને હોલિકાનું સ્વરૂપ પણ જાણ્યું તે વિચારવા લાગી ‘કેવી આ દુનિયા છે? સાક્ષાત્ જીવતી અસતી હોલિકાને પૂજે છે અને જે હું તેના કરતાં સારી છું તેને તો કોઈ સંભારતું પણ નથી.’

આ વ્યંતરીએ નગર ઉપર મોટી શિલા વિકુર્વી. રાજા પ્રજા સૌ ભયભીત થયાં. મનોરથ ંષ્ટિએ શિલાની પૂજા કરી અને કહ્યું ‘તમે જે કોઈ હો તે પ્રગટ થાઓ અને અમારો અપરાધ ક્ષમા કરી અમારા અપરાધની ક્ષમા આપો.’

આકાશમાં રહી વ્યંતરીએ હોલિકાનું બધું સ્વરૂપ કહ્યું અને જણાવ્યું કે ‘જ્યારે તમે અસતી હોલિકાને પૂજો છો તો મને કેમ પૂજતા નથી?’

શેઠે કહ્યું ‘દેવી શી રીતે તમને પૂજીએ?’

વ્યંતરી બોલી ‘હું પૂર્વે ભાંડ હતી તો તમે તે દીવસે નાચો, ગાઓ, કુહો, મશકરી કરો અને આનંદ કરો.’

લોકોએ કહ્યું ‘સાડું.’

વ્યંતરીએ શિલા સંહરી. તે દિવસથી હોળી પછી તુલ્ નાચવાનું કુદવાનું અને ધૂળ ઉડાવવાનું ધૂળેટી પર્વ શરૂ થયું.

આમ જગત્ પરમાર્થને જાણ્યા વિના કેઈ સંસારમાં દુખાડનારાં પર્વ કરે છે. માટે પરમાર્થ સમજી કાર્ય કરવું.

[ઉપદેશપ્રાસાદ]

૧૩૮

યશોધર ચરિત્ર

અધુરી આશા

યાને

યશોધરરાજ

(૧)

અઠ્ઠાઈ છ છે. ત્રણ ચોમાસાની એક પર્યુષણની અને એ ઓળીની. આમાં ચૈત્ર અને આસોની ઓળીની અઠ્ઠાઈ શાશ્વતી અઠ્ઠાઈ કહેવાય છે.

આ અઠ્ઠાઈઓમાં દેવતાઓ નંદીશ્વર દ્વીપે જઈ અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ કરે છે. આ છ અઠ્ઠાઈઓમાં ચૈત્ર અને આસો મહિનાની અઠ્ઠાઈના દીવસોમાં પહેલાના વખતમાં કેટલીક જગ્યાએ ધર્મ નહિ પામેલા રાજાઓ પશુઓનું બલિદાન આપતા અને તેથી પોતાનું કલ્યાણ માનતા. આવા રાજાઓ પૈકી એક મારિદત્ત નામના રાજાએ આવું બલિદાન આરંભ્યું છે. તેમાં પશુ સાથે બત્રીસ લક્ષણા સ્ત્રી પુરૂષનું પણ બલિદાન આપવાનું છે. બલિદાનમાં બત્રીસ લક્ષણા સ્ત્રી પુરૂષ તરીકે એક સાધુ સાધ્વી થયેલ ભાઈ બહેનને લાવવામાં આવે છે. બલિદાન માટે લાવેલા આ મુનિના પ્રભાવથી કુદરતના વાતાવરણમાં ફેરફાર થાય છે. જેને લઈ મારિદત્ત રાજા એ સાધુનું જીવન વૃત્તાંત બાણવા ઉત્સુક થાય છે. મુનિ યશો

૩૨૨

કથાસાગર

ધર રાજના ભવમાં લોટનો કુકડો બનાવી હણવા માત્રથી હું અને તેમાં પ્રેરણા આપનાર તે ભવની મારી માતા આઠ ભવસુધી કેવાં દુઃખ પામ્યાં તેનો રૂબાં ખડા થાય તેવો આત્મ-વૃત્તાંત રબ્બુ કરે છે. આ વૃત્તાંત તે આ યશોધર ચરિત્ર છે.

(૨)

રાજપુર નગરમાં મારિદત્ત નામનો રાજા હતો. રાજા, મૃગયા, સુરાપાન અને એશઆરામ સિવાય બીજું કંઈ બાણતો ન હતો. રાજા ધર્મમાં માત્ર પોતાની કુળદેવી ચંડ-મારીને પૂજ્ય દેવ તરીકે માનતો અને તેની આગળ અનેક જીવોનો વધ કરી દેવીને તર્પણ કર્યાનું માનતો.

ચંડમારી દેવીનું રાજપુર નગરની દક્ષિણ દિક્ષાએ મંદિર હતું. આ મંદિરને જોતાંજ દેવી અને દેવીભક્ત રાજાનું સ્વરૂપ આપોઆપ સમજાતું. મંદિરનો દરવાજો અનેક મારેલાં પશુઓનાં શિંગડાંઓનાં તોરણોથી શણગારેલો હતો. મંદિરના ગઠ ઉપર ઠેર ઠેર કળશને ઠેકાણે મોટા ભારંડ પક્ષિઓનાં ઈંડાં મુકેલાં હતાં અને જ્યાં લાકડાના દંડની જરૂર હોય ત્યાં અનેક જાતનાં પશુઓનાં હાડકાં આડાંબવળાં ગોઠવેલાં હતાં. દેવીના મંદિરની ધ્વજા કોઈ વસ્ત્રની ન હતી પણ બહુ વાળવાળાં પશુઓનાં પુંછડાને ધજાને ઠેકાણે ગોઠવ્યાં હતાં. મંદિરની ભીંતો મારી નાખેલા પશુઓનાં જાડાં લોહીના થરના લપેટા કરી રંગી હતી. આ સ્થાન હતું તો દેવીનું પણ જોનાર તે સ્થાનને જોતાંજ ભય પામતો.

આ મંદિરના મધ્ય ભાગમાં ચંડમારી દેવીની પ્રતિમાને ઉંચા સોનાના આસન ઉપર ગોઠવી હતી. આ પ્રતિમાનું રૂપ અને

આકૃતિ મંદિરની ભયંકરતાથી પણ વધે તેવી હતી. આ દેવીના એક હાથમાં તીક્ષ્ણ કાતર અને બીજા હાથમાં મૂશળ હતો તેના ગાલ ખેસી ગયેલા, દાંત લાંબા, આંખો ગોળ, અને જીભ વેંત જેવડી બહાર કાઢેલ હતી. આ દેવીની પૂજન વિધિ પણ તેને અનુરૂપ જ થતી હતી. પાણીના બદલે મદિરાથી તેનું પ્રક્ષાલન થતું હતું અને તેને ઘતુરા આકડા અને કણ્ઠેરનાં કુલ વિગેરે ચઢાવાતાં હતાં.

(૩)

નવરાત્રિના દિવસો આવ્યા. દેવીના ભક્તો દેવીમંદિરમાં એકઠા થયા. અને તેમણે રાત્રને દેવીના પૂજન વિધિ માટે પ્રેરણા કરી. જેને લઈ રાત્રએ હબરો જળચર, ખેચર અને ભૂમિચર જીવોનો કચ્ચરઘાણ કાઢ્યો. લોહીના કાદવવાળા અને ચારેબાજુથી હણાતા જીવોના કોલાહલમાં દેવી ભક્ત રાત્ર બોલ્યો 'સેવકો! તમે મારી આજ્ઞા ઉઠાવી હોમની સામગ્રી બધી તૈયાર કરી છે પણ બત્રીસ લક્ષણવાળું પુરૂષ યુગલ જોઈએ તે હજી નથી આવ્યું ત્યાં સુધી આ સામગ્રી બધી અધુરી ગણાય. તમે બધે શોધી વળો અને તમે તેને ગમે ત્યાંથી પકડી લાવો.'

આ અરસામાં સુદત નામના ગણધર ભગવંત રાજપુર નગરમાં વિચરતા હતા. આ ગણધર ભગવંતના શિષ્ય અભયરૂચિ અણુગાર અને તેમના બેન જે સાધ્વી બન્યાં હતાં તે અભયમતી સાધ્વી અકૃમના પારણે દૈવવશાત્ વહોરવા નીકળ્યાં.

બત્રીસ લક્ષણ પુરૂષને શોધતા રાજપુરોની નજર આ બે ભાઈ બહેન મુનિઓ ઉપર પડી. તેમણે તેમને બત્રીસ લક્ષણ માની પકડી રાત્ર પાસે હાજર કર્યાં. અભયરૂચિ અણુ-

૩૨૪

કથાસાગર

ગાર તો સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાત્મા હતા એટલે તેમને તો રાજસે-
વકોતું પકડવું કે આ બધી ધમાલથી જરાપણ ફોલ ન થયો
પણ અભયમતી સાધ્વી જરા ફોલ પામ્યાં એટલે અભયરૂચિએ
તેમને સ્થિર કરતાં કહ્યું.

‘ આર્યા ! મૃત્યુનો ભય સાધુએ શા માટે રાખવો ?
અમુક નિયત સમયે આપણું મૃત્યુ છે તેવો આપણને ખ્યાલ
હોય તો વિશેષ ધર્મ કરણી કરી આપણે આપણા આત્માને
ઉજવળ બનાવી શકીએ. આવો પ્રસંગ આપણે માગીએ તો
પણ ક્યાંથી મળે ? બહેન ! સાઈં થયું કે આજે આપણું
અઠ્ઠમનું પારણું નથી થયું. આપણું મૃત્યું ઉપવાસ પૂર્વક થાય
તો શું ખોટું ? ’

સાધ્વી સ્થિર થયાં અને યોદ્યાં. ‘ મને મૃત્યુનો ભય
નથી. પણ આપણું મૃત્યુ શું આમ પશુની પેઠે દેવી આગળ
બલિદાનથી થશે તેનું દુઃખ છે. પણ ખાંધવ ! જેવું શુભાશુભ
કર્મ આપણે ઉપાજ્યું હશે તેવું થશે. શોક કરવો નિર્થક
છે. હું હવે શોક નહિ કરું. તમે મને માર્ગે વાળી તે સાઈં કયું. ’

અભયરૂચિ અણુગાર અને અભયમતી સાધ્વીને હોમ
કુંડ આગળ લાવવામાં આવ્યા. સામે રાજા ઉભો અને બીજી
બાજુ તલવાર લાલા અને બીજાં ખુદ્દા શસ્ત્રો લઈ દેવી
ભક્તો ઉભા. સાધુએ અને સાધ્વીએ આંખ મીંચી પંચ પર-
મેષ્ટિનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું. ત્યાં અચાનક પૃથ્વી થરથર કંપવા
લાગી. આકાશમાં મોટો વટોળ થયો અને ચારેબાજુ રેતથી
આકાશ છવાયું. ક્ષણમાં તે કુદરતમાં એવું તાંડવ થયું કે
બચાવો બચાવોની બૂમો ચારે બાજુથી પડવા માંડી કોઈનાં

યશોધર ચરિત્ર

૩૨૫

છાપરાં ઉડયાં, કોઈનાં ઘર પડયાં અને કોઈ ઉલટપાલટ થઈ ગયા. દેવીગૃહમાં રહેલા દેવીભક્તાને પણ પોતાના જીવનમાં સંશય લાગ્યો કે હમણાં શું થશે અને શું નહિ થાય ?

રાજા અને દેવીભક્તો ગભરાયા. રાજા મનમાં વિચારવા લાગ્યો ‘કહો કે ન કહો બલિદાન માટે લાવેલા આ સ્ત્રી પુરૂષ કોઈ દૈવી મહાત્માઓ છે તેમના પ્રભાવથીજ આ બધો કુદરતમાં ફેરફાર થયો છે. કેવો સુંદર રૂપાળો તેમનો દેહ છે. મારા કોઠામાં હિંસા જન્મથી વસી છે આમને જોતાં તે ચાલી નાચ છે અને તેમની ઉપર મને વ્હાલ સ્પુરે છે. જો મેં આમના ઉપર હાથ ઉપાડ્યો તો તે તો નહિ મરે પણ હું અને મારી પ્રજા બધી તેમના કોપથી મૃત્યુ પામીશું’ રાજા બોલ્યો ‘મહાત્મા આપનું શું નામ છે? આપ કોણ છો? મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. રાજસેવકો બૂલ્યા. આપનો સત્કાર હોય ! આપને તો પકડી લાવી મારવાના હોય ?’

મુનિ બોલ્યા ‘રાજા શા માટે માફ નામ પુછે છે? મારવા માટે લાવેલા અસંખ્ય જીવોમાંથી થોડુંજ કોઈનું નામ તમે પુછે છે? તમારે માનવનો હોમ કરવો છે તો જરૂર મારો હોમ કરો. હું તૈયાર છું. મારે જીવનમાં કોઈ અધુરી આશા નથી કે મારા વગર દુનીયામાં કોઈ કાર્ય અધુરું રહેવાનું નથી.’

રાજા બોલ્યો ‘મહાત્મા હું આપને હણવા માગતો નથી. હું આપને ઝોળખવા માગું છું.’

‘રાજા! બધા જીવો છે તેવો હું છું. વનમાં તૃણ ખાઈ જીવનારા, કોઈનું કોઈ દીવસ નહિ બગાડનારા રાંક પશુઓને હણવામાં તમને વાંધો નથી તો મારો વધ કરવામાં શામાટે વાંધો

૩૨૬

કથા સાગર

રાખો છો? રાજન્ ! બલિદાનથી શાંતિની ઇચ્છા રાખવી તે ખરે-ખર ભ્રમ છે. લોહીથી હાથ ધોએ હાથ સાફ ન થાય તેને માટે તો નિર્મળ જળ જોઈએ. શાન્તિ અને કલ્યાણ માટે તો હિંસા ન હોય. કલ્યાણમાટે તો કલ્યાણકારી કાર્ય જોઈએ. હિંસા તો પરભવમાં બહેરા, મુંગા, જન્માંધ, અને દુર્ગતિના ભયંકર દુઃખ આપે છે. મારિદત્ત! જ્યારે હું આ તમારો વ્યવસાય દેખું છું ત્યારે મને મારી આગળ મારા પૂર્વભવો તરવરે છે. મેં મારા પ્રથમ ભવમાં માત્ર એક લોટનો ફૂકડો કરી વધેર્યો હતો. તેના પ્રતાપે હું ઘણા ભવ રખડ્યો છું. જે દુઃખ આજે સંભારતાં પણ મને કમકમી આવે છે. જ્યારે તમે તો હજારો જીવોનો સંહાર સાક્ષાત્ કરો છો રાજન્ તમારું શું થશે? શાણા માણસો તો અનર્થ દેખી અનર્થથી બચે પણ મેં તો રાજન્! અનર્થ અનુભવી સાક્ષાત્ હિંસાનું દુઃખ અનુભવ્યું છે. અને તમે જો મારા દષ્ટાન્તથી નહિ અટકો તો તમારી દુઃખની સીમા ક્યાં જઈ અટકશે? મારીદત્તનું મન એકદમ પરિવર્તન થયું દેવીનું હિંસાગૃહ ક્ષણભર અહિંસાગૃહ સમું થયું. તે બોલ્યો ‘ મુનિ ! તમે હિંસા કરવાનું સાક્ષાત્ ક્ષણ અનુભવ્યું છે? તો મને ભગવંત ! તમારો અનુભવ કહી સાચે માર્ગે લાવો.’

મુનિ બોલ્યા. ‘ રાજન્ ! મેં પ્રથમભવે લોટનો ફૂકડો ખનાવી તેની હિંસા કરી હતી તેથી હું.

મયૂરો નકુલો મીનો મેષો મેષશ્ચ કુર્કટઃ

મોર, નાળીયો, માછલું, બોકડો, ફરી બોકડો અને ફકડો થયો. અને આ ઉલ્લેહ સાધવી મારી બંહેન છે તે પહેલા ભવમાં મારી. માતા હતી તેણે આ હિંસામાં મને પ્રેરણા કરી હતી જેને પરિણામે તં

શ્વા સર્પઃ શિશુમારશ્ચ અજા મહિષઃ કુર્કુટી

‘કુતરો, સાપ, શિશુપાર, બકરી, પાડો અને કૂકડી થઈ.’

રાજા ચમક્યો ‘ભગવંત આપનો આ બધો વૃત્તાન્ત વિસ્તારથી કહો. મુનિએ પ્રથમ ભવથી પોતાનો વૃત્તાન્ત કહેવાનો શરૂ કર્યો.

(૪)

રાજા! ઘણા વર્ષો પહેલાંની આ વાત છે. હું મારો પ્રથમભવ કહું છું.

માળવામાં ઉજ્જયિની નગરી છે આ નગરીમાં અમરદત્તનો પુત્ર સુરેન્દ્રદત્ત રાજ્ય કરે છે. રાજાનું નામ સુરેન્દ્રદત્ત છતાં લોકો બધા તેને યશોધરરાજા કહી સંબોધતા કેમકે તેના રાજ્યમાં પ્રજા સુખી હતી. રોગ અને ભયનું તો ત્યાં નામ નિશાન ન હતું. તેના રાજ્યમાં માગ્યા મેહ વરસતા. અને તેને શત્રુ નામે કોઈ ન હતો. જેને લઈ દશ દિશાએ તેનો યશ ઉભરાતો તેથી તે યશોધર કહેવાયો. આ રાજાને બધા અંગોમાં નયન બહાલું છે તેમ નયનાવલી નામે બહાલી પટ્ટરાણી હતી. રાજા રાણી ખુબ સુખમગ્ન હતાં. આ સુખના ફળરૂપ તેમને ગુણુધર નામે એક પુત્ર રત્ન પ્રાપ્ત થયું. રાજાને ગુણુધર કુમાર ઉપર ખુબજ બહાલ હતું તે તો એમજ માનતો કે આ પુત્ર મારાથી સવાયો પાકશે અને આખા માળવામાં મારા કરતાં સવાયું નામ રાખશે. આ યશોધર રાજા એ હું.

રાજા! સમય વીત્યો એક વખત રાણી સાથે હું ગોખે બેઠો હતો. રાણી મારાવાળ ગુંથતી હતી અને તેમાં કુલ પંદોવતી હતી તેવામાં તેના હાથમાં એક ધોળો વાળ આવ્યો. તેણે તે વાળ

તોડી મારા હાથમાં આપ્યો. રાણીને મન તો આ સામાન્ય વાત હતી. પણ મારા હાથમાં વાળ આવતાં વિનોદે ચહેલું માઈ મન ખેદમાર્ગે વળ્યું. મેં વિચાર્યું. 'હું કેટલાય વર્ષોથી આ સ્ત્રીઓ સાથે વિષય સુખ લોગવું છું છતાં પણ મને સંતોષ ન થયો. હું આ વિષયોને સમજીને છોડું તો માઈ નહિતર આ ધોળાવાળ કહે છે કે થોડા દીવસમાં મારો સ્વામી યમ આવી તને ઉપાડી જશે અને તારે પરાણે આ વિષય, આ રાજ્ય અને આ બહાલી બહાલી કરે છે તે બધી રાણીઓ છોડવી પડશે. માટે સમજીને છોડ. સંસારમાં તો માણસ

**बालस्य मातुः स्तनपानकृत्यम् युनो वधूसंगम एव तत्रम्
वृद्धस्य चिन्ता चलचित्तवृत्तेरहो न धर्मक्षण एव पुंसाम् ॥१॥**

બાલ્યકાળ માતાના સ્તનપાનમાં ગાળી પુરી કરે છે યુવાની સ્ત્રીઓની સાથે વિષય લોગમાં વિતાવી પુરી કરે છે અને વૃદ્ધાવસ્થા રોગ અને શરીરની ચિંતામાં કાઢે છે. ધર્મ કરવાનો તો તેને વખતજ મળતો નથી. મારે મૃત્યુ પહેલાં કાંઈક ધર્મનું ભાથું બાંધવું જોઈએ. મારા પૂર્વજે શું કાંઈ રાજા ન હતા? તેમને મારાથી કાંઈ ઓછો વૈભવ હતો? છતાં તેમણે બધાએ માથે ધોળા આબ્યા પહેલાં આ વૈભવ છોડી સ્વપ્નેય સાધ્યું હતું. જ્યારે હું તો માથે ધોળા આબ્યા છતાં બોકડો બકરીઓને માટે તલસે તમ રાણીઓ પાછળ ઘેલો થઈ ફરું છું. હું મારો દીવસ જોઈ ગુણધર કુમારને રાજ્ય ઉપર બેસાડું અને આ બધી જાગથી મુક્ત બની સાધુ બનું. અહાહા કેવું એ સુંદર અને નિર્મળ જીવન છે કે જેમાં શત્રુ મિત્ર બંધા ઉપર સમાન દૃષ્ટિ, ભૂમિ શયન, વનવગડામાં પાદવિહાર.

યશોધર ચરિત્ર

૩૨૯

રાજા ! આ વિચાર મેં મારૂં માથું ઝોળતી નયનાવળીને કહ્યો. મારો વિચાર સાંભળી નયનાવળીની આંખમાં આંસુ ઉભરાયાં. તે રડતી રડતી બોલી. ‘ પ્રિય ! ગુણુધર હજી બાળક છે. તેના ઉપર રાજ્યભાર તે કેમ લઠાય ? સંયમ એ છેવટે સાચું છે પણ હજી થાય છે. ઉતાવળ શી છે ? કુમારને થોડો મોટો થવા દો એટલે આપણે બન્ને સાથે સંયમ લઈશું.’

રાજા બોલ્યો ‘ રાણી ! જીવનનો શો ભરોંસો છે ? જેને કાળ વશ હોય, કુદરત જેનું ધાર્યું કરતી હોય તેજ ધર્મ માટે રાહ જોવાનું કરે. હું તો સંયમજ લઈશ.’

‘ આપ સંયમ લેશો તો હું ધણીવિનાની થોડીજ અહિં રહેવાની છું. અને મારે આપ વિના અહિં રહી શું સુખ માણવાનું છે ? જ્યાં આપ ત્યાં હું.’

મેં કહ્યું ‘ રાણી ! તારૂં શરીર અત્યંત સુકોમળ છે. તપ કરવો એ તારે માટે સહેલ નથી. કેમકે ત્યાંતો જમીન ઉપર સુવું, પગે ચાલવું, ઘેરેઘેર ભિક્ષા માગવી આ બધી ક્રિયા તને બહુ કઠણ પડશે અને તું સાથે આવી મને વિદ્વ રૂપ થઈશ. તું રાજકુમારનું પાલન કર અને મારો માર્ગ મોકળો કરી આપ.’

રાણીએ કહ્યું ‘ જેણે જન્મ તેને આપ્યો અને જેણે તેને આજસુધી ઉછેર્યો તે તેનું ભાગ્ય તેને ઉછેરશે. તમે તેની ચિંતા છોડી સંયમ લો છો. તો હું તેની ચિંતા રાખી શા માટે અહિં પડી રહું ? નાથ ! તમારી જે ગતિ તે મારી ગતિ.’

(૫)

આ વાર્તામાં સાંજનો સમય થયો. હું લોજન કરવા ગયો. લોજન બાદ થોડી ઘણી વાતો કરી આજ વિચારમાં રમણુ કરતો હું ઉંઘી ગયો. ઉંઘ તો ઘસઘસાટ આવી પણ જાગ્યો ત્યારે તે ઉંઘમાં જોયેલું સ્વપ્ન જોઈ હું ખુબ ચિંતાતુર બન્યો.

હું હજી શય્યામાંથી ઉભો નથી થયો ત્યાં તો મારી માતા ચંદ્રમતી ઉર્ફે યશોધરા આવ્યાં. હું શય્યામાંથી ઉઠી માતાને પગે લાગ્યો. પણ માતા મારા મુખ ઉપરની ખેદની છાયા જાણી ગયાં અને બોલ્યાં ‘પુત્ર! આજે ઉડતાંજ કેમ ગમગીન છે?’

મેં કહ્યું ‘માતા! આજે મેં બહુજ ભયંકર સ્વપ્ન જોયું છે તેની આ દિલગિરી છે.’

‘જે હાથ તે સ્વપ્ન મને કહે’ માતાએ સ્વપ્ન જાણવાનો આગ્રહ કર્યો.

મેં કહ્યું ‘માતા! આજે છેલ્લે પહોરે મેં સ્વપ્નમાં એક સુંદર ભવ્ય મહેલ જોયો. આ મહેલના સાત માળ હું ચડયો. અને સાતમે માળે બિછાવેલા ભવ્ય સોનાના સિંહાસન ઉપર બેઠો ત્યાં તમે અચાનક આવ્યાં અને મને ધક્કો માર્યો. હું ગડબડતો ઠેઠ જમીન ઉપર આવ્યો. થોડી વારે મેં ઉપર નજર નાંખી તો આપ પણ મારી પાછળ ગડબડતાં જમીન ઉપર પડયાં.’

માતા છાતી ઉપર હાથ મુકી બોલ્યાં ‘પછી શું?’

મેં મારા કામમાં માતા અંતરાય ન કરે માટે સ્વ-

યશોધર ચરિત્ર

૩૩૧

પ્નમાં આગળનો મનકલ્પિત ઉમેરો કરી કહ્યું 'મેં આ અધઃપાતને ટાળવા માથાનો લોચ કરી મુનિવેષ ધારણ કર્યો અને ફરી સાતમે માળે ચઢ્યો.' માતા ! આ મેં સ્વપ્ન જોયું છે પણ હવે તો તે સ્વપ્નને સાચું કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે. આજકાલમાં ગુણુધર કુમારનો રાજ્યાભિષેક કરી હું દીક્ષા લઈશ.'

માતા દડદડ આંસુ સારવા લાગ્યાં તે બોલ્યાં 'બીજી બધી વાત પછી. આ દુઃસ્વપ્નનો પહેલાં ગોત્રદેવીને પ્રસન્ન કરી પ્રતીકાર કરવો જોઈએ. દીક્ષા એ કાંઈ દુઃસ્વપ્નનો પ્રતિકાર નથી. પુત્ર ! આપણી ગોત્રદેવી કાળકા છે. તેની આગળ બધી જાતના પશુ પંખિના યુગલનું બળિદાન આપી તેને પ્રસન્ન કરવાનું રાખી આ દુઃસ્વપ્નને પહેલાં તું દુર કર.'

મેં કાનમાં આંગળીઓ ઘાલી. 'માતા ! આ શું બોલો છો ? દુઃસ્વપ્નથી મૃત્યુ કાલે થતું હોય તો આજે ભલે થાય પણ હું નિર્દોષ જીવોની હિંસા તો નહિંજ કરું.'

માતાએ ખુબ રડવા કકળવા માંડયું. હું વિચારમૂઠ બન્યો. માતાનું કહ્યું નહિ કરવાથી હું અવિનોત ગણાતો હતો અને કહ્યું કરવામાં જીવહિંસાનું મહાપાપ લાગતું હતું. આથી મેં તલવાર લીધી અને મારી જાતે મેં મારા શિર પર ચલાવવા ઉપાડી. પણ બધા એકદમ મને વળગી પડયા અને મારી તલવાર ઝુંટવી લીધી.

માતાએ કહ્યું 'પુત્ર ! દેવીના બલિદાનમાં જીવહિંસા એ જીવહિંસા નથી છતાં તને જીવહિંસાજ લાગતી હોય તો કોઈપણ જીવની લોટની આકૃતિ બનાવી તેને વધેરી પ્રસન્ન કરીએ તો શું વાંધો છે ?'

મેં કહ્યું ‘હું તો આવું પ્રસન્ન કરવામાં માનતોજ નથી પણ આટાનો કોઈ જીવ બનાવી બલિ કરવો હોય તો મને વાંધો નથી.’

તેવામાં કુકડો ફૂકરેકુ ફૂક બોલ્યો.

માતાએ ઘડિંના આટાનો એક સુંદર કુકડો બનાવ્યો.

આ કુકડાની ચાંચ અને પગ હળદરથી રંગી પીળા બનાવ્યા. તેની શિખા ગેરૂથી રંગી અને તેના શરીરને પણ લાખના રંગથી રંગ્યું. છેટેથી બેનાર આ કુકડો બનાવટી છે તેવું ભાગ્યેજ સમજે. જાણે સાચોજ કુકડો હોય તેમ બધાને લાગતું.

(૬)

રાજા ! મારી માતાની પ્રેરણાથી મેં સ્નાન કર્યું. લાલ રંગનાં કપડાં પહેર્યાં. ગાજતે વાજતે કુકડાને આગળ કરી પરિવાર સાથે અમે કુળદેવી ચંડિકાના ભવને આવ્યા. કુળદેવીને હું નમ્યો અને તેની આગળ આ કુકડાને ધરી માતાની પ્રેરણા મુજબ મેં તલવારથી સાચો કુકડો હોય તેમ ગણી તેનો વધ કર્યો. કુકડો આટાનો હતો પણ માતાએ આ સાચો કુકડો છે તેમ ઠસાવી દેવીની પ્રાસાદી રૂપ સમંજાવી માંસ પકાવે તેમ તેને પકાવ્યો. અને શેષની માફક તેણે બધાને વહેંચ્યો. માતાએ તેની શેષ મને પણ લોજન તરીકે પીરસી પણ મેં તે નજ લીધી એટલે માતાએ મને તું સમજતો નથી કહી ઠપકો આપી મારા હાથ પકડી બળાત્કારે તે કુકડાતું કલ્પિત માંસ મારા મોંઢામાં નાંખ્યું. મારા મોંઢામાં આ કુકડાની શેષ પડતાં માતાને ખુબજ આનંદ થયો. તેણે મનથી માની લીધું કે દેવીને મેં

ચશોધર ચરિત્ર

૩૩૩

પ્રસન્ન કરી અને સ્વપ્નનું અપમંગળ હણાયું. પણ ખરીરીતે આ પાપે મારા જીવનને ભયંકર મલીન બનાવ્યું અને શિખરે ચડેલા મને પાતાળમાં પછાડી સંસારમાં રખડાવ્યો.

રાજા ! હું આ પછી મારા શયનગૃહે આવ્યો. નયનાવળી નયન ફાડી મારી રાહ જોઈ રહી હતી. મેં કહ્યું ‘ પ્રિયે ! આજે જલદી સુઈ જાઓ કાલે ગુણધરકુમારનો રાજ્યભિષેક કરવાનો છે. અને પરમ દીવસે હું સંયમ ગ્રહણ કરીશ. દુનીયાનો મેળો કાલે મારે બધો અટોપવાનો છે. છેલ્લી ભલામણ કાલ પુરતી છે. રાણીએ મારી વાતમાં સાઈં સાઈં કહ્યું પણ બહુ રસ ન લીધો એટલે મેં માન્યું કે તેને ઉંઘ આવતી હશે તેથી મેં બોલવું બંધ કર્યું અને પથારીમાં ગુપચૂપ આંખો મીચી એક પછી એક કાલે કરવાના કાર્યોનો અને ભવિષ્યના વિચારોને કરતો કાંઈપણ બોલ્યાચાલ્યા વિના પડ્યો રહ્યો. આથી નયનાવલી સમજીકે હું ઉંઘું છું તેથી તે એકદમ બેઠી થઈ અને શયનગૃહ બહાર ધીમે પગલે ચાલી હું ચમક્યો. રખે આ સ્ત્રી મહારા વિરહથી કંટાળી આત્મઘાત તો નહિ કરે ને ? હું પણ તેના રક્ષણ માટે હાથમાં તલવાર લઈ તેની પાછળ ચાલ્યો. તેણે શયનગૃહ બહાર આવી ઉંઘતા કુબડા પહેરેગીરને મીઠા વચનથી જગાડ્યો. મેં માન્યું કે મારા અંગે કુબજને કોઈ ખાસ કામ કહેવા તે આવી લાગે છે. પણ પહેરેગીરે ઉઠતાંની સાથે ‘ શંડ ? કેમ આટલું બધું મોડું કર્યું. આ શબ્દ બોલ્યો એટલે હું રાણી દુરાચારી છે તેમ સમજ્યો છતાં મારા મનમાં હજી તેનો નિશ્ચય નહોતો થયો. કદાચ ઉંઘમાં આ બોલતો હશે એમ હું માનતો હતો.

તેણે એક સોટી લીધી અને નયનાવલીનો ચોટલો પકડી બે ત્રણ ચોઢી દીધી. નયનાવલી પગે લાગી તેને કહેવા લાગી. 'નાથ ! હું શું કરું. રાજા ! ઉંઘે ત્યારે આવું ને ? હું થોડી સ્વતાંત્ર છું. મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ફરી આમ નહિ કરું.' હું આનો ઉંઠો વિચાર કરું ત્યાં તો મારી આગળ એક પછી એક નવાં દૃશ્યો શરૂ થયાં. કાગડો અને કોયલ જેમ એક બીજામાં આસક્ત થાય તેમ આ કુખ્જ અને નયનાવલીએ શયનગૃહની બહાર વિષય ભોગવ્યો.

મેં મારી સ્ત્રીનું આ ચરિત્ર નજરોનજર દેખ્યું. સામાન્ય માણસ પણ સ્ત્રીનું દુશ્ચરિત્ર સાંભળી લાલપીળો થઈ ન કરવાનું કરી નાંખે ત્યારે હું તો રાજા હતો, મારા હાથમાં તરવાર હતી અને સ્ત્રીનું દુરાચરણ મેં નજરોનજર જોયું હતું. આથી મારા હૃદયમાં વૈરાગ્યનો જે ઝરો પ્રગટ્યો હતો તે જ્ઞેતજ્ઞેતામાં અદૃશ્ય થયો. હું લાલ પીળો થયો અને મેં મ્યાનમાંથી તલવાર બહાર કાઢી. પણ મારે પહેલાં આ કુલટા સ્ત્રીને હણવી કે નિમકહરામ કુખ્જને હણવો તે વિચારમાં બીજા ક્ષણે વિચાર આવ્યો કે આ મારી તલવારે મદોન્મત્ત હાથીની ઘટાઓને હણ્યા છે અને દુર્ધર શત્રુઓનાં માથા કાપ્યાં છે તેને હું એક પામર કુખ્જ ઉપર કેમ ચલાવું ? વળી કાલે મારે સંયમ લેવો છે તે વખતે હું આ કુલટાને હણી શા માટે સ્ત્રીહત્યા બંધાઈ ?

મને નયનાવલી અને કુખ્જ બંને તરફ દયા આવી. મેં તરવાર મ્યાન કરી. તેમના છિદ્ર જોવાનું કે તેમના જીવનમાં રસ લેવાનું હવે મને મન ન રહ્યું.

અનૃતં સાહસં માયા, મૂર્ખત્વમતિલોભતા.

અશૌચં નિર્દયત્વં ચ, સ્ત્રીણાં દોષાઃ સ્વભાવજાઃ

જીકું, સાહસ, માયા, મૂર્ખતા, અતિલોભ, અપવિત્રતા અને નિર્દયતા સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક હોય છે તે સુદ્ધ મને અક્ષરે અક્ષર સાચું લાગ્યું મને આ દૃશ્ય જોઈ ખુબ દુઃખ થયું હતું છતાંપણ માફ મન સંયમમાં દબ ન હોત તો મેં તે બંનેને તેજ વખતે ખલાસ કર્યા હોત. રાજ! મેં આને સંયમ લેવાનું વેગવંતુ કારણ માન્યું. હું નયનાવલીને મોહ રાખતો હતો તે કેટલો બધો ખોટો છે તે મને આપોઆપ સમજાયું અને સંયમ લેતાં જ સ્ત્રીને મોહ છોડવો બલવત્તર લાગતો હતો તે આપોઆપ ઓછો થયો. રાજ! હું તુર્ત ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને શય્યામાં પડી ઘસઘસાટ ઉઘી ગયો.

(૭)

વૈતાલિકોએ પ્રાભાતિક ગાયાં એટલે હું એકદમ શય્યામાંથી ઝેટો થયો. મેં બંદીઓને છોડી મુક્યા, ગુન્હેગારોના દંડો માફ કર્યા, ચાચકોને દાન આપ્યાં વિગેરે એક પછી એક ઉત્તમ કામ કરી મેં ગુણધર કુમારનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. આ બધા કાર્યોમાં નયનાવલીએ પુરો સહકાર આપ્યો. નયનાવલીનું ગઈ રાતનું કૃત્ય જાણતા છતાં મેં તેને કાંઈ પણ કહ્યું નહિ. કાંઈજ બન્યું નથી તેમ હું તેની સાથે વર્ત્યો.

રાજ્યાભિષેક બાદ લોજનમંડપમાં સ્નેહીઓ કુટુંબીઓ અને વડીલો બધા લોજન માટે લેગા થયા. બધાને મેં હેતથી જમાડયા અને ઉચિત લેટો આપી સત્કાર્યા. નયનાવલી આ વખતે ખુબ ઉંડા વિચારમાં ચડી હતી. તે વિચાર

રતી હતી કે આ રાજા સવારે દીક્ષા લેશે. હું જો તેમની સાથે દીક્ષા નહિ લઉં તો મને લોકો હસશે કે કેવી સ્વાર્થી આ રાણી છે કે રાજાએ સંયમ લીધું અને તે ઘરમાં પડી રહી. પણ તેમને ખબર ક્યાં છે કે રાણીનો બહાલો રાજા નહિ પણ કુળજ છે. રાજાની સાથે દીક્ષા લીધી પછી થોડોજ તે ફરી મળવાનો છે મારે દીક્ષા લેવી ન પડે. લોકોમાં માફ ખરાબ દેખાય નહિ, અને કુળજનું સુખ હંમેશાં આનંદથી વિના અંતરાયે ભોગવાય તેવો ઉપાય જડે તો કેવું સાફ. તેણે ઉંડું વિચારી નક્કી કર્યું કે કોઈપણ રીતે રાજાનો ઘાત કરવો. આ રાજા જોકે નિર્દોષ છે. તેણે માફ કાંઈ બગાડ્યું નથી. તે રાજ્ય છોડી ધર્મ કરવા તૈયાર થયો છે. તેનો ઘાત કરવો તે ધણું ખોટું છે પણ જો તે ન કરું તો મારા વિષયોમાં અંતરાય થશે. આ વિષયો મને પછી થોડાજ મળવાના છે.

(૮)

રાજા! આ પછી હું જમવા બેઠો ત્યાં એક સુંદર મસાલાથી ભરેલું વડું મારા ભાણામાં આવ્યું તે વડાને મેં ભોજાભાવે આરોગ્યું. હું પેટપૂર્ણ ભોજન કરી સિંહાસન ઉપર બેસી પાન સોપારી કરવા બેઠો ત્યાં માફ શરીર તુટવા માંડ્યું આંખો બળવા માંડી, નસો ખેંચાવા લાગી, જીભ ટુંકાવા માંડી, કાનના પડદા તડ તડ કરતા તુટવા લાગ્યા, દાંત પડવા લાગ્યા, અને નસ્કોરાં કુલી જઈ ધમણની માફક અવાજ કરવા માંડ્યાં, હું સિંહાસન ઉપરથી ગબડી પડ્યો, હું ખોલવા ઈચ્છું છતાં જીભ ટુંકાઈ ગઈ હોવાથી કાંઈ ખોલી ન શક્યો. મારો ચતુર પ્રતિહારી સમજી ગયો કે ગમે તેણે રાજાને ભોજનમાં ઝેર

યજ્ઞાધર ચરિત્ર

આપ્યું છે. તેથી રડી ઝાલી ઉઠ્યો. મંત્રીઓ ! વૈદ્યો અને માત્રિકોને ઝાલાવો અને રાજાને ચડેલું વિષ ઉતારો વિલંબ ન કરો.'

નયનાવલી આ શબ્દ સાંભળી ચમકી તેને મનમાં થયું કે માત્રિકો અને વૈદ્યોથી ઝેર ઉતર્યું તો મારા બાર વાગી જશે હું નાક કાન કપાઈ ગધેડા ઉપર ઝેસાડાઈ ગામમાં ફેરવાઈ ભૂંડે હાલે મરીશ. આથી નયનાવલી છાતી કુટતી ડગલે અને પગલે પછાડ ખાતી 'હિ નાથ ! આ શું થયું ? મનના મનોરથ મનમાં રહ્યા. કોણુ વૈરી જાગ્યો કે સૌનું કલ્યાણુ કરતા મારા નાથને તેણે આણું કયું.' છૂટા કેશ કરતી કપડાંને રસ્તામાં પાથરતી જ્યાં હું વેદનાથી તરફડતો પડ્યો હતો ત્યાં આવી અને દુસકે દુસકે રાતી 'હિ નાથ !' કરતી મારા ગળે વળગી તેણે તેનો કેશપાશ મારા મોઢા ઉપર એવો પાથર્યો કે તેની અંદર શું થાય છે તે કોઈ જાણી ન શકે તે 'હિ નાથ ! હવે માફ કોણુ શરણુ ? મને મુકી ક્યાં ચાલ્યાં ? હું કેમ જીવીશ ? સ્વામિ ! એક વાર આ દાસીને ઝાલાવો એમ ઝાલાતી ફરી ફરી દુસકે દુસકે રાતી તેણે કોઈ ન જાણે તેમ મારે ગળે અંગુઠો દીધો. ઝેરની વેદનાથી હું સળગતો હતો તેમાં આ વેદનાએ વધારો કર્યો. હું વેદનાથી રાડો નાંખતો, ક્રોધથી ધમધમતો, જીવન માટે વલખાં મારતો, વૈરમાં રાચતો તરફડી મૃત્યુ પામ્યો. લોળા લોકો રાણીનો મારી પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ સમજ્યા. કોઈ ન સમજ્યું કે મારો જીવ લેનાર નયનાવલી છે. હું આ બધું સમજ્યો પણ કહી ન શક્યો. હું પણ આમ દેવમાં સળગતો મૃત્યુ પામ્યો.

માંત્રિકો અને વંદ્યો આવ્યા ત્યારે મારો આત્મા તો દેહ છોડી પરલોક પહોંચી ગયો હતો. આવેલા તેઓ મારી પાછળ ખુબ ખુબ રડયા.

રાજા ! મારી સંયમની ભાવના, રાજ્યપાટ છોડી ગુરુના શરણે રહી પાદવિહારે વિચારવાની ઉત્કંઠા, ધરે ધરે ફરી આંતપ્રાંત લિક્ષાદ્વારા જીવન નિર્વાહ કરવાની તમન્ના અને શત્રુ મિત્ર ઉપર સમાન દષ્ટિ રાખવાની ઝંખના આ બધું એકજ દીવસના આંતરામાં શીર્ણુ વિશીર્ણુ થયું. અને હું તેથી ઉલટી દિશામાં ક્રોધ મોહ અને દ્રેષના થરમાં લપેટાતો માનવભવ ગુમાવી અનેક ભવો રખડયો. રાજા ! મને તો લાગે છે કે આ બધો પ્રતાપ લોટના કુકડાને હણવાનો છે. તે ઉચ્ચ પાપ તાત્કાળ મને ઉદ્ધયમાં આવ્યું અને વર્ષો સુધી જે સ્ત્રીચરિત્ર મારી જાણુમાં ન આવ્યું તે ચરિત્ર તેજ દીવસે જણાયું અને તે દ્વારા મારી આખી વિચાર ધારા પલટાઈ. હું અશરણુ બની મૃત્યુ પામ્યો. મારી આશા અધુરી રહી. ભયંકર આંતરાય કર્મના ઉદ્ધયથી આ જે દીવસો મારા સરખા ન પસાર થયા. હું અકસ્માત ખરાબરીતે મૃત્યુ પામ્યો. માફ કરમૃત્યુ થયું. જે સ્વપ્નમાં મેં પોતાને સાતમાં માળે ચડેલો અને ત્યાંથી પટકાયેલો દેખ્યો હતો તે સ્વપ્ન સાચું નીવડ્યું કેમકે હું સંયમભાવથી સાતમા માળે ચડ્યો પણ ખરો અને લોટના કુકડાના વધથી હું સાતમે માળથી પડ્યો પણ ખરો. આ સાતમા માળથી મારો અધઃપાત થયો તે કુકડાની કરેલ હિંસાને લઈને થયો છે. પ્રેમાળ માતાએ આ દુઃસ્વપ્ન દુર કરવા કુકડાની હિંસા કરાવી પણ ખરીરીતે તે હિંસા દુઃસ્વપ્ન

શોધર ચરિત્ર

૩૩૯

હૂર કરવામાં કારણુ રૂપ ન બની પણ તે દુઃસ્વપ્નને જલદી ફળવાન બનાવ્યું. કાદવ તે કોઈ દીવસ શુદ્ધિ કરે ખરો. તેમ હિંસા તે કોઈ દીવસ અપમંગળ હૂર કરે? તે તો અપમંગળને વધારે. તેમ મારા જીવનમાં તે બલિદાને અપમંગળને વધારી મને સંસારમાં ડુબાડ્યો.

મારી માતા મારી પાસે આવી તે પહેલાં તો હું મૃત્યુ પામ્યો હતો. મારી માતા માફ મૃત્યુ જોઈ ન શકી મને જોતાંજ તેના હૃદયમાં ભયંકર આઘાત થયો અને જે જગ્યાએ હું મૃત્યુ પામ્યો હતો તેજ જગ્યાએ તે પણ માફ દુઃખ જોઈ મૃત્યુ પામી.

રાજન્! કુકડાનો વધ કરનાર અને પ્રેરણા આપનાર અમે અન્ને મૃત્યુ પામ્યાં.

આ મારો પહેલો ભવ. કૃત્રિમ હિંસા પણ કેવી અનર્થ કારક છે તેનો તાદૃશ્ય સૂચક છે.

अहो नु खलु नास्त्येव जीवघातेन शान्तिकम् ।

मूढवैद्यप्रयुक्तेन कुपय्येनेव पाहवम् ॥

अशान्ति प्राणिनां कृत्वा कः स्वशान्तिकमिच्छति ।

इभ्यानां लवगं दत्त्वा, किं करूरं किलाप्यते ? ॥२॥

મૂર્ખ વૈદ્યે બતાવેલા કુપથ્યથી આરોગ્ય ન થાય તેમ જીવહિંસાથી કોઈ દીવસ શાન્તિ ન થાય. જીવોને અશાંતિ કરી કોણુ મૂર્ખ પોતાની શાન્તિની ઇચ્છા રાખે. વાણીયાને મીઠું આપી કર્પુર લેવાની ઇચ્છા થોડીજ સફળ થાય છે.

૧૩૯

દુઃખની પરંપરા

યાને

ખીજો, તીજો, ચોથો ભવ

ખીજો ભવ

(૧)

રાજા. હું યશોધર મરી પુલિન્દગિરિ પર્વતના એક વનમાં મયુરીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયો. આ કુક્ષિમાં મેં ગર્ભાવાસના અસહ્ય દુઃખ સહ્યાં અને પછી મારો જન્મ થયો. હું આદ્યકાળ પસાર કરી યુવાન થયો. હું ખુબ દેખાવડો થયો એટલે કોઈ કોટવાળે મને પકડયો અને મારા પૂર્વભવના પુત્ર ગુણુધરરાજાને તેણે ભેટ કર્યો.

મારી માતા ચંદ્રમતી ઉર્ફે યશોધરા ત્યાંથી મૃત્યુ પામી ધાન્યપુર નગરમાં એક કૃતરીના પેટે કુતરાપણે જન્મી. આ કૃતરો પણ કઠાવર અને દેખાવડો થયો એટલે તેના માલિકે કૃતતાં કૃતતાં તેને પણ મારા પુત્ર ગુણુધરને ભેટ આપ્યો.

રાજા મારીદત્ત ! હું મોર અને મારી માતા કુતરો જન્મે ફરી કૃતતા કૃતતા અમારા ઘેર આવ્યાં. પૂર્વભવના સ્નેહને કારણે ગુણુધરને અમને જોતાંજ ખુબ ઉદ્લાસ થયો અને તે જેમ પોતાના માતા પિતાને સાચવે તેમ તેણે અમને જન્મેને સાચવ્યાં. અમારા માટે તેણે સોનાનાં આભુષણો કરાવ્યાં રહેવા માટે સુંદર જગ્યા આપી અને ભોજન માટે તેણે અમારી

હરહંમેશ સારસંભાળ રાખી. કુતરાને માટે શ્વાન પાલક રોક્યો અને મારે માટે પણ તેણે જીવો સેવક રાખ્યો. હું અહિં કોઈકવાર મહેલની આગાશીમાં ફરતો તો કોઈવાર રાજની રાજસભામાં કીડા કરતો આમ સમય વીતાવવા લાગ્યો.

(૨)

એક વખત હું મહેલના ઉપરના માળે ફરતો હતો ત્યાં મારી નજર એક ઓરડામાં કુખ્જ સાથે વિષય ભોગવતી નયનાવલી ઉપર પડી. આ જોઈ 'મેં આ બન્નેને ક્યાંક જોયા છે' તે વિચારમાં પડ્યો આ વિચારમાં ઉંડાં ઉતરતાં મને બ્લતિસ્મરણુ જ્ઞાન થયું. મેં નયનાવળી અને કુખ્જને ઓળખ્યા. મારી આંખમાં ક્રોધ ઉભરાયો મેં શૂરાતન કરી કુદકો મારી આરીથી ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો અને એક પછી એક ચંચૂ મારી નયનાવળીને હેરાન કરવા માંડી. નયનાવળીને આ ભોગાંતરાય સહન ન થયો. તેથી તેણે પોતાની પાસે રહેલા સોનાના કંદોરાથી મને નિર્દય રીતે મારી નિસરણી આગળ ધકેલ્યો. હું નિશ્ચેષ્ટ બની નિસરણીથી ગબડ્યો અને ભોંયતળીએ આંચ્યો. તે વખતે મોરને 'બચાવો બચાવો' કરતી દાસીઓ દોડી અને આ જોઈ ગુણુધર રાજ પણ 'મોરને ઝાલી દ્યો ઝાલી દ્યો' કરતો આંચ્યો. આ બધામાંથી કોઈ પકડે તે પહેલાં તો પેલો સ્વામિભક્ત કુતરો દોડ્યો અને તે મને ગળામાંથી પકડી નાહો. રાજએ 'એ મોરને મુકી દે એમ કહ્યા છતાં તેણે મને ન મુક્યો એટલે ક્રોધ કરી તેણે તેને જોસથી સોનાનો કંદોરો મારી મારી નાંખ્યો. કુતરો તરફડી નીચે પડ્યો અને હું મોર પણ તેના મોઢાથી કુદી તરફડી મૃત્યુ પામ્યો.

શુભધર રાજાએ 'હે ઠાલા મોર ! હે કુર્કુર !' કરી અમારો સગા માઆપની પાછળ વિલાપ કરે તેવો વિલાપ કર્યો પણ અમારા પ્રાણુતો કચારનાથ પરલોક પહોંચી ગયા હતા..

રાજાએ અમારો અગ્નિ સંસ્કાર સુખડની ચિતાર્થી કર્યો. અમારી પાછળ અમારા કલ્યાણ માટે તેણે યાચકોને દાન આપ્યું પ્રાદક્ષિણે જમાડયા પણ તે વખતે આમાંનું અમોને કાંઈ પણ મળ્યું નથી. તે વાત મનુષ્યભાષા હોત તો જરૂર શુભધર રાજાને તે વખતે કહેત.

ત્રીજો ભવ

(૩)

રાજા ! મારો ત્રીજો અને ચૈથો ભવ હિંસાના કાળવાળો છે અને ઉત્તરોત્તર હિંસા વધારનારો છે.

હું મોરનો દેહ છોડી દુઃખવેશ નામના વનમાં નોળીયા તરીકે ઉત્પન્ન થયો. તે ભવમાં મેં અનેક જીવો મારી મેં મારા દેહને પુષ્ટ કર્યો.

મારી માતાનો જીવ કુતરાની યોની ત્યાગી આજ વનમાં સર્પ રૂપે થયો. ભવિતવ્યતાના યોગે અમારા બન્નેનો આ જંગલમાં ફરી મેળાપ થયો પણ પૂર્વનો વૈર સંબંધ હોવાથી મેં સર્પને પુંછડામાં પકડયો. સાપે પણ વાંકા વળી એક પછી એક મને ડંસ દીધા. અમે એકબીજા આમ પરસ્પર લડતા હતા ત્યાં એક જરક્ષ નામનો ભયંકર જીવ આવ્યો અને તેણે મને ઉપાડી બળવાન માણસ લાકડાની બે ફાયરો કરી નાંખે તેમ તેણે મને જીવનો ચીરી નાખ્યો અને માફ લોહી ઘટઘટ તે પી ગયો. હું અનાથરીતે તે વખતે મૃત્યુ પામ્યો.

યશોધર ચરિત્ર

૩૪૩

મારી પછી થોડીજ વારે પેલો સર્પ પણ મારા પ્રહારથી હુઃખી થયો અને તે પણ મૃત્યુ પામ્યો.

રાજા ! કર્મની કેવી અકળ કળા છે તે એક હાથે જીવ જેવું લે છે તેવું જ બીજા હાથે આપે છે. આગલા ભવમાં કુતરાએ મોરને માર્યો હતો. તેમ આ ભવે મોરના જીવ બનેલ નકુલે સર્પને માર્યો. આમ અમારા વૈરની ભવપરંપરા અજ્ઞાનપણે પરસ્પર ખુબજ વધતી ચાલી.

ચોથોભવ

(૪)

રાજા ! ચોથા ભવમાં અમે બન્ને સ્થળચરમાંથી જળચર બન્યાં. હું શેહિત મત્સ્ય થયો અને મારી માતાને જીવ ભયંકર ગ્રાહ થયો. આ ગ્રાહ મને જોયો કે તુર્ત તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી તેણે પોતાની તંતુબળ વિસ્તારી મને પકડયો.

આજ અરસામાં નયનાવલીની ચિલાતી દાસી અમે સરોવરમાં હતાં તે સરોવરમાં કુદકો મારી પડી: ગ્રાહની દૃષ્ટિ બદલાઈ તેણે મને દૂર ફેંકયો અને દાસીને પકડી. દાસીએ ચીસોચીસ નાંખી એટલે માર્છીમારો એકઠા થયા. તેમણે તેને બચાવી અને સાથેજ ને ગ્રાહને સરોવરને કાંઠે લાવી મારી ઝાડના મોટા થડને કાપે તેમ તેમણે તેને કાપી ટુકડે ટુકડા કરી તેનો જીવ લીધો.

હું ગ્રાહની બળમાંથી છૂટી કાઠવમાં શય્યાની પેઠે રાચતો આનંદ કરતો હતો ત્યાં એક માર્છીમારો મને પકડયો અને તેણે યુધુધર રાજાને સોંપ્યો રાજા. મને જોઈ આનંદ

૩૪૪

કથાસાગર

પામ્યો અને તેણે નયનાવલીને કહ્યું 'માતા ! આજે મારા પિતા અને પિતામહીની તિથિ છે તો આ સુંદર મત્સ્યથી તેનું શ્રાદ્ધ કરીએ તો શું ખોટું ? આ મત્સ્યનું પુચ્છ પ્રાશ્નણને ઠાનમાં આપો અને બીજા સર્વે ભાગ આપણા માટે રાંધો. રાણીએ પુત્રની વાતમાં સંમતિ આપી. રાજા મારીદત્ત ! મને મારા પુત્રેજ પકાવ્યો. મારી એકએક નાડીઓ ખેંચાઈ અને જેના નિમિત્તે શ્રાદ્ધ કરતા હતા તેનોજ તેમણે ભવ લીધો તેની તેમને કોઈને કાંઈ ખબર ન હતી.

મારા માંસને રાંધી મારા પુત્ર સ્ત્રી અને તેના પરિવારે હોંશથી ખાધું,

રાજા આ મારો કરુણુ ચોથો ભવ છે.

स्वयं मज्जति दुःशीलो मज्जत्यपरानपि
तरणार्थं समारुढा, यथा लोहमयी तरी.

કેવળ લોહામય નાવડું પોતે બુડે છે અને બીજાને બુડાડે છે તેમ દુઃશીલ ગુરુ પોતે બુડે છે અને બીજાને બુડાડે છે.

જૈન શાસ્ત્રમાં પાપ કરનાર અને કરાવનાર બન્નેને સરખાં ફળ મળે છે. મેં લોહમાં કુકડો કરી વધેયો અને માતાએ તેને માટે પ્રેરણા આપી આને પરિણામે બીજા ભવમાં હું મોર-માતા કુતરો. તીજા ભવમાં હું નોળીયો અને માતા સર્પ થઈ. ચોથા ભવમાં હું મત્સ્ય અને માતા ગ્રાહ બની અમે બન્ને દુઃખ પામ્યાં.

૧૪૦

મા-બાપનો વધ યાને પાંચમો છઠ્ઠો ભવ

(૧)

રાજા ! હવે મારો પાંચમો છઠ્ઠોભવ સાંભળો. માતા પર્વભવનું શ્રાહપણું છોડી બકરી થઈ અને હું તેનાજ ગર્ભમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો પુરે દીવસે જન્મ પામ્યા બાદ થોડાજ દીવસમાં હું ખીલેલો હૂંટપુંટ બોકડો થયો.

પશુની જાતમાં થોડોજ વિવેક હોય છે વિવેકરહિત યુવાન થયેલ હું મારી માતાનેજ ભોગવનારો થયો. હું માતા સાથે વિષય ભોગવી થાક ખાતો હતો ત્યાં યુથના અધિપતિએ મને બાણ મારી મારી નાંખ્યો. કર્મના સંયોગે હું ત્યાંથી મરી મારાજ વીર્યામાં માતાની કુક્ષિમાં ફરી બોકડા તરીકે ઉત્પન્ન થયો. આ ભવમાં મારી માતા હતી તે સ્ત્રી થઈ અને ફરી પાછી માતા થઈ.

એક વખત જંગલમાં ફરતી આ બોકડી ગુણુધર રાજાની દષ્ટિએ પડી. રાજાને શિકારમાં ફાવટ ન આવવાથી તેમણે આ બોકડીને બાણથી વિંધી પણ પાસે આવતાં ખબર પડી કે આ ગર્ભવતી છે એટલે તેણે તેના ગર્ભ ચિરાવી બચ્ચાને બહાર કાઢ્યું અને તેણે તેને બકરીનું દૂધ પાઈ ઉછેર્યું.

રાજા ! બકાનું બચ્ચું બની હું આ ગુણધરને ત્યાં આનંદથી રહેવા લાગ્યું. દીવસો જતાં હું હૃષ્ટપુષ્ટ શરીરવાળો થયો.

(૨)

એક વખત ગુણધર રાજાએ પાંચ પંદર પાડા માર્યા અને તેમને દેવીને ધર્યા ત્યાર બાદ તેનું માંસ પકાવી બ્રાહ્મણોને ભોજન માટે આપ્યું. રાજાના ભોજનગૃહમાં આ નિમિત્તે સુંદર રસવતી તૈયાર થઈ. બ્રાહ્મણો બે પંક્તિમાં ભોજન કરવા બેઠા 'મેઘ્યં મૂલ્યં હિ મેષાણામ્' એ વેદોક્તિથી અને પણ રસોડામાં લાવવામાં આવ્યો. રાજા બ્રાહ્મણોનો આશીર્વાદ લેવા આવ્યો. તે સૌ પ્રથમ પહેલી પંક્તિમાં ઉભેલા બ્રાહ્મણોને નમ્યો અને બોલ્યો 'આ બ્રાહ્મણોની પંક્તિને જમાડવાનું ફળ મારા પિતાને મળે' ત્યાર પછી તે બીજી પંક્તિને નમ્યો અને બોલ્યો 'આ બીજી પંક્તિને જમાડવાનું ફળ મારી પિતામહીને મળે.' બ્રાહ્મણો બોલ્યા 'રાજા ! તમારું કલ્યાણ થાઓ તારા પિતા અમારા આ બ્રાહ્મણ શરીરમાં સંકેતી પિંડ ગ્રહણ કરી સ્વર્ગ લોકમાં સુખ ભોગવે છે.'

હું આ સાંભળી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન પામ્યો અને વિચારવા લાગ્યો આ કેવું કપટ નાટક છે. જેને નિમિત્તે ગુણધર રાજા આ દાન કરે છે તે તો હું દુઃખી છું. તેમને આપેલું મને તો ખિલકુલ મળતું નથી.

આ પછી રાજ્યનો પરિવાર, દાસ દાસી બધું જોઈ હું બોલ્યો 'આ મારો મહેલ, આ મારા નોકરો, આ મારો ભંડાર હું મારું મારું કરી પુલાયો અને હું 'મે મે' અવાજ કરવા લાગ્યો પણ મને કોઈએ કાંઈ ગણ્યો નહિ.

(૩)

પ્રાણભોના લોજન સમારંભ પછી અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ આવી. આ સ્ત્રીઓ મારા વિયોગથી દુર્ગંજ થઈ ગયેલી હતી પણ આ બધામાં મેં કયાંય નયનાવલીને ન જોઈ એટલે મેં માન્યું કે કાંતો તે માંદી પડી હશે કે કાંતો તે મૃત્યુ પામી હશે. નહિતર આવા તેવા ઉત્સવમાં તો તેને ખુબ રસ છે એટલે તેના પુત્રના આ ઉત્સવમાં આવ્યા વિના રહે નહિ.’

હું આ અજાણ્યો કરતો હતો ત્યાં બે દાસીઓ પરસ્પર વાતો કરતાં બોલી. ‘આ આટલી બધી ગંધ અહિં શાની છે?’

બીજીએ કહ્યું ‘પશુઓના વધપૂર્વક માંસ પકાવાયત્યાં ગંધ ન હોય તો શું હોય?’

પહેલીએ કહ્યું ‘તુર્તના મારેલા પશુઓના માંસમાં ગંધ ન હોય આ તો ઉભા નરહેવાય તેવી ખરાબ ગંધ મારે છે?’

બીજીએ કહ્યું ‘સાચી વાત છે. આ પશુવધની ગંધ નથી પણ નયનાવલીને રૂંવે રૂંવે કોઠ ફાટી નીકળ્યો છે તેની આ દુર્ગંધ છે. તેણે આગલા ઉત્સવમાં રોહિતમત્સ્યનું માંસ ખુબ ઠાંસી ઠાંસી ખાધું હતું. પરિણામે તેને ભયંકર અજીર્ણ થયું અને તેમાંથી તેને કોઠ ફાટી નીકળ્યો છે.’

પહેલી બોલી ‘અજીર્ણથી આ રોગ થયો એમ ન બોલ આ પાપિણી તો પથરા ખાય તો પણ તેને અજીર્ણ થાય તેમ નથી. પણ નિર્દોષ રાબ્દને તેણે ઝેર આપી મારી નાંખ્યો હતો તેનું પાપ તેને આ ભવમાં ઉદ્ધવ આન્યું છે. સખિ કુર પશુ પંખી પણ પાપ ન કરે તેવું તેણે તેના ધણીને મારીને ઉગ્ર પાપ કર્યું છે. કોઠ થવો એવો આ ભવનું દુઃખ છે પણ પરભવમાં તો તેને નરક ભોગવેજ છૂટકો છે.’

ખીજીએ કહ્યું ‘ સાચી વાત. એની તરફ જવું રહેવા દો
એનું મોઢું જોઈશું તો આપણે દીવસ નકામો જશે.’

(૪)

આ બે દાસીઓ તો ગઈ પણ મને નયનાવલીને જોવાનું
મન થયું. તેથી હું જ્યાં નયનાવલી સૂતી હતી તે રાજગૃહમાં
ગયો તો એક ખુણામાં તે કઢંગી રીતે પડી હતી. તેને જોતાંજ
હું આશ્ચર્ય પામ્યો કે ઓહો ! આ નયનાવલી ! અરે આની
આવી દશા ! એક વખત ચંદ્રને લજવે એવું એનું મોઢું ક્યાં
અને આજે માંખીઓથી બહુબહુતું ગંધાતું મુખ ક્યાં ?
અરે ! તેની આંખો કેટલી ઉંડી પેસી ગઈ છે. તેના હાથ
પગ કેવા દોરડી જેવા થઈ ગયા છે. અને નાક તો સાવ શુષ્ક
ખની વળી ગયું છે. એક વખત આનો બોલ પડતો તો
આખું રાજ્યભવન ધ્રુજી ઉઠતું. આજે તો તેના વચનને કોઈ
દાસી પણ સાંભળતી નથી. પહેલાં જો ભૂલે ચૂકે તે કોઈની
નજરમાં આવે તો તેનું મોઢક રૂપ દીવસો સુધી વિસરાતું
નહિ. જ્યારે આજે તેને જોઈ ભયંકર કામીને પણ સુગ ચડે
તેમ છે. અહા હા ! શું સંસારના ભાવ છે અક વખત
મોઢક લાગતા પદાર્થો ખીજીજ ક્ષણે આવા વિસરાલ બને છે.

હું નયનાવલીના ગૃહથી પાછો ગુણધરરાબના ભવને
આવ્યો ત્યારે તે મહિષનું ભોજન કરતો હતો તે રસોઈયાને
કહેવા લાગ્યો ‘ મને આ મહિષનું માંસ નથી ભાવતું ખીજું
કોઈ સાઈં માંસ લાવ.’

રસોઈયાએ આમ તેમ જોયું પણ ખીજું કોઈ ન મળતાં
તેણે મને પકડ્યો બળાત્કારે મને જમીન ઉપર નાંખી મારો
વધ કરવા લીધો. રાબમારીદત્તા હું રસોઈયાને હાથે ગુણધરરાબના

યશોધર ચરિત્ર

૩૪૯

માંસમાટે મરાયો. પણ મારી માતા જે બકરી થઈ હતી તેનું શું થયું તે સાંભળો.

તે બકરીપણામાંથી મરી એક જંગલમાં પાડા તરીકે જન્મી. આ પાડા મહાલકષ્ટપુષ્ટ અને બળવાન થયો. તે સરોવરની લેખડ તોડતો અને સરોવરે પાણી પીવા આવેલા પશુઓને હેરાન કરતો. પણ એક વખત રાજાનો મુખ્ય ઘોડો સરોવરે પાણી પીવા આવ્યો. આ પાડા તેની પાછળ પડ્યો અને બળવાન ઘોડાને લાકડાની પેઠે ચીરી મારી નાંખ્યો. આ વાતની ખબર ગુણધર-રાજાને પડી એટલે તેણે અનેક બાબુએ શસ્ત્રધારી સૈનિકો રાખી તે પાડાને પકડાવ્યો અને તેને ગામમાં લાવી અગ્નિની જ્વાળામાં જીવતો સળગાવી તેને કુટી બાળ્યો. આ પછી તેનું માંસ રંધાવી રાજાએ અનેકને આપ્યું. રાજા પણ આ માંસ ખાવા બેઠો. પણ તે માંસ તેને ન ગમ્યું. એટલે રસોઈયા પાસે બીજા માંસની તેણે માગણી કરી. રસોઈયાની પાસે બીજા સગવડ ન હોવાથી તેણે મારો વધ કર્યો.

રાજા મારીદત્ત ! એક વખત આટાનો કુકડો બનાવવાના પરિણામે આમ મારો અને મારી માતાનો પાંચમો છટ્ટો ભવ થયો.

મને ભવેભવ રાજ્ય ભવન પુત્ર અને સ્ત્રી દેખી જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું પણ હું તે જોઈ વૈરાગ્ય ન પામ્યો હું આ બધું દેખી ઉલટો રાગ અને ક્રોધમાં વધુ રાચ્યો. પશુ-પણામાં પણ જો આ બધું દેખી સાચો વૈરાગ્ય આવ્યો હોત તો જરૂર માઈ કલ્યાણ થાત. પણ તે ન આવ્યો જેને લઈ હું એક પછી એક ભવ હિંસાને જોરે રજાળતો રહ્યો.

૧૪૧

તમારો ધર્મ

યાને

કાલદંડ

સાતમે ભવ

(૧)

હે રાજા મારિદત્ત ! કર્મ રાજાએ આટલી આટલી અમને વિડંબના કરી છતાં તે સંતોષ ન પામ્યો. અમે પૂર્વભવમાં એક આટાનો કુકડો હણ્યો હતો તેથી અમારે મોર કુતરા વિગેરેના ભવો કર્યા છતાં કુકડાપણું પામવા વખત આવ્યો. આ કુકડાપણાની મારી વિતક હવે તમે સાંભળો.

જે ઉજ્જયિનીમાં હું રાજા હતો તે ઉજ્જયિનીની નજીક એક ચાંડળોનો મહોદલો હતો. આ મહોદલામાં ઝુંપડાં જેવાં ઘણાં ઘરો હતાં. આંગણામાં મારેલા પશુપંખીનાં હાડકાં અને લોહીનાં ખાખોચીયાં ભરેલાં હતાં. આ પાડામાં વસતા માણસો પૈકી મોટા ભાગના બધા માણસો લંગોટી વાળેલા ઉઘાડા શરીરના હતા. અને તેમના માથાના વાળ અને નખ કુદરતી રીતેજ વધેલા હતા. મહોદલામાં ચારેબાજુ ધૂમાડાના ગોટેગોટા નીકળતા અને ભયંકર દુર્ગંધ મારતી.

આ પાડામાં મેવના ભવમાંથી મારો જીવ અને પાડા-પણામાંથી મારી માતાનો જીવ ચ્યવી એક કુકડીની કુક્ષિમાં

શ્રીમદ્ધર ચરિત્ર

૩૫૧

ઉત્પન્ન થયાં. આ કુકડી ઉકરડામાં અનેક નાનાં જીવડાં ખાઈ તેનું અને અમારું પોષણ કરતી. આ કુકડી ગર્ભવતી હતી તે વખતે કોઈ એક બિલાડો તેની પાછગ પડ્યો. ભયની મારી કુકડી દોડી અને તેણે બે ઇંડા એક ઉકરડામાં મુકી દીધાં. કુકડીને તો બિલાડે ફેંદી મારી નાખી પણ અમારા ઉપર તુર્ત એક ચાંડાલણ સ્ત્રીએ ઘરનો કચરો નાંખ્યો. આ ઉકરડામાં અમે ગર્ભાવાસમાં જીવ રૂંધાય તેમ રૂંધાયાં અને કાળ પુરો થયો એટલે ઇંડા કુટયાં તેમાંથી અમે બે પક્ષિરૂપે પ્રગટયાં.

અમારો બન્નેનો વાન ખુબ ઘોળો હતો. અમારો અવાજ પણ તીણો છતાં ખુબ મીઠો હતો તેથી તે ચાંડાળના પાડામાં રહેતા એક અણુહલ્લે નામના ચાંડાળ પુત્રને અમે બહુ ગમી ગયાં. તેથી તે ચાંડાળપુત્રે અમને ગ્રહણ કર્યાં અને તેણે અમારું આદર પૂર્વક પાલન પોષણ કરી અમને ઉછેર્યાં.

આ અણુહલ્લેનો સ્વામિ કાલદંડ નામનો કોટવાલ હતો. તેને પક્ષિપાળવાનો અને પક્ષિઓને રમાડવાનો ઘણો શોખ હતો તેથી તેને પ્રસન્ન કરવા આ ચાંડાલ પુત્ર અણુહલ્લે અમને બન્નેને તેની પાસે લઈ ગયો. અને તેણે તેને અમને ભેટ ધર્યાં. આમ અમે બન્ને ચાંડાલપુત્ર પાસેથી કાલદંડ નામના કોટવાલને ત્યાં આવ્યાં.

કોટવાલની પાસે રહેતાં અમને બન્નેને એક વખત ગુણધર રાજાએ જોયાં. પૂર્વભવના સ્નેહથી જોતાં વેત તેને અમારી ઉપર પ્રેમ જાગ્યો અને તે જોલ્યો. ‘શું સુંદર કુકડો અને કુકડી તું લાવ્યો છે?’ આ પછી રાજાએ કાલદંડને કહ્યું ‘કાલદંડ! હવે અમારી સવારી જ્યાં ઉપડે ત્યાં

૩૫૨

કથાસાગર

તારે આ બે પક્ષીઓને સાથે લઈ અમારી સાથે આવવું. મને આ બંને પક્ષીઓ બહુ ગમે છે.’

આ પછી ગુણધર રાજાની જ્યાં જ્યાં સવારી ઉપડે ત્યાં અમે પણ ઉપડીએ અને તેના રમકડા રૂપ બની તેને મીઠા મીઠા શબ્દો સંભળાવી આનંદ પમાડી અમે અમારો કાળ કાઢવા લાગ્યાં. (૨)

રાજા મારીદત્ત ! એક વખત વસંત ઋતુ આવી. કુલોના બાને સમગ્ર વનરાજી હસી સોનું આમંત્રણ કરતી હતી. ગુણધર રાજા પોતાનો પરિવાર લઈ વસંતઋતુની મોજ માણવા ઉદ્યાનમાં આવ્યો. સાથે જ્યાવલી રાણી અને તેની દાસીઓ પણ હતી. રાજા ઉદ્યાનની વચ્ચે ઉભા કરેલા મહેલની પરસાલમાં બેઠો. ત્યાં તે એક પછી એક સેવકોએ આવી અનેક કુલો પત્રો અને ફળોના ઢગ કર્યાં. રાજાને આ બધા કરતાં જ્યાવલીનું મૂખ વધારે મોહક લાગ્યું તેથી તેણે સેવકોને વિદાય આપી અને પોતે જ્યાવલી સાથે પ્રમોહમાં પરાવાયો.

આ અવસરે અમારું રક્ષણ કરનાર કાલદંડ કોટવાલ અમને પાંજરામાં લઈ ઉદ્યાનના મહેલે આવ્યો. પણ તેણે જાણ્યું કે રાજા જ્યાવલી રાણી સાથે આનંદમાં છે તેથી તે ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને વસંત ઋતુની અપૂર્વ શોભા નિહાળતો નિહાળતો એક શાલવૃક્ષ પાસે આવ્યો. આ વૃક્ષ નીચે શશિ પ્રભ નામના આચાર્ય સ્થિર દ્ષ્ટિ રાખી કાર્યોત્સર્ગ કરતા હતા. કોટવાલને ખીજે રખડયા કરતાં તેમની પાસે બેસી કાંઈક ધર્મ ગોષ્ઠિ કરવાનું મન થયું. તેથી તેણે પાંજરું નીચે મુક્યું. અને સુનિને માથું નમાવી તેણે વંદન કર્યું.

યશોધર ચરિત્ર

૩૫૩

મુનિએ તુર્ત કાર્યોત્સર્ગ પારી તેને 'ધર્મ આશિષ આપી એટલે કાલદંડ બોલ્યો 'મહારાજ ! અમે આવા જીન સાધુઓ કેઈવાર જોયા છે તેમની પ્રતિષ્ઠા અને આચાર સારા હોય છે તેમ સાંભળ્યું છે. પણ એમનો ધર્મ શો છે તેની અમને ખબર નથી તો આપ આપનો શો ધર્મ છે તે કહોશો ?'

મુનિ બોલ્યા 'ભાગ્યશાળી ! અમારો અને તમારો કોઈનો જુદો ધર્મ નથી. સૌનો ધર્મ એક છે. ગાયોમાં કોઈ લાલ હોય, કોઈ પીળી હોય, કોઈ ઘોળી હોય કે કોઈ કાળરી હોય પણ બધી ગાયોનું દુધ ઘોળું હોય છે. કોઈનું દુધ લાલ કે કાળરું ન હોય. તેમ કોઈ ભગવાં કપડાં પહેરે કોઈ ઘોળાં કપડાં પહેરે કોઈ મૃગચર્મ રાખે પણ એ બધામાં કલ્યાણ-કારી વસ્તુરૂપ સાચો ધર્મ તો એકજ છે. સારાં કૃત્યો કરનારો ધર્મી કહેવાય અને ખોટાં કાર્ય કરનાર પાપી ગણાય. અહિંસા, સત્ય, ચોરી ત્યાગ, પ્રહારચર્મ અને અપરિચ્છદ દશા. એ સારાં કૃત્યો છે. તેને આચરનારો ધાર્મિક અને નહિ આચરણ કરનારો અધર્મી. આમ જે સાચાં કૃત્યોને સાચાં સમજે તે સમકિતી અને ખોટાંને સાચાં માને તે મિથ્યાત્વી. આ મિથ્યાત્વી જીવો સાચી સમજને નહિ પામવાથી ખોટા માર્ગને પણ સાચા માની અનર્થ કરે છે. જેમકે પ્રાણીઓ વિવિધ હિંસા-વાળા યજ્ઞો કરે છે. ભિલ્લો ધર્મ બુદ્ધિથી દાવાનળ લગાડે આ બધું મિથ્યાત્વ નહિ તો બીજું શું છે? આ મિથ્યાત્વનું સામ્રાજ્ય જગતમાં ખુબજ વ્યાપ્યું છે. સૌ અનર્થકારી કાર્યો કરે છે અને તેને ખોટાના શાસ્ત્રનો ટેકો છે એમ જણાવી તેનું સમર્થન પણ કરે છે પણ વાસ્તવિક રીતે તે પરમાર્થને જાણવા

૩૫૪

કથાસાગર

માટે પોતાની જ્ઞાનદષ્ટિનો ઉપયોગ કરતા નથી. આ જ્ઞાનદષ્ટિનો ઉપયોગ થાય તો અંધારામાં રહેલ વસ્તુ માટે ગમે તેટલા વિકલ્પ કરાય પણ અજ્ઞવાળામાં તે બધા વિકલ્પ નાશ પામે છે તેમ જ્ઞાનદષ્ટિથી પદાર્થને નિહાળવામાં આવે તો કેઈ અનર્થ-કારી પ્રવૃત્તિઓ જીવોની આપો આપ ખસી જાય. રાજ પુરુષ ! જે પુરુષ તાત્વિકદશાવાળો, મીઠું બોલનારો, નિસ્પૃહ, પવિત્ર અને અપરિગ્રહી છે તેને હું ઉત્તમ ધાર્મિક કહું છું. આ મારો ધર્મ છે અને સૌનો પણ આજ ધર્મ છે. મારો અને તમારો ધર્મ એ ભેદો મનકલ્પત છે. ધર્મ તો સૌનો એકજ છે.

મુનિની આ વાણી સાંભળી કાલદંડને મુનિ ઉપર ખુબ પ્રેમ ભગ્યો ને બોલ્યો 'ભગવન્ ! આપે ખરેખર ધર્મની સાચી મિમાંસા સમજાવી. અહિંસા સત્ય, ચોરી ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહજ સાચો ધર્મ છે. ભગવંત ! હું રાજનો સેવક છું અને અમારે કુળદેવીને પ્રસન્ન કરવા જીવ વધ કરવો પડે છે તો તે સિવાય હું બીજું કોઈ પાપ નહિ કરું.'

મુનિ રહેજ હસ્યા અને બોલ્યા. 'કાલદંડ ! તું હિંસાની છૂટ રાખે છે અને બીજું પાપ નહિ કરું કહે છે તે તો જેમ કોઈ પાણીમાં પડેલો માણસ કહે કે હું સ્નાન કરતો નથી અને ખાઈને ઉઠેલો માણસ કહે છે કે મારે તો આજે ઉપવાસ છે. તેના જેવું હાંસીપાત્ર છે. ભલા માણસ ! હિંસાથી બીજું મોટું કયું પાપ છે ? હિંસામાંજ બધાં પાપો સમાય છે. કાલદંડ તને લાગતું હશે કે કુટુંબ પરંપરાની હિંસા મારાથી કેમ છોડાય ? તો હું તને પુછું છું કે તું

શ્રીધર ચરિત્ર

૩૫૫

તારા પિતાને જે રોગો થયા હોય તે પરંપરાના રોગોને છોડવા ઇચ્છે છે ખરો કે નહિ ? આ પરંપરાના રોગોને તું છોડે છે. અને રોગથી પણ ભયંકર હિંસાવાળી ક્રુણપરંપરાને છોડતાં તું અચકાય છે તેમાં ભ્રમજ્ઞ કારણ છે ને ? આ રોગ તો આ જન્મના દુઃખદાતા છે જ્યારે હિંસા તો ભવોભવ દુઃખ આપનારી છે તેને છોડવામાં તને આટલો આંચકો કેમ લાગે છે ? કાલદંડ આ દેવ દેવલાં ભાગ્યથી અધિક કાંઈ પણ આપી શકતાં નથી અને જેનું ભાગ્ય પ્રબળ હોય તેને રૂઠેલો દેવ પણ કાંઈ કરી શકતો નથી. માટે ખીબા બધા દેવ છોડી પોતાના શુદ્ધ અંતરઆત્માને સાચો દેવ સમજ અને તેને તું સાધ. આ અંતરઆત્મા સાચો સધાયો તો જીવને ડગલે અને પગલે સંપત્તિઓ પોતાની મેળે આવી મળશે. કેટલાક પુત્ર સ્ત્રી આદિના કલ્યાણ માટે દેવદેવીની આગળ વધ કરી તેની આરાધના કરે છે પણ આ બધું ખોટું છે. આ જગતમાં કોના પુત્ર અને કોની સ્ત્રીઓ ઠઠ સુધી ટકી છે ? અને તેનાથી કોનું કલ્યાણ પણ થયું છે ? સારા માણસો તો જીવદયા માટે તેનો ત્યાગ કરતાં પણ અચકાતા નથી. ક્ષત્રિય તો દુર્બળનું રક્ષણ કરે તે કહેવાય. દુર્બળનો ધાત કરનાર તો શિકારી કહેવાય. ક્ષત્રિય નહિ. હિંસાએ મહા ભયંકર છે. જે તે જીવનમાં એક વખત પણ થોડી ઘણી દાખલ થઈ તો જીવને અનેક ભવો રખડાવી અધઃપાત કરાવે છે. કહ્યું છે કે

આસ્તાં દૂરે સ્વયં હિંસા હિંસાલેશોઽપિ દુઃસ્વદઃ ।

ન કેવલં વિષં હન્તિ, તદ્ગન્ધોઽપિ હિ દુઃસ્વદઃ ॥

જીવની હિંસા તો દૂર રહો પણ તેનો સ્હેજ છાંટો

પણ અત્યંત દુઃખ આપે છે. ઝેર ખાવામાં આવે તો તો તે મારે પણ તે ન ખાધું હોય છતાં તેની માત્ર ગન્ધ લીધી હોય તો પણ તે જીવને આક્રુણ વ્યાક્રુણ કરે છે. કાળદંડ ! હિંસાને છોડ. અને તારી હૃદયની અંતરવૃત્તિને નિર્મળ બનાવ. કાળદંડ ! આ હિંસા કેવી ભયંકર છે તે શોધવા બહુ દૂર જવાની જરૂર નથી. તારા હાથમાં જે પાંજરું રહેલું છે અને તેમાં જે કુકડો અને કુકડી છે તેમણે સહેજ હિંસા કરી હતી તેના પરિણામે તેમને કેવાં દુઃખ સહન કરવાં પડયાં છે તે તું જાણે તો ભાગ્યેજ હિંસા કરવાની ઈચ્છા સરખી કરે.

કાળદંડ ઓલ્યો ‘ ભગવંત ! આ કુકુટ અને કુકડીએ એવી શું હિંસા કરી હતી ? અને તેમને એવાં કેવાં દુઃખ પડયાં કે જે સાંભળતાં માફ હૃદય કંપે ?

(૩)

મુનિ ઓલ્યા. ‘ કાળદંડ ! આ કુકડો આજથી સાતમા ભવે તારો યશોધર રાજા હતો. આ કુકડી તેની માતા યશોધરા હતી. તેણે એક વખત માત્ર લોટનો કુકડો ખનાવી હિંસા કરી હતી તેના પ્રતાપે તે મોર અને કુતરો, નોળીયો અને અને સર્પ, મત્સ્ય અને ગ્રાહ, બોકડી અને બોકડો, બોકડો અને પાકો થઈ આજે કુકડા અને કુકડીરૂપે થયાં છે.’

આ સાંભળી કુકડા કકડીની આંખમાં આંસુ આવ્યાં તે મૂર્ચ્છિત થયાં અને તેમને પોતાના પૂર્વના ભવોનું જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. તે બે કિલકિલ અવાજ કરતાં મુનિના ચરણ આગળ આઘોટવા લાગ્યાં.

કાળદંડ ચમકી ઉઠ્યો અને ઓલ્યો. મહારાજ ! આ કુકુટરાજ રાજેશ્વર યશોધર અને આ કુકુટી જગત વંદ

યશોધર ચરિત્ર

૩૫૭

માતા આ ચન્દ્રમતી. અહાહા ! આ થોડી હિંસાએ આમને આવી દશા અપાવી. ક્યાં તે પ્રતાપી માલવનરેશ યશોધર અને ક્યાં આ કુકડાનો જન્મ. શું ભવિતવ્યતાના પ્રબળતા છે ! 'મહારાજ ! આપ કુકડા નથી મારે મન મારા રાજા છે આપ મને આજ્ઞા આપો' કુકડા તરફ ફરી તે બોલ્યો 'હું આપનું શું કરું ?'

કુકડા અને કુકડીએ આંચ ઉંચી નીચી કરી પગ હલાવ્યા બુદ્ધા બુદ્ધા શબ્દ ઉચ્ચાર્યા પણ કાળદંડ આમાં કાંઈ ન સમજ્યો એટલે તે બોલ્યો. 'મહારાજ ! આપ શું કહે છે તે સમજાતું નથી. હું પક્ષિની ભાવા જાણતો નથી. શું કરું ?'

મુનિ બોલ્યા 'કાળદંડ ! આ બંને પક્ષિઓ કહે છે. કે અમારે અણુસણુ કરવું છે. તેમનું આયુષ્ય બે ઘડીનું છે. તું તેમને ધર્મનું ભાતું આપવા સાવધ રહે.'

અમે બે મુનિની વાણી સ્વીકારતા હોઈએ તેમ અમે ફરી કલ કલારવ કર્યો. આ કલકલારવ ગુણુધર રાજાએ સાંભળ્યો.

મુનિ બોલ્યા 'કાળદંડ ! સાવધ થા. આ પક્ષિઓનું મૃત્યુ નજીક આવે છે. તે કોઈનું શક્યું શકાવાનું નથી. પક્ષિઓને ધર્મ પમાડવામાં તું જરાપણુ પ્રમાદ કરીશ નહિ. કાળદંડ સાવધ થયો. તેણે અમારી આસપાસ આંટા મારવા શરૂ કર્યા.

આ વખતે હે રાજા મારીદત્ત ! ગુણુધર રાજાને પોતાનું શબ્દવેધિત્વ બતાવવાની હોંશ જાગી. તે જયાવલી રાણીને કહેવા લાગ્યો 'દેવિ મારું શબ્દવેધિપણું જાણું છે ? આ બાણુ હું મુકું છું તે હમણાં પક્ષિ બોલ્યું તેને વિંધીનેજ અટકશે.' તેણે તુર્ત બાણુ ચલાવ્યું અને અમારો અવાજ આવ્યો હતો.

૩૫૮

કથાસાગર

તે દિશામાં તેણે બાણ ફેંક્યું. સણુણુ કરતું બાણ આબુને અને કાળદંડ અને મુનિના દેખતાં અમને આરપાર વીંધીને અમારા પ્રાણ સાથે લઈ બાણ આગળ ચાલ્યું.

આ શબ્દવેદિત્વથી ગુણધરને આનંદ થયો પણ અમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયેલ હોવાથી અને તુર્તમાં મુનિદ્વારા ધર્મોપદેશ સાંભળેલ હોવાથી અમે કલુષિત હૃદયવાળાં ન થયાં. અમે મનમાં બાબુ કે 'હિ જીવ! પાપ તેં કર્યું' છે તો તેના ફળ ભોગવવા માટે તું સાવધ થા. આ એક પાપમાંથી તે અનેક પાપો કરી ભવપરંપરા વધારી છે. હવે પાપની પરંપરાને દુર કરવા સમભાવ રાખ. રાજન્ મારિદત્ત! અમે સમભાવને ભાવતાં મુનિ અને કાળદંડથી નિબમણા પામતાં શુભ અધ્યવસાયપૂર્વક મૃત્યુ પામ્યાં. આ અમારા કલ્યાણનું મંગળ મુહૂર્ત અને પાપની દિશાને પલટો થયો.

રાજ! આમ હું દુઃસ્વપ્નમાં જણાવવા મુજબ ઉપલે માળેથી નીચે પટકાયો. અમારા આમ વિવેક રહિત તિર્યંચ ગતિના છ ભવો પસાર થયા. બધા ભવોમાં અમે એક પછી એક હિંસા કરતા ગયા. અને પાપ અને દુઃખ વધારતા ગયા. પાપ અને પુણ્યમાં આજ મહત્વ છે કે એક પાપ અનેક પાપોને ખેંચી લાવે છે અને તેથી જીવને એક પછી એક અંધારપટમાં લઈ જાય છે. જ્યારે ઉત્તમ પુણ્ય પુણ્ય કરાવી જીવને આગળને આગળ ખેંચી જાય છે. અમારી પાપ પ્રકૃતિ આમ અમને એક પછી એક પાપ પરંપરામાં ખેંચી ગઈ.

૧૪૨

હિંસાનો વળાંક

ચાને

આત્મકથાની પૂર્ણાહૂતિ

[આઠમો-નવમો અને દશમોભવ]

(૧)

રાજા મારિદત્ત ! અમારો આઠમો ભવ સાવધાનતાથી સાંભળોઃ આ ભવમાં હિંસાનો વળાંક બદલાયો અને કલ્યાણની દિશા તરફ અમે વળ્યા. કેમકે કુકડા કુકડીના સાતમા ભવમાં મરતાં મરતાં અમે અણસણ સ્વીકાર્યું હતું અને તેને લઈ મરતી વખતે અમારામાં દ્રેષને પરિણામ ટળી સમતાનો પરિણામ આવ્યો હતો.

પત્થર દીલ જેવો કાલદંડ અમારું મૃત્યુ બેઠું કુણો થયો. તેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં અને તે વિચાર કરવા લાગ્યો. 'આ પક્ષિઓને બલિસ્મરણ જ્ઞાન થયું તેમણે અણસણ લીધું અને ઘડીકમાં મરી પણ ગયાં. આ બધું એટલું ઝડપથી થયું છે કે બંધે આ બધું સ્વપ્ન ન હોય.' સુરેન્દ્રદત્ત-યશોધર રાજાએ લોટનો કુકડો માર્યો તેમાં તેમને એક પછી એક પશુ પંખીના આટલા બધા જન્મ કરવા પડયા ત્યારે હું તો ડગલે અને પગલે કેઈ જીવોને મારું છું. મારું શું દશે ? રાજ્યપાટ

૩૬૦

દયાસાગર

છોડી સંયમ લેવા તૈયાર થયેલ રાજા અલ્પહિંસાથી કયાં જઈને પડયા. શું કર્મનો પ્રભાવ છે? કાલદંડની નજર કુકડા કુકડીના કલેવર ઉપર પડી. તેમની પાંખો વિખાઈ ગઈ હતી. આસપાસ લોહીનું ખાખોચીયું ભરાયું હતું. આંતરડાં બહાર નીકળી ગયાં હતાં અને તેમનું મોહકરૂપ ટળીને બિહામણું રૂપ બન્યું હતું. કાલદંડ બોલ્યો જેવા કુકડા કુકડી તેવાજ આપણે. આ શરીરની આમડીની અંદર લોહી પડું છે. આવુંજ આપણા શરીરમાં પણ ભર્યું છે. અને આત્મા ઉડી જતાં આ દેહને ગમે તેવા બહાલા પુત્ર કે સ્ત્રી હશે તો પણ ઘડીભર નહિ સંઘરે. આ દેખીતું છતાં આ શરીરને પોષવા અને તેની ઈચ્છાઓ પુરી કરવા કેટલાં ભયંકર પાપો જીવો હરહંમેશાં કરે છે. ગઈ કાલની વાત છે. રાજા યશોધર જેવો રાજવી અને માતા અંદ્રમતી જેવી રાજમાતા માળવાની ગાદી ઉપર સાત પેઢીમાં થઈ નથી. તે કેવાં પ્રજાવત્સલ હતાં. કોઈનું ભુકું તો તેમણે જન્મ ધરી ક્યું નથી. છતાં અહાહા! કેવી તેમની દશા થઈ. હું મંદભાગી કે આ રાજા અને રાજમાતા છે એવું મેં જાણ્યું છતાં તેમની હું બરાબર પરિચર્યા કરું તે પહેલાં તો તે મૃત્યુ પામ્યાં.

કાલદંડ ફરી મુનિને નમ્યો અને બોલ્યો ‘ ભગવંત! આપ મારા પરમ ઉપકારી છો. આરસીમાં મોંદું માણસ જીવે પછી ભાગ્યેજ કોઈ મૂર્ખ હોય કે જે મોં પરના ડાઘ સાફ ન કરે. તેમ મેં તાદૃશ હિંસાના પરિણામ અને સંસારની અકળકળા આપને પ્રતાપે જોઈ છે પછી હું સંસારનો કેમ ભરોસો રાખું? ભગવંત! આ પાપીનો ઉદ્ધાર થશે ખરો! કેમકે હું મહાપાપી છું મેં આ જન્મ લઈ ઘણી હિંસાઓ કરતાં પાછું વાળી જોયું

સચોધર ચરિત્ર

૩૬૧

નથી. છતાં મને આપનાં દર્શન અને સમાગમ થયો એથી હું માનું છું કે કાંઈક માફ અલ્પ સુકૃત પણ જાગતું છે.

મુનિ ભાદ્યા 'કાલદંડ ! કુવામાં પાણીહારી ઘડો અને સત્તર હાથનું દોરડું બધું કુવામાં નાંખે પણ તેના હાથમાં ચાર આંગળ દોરડું હોય તો તે ઘડો અને દોરડું બધું બહાર લાવે છે. તેમ હજી માનવરૂપ દોરડાનો છેડો તમારા હાથમાં છે ત્યાંસુધી તમે તમારા આત્માનો જેવો ધારશો તેવો નિસ્તાર કરી શકશો. હું તો ઉદ્ધારનો માર્ગ સંપૂર્ણ અહિંસા, સત્ય, ચોરી ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગૃહત્યાગ બતાવું છું. કાલદંડ ! તમે તેનાથી પરિચિત ન હો તો હમણાં તે વ્રતોને દેશથી સ્વીકારવા રૂપ શ્રાવકધર્મને તો જરૂર સ્વીકારોજ.

કાલદંડે ધર્મ ઉપર પુરી શ્રદ્ધા કેળવી, હિંસાને તિલાંજલિ આપી અને ઘીળાં પણ નાના મોટાં અનેક વ્રતો સ્વીકારી તે શુદ્ધ શ્રાવક થયો.

(૨)

આ બાલુ ગુણધર રાજા કુકડા કુકડીના વૃત્તાન્તથી અપરિચિત હતો. તેથી તે પોતાના શબ્દવેદિત્વથી મગરુર થયો. તે જ્યાવલી રાણીને કહેવા લાગ્યો જોઈ મારી શબ્દવેદિપણાની કુશળતા. આ પછી તે જ્યાવલી સાથે ભોગાસક્રા થયો. મારિદત્ત ! જુઓ કર્મની વિચિત્રતા. આ કુકડો અને કુકડી બનેલ હું અને મારી માતા બન્ને પોતાની પુત્રવધુ જ્યાવલીની કુક્ષિમાં પુત્ર પુત્રીરૂપે ઉત્પન્ન થયાં. આ ભવમાં ગુણધર રાજા જે પૂર્વે મારો પુત્ર થતો હતો તે અહિં પિતા બન્યો અને પુત્રવધૂ જ્યાવલી હતી તે મારી માતા બની.

૩૬૨

કથાસાગર

જેવો જીવ ગર્ભમાં આવે તેવા ગર્ભને ધારણ કરનાર માતાને દોહલા થાય. તે મુજબ મરતી વખતે અમારા સમતાના પરિણામ હોવાથી જ્યાવલીમાં પણ એકદમ સમતા આવી. તેણે રાજને આજીજી કરી ગર્ભ ધારણ કાળ દરમિયાન મૃગયા રમવા જવાનું છોડાવ્યું કારાગૃહમાંથી બન્દિઓને છોડાવ્યા. પાંજરામાં બાંધેલા પક્ષિઓને ઇચ્છા મુજબ ફરવા માટે છૂટાં કરાવ્યાં, માચ્છીમારોની જાળો બંધ કરાવી અને પારધિઓના શિકાર પણ તેણે રોકાવ્યા. રાજ્યમાં મારવું એવું નામ પણ બોલતું બંધ કરાવ્યું. રાણીને આ ઉત્તમ ગર્ભના પ્રભાવથી બિલકુલ વેદના ન થઈ. અને તેણે સારા મુહૂર્તે અમો બન્નેને પુત્ર-પુત્રી રૂપે જન્મ આપ્યો.

પુત્ર જન્મની વધામણી મળતાં રાજાએ છૂટે હાથે દાન આપ્યું. જેને પરિણામે જન્મારાના દરિદ્રીઓ મોટા ધનાઢય થયા અને ધનથી સિદ્ધલ બદલાતાં તેમના નિકટના સગાપણુ ઓળખી ન શક્યા. નગર આખામાં સર્વ ઠેકાણે આનંદ ફેલાયો. રાજાએ આ પુત્ર પુત્રીના ગર્ભમાં આવવાથી રાણીને સર્વત્ર ‘અભયદાન’ પ્રવર્તાવવાની ભાવના જાગી હતી તેથી તેણે હું જે પુત્ર રૂપે જન્મ્યો હતો તેનું નામ અભયરૂચિ પાડ્યું અને પૂર્વભવની જે મારી માતા અહિં પુત્રી રૂપે થઈ તેનું નામ અભયમતી પાડ્યું.

મારિદત્ત રાજા ! પુત્રને ‘પિતા પિતા’ અને વધુને ‘માતા માતા’ કહી એક હાથથી બીજે હાથે પસારતા અમે મોટા થયા. કલાચાર્ય પાસે કલાને શ્રદ્ધણુ કરી અને યોવન અવસ્થા પામ્યા.

મારૂં રૂપ દેખી નગરના લોકો કહેતા કે જાણે આ સાક્ષાત્

શયોધર ચરિત્ર

૩૬૩

સુરેન્દ્રદત્ત-શયોધર રાજા હોય તેવો દેખાય છે અને અભયમતીને તે જોઈ કહેતા કે રાજામાતા ચંદ્રમતીને મરે વર્ષો થયાં છે પણ જાણી સાક્ષાત તેજ હોય તેવી આ રાજપુત્રી દેખાય છે.

ગુણધર રાજાને મારા ઉપર અનહદ રાગ હતો તેથી તે તો મને નાની ઉંમરથીજ રાજ્ય આપવા તલસતો હતો પણ જ્યાવલીએ 'પુત્રને અત્યારથી શી જવાબદારી?' કહી તેને વાર્યો. અમે અહિં કંઈરીતે દીવસો પસાર કર્યાં તેની સુખમાં જરા પણ ખબર ન પડી. આમ ઘણા દુઃખો પછી અમારી સુખની ધડી આવી.

(૩)

રાજાન્ મારિદત્ત ! હવે જીવન પરાવર્તનની સુવર્ણ ધડી અમારી આવે છે. અને અમારું કોઈ અજબ પરિવર્તન થાય છે.

એક વખત ઉન્હાળાનો દીવસ હતો માલવનરેશ ગુણધર શિકારનો શોખીન હતો અને હિંસાપ્રિય પણ તેવોજ હતો. વચ્ચે અમારા ગર્ભવસ્થાના કાળમાં જ્યાવલીના આગ્રહથી તેણે શિકાર છોડ્યો હતો પણ પાછી તેની જન્મની ટેવ તેને સ્કુરી આવી. તેણે વિચાર કર્યો કે રાજ્યનું કામકાજ થોડા દીવસ પુરતું મંત્રીઓને સોંપું અને હવે એક વખત એવો મોટા પ્રમાણમાં શિકાર કરું કે સર્વ દેવ-દેવતાંને તેનું માંસ પુરું પાડી શકાય. તેણે પોતાની સાથે શિકારીઓને લીધા અને સાથે સાથે શિકારીઓના ચતુર અને ચપળ કૂતરાઓને લીધા અને દૂરથી ગળામાં ફાંસો નાંખી ફસાવનારા ઘણા વાગુરિકેને પણ સાથે લીધા.

ગુણધર રાજા આમ પોતાનો હિંસક પરિવાર લઈ સિપ્રા નદીના કિનારે આવ્યો. આ લૈરવ ચમરાજ સરખા શિકારીઓને

૩૬૪.

કથાસાગર

જોઈ પક્ષિઓએ ચિચિઆરી કરી. મંદ મંદ વાતો પવન પણ રખે આ પાપીઓનો મને સ્પર્શ થાય તેમ માની થોડીવાર અટક્યો.

રાજા ગુણધર અને તેના હિંસક સેવકો થોડું ચાલ્યા ત્યાં એક આંખાના ઝાડ નીચે કાઉસગ ધ્યાને રહેલા મુનિ દેખાયા. આ મુનિની દૃષ્ટિ અધો મુખ હતી. તેમનું શરીર તપથી સુકાયેલું હતું છતાં પણ તેમનું તપતેજ ચારેબાજુ પ્રસરતું હતું. વર્ષાઋતુના આગમનથી જવાસો ચીમળાય તેમ રાજા ગુણધર આ મુનિને દેખી જરા દુભાયો. તેણે માન્યું કે મારા કોડ તો અનેક જીવોનો વધ કરી સર્વ દેવદેવતાંને તર્પણ કરવાના હતા. તેમાં આ સૌ પ્રથમ ઉઘાડા માયાના સાધુના અપશુકન થયા. રસ્તામાં કોઈ નહિ અને આ સૌ પ્રથમ મૃગયા અને હિંસાનો વિરોધી સાધુ કેમ મળ્યો ? તેને બીજા પશુ પંખીને હણવા કરતાં પહેલાં તેનેજ હણી નાંખવની ઈચ્છા થઈ. પરંતુ બીજાજ ક્ષણે વિચાર આવ્યો કે આ નિઃશસ્ત્રધારી સાધુને હણીને મારે શામાટે મારો હાથ કલાંકિત કરવો ? તેણે પોતાની સાથે આવેલા શિકારીઓને કહ્યું 'તમે આ કુતરાઓને પેલા સાધુ ઉપર છોડો અને તેથી તેને ફેંદી નાંખી આપણું પહેલું અપશુકન દૂર કરો.'

શિકારીઓએ રાજાની આજ્ઞા મુજબ પોતાના બધા કુતરા મુનિ તરફ છોડયા. રાજા ગુણધર હસતો હસતો કુતુહલ જોરા ઉભો કુતરાઓ એકદમ નાઠા પણ તેમાંનો એકપણ મુનિની પાસે જઈ શક્યો નહિ. બધાના આશ્ચર્યની વચ્ચે આ બધા કૂતરા મુનિથી બે અઢી હાથ છેટે રહી એક પછી એક પ્રદક્ષિણા

યશોધર ચરિત્ર

૩૬૫

કરવા લાગ્યા અને જાણે પાળેલો કુતરો પોતાના માલીકને રીઝવવા આમ તેમ પગ હલાવે, માથું ઉંચું નીચું કરે તેમ તે બધા પ્રસન્નતાને બતાવતા હાથ પગ ઉંચા કરી મુનિને પગે લાગી શાણા માનવીની પેઠે એક પછી એક સામે બેઠા.

મારિદત્ત ! આ દેખાવ જોઈ ગુણુધર રાજની જે આંખ લાલ થઈ હતી તે આંખમાંથી લાલાસ એકદમ પલટાણી. તે વિચારવા લાગ્યો. ‘ આ કૂતરા એવા ભયંકર છે કે દૂર રહેલા ગમે તેવા વેગવંતા પક્ષિને ગળપ કરી જનારા અને ધાયુ’ નિશાન પાડનારા છે. આ બધા કુતરાઓને શું થયું કે મદારીની મોરલીથી સાપ નાચે તેમ બધા એકી સાથે હાથપગ હલાવી વિનીત શિષ્યોની માફક બેસી ગયા. જરૂર આ સાધુ કોઈ લાબ્ધિવંત હોવો જોઈએ. તેનામાં કોઈ સુંદર દિવ્ય પ્રભાવ હોવો જોઈએ કે જે પોતાની છાયામાં આવે તેને ઉપદેશ આપ્યા વિના હૃદય પરિવર્તન કરાવી શકે. કહેવું જોઈએ કે આ શિકારી કુતરા ભાગ્યશાળી છે કે જેઓ મુનિની છાયાથી પવિત્ર થઈ વિનીત થયા. હું પ્રતાપી સુરેન્દ્રદત્ત રાજનો પુત્ર ગણાઉં છું. પિતાની સુંદર સોરભને મેં મારા પાપી જીવનથી દુર્ગંધમય બનાવી છે. જે પિતા મહાગુણી અને દયાળુ હતા તેનો પુત્ર હું કલ્યાણકારી જગત્વંદ્ય આ ત્યાગી મુનિને મારવા તૈયાર થયો. હું કુતરા કરતાં પણ ખરેખર હલકો છું. કુતરાઓએ પ્રેરણા કર્યા છતાં મુનિને ઉપસર્ગ ન કર્યો. જ્યારે મેં મુનિને હણ્યા નહિ પણ મનથી તો તેને ભુંડીરીતે હણવાની ઇચ્છા કરી એટલે ખરીરીતે હું મુનિહત્યારોજ છું. આ મુનિ પુરેપુરા સમતાના સાગર છે તેમને શત્રુ મિત્ર ઉપર સમાન દ્રષ્ટિ છે.

એથી તેમણે મારી ઉપર દયા રાખી પણ જેમ મેં એમનું અનિષ્ટ ચિંતવ્યું તેમ તેમણે મારા અપરાધનો દાંડ આપવાનીજ માત્ર ખુદ્દિ રાખી હોત તો શું હું ઉભો ને ઉભો સળગી ન જાત ? પણ તે દયાળુએ મને ક્ષમા આપી. લાવ હું મુનિ પાસે જાઉં, તેમની ક્ષમા માગું તેમને જઈને હું કહું કે ' ભગવંત મારા પામરનો અપરાધ ક્ષમા કરો, પ્રજ્ઞનો પાલક કહેવાતા મેં નિર્દોષ આપને મારવા શિકારી કુતરા મોકલી મેં મારી પાપી જાત પ્રગટ કરી છે.' પણ ખીજાજ ક્ષણે તેને મનમાં થયું કે હું મુનિની પાસે શા મોંઢે જાઉં ? હું ત્યાં જઈને શું કરું ? અને શું બોલું. ?'

(૪)

આજ અરસામાં અર્હટ્ત નામનો શ્રાવક મુનિને વાંદવા આવ્યો. તેણે રાજાને દૂર ઉભા રહી મુનિની સામી નજર નાંખી પશ્ચાતાપ કરતો દેખી તે બધી વસ્તુ સમજી ગયો અને તેથી તેણે ગુણધર રાજા કાંઈ કહે તે પહેલાં તેણે રાજાને કહ્યું 'રાજા ! ગભરાઓ નહિ આ મુનિ સમતાના સાગર છે. તે કલિંગના રાજા અમરદત્તના પુત્ર સુદર્શ નામના છે. તે કલિંગની રાજ્યગાદીએ આવ્યા હતા. પણ રાજ્યની દાંડનીતિ તેમને ન ગમી તેથી તેમણે વૈરાગ્ય પામી યુવાન વયે બધું છોડી દીક્ષા લીધી છે. દીક્ષા બાદ તેમણે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ તપ કરી કાયાને શોષવી. કાંચન અગ્નિમાં નાંખવાથી જેમ શુદ્ધ થાય તેમ તેમણે પોતાની કાયાને તપ થકી નિર્મળ બનાવી. તેમણે શુદ્ધ, પિપાસા વિગેરે સાધુ જીવનમાં સુલભ ગણાતા બાવીસ પરિસહને સહન કરી આત્મધ્યાન આરંભ્યું. પરિણામે તેમને આપોઆપ સંયમના પ્રતાપે અનેક લબ્ધિઓ થઈ છે. આ

શ્રોધર ચરિત્ર

૩૬૭

મુનિ કોઈ દીવસ સ્નાન કે દંતધાવન ન કરનારા છતાં તેમનો દેહ ચંદન કરતાં પણ વધુ સુગંધી છે. અને તેમના શિયળ અને ચારિત્રનો સુગંધ તો એવી સરસ છે કે કુરમાં કુર પણુઓ પણુ તેમના દર્શન માત્રથી વેરમુક્ત બની સરલ બને છે. જ્યાં આ મહાત્મા વિચરે છે તે ભૂમિમાં રોંગ ઉપદ્રવ કે મરકી વિગેરે કાંઈ રહેતું નથી. તેમની પાદરજને માથે ચડાવનાર ભયંકર જન્મના રોગોથી પણુ મુક્ત થાય છે. તેવા આ મહાત્મા રાજર્ષિ છે. આ જગતમાં જેણે પુરૂં સુકૃત કયું હોય તેનેજ તેમના દર્શનનો લાભ થાય છે. તેમનું દર્શન એ મોટામાં મોટી મનની સિદ્ધિને પુરૂં પડનાર મહાશુકનવંતું છે.’

અર્હંત મુનિની પ્રશંસા કરી અટક્યો એટલે ગુણધરની આંખમાં આંસુ આવ્યાં તે ગળગળો થઈ બોલ્યો ‘મહાભાગ ! આવા મહાપુરૂષને મેં હણવા કુતરા મુકી મારી નાંખવાની ઈચ્છા રાખી. આ હિંસક કુતરા સમજ્યા કે આવા શાન્ત મુનિને ન હણાય એટલે તે પ્રદક્ષિણા દઈ તેમની પાસે બેઠયા. હું કુતરાથી પણુ હલકો આ ન સમજ્યો. માફ શું થશે ? હું આ પાપથી કયે ભવે છૂટીશ.

અર્હંતે કહ્યું ‘રાજન્! જીવનમાં પાપ બુદ્ધિ જાગે છે ત્યારે માણસને સારાસારનો વિવેક રહેતો નથી અને તે ઉપશમે છે એટલે આપોઆપ વિવેક સ્ફુરે છે. આપને આ પાપનો પશ્ચાતાપ છે તેજ આપની કલ્યાણ દિશા છે. આપ શરમાવો નહિ. મુનિને તો તમારા એકના નહિ પણુ આજસુધી ઘણાના આવા ઉપસર્ગો થયા છે. અને તે બધા ઉપસર્ગો સહી

૩૬૮

કથાસાગર

તેમણે સંયમ જીવનની કસોટી કરી છે. તમે તેમના તરફથી કોઈની ધીલકુલ શંકા ન કરશો. નદીનું શિતળ પાણી શિતળ કરે તાપને ઉપશમાવે. તમે તેમની પાસે જવાથી શિતળ થશો. મારી સાથે ચાલો શરમાવો નહિ. તેમના દર્શનને પામવું તે મહા-ભાગ્યનું કારણ છે અને તે આપ પામ્યા છો તેથી આપ મહાભાગ્યવંત છો.

ગુણધર રાજા અહાંદતને સાથે લઈ તેની હુંદે મુનિ પાસે આવ્યો. આવતાં વેંત તે તેને ભાવથી વંદન કરી ઓલ્યો. ‘ભગવંત ! મારા અપરાધને ક્ષમા કરો. માફ રક્ષણ કરો મારો ઉદ્ધાર કરો. ભગવંત ! હું મહા પાપી છું જગત-પૂજ્ય ! જગતના જીવો માત્રનું કલ્યાણ કરનારા ! શત્રુ મિત્ર ઉપર સમાન દષ્ટિવાળા ! દરેક પ્રાણી માત્રને દર્શનથી પૂનિત કરનારા ! આપને મેં કેવળ મારવાની ભાવનાજ ન રાખી પણ મારવા આ કુતરાએને છોડી હું ઋષિઘાતક છું. ભગવંત ! હું શું કરું તો મારા આ પાપને નિસ્તાર થાય.’

મુનિ શાંત રસને રેલાવતી વાણીવડે ઓલ્યા. ‘રાજા ! તીવ્ર પશ્ચાતાપ પાપને નાશ કરે છે. તે પશ્ચાતાપ તમારા હૃદયમાં થયો છે અને સાથે સાથે સદ્ધર્મની રુચિ પણ પ્રગટી છે. એથી તમારું કલ્યાણ છે. તમે મારા તરફથી તમારું ભુંડું થવાની કોઈપણ આશા ન રાખશો. કોઈનું કોઈ ભુંડું કરી શકતું નથી. જે જેનું નિમિત્ત હોય તે બને છે. મને તમારા પર જરાપણ રોષ નથી. હું તો તમને ઉત્તમ પુરુષ માનું છું. કેમકે પાપ પ્રવૃત્ત માનવ પણ સ્ફેજ નિમિત્ત મળતાં ફરી જાય અને ધર્મરુચિવંત થાય તે કાંઈ એછો કલ્યાણકારી નથી. તમે

યશોધર ચરિત્ર

૩૬૯

ભાવિમાં પણ ઉત્તમ પુરુષ થવાના છે. રાજા ! હવે શોકથી સ્તુતિ. પાપની નિન્દા તમે પુરી કરી છે પણ હવે સુકૃત આદરી તમે તમારું કલ્યાણ કરો.

ગુણધર રાજા બોલ્યો ‘લગવંત ! આપની મારા ઉપર મહા કૃપા છે. હું મહા પાપી છતાં તમે મારો અનાદર ન કર્યો. મેં આપને દુઃખ આપ્યું છતાં તમે મને તિરસ્કાર્યો નહિ. મેં કલ્યાણ અકલ્યાણના સાચા સ્વરૂપને સમજ્યા વિના આપના જેવા પવિત્ર પુરુષને અપશુકન માનનાર હું મૂર્ખ છતાં આપે મારી નિન્દા ન કરી. આ શું બોલો આપનો ઉપકાર છે. મને તો લાગે છે કે આપ જેવાની આવી મહાન કૃપા મારા ઉપર છે તેમાં મારું સુકૃત નથી. પણ મારા વડીલ પૂજ્ય પિતા સુરેન્દ્રદત્તની ઉત્તમ જીવન સૌરભ મને આડે આવી લાગે છે. નહિતર ભયંકર મારા જેવા પાપીને આવો ઉત્તમ સંજોગ ક્યાંથી મળે ?

લગવંત ! મારા પિતા મહાન ઉત્તમ હતા તેમને દીક્ષા લેવાની ભાવના હતી પણ કોઈ બગવાન અંતરાયે તે ન બન્યું. આવા પિતાનો હું પુત્ર છું છતાં મારામાં લેશ પણ વિનય કે ધર્મની છાંટ નથી.

મુનિ બોલ્યા. ‘રાજા ! પિતાના તે ધાર્મિક ગુણો બધા તને ભલે ન મળ્યા પણ આજે જે તારા હૃદયમાં પાપનો પશ્ચાતાપ છે તે તારા પિતાના ગુણોના આકર્ષણથી જ છેને ? રાજા હજવો થા અને તારે કાંઈ પુછવું હોય તો સુખેથી પુછ.’

ગુણધર રાજા બોલ્યો. ‘ધર્મ જિજ્ઞાસા જાગે ત્યારેજ

૩૭૦

કથાસાગર

સંશય થાય ને? આજસુધી તો ધર્મની જિજ્ઞાસાજ ન હતી તેથી સંશય જેવું શું હોય? ભગવંત! મારા પિતા અને પિતામહી અત્યંત ધર્મનિષ્ઠ અને ઉત્તમ હતાં તેમના જીવનની ઉજ્જવળતા અત્યારે પણ આખા માળવામાં ઘેરઘેર ગવાય છે. ભગવંત! તે મૃત્યુ પામી હાલ ક્યાં હશે? મારે મારા સંબંધમાં તો પુછવા જેવું છેજ નહિ, કેમકે જન્મ ધરીને મેં તો કોઈ સુકૃત કર્યુંજ નથી.

મુનિ બોલ્યા ‘રાજન્! માનવીને તેની વિચાર ધારા ઘડીક અનુત્તર વિમાને લઈ જાય છે. અને ઘડીક પછાડી નરકમાં પટકે છે. તારા પિતાને અવિહ્વડ સંયમનો રાગ હતો. તે રાજ્ય અને સત્તા બંનેને બંધન રૂપ માનતા હતા. પણ કોઈ એક અધન્યપણે એમને ખરાબ સ્વપ્ન આપ્યું. એ સ્વપ્નને નિષ્ક્રમ કરવા તેમણે લોટનો કુકડો હણ્યો અને એ પાપથી તેમની જીવનની આખી સીધી બાજી પલટાણી. નયનાવલી તારી માતાએ દીક્ષાના આગલાજ દીવસે તેમને ભોજનમાં ઝેર આપ્યું. આ ઝેરથી તેમનું મૃત્યુ થયું. મૃત્યું વખતે સારા અધ્યવસાય ન હોવાના કારણે ઝેરવેરથી તે અને તારા પિતામહી બંને મૃત્યુ પામી પશુપંખીમાં રખડ્યાં. પહેલો ભવ મોર અને કુતરાનો કર્યો. એ બંને તારા રાજઢરબારમાં આવ્યાં અને બંને તારી સમક્ષ અશરણુ રીતે મૃત્યુ પામ્યાં. ગુણધર! આ પછી તે બંને બીજા ભવમાં નોળીયો અને સર્પ થયાં. અહિં પણ પરસ્પર લડી તે બંનેનું મૃત્યુ થયું. ત્રીજા ભવમાં તારા પિતા શેહિત મત્સ્ય થયો અને પિતામહી ગ્રાહ બની. ગ્રાહને તારી દાસીના રક્ષણ માટે તારા સેવકોએ માર્યો. અને શેહિત મત્સ્યને તો તે

ધર્માધર ચરિત્ર

૩૭૧

જાતે મરાવી તેનું આદરથી લોજન કર્યું. ગુણધર ! જગતની અજ્ઞાનતાનું દૃષ્ટાંત આનાથી ખીણું શું જોઈએ ? ચોથા ભવમાં પિતામહી બોકડી થઈ અને તારે પિતા બોકડો થયો. આ બોકડો પોતાની માતામાં જ આસક્ત થયો અને પોતાના જ વીર્યમાં ત્યાંથી કોઈ યુધાધિપતિથી હણાઈ મૃત્યુ પામી તે જ માતા બોકડીની કુક્ષિમાં જન્મ્યો. તેના જન્મ બાદ બોકડી પણ ભુટે હાલે મરી પાડો થઈ. આ પાડાને તે જ હણ્યો અને તેને ઉત્સવ પૂર્વક તું પરિવાર સાથે જન્મ્યો. જન્મતાં જન્મતાં તને પાડાનું માંસ ન ગમ્યું એટલે તારે પિતા જે બોકડો હતો તેને હણાવી તેં તેનું માંસ ખાધું. રાજનું કર્મની વિચિત્રતા તો જુઓ. જે પિતા અને પિતામહીના ગુણોને તું આજે પણ સંભારે છે તે જ પિતા અને પિતામહીનો વધક તું છે. તેનો તને થોડો જ ખ્યાલ છે. ગુણધર ! આ પાડો અને બોકડો મરી છટાભવે કુકડો અને કુકડી થયાં. જ્યાવલી સાથે કામઢીડા કરતાં તને શબ્દવેધિપણું બતાવવાની ભાવના બાગી. અને તેં એ શબ્દવેધિ બાણથી તે બન્નેનો તત્કાળ જીવ લીધો. પણ આ વખતે તેમના મૃત્યુ અગાઉ તેમનામાં ધર્મનો સંસ્કાર આવ્યો હતો જેને પરિણામે તેમની દ્વેષધારા પલટાણી અને મરતાં મરતાં તેમણે સુકૃત ઉપાજ્યું જેને લઈ તે બન્ને મરી તારી જ રાણી જ્યાવલીની કુક્ષિમાં પુત્ર પુત્રી રૂપે ઉત્પન્ન થયાં. રાજ ! તારે અભયરુચિ તે જ તારે પિતા સુરેન્દ્રદત્ત છે અને તારી પુત્રી અભયમતી તે જ તારી પિતામહી ચન્દ્રમતી છે. રાજ ! તમે બધા એકના એક ભવમાં છો. તે દરમિયાન લોટના કુકડાની હિંસા માત્રથી તારા પિતા અને પિતામહી ખીબ વચ્ચે છલવ કરી આવી તારે ત્યાં ફરી જન્મ્યા છે.

૩૭૨

કથાસાગર

આમ છતાં આ નસીબવંતાં છે કે એમનો દ્વેષનો છેડો ખરે-ખર બહુ લાંબો ન ચાલ્યો નહિંતર કેઈ જીવો નજીવા દ્વેષ રાગ અને હિંસાની પરંપરાથી અનેકાનેક ભવો સંસારમાં રખડે છે. અને તેનો નિસ્તાર મહામુશ્કેલીએ પણ થતો નથી.’

મુનિ પોતાની વરાગ્યવાહી વાણીનો પ્રવાહ વહેવરાવતા હતા ત્યાં રાબ્દનું શરીર કંપવા માંડ્યું. શરીરમાં પરસેવો પરસેવો થયો અને જેમ કોઈ ઝાડ થડમાંથી ઉખડી જમીન ઉપર પટકાય તે રીતે જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો.

અર્હદત્ત શ્રાવક, કાલદંડ અને બીજા ભયભીત બન્યા. શું કરવું તે કોઈને સુજ્યું નહિ. પરિવારે—

उदकमुदकं वायुर्वायुर्वतासनमासनं भजत भजत छत्रं

हाहाऽऽतपः आतपं

इति सरभसं भीतभ्राम्यजनानसम्भवस्तदनु तुमुलो

लोलः कोलाहलः सुमहानभूत्

ચાણી લાવો પાણી લાવો, અરે રાબ્દને પવન નાંખે પવન નાંખો અરે કેમ કોઈ ધ્યાન આપતું નથી. રાબ્દ ભોંય સુતો છે તેને માટે આસન પાથરો, અરે આ રાબ્દનું શરીર ઠંડું સાવ થયું છે તેને સેક કરો આમ ઉતાવળે બોલવાથી અનેક જાતનો કોલાહલ થયો.

સમદષ્ટા મુનિ આ બધું જોઈ સ્થિર થયા. શીતળા ઉપચાર પછી ગુણધર ખેડો થયો પણ તેણે કોઈ સામે નજર ન નાંખી. પાસે મુનિ સેવકો અને બીજા ઘણા પરિવાર હતા છતાં તે કોઈના સામે જોઈ શક્યો નહિ. તે શરમાયો. ‘પિતા માતાનો વધક, ડગલે અને પગલે માંસ મદિરા લક્ષણ

કરનારો હું આ સૌને શું મોહું બનાવું? તેને થયું કે જમીન મર્ગ આપે તો સમાઈ જાઉં. દુનીયામાં બધા પાપનાં પ્રાયચ્છિત્ત હોય પણ માફ પાપ તો પ્રાયચ્છિત્તની સીમાને પણ ઉલ્લંઘી ગયેલું છે. એકવાર નહિ પણ ડગલે ને પગલે મારા ઉપકારી માઆપને મેં હણ્યા છે. શું કહું? ક્યાં જાઉં? બસ ખીજું કંઈ નહિ હું બળી મરી મારા અપવિત્ર જીવનથી દુનીયાને અપવિત્ર કરતો અટકું.'

મુનિની સમક્ષ નીચું મુખ કરી મુનિને તે કહેવા લાગ્યો 'ભગવંત! હું અદ્રષ્ટવ્ય મુખ છું. હું ચાંડાલથી પણ ભયંકર છું. હું અગ્નિમાં બળી મરી માફ અસ્તિત્વ મટાડવા માશું છું.'

મુનિ બોલ્યા. 'શબ્દ! આત્મઘાત એ કંઈ પાપનો પ્રતિકાર નથી. એ તો કચરતા છે. માણસે જે ઉંધા માર્ગે જઈ પાપ કર્યું હોય તે માર્ગેથી પાછા ફરી પૂણ્ય કરવું જોઈએ. આત્મઘાત તો ભવોભવ રખડાવનાર દુર્ગતિનો માર્ગ છે.'

शोकलोभभयक्रोधैरन्यैर्वा कारणान्तरैः कुर्वतः स्ववर्धं

जन्तोः परलोको न शुष्यति.

શોક લોભ ક્રોધ કે ખીજા ગમે તે કારણોથી પોતાનો વધ કરનાર માણસનો પરભવ સુધરતો નથી. શાસ્ત્રમાં પરહત્યા જેટલીજ સ્વહત્યાને હિંસાફળ ગણી છે.'

'ભગવંત! જો મારો નિસ્તાર આ જગત્માં શક્ય હોય તો દીક્ષા આપી કરો, પણ ભગવંત! પ્રવળ્યાથી મારો શુદ્ધિ થઈ શકશે ખરી!' રાજાએ કરગરતાં કહ્યું.

૩૭૪

કથાસંગ્રહ

મુનિએ કહ્યું ‘રાજન્ તડકો ગમે તેવા કાઠવને શુકાવી નાંખે છે. તેમ તપ અને સંયમ ગમે તેવા ઘોર કુકર્મને પણ ખાળી નાંખે છે. આકરાં પાપના નાશ માટે આકરાં તપ અને ઉશ્ર સંયમ એજ સમર્થ છે.’

(૫)

મારિદત્ત ! બસ એજ વખતે ગુણધર રાજાએ પોતાના સેવકોને અમને ખોલાવવા નગરમાં મોકલ્યા.

સેવકોએ અમને ખબર આપ્યા કે રાજા તમને નગર બહાર ઉદ્યાનમાં તુર્ત ખોલાવે છે. હું અને મારી બેન નહિ પણ અમારી સાથે અંતઃપુરની રાણીઓ, દાસીઓ, સામંતો મંત્રીઓ સાથીદારો અને નગરના અનેક લોકો દોડતા જ્યાં રાજા અને મુનિ હતા ત્યાં આવ્યા. આખું નગર ખાલી થઈ ગયું.

અમે ગુણધર રાજા પાસે આવ્યા ત્યારે તે મુનિના પગમાં માથું નાંખી પડયા હતા. તેમની આંખમાં આંસુની ધારા સતત બહેતી હતી. તેમનું મુખ એકદમ પડી ગયેલું હતું. અનાથ અશરણ માણસની પેઠે તે વિકળ જેવા દેખાતા હતા. મેં પુછ્યું ‘પિતાજી ! એવી શી આપત્તિ આવ્યિંતી આવી પડી છે કે આપ એકદમ ઉદાસ થઈ ગયા છે ? કઠોર છાતીવાળા આપ બાળક પેઠે કેમ રડી રહ્યા છો. પૂજ્ય ! જલદી જવાબ આપો. અમે બધા તમારા આધારે જીવનને ટકાવનારા છીએ. અમને આ તમારું દુઃખ સહન થતું નથી.’

રાજા આંસુ લુછતાં બોલ્યા ‘પુત્ર ! મંત્રિઓ ! નગરવાસીઓ ! હું સુખશાંતિ પુછવા યોગ્ય માણસ નથી. હું આંડાલ અને હત્યારા

યશોધર ચરિત્ર

૩૭૫

કરતાં પણ મહાભયં કર છું. હું નામે ગુણુધર છું પણ અવગુણુનો ભંડાર છું. મેં મારા પિતાનો અને પિતામહીનો મારે સગે હાથે ઘણીવાર વધ કર્યો છે, તેમને રંભડયા છે, તેમનું માંસ ખાનારો નરભક્ષક ચંડાલ માનવી છું. જગતમાં જેવી માતા હોય તેવો તેનો પુત્ર હોય. મારી માતાએ પોતાના દયાળુ રાજવી પતિને હણ્યા તો તેનો પુત્ર હું પિતૃઘાતક હોઉં તેમાં શું આશ્ચર્ય ? લોકો! મને 'ચીરંજીવ.' કહી ન યોલાવો કહો કે જલદી દુનીયા ઉપરથી તમારો ભાર ઓછો કરો. હું દુનીયાનો પાલક નથી પણ દુનીયામાં ભારરૂપ છું. સ્ત્રીઓ! તમે દૂર ખસો. હું હવે મોહપાશમાં લપટાવા માગતો નથી. હું કલ્યાણુ સાધું છું. તમને ઠીક લાગે તે કરો. મેં મોહમત્ત બની આજસુધી તમારા જે અપરાધ કર્યા હોય તે અપરાધ ક્ષમજો. હું તમારો અપરાધ ક્ષમું છું. મારે રાજ્યની અપ નથી. નગરવાસીઓ! હું તમારો રાજા રહેવા યોગ્ય નથી. માફ મુખ જેવું તે પણ પાપ છે તો પછી મારે તમારો રાજા બની શા માટે નમન કરાવવું? પુત્ર! તારું કલ્યાણુ થાઓ. નગરવાસીઓ! તમે પણ શાન્તિ પામો. હું ગુરુના ચરણે લયલીન બનું છું. અને મારું કોઈ પણ રીતે કલ્યાણુ થાય તો તેમના શરણે જઈ કલ્યાણુ કરવા ઇચ્છું છું.

અમે આમાં બહુ ન સમજ્ય પણ પછી બધી વાત અર્હદંત્તે કહી એટલે તે વાત સાંભળી અમને પણ જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન થયું. જેવી રાજાની સ્થિતિ હતી તેવી અમારી પણ સ્થિતિ થઈ. ઘડી પહેલાં એક માત્ર રાજા અપરાધી સમાન બની આંખોમાં આંસુ સારતો હતો તે હવે અમે ત્રણે જણાં આંસુ સારવા લાગ્યાં.

મારિદત્ત! પ્રજાજનોએ આંસુ સાર્યાં. પક્ષિઓએ ચણુ ચણુવું છોડ્યું. પવન સ્થિર થયો. આ બધા વચ્ચે અમે ત્રણે સુદત્ત મુનિ પાસે પારમેશ્વરી દીક્ષા સ્વીકારી. અને રાજ્ય વિજયધર્મ નામના રાજાના ભાણેજને લગાવી અમે ત્રણે જણે પાપને તિલાંજલિ આપી.

પાંચ મહુના વચ્ચનની ગુણ ઉપાડનાર મજુર ગુણને દૂર કરી જેમ હલકો થાય તેમ અમે સંસાર તજ્યો એટલે ફેરાકુલ હલકા થયા.

આ પછી અમે સુદત્ત મુનિ ભગવંતને કહ્યું 'ભગવંત! નયનાવલી હજી જીવતી છે. તેનું આયુષ્ય તેના હાથમાં છે તો તેને પ્રતિબોધ કરી આપ નિસ્તાર ન કરી શકો ?'

મુનિએ કહ્યું 'નયનાવલીએ ત્રીજી નરકનું આયુષ્ય ખાંધી લીધું છે તેને ધર્મોપદેશ હાલ પરિણત થાય તેવી તેની યોગ્યતા નથી. તેથી તેની દયા ચિંતવ્યા સિવાય ખીજો માર્ગજ નથી.'

(૬)

મારિદત્ત! અમે ઉજ્જયિનીનો સીમાડો છોડ્યો સુદત્ત મુનિ ભગવંત સુધર્મા સ્વામી ગુણધર ભગવંતના શિષ્ય છે તેમની પાસે ગુણધર રાજર્ષિ ભગવંતને મારા પિતા છે તેમનો હું શિષ્ય છું. અને આ સાધવી તે સગી મારી બહેન છે. માફ નામ અભયરૂચિ અને તેનું નામ અભયમતી છે. અમારે અકૃમનું પારણું હતું. આ પારણા માટે હું પણ ગોચરીએ નીકળ્યો હતો અને તે પણ ગોચરીએ નીકળ્યાં હતાં તારા રાજસેવકો અમને બત્રીસ લક્ષણા ધારી પકડી લાગ્યા અને તેમણે અહિં

યજ્ઞાધર ચરિત્ર

૩૭૭

અમને તારી સામે કુંડમાં હોમાવા હાજર કર્યા. રાજન ! આ અમારું સ્વરૂપ છે. અને એક લોટના કુકડાને મારવા માત્રથી અમે આટલા ભવ કરી દુઃખ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યું છે તો હજારો જીવોને પ્રત્યક્ષ હણુનાર તારું શું થશે ? તે તારી બાતેજ તું વિચારઃ”

અભયરુચિ મુનિવરે પોતાની આત્મકથા પુરી કરી રાજ સામું જોયું ત્યારે રાજ મારિકંત મૂર્છા ખાઈ જમીન ઉપર પડ્યો હતો. સેવકોએ તેનો શીતોપચાર કર્યો એટલે તે બેઠો થઈ બોલ્યો ‘લગવંત ! મારો અવિનય માફ કરો. હું ગુણુધર રાજર્ષિ અહિં ક્યારે પધારે તે ક્યારનો જાંખી રહ્યો હતો તે મારા રાજ્યમાં પધાર્યા છે તેનો મને અત્યારે તમેજ ખ્યાલ આપો છો. તેમનો આદર સત્કાર કરવાને બદલે તેમનાજ શિષ્યને મેં ખાંધી મંગાવ્યા. હું શું મૂખે હવે તેમની પાસે જઈશ. મુનિ ! જયાવલી મારી સગી બેન થાય. ગુણુધર રાજ મારા બનેવી અને તમે બન્ને મારા ભાણેજ થાઓ.

મહર્ષિ ! હું સાવ ભાન ભૂલ્યો. દેવી ભક્તોથી હું હિંસાને માર્ગે વળ્યો. મેં કેઈ જીવોની હિંસા કરી. મદિરાથી બુદ્ધિને બ્રૂટ કરી. સેવકો ઉભા થાઓ. આ મદિરાના ઘડા ફેાડી નાંખો. પાંજરા ઉઘાડી પક્ષિઓને છોડી મુકો. આ બિચારા રાંકડા પશુઓને ખીલાથી છૂટાં મુકો. દેવીભક્તો ! લોખા લોકોને ભમાવી હિંસા કરાવવાનું છોડો અને તમે પણ હિંસા કરવાનું છોડો. રાજ ઉભો થયો અને દેવીની મૂર્તિ સામે જઈ બોલ્યો. ‘દેવી ! જીવહિંસાથી શું તું પ્રસન્ન થાય છે ? તારા નામે આ બધી હિંસા ચાલે છે તેમાં શું તું રાજી છે ?

જવાબ આપ આ બધી હિંસાની જવાબદારી તારી કે તારા ભક્તોની છે? રાજાની ખૂસો વચ્ચે આકાશમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થઈ અને તુર્તજ દેવીની પ્રતિમામાંથી કોઈ બેઠેલ ઉભું થાય તેમ દુકળોથી સુશોભિત દેવી પ્રગટ થઈ અને તે સૌ પ્રથમ મુનિને નમી બોલી. ‘રાજા! હિંસા કોઈ દીવસ કલ્યાણ કરનાર નથી. હિંસા આત્મીય કલ્યાણ કે દુન્યવી કલ્યાણ કરનાર નથી. રાજા! મુનિની વાણીએ તને પ્રતિબોધ કર્યો છે એટલુંજ નહિ પણ મને પણ તેણે પ્રતિબોધ કર્યો છે. દેવી લોકો તરફ દૃષ્ટિ કરી બોલી. ‘લોકો! મને તમે પૂજતા હો, મારા ભક્ત હો તો હું તમને કહું છું કે જીવહિંસાથી અટકો. રાજા! સુદત્ત મુનિના ઉપદેશને તું અનુસર. તેને અનુસરી રાજ્ય પાલન કર. હું ધર્મની રખેવાળ રહીશ અને તને ધર્મકરણીમાં હું મદદ કરીશ. તારા રાજ્યમાં માગ્યા મેઘ વરસશે. તારો કોઈ શત્રુ નહિ રહે. જેવો તું કુર રાજા ગણાતો હતો તેવો તું ધર્મી ગણાઈશ.’

દેવી મુનિને નમી અંતર્ધાન થઈ.

મારિદત્તે જીવહિંસાનો ત્યાગ કર્યો. અને શ્રાવક ધર્મની માગણી કરી. મુનિ તેને સુદત્ત મુનિ પાસે લઈ ગયા. ત્યાં જઈ તેણે અને જયાવલી બન્નેએ શ્રાવક ધર્મ સ્વીકાર્યો.

મારિદત્ત રાજા ધાર્મિક બન્યો. નગરની બહારનું ઉદ્યાન બલિદાનની ભૂમિને બદલે સૌમ્ય અને સાત્વિક દેવીનું ગૃહ થયું. રાજપુર નગર એ અહિંસક નગર તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું.

સુદત્ત મુનિએ રાજપુર નગરમાં થોડા દીવસ સ્થિરતા કરી પછી અનેક જીવોને પ્રતિબોધ કરતા કલ્યાણ સાધી મુક્તિએ

અશોધર ચરિત્ર

૩૬૯

વર્ષા. મહા પાપના કરનારા ગુણુધર રાજર્ષિ પશુ અંતે માસિક સંલેખના કરી કેવળજ્ઞાન મેળવી સર્વ કર્મક્ષય કરી મોક્ષ લક્ષ્મીને વર્ષા.

અભયરુચિ અણુગાર અને અભયમતી સાધ્વી ઘણા વર્ષ પૃથ્વીમાં વિચર્યાં અને પોતાની આત્મકથા દ્વારા કેઇ જીવોને હિંસાથી અટકાવી અહિંસા માર્ગે વાળી અંતે સુંદર ધ્યાન પૂર્વક ઋક્ષિસહસ્રાર દેવલોકે ગયાં.

(૭)

અભયરુચિ અણુગાર અને અભયમતી સાધ્વી નિર્મળ ચારિત્ર પાળી આઠમા સહસ્રાર દેવલોકમાં દેવ થયાં.

અભયરુચિ અણુગારનો જીવ દેવલોકથી વ્યવી કોશલ દેશમાં અયોધ્યા નગરીના રાજા વિનયધરનો પુત્ર થયો. અહિ દેવવશાત તેનું નામ અશોધર રાખવામાં આંચું.

સાધ્વી અભયમતીનો જીવ પશુ સહસ્રાર દેવલોકમાંથી વ્યવી પાટલીપુત્રના રાજા ઇશાનસેનની પુત્રી વિનયમતી નામે થયો.

વિનયમતી સ્વયંવરથી અશોધરને વરી. અને તે માટે અયોધ્યામાં લગ્નસમારંભ ભવ્યતા પૂર્વક મંડાયો.

(૮)

નમતા પહોરનો સમય હતો. બપોરનો તાપ સમી ઠંડકની શરૂઆત થઇ હતી તે વખતે અશોધર રાજકુમાર હાથી

ઋષ્યશોધર ચરિત્રમાં અભયરુચિ અણુગાર અને અભયમતી આ આઠમા ભવમાં મુક્તિએ વર્ષાં એમ જણાવ્યું છે. જ્યારે હરિભદ્ર સ્મરિની કરેલ આ કથામાં દેવનો એક ભવ કર્યાં બાદ દસમા ભવમાં મુક્તિએ ગયાનો ઉલ્લેખ છે.

૩૮૦

કથાસાગર

ઉપર આરુઠ થઈ વિનયમતીને પરણવા નીકળ્યો. આગળ વિવિધ વાન્જિત્રો વાગતાં હતાં. પાછળ સુવાસિતી સ્ત્રીઓ ધવલ મંગલ ગાતી હતી. નર્તકીઓ વિવિધ પ્રકારને નાચ કરી શોભામાં વધારો કરતી હતી. મંગલ પાઠકો આશીર્વાદના શ્લોકો ઉચ્ચારતા હતા. વરઘોડો ખરાબર અયોધ્યાના રાજમાર્ગમાં આવ્યો ત્યાં રાજકુમારનું જમણું અંગ ફરક્યું. રાજકુમારે શુભ સૂચક ચિન્હને અભિનંદ્યું ત્યાં એક શેઠના ઘરમાંથી વહોરી પાછા ફરતા મુનિને તેણે દેખ્યા. રાજકુમારની દષ્ટિ મુનિ ઉપર એકદમ સ્થિર થઈ અને તે સ્થિર થતાંજ આવું સાધુપણું મેં કોઈક ઠેકાણે અનુભવ્યું છે તે વિચારતાં મુચ્છાંઆવી. વરઘોડો આગળ ચાલતો હતો ત્યાં કુમારે પોતાનો દેહ ઢાળી દીધો. માવત ચાલાક હોવાથી તેણે કુમારને પડતો જીલ્લી લીધો. આખો વરઘોડો અટક્યો. વાન્જિત્રો બંધ થયાં. મંગલ ગીત ગાનારી સ્ત્રીઓ શાંત થઈ. નર્તકીઓના નાચ થંભ્યા અને સૌ આડા અવળા થઈ કુમારના હાથી પાસે ટોળે વળ્યા સેવકોએ કુમારને ઠંઠો પવન નાંખ્યો અને પાણી છાંટ્યું એટલે થોડીવારે કુમાર સ્થિર થયો. ભાન આવ્યું પછી તે બોલ્યો. ‘પિતાજી ! વરઘોડો આગળ ન લઈ જાઓ. એકાંતમાં તમે આવો મારે તમને ખાસ કહેવાનું છે. વરઘોડો વિખરાયો. વાજિત્રો અને સાજન સૌવિખરાયું.’

(૬)

રાજા રાજકુમાર અને આસ પુરુષો એકાંતમાં બેઠા. રાજકુમાર યશોધર બોલ્યો ‘પિતાજી ! હું પરણવા માગતો નથી. મને આ સંસાર અસાર લાગે છે. ઘેટાની માફક આ સંસારમાં જીવ ડગલે અને પગલે રેંસાય છે. મારું ચિત્ત સંસારમાં રાગવાળું નથી.’

યશોધર ચરિત્ર

૩૮૧

વિનયંધર બોલ્યો ‘પુત્ર ! આ તે કોઈ રીત છે ? લગ્ન મંડાયાં છે. અન્નેનાં સાજન લગ્નની રાહ જોઈ રહ્યાં છે ત્યાં એમ કેમ બોલાય કે લગ્ન નથી કરવાં ? લગ્ન નહોતાં કરવાં તો તારે પહેલાંથી કહેવું જોઈતું હતુંને ? આ તો તારી મારી અને રાજકુમારી ત્રણેની વિડંબના છે.

યશોધરે સુરેન્દ્રદત્તના ભવથી માંડી પોતાને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું ત્યાં સુધીનો અધો વૃત્તાન્ત કહ્યો. સ્થિર ચિત્તે વિનયંધર વિગેરે અધા આ વૃત્તાન્ત સાંભળી વૈરાગ્યવાસિત થયા છતાં બોલ્યા ‘પુત્ર હમણાં તું લગ્ન કર. પછી તારે દીક્ષા લેવી હોય તો વધૂને સમજાવીને સુખેથી તું દીક્ષા લેજે.’

‘પિતા ! આવો ખોટો આગ્રહ શા માટે રાખો છો. સ્ત્રી એ તો વૈરાગીને અંધન રૂપ છે. શાંતિમાં શત્રુ રૂપ છે. સિંહ પરાક્રમી હોવા છતાં પાંજરામાં રહેવાથી નિષ્ક્રિય થાય છે તેમ સ્ત્રી સ્વીકારવાથી ખલિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળા પણ પરલોક સાધનમાં નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે. પિતાજી ! આગ્રહ ન કરો અને મને દીક્ષાની રજા આપો.’

વિનયંધરે કહ્યું ‘પુત્ર ! અધું સાચું પણ પરણનાર વિનયમતીનું શું થશે ?’

યશોધરે કહ્યું ‘આ તો સામાન્ય વાત છે. મારી અર્ધી વાત તેને કહો. જો તેની ભવિતવ્યતા પણ પાકી હશે તો તે પણ વૈરાગ્ય પામશે.’

વિનયંધરે કહ્યું ‘જો તે સંમત થાય તો મારી તને રજા છે’ તુર્ત શંખવર્ધન નામના વૃદ્ધઅમાત્યને વિનયમતીના આવાસે મોકલવામાં આવ્યો.

શંખવર્દ્ધન વિનયમતીના આવાસે આઠ્યો. રાજપુત્રીએ વૃદ્ધ અમાત્યને સત્કાર્યા અને પુછ્યું ‘આપની શી આજ્ઞા છે? અમાત્યે કહ્યું ‘રાજપુત્રિ ! હૃદય મધ્કમ કરો. હું કહું તેને બહુ સાવધાનતાથી સાંભળો. આજે વરઘોડો નીકળ્યો અર્થે માર્ગે આઠ્યો ત્યાં કુમારે એક સાધુને દેખ્યા. સાધુને દેખતાં તેમને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને તે બોલ્યા ‘આજથી નવમા ભવે હું સુરેન્દ્રદત્ત ઉર્ફે યશોધર નામનો રાજા હતો મારી માતા ચન્દ્રમતી ઉર્ફે યશોધરા હતી. ભાર્યા નયનાવલી હતી. એક વખત મને કુસ્વપ્ન આઠ્યું.’

આ સાંભળતાં કુંવરીનું મગજ ભમવા લાગ્યું. અમાત્યે કહ્યું ‘રાજકુમારી! શામાટે ગભરાઓ છો? સ્વસ્થ થાઓ.’

મન સ્વસ્થ કરી રાજપુત્રી બોલી ‘મંત્રી! સંસાર વિચિત્ર છે. આ કથા રાજકુમારની એકલાની નથી મારી પણ આજ કથા છે. ચન્દ્રમતી. યશોધરા તે હું પોતે પૂર્વ ભવમાં આ કુમારની હું માતા હતી. ભોળા રાજકુમારને મેં જીવહિંસાને માર્ગે હઠ કરી પ્રેર્યો. જેને પરિણામે તે અને હું બન્ને નવભવથી સંસારમાં રખડીએ છીએ.’

આ બોલતાં બોલતાં વિનયમતીની આંખમાં આંસુ આઠ્યાં. વૃદ્ધ અમાત્ય બોલ્યો ‘રાજકુમારી! આ જાતિસ્મરણ જ્ઞાનથી કુમારનું ચિત્ત સંસારથી ઉદ્વિગ્ન થયું છે. તે લગ્ન કરવા નથી માગતો. તેનો દીક્ષા લેવા માટે આગ્રહ છે. હવે આ મંડાયેલા લગ્નોત્સવનું શું કરવું? આપજ આમાં માર્ગ-દર્શક બનો.’

વિનયમતી બોલી ‘આમાત્ય પ્રવર! શી રીતે તે લગ્ન

યશોધર ચરિત્ર

૩૮૩

કરે. જેણે નજરો નજર સંસારતું કારમું ચિત્ર દેખ્યું હોય તે બાણીબુઝીને કેમ પાપમાં પડે. અને તે ક્ષણનેા પણ વિલંબ કેમ સહન કરે. સુખેથી તે પ્રવળ્યા લે. મારી સંમતિ છે. અને હું પણ પ્રવળ્યા લઈશ. અમારો લગ્ન મંડપ દીક્ષા મંડપ બનવા દો.'

(૧૦)

વિનયંધર રાજાએ રાજકુમાર યશોધરને દીક્ષાની સંમતિ આપી. આ દીક્ષા નિમિત્તે તેણે છૂટે હાથે દાન આપ્યું. સર્વ ચેત્યોમાં પૂજા રચાવી. અને પોતે પણ નાના પુત્ર યશોવર્ધન કુમારને રાજ્ય ઉપર સ્થાપી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયો.

લગ્નેત્સવથી ગાજતું અયોધ્યા તુર્ત દીક્ષેત્સવથી ગાજવા માંડ્યું. મોહ અને વિષયનેા ઉત્સવ વૈરાગ્યનેા ઉત્સવથયો. લગ્નના હાથીને બદલે પાલખી આવી. નર્તકીઓના નાચને બદલે વૈરાગ્યોત્તેજક જિનેશ્વર ભગવંતની ભક્તિનાં નૃત્યો થયાં. સુવાસિનીઓનાં સંસારોત્તેજક ગીતોને બદલે દીક્ષાની મહત્તા અને કઠિનતા સૂચક મંગલગીતો ગવાવા માંડયાં. એશઆરામમાં રાચતું સાજન ગંભીર વદને વૈરાગ્ય માર્ગના અનુભોદનમાં રાચવા માંડ્યું. નગર બહાર ઉદ્યાનમાં સુધર્મ નામના મુનિ ભગવંત પાસે વિનયંધર રાજાએ યશોધર કુમાર વિનયમતી અને બીજા ઘણા પ્રજાજનો સાથે ભાવથી પ્રવળ્યા સ્વીકારી.

યશોધરમુનિ જતે દીવસે વિદ્યાભ્યાસ કરી યશોધરસૂરિ થયા. અને તેમના સંસર્ગથી ચેાથાભવે સમરાદિત્યનેા જીવ જે ધનદ હતો તે વૈરાગ્યવાસિત બની તેમની પાસે દીક્ષિત થયો.

૩૮૪

કથાસાગર

આમ યશોધરસૂરિ અને વિનયમતી સાર્ધીએ પોતાની આત્મકથાના કથન દ્વારા અનેક જીવોને અહિંસાના માર્ગે વાળ્યાં અને પોતે ઘણા વર્ષોસુધી ચારિત્ર આરાધી કેવળજ્ઞાન મેળવી મુક્તિને વર્વાં.

તેમની સાથે દીક્ષા લેનારાઓમાં કેટલાક મુક્તિએ ગયા અને કેટલાક દેવલોક ગયા.

યશોધર અને વીરમતી આજે નથી તો પણ અહપહિંસા ભવોભવ કેટલી દુઃખ દાયક નીવડે છે તેના દૃષ્ટાંતોમાં હરહંમેશ તે યાદ કરાય છે. અને જેના આલંબનથી કેંઈ જીવો હિંસાથી અટકે છે.

(૧૧)

આ યશોધર ચરિત્રના મૂળ રચયિતા ૧૪૪૪ અંથ પ્રણેતા હરિભદ્રસૂરિ છે. એ મૂળ ચારિત્ર ઉપરથી વિ. સં. ૧૮૩૬માં જેસલમેરમાં ઉપાધ્યાય ક્ષમાકલ્યાણજીએ ગદ્ય બદ્ધમાં યશોધર ચરિત્ર નામનો સુંદર અંથ લખ્યો છે.

જૈન સાહિત્યમાં બોધપ્રદ અને રસપ્રદ ગણાતાં વિશિષ્ટ અંથોમાં આ અંથનું પણ વિશિષ્ટ સ્થાન છે.

[યશોધર ચરિત્ર]

પરમપૂજ્ય શાંત મૂર્તિ પંન્યાસ શ્રીમદ્ કૈલાસસાગરજી
ગણિવરની સાંપ્રેરણાથી તૈયાર કરાયેલ. કથાસાગર. ભાગ ત્રીજો.
સંપૂર્ણ.

